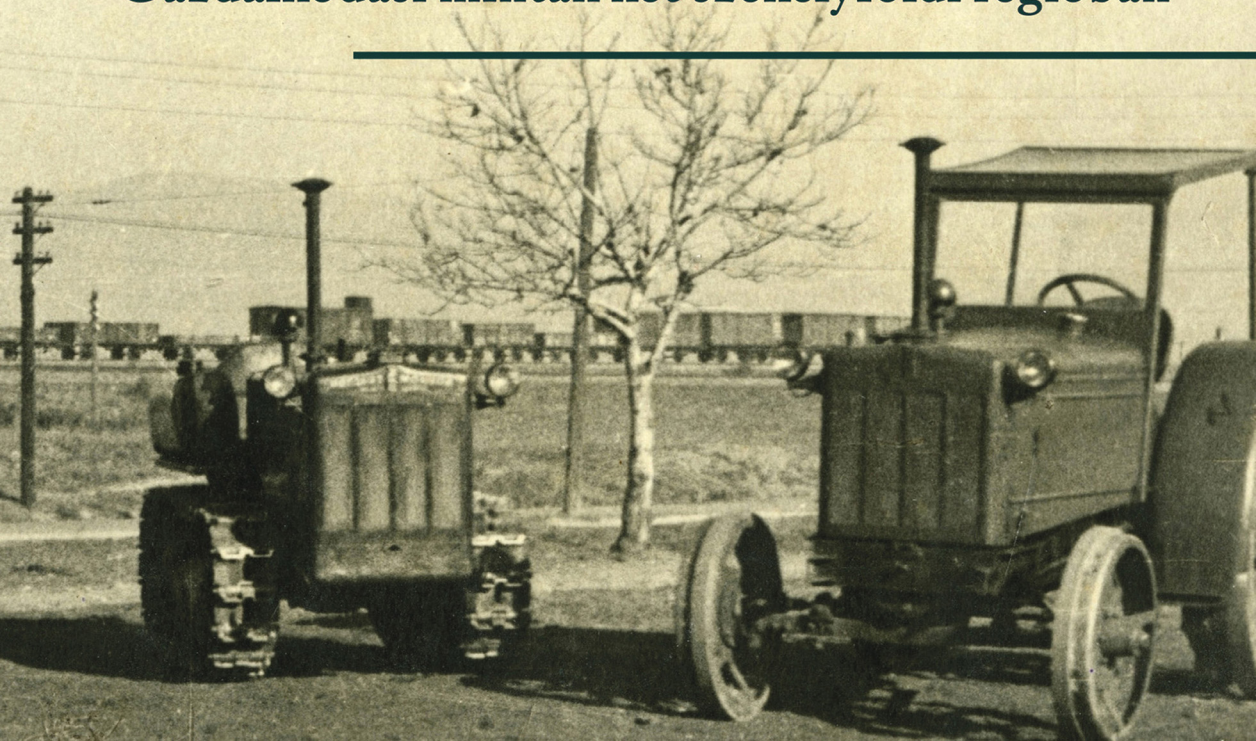

Kinda István

KONTRASZTOK

Gazdálkodási minták két székelyföldi régióban

Kinda István

KONTRASZTOK

Kinda István

KONTRASZTOK

Gazdálkodási minták két székelyföldi régióban

Kriza János Néprajzi Társaság

Székely Nemzeti Múzeum

Kolozsvár, 2017

A kézirat a Magyar Tudományos Akadémia Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült

A kiadást támogatta
MTA Erdély Öröksége Alapítvány
Székely Nemzeti Múzeum Alapítvány
Bethlen Gábor Alap

A Székely Nemzeti Múzeum fenntartója

Consiliul Județean Covasna
Kovászna Megye Tanácsa
Covasna County Council

Lektorálta
Pozsony Ferenc
Tóth-Bartos András

Fényképfelvételek

Barabás Zsolt (*BZs*), Bartha Árpád (*BÁ*), Bortnyik György (*BGy*), Fóris Pál (*FP*), Fülöp Lajos (*FL*), Gazda József (*GJ*), Gere István (*GI*), György Ferenc (*GyF*), Kinda István (*KI*), Kinda Szende Enikő (*KSzE*), Kónya Ádám (*KÁ*), Papp Ferenc (*PF*), Péterfy László (*PL*), Ráduly Tibor (*RT*), Szigetvári Ferenc (*SzF*), Vargyasi Levente (*VL*) és az ismeretlen fotós

Köszönet a Csángó Néprajzi Múzeum (CsNM), a Havadtői Néprajzi Múzeum (HNM) és a Székely Nemzeti Múzeum (SzNM) fotótárának a használatáért.

- © Kinda István
- © Kriza János Néprajzi Társaság
- © Székely Nemzeti Múzeum

Nyomdai előkészítés: IDEA PLUS, Kolozsvár
Borítóterv, tipográfia és számítógépes tördelés: Bogyor Tas-Ottó
Képfeldolgozás: Szentés Zágón
Nyomda: IDEA nyomda, Kolozsvár
Igazgató: Nagy Péter

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
KINDA, ISTVÁN

Kontrasztok : gazdálkodási minták két székelyföldi régióban / Kinda István. - Cluj-Napoca : Kriza János Néprajzi Társaság, 2017
Conține bibliografie
ISBN 978-973-8439-93-1

Tartalom

Bevezető, célok, módszerek	9
Előzmények, források, kutatási módszerek	13
Kutatástörténet	15
A régió és a települések	23
Székelyföld	23
Marosszék	23
<i>A Kis-Küküllő felső folyása</i>	24
<i>Demográfiai jellemzők</i>	28
<i>Birtokszerkezet a 19. században</i>	34
<i>Infrastruktúra</i>	35
Háromszék	38
<i>A Feketeügy mente (Orbaiszék)</i>	39
<i>Demográfiai jellemzők</i>	41
<i>Birtokszerkezet a 19. században</i>	48
<i>Infrastruktúra</i>	50
Összegző	52
A falusi gazdaságok földközpontúságáról	57
Falusi élet a 20. század elején (1910–1940)	65
Az ugarolástól a gazdaegyletig	71
„Kitántorgás” Amerikába	83
<i>Román iskolát csináltak...</i>	88
Léviták, papok, szekták	92
<i>Mezítláb mentünk... Az infrastruktúra állapota</i>	95
Összegző	96
A „kicsi magyar világ” (1940–1944)	97
A második világháború havadtői narratívái	100
<i>Addig 70% nem ett kenyeret itt, puliszkát ettek...</i>	105
<i>Váltak beadások...</i>	109
<i>Ha az a magyar idő maradt volna... Összegző</i>	112
Osztán életre kaptak a románok... (1944. szeptember 12. – 1948)	113
A 44-es „répaszedés” Háromszéken	114
<i>A sok szegénynek osztottak sokat... Földreform 1945-ben</i>	116
Feljelentés, bosszú, konfliktus	117
Gazdasági rendeletek, parancsok	120
Rendfenntartás, fegyelem	124
Az államosítás (1948)	125
A mezőföldi települések infrastruktúrája 1947–48-ban	126
Összegző	128
A kollektivizálási kampány (1949–1962)	129
A földbirtokosok kiemelése	133
Kulákozás	136
<i>Én is föld nélkül álltam bé...</i>	142
<i>Se ló, se szekér, se hám, se korbács, se kocsis – ereszd fiam, hadd menjen!</i>	145

A társasok	149
A társasalapítás egy példája: Havadtő	150
<i>Aztán jött a jobbik falat: a kollektív!</i>	154
Adminisztráció, propaganda, feljelentés	160
Több acél = több kenyér! Szövetkezetesítés, iparosítás	166
Szabadidő, művelődés, infrastruktúra	169
Kigyúlnak Iljics lámpái...	175
Milyen a kollektivista lakodalom?	177
Összegző	178
A kommunizmus kiteljesedése (1962–1989)	183
<i>Arra kényszerültünk, hogy a saját földünkről lopjunk...</i>	184
Csépeljünk szemveszteség nélkül! Propagandagépezet a megszorítások mögött	191
Területrendezési tervek és félelmek	195
A munkaerő-ellátás és nemzetpolitikai stratégiái	203
A „pult alatti” gazdaság	206
Művelődés minden fokon: recenzió a silóról	210
<i>Azt már nem lehetett bírni sokáig...</i> Összegző	213
Nem hittem, hogy ez a rendszer megdőljön! (1990–2007)	217
Reprivatizálás	218
Földmérések, határviták	219
Kisüzemi alternatívák	221
Az agrárfalu új struktúrája	226
Cófalva néességstruktúrája	234
Az új évezred küszöbén	236
<i>Akkor a cüvekekre jobban vigyáztunk...</i> Összegző	237
Tendenciák az Európai Unió keretei között (2007–2017)	241
A 2008-as válság – narratívában	244
Összegző	245
Struktúra és mentalitás a kutatott térségekben	247
Kis-Küküllő menti összkép	250
Feketeügy menti összkép	251
Összegző	253
Összefoglalás	257
Perspektívák	262
Irodalom	265
Egyéb forrás, kézirat	278
Felhasznált levéltári források	279
Rezumát	281
Abstract	283

Családomnak

Ahol pástos az udvar, oda ne menj szalonnáétt!¹
(Székely közmondás)

Bevezető, célok, módszerek

A terepkutatás két történeti székely régió településeire terjed ki.² Az egykori Marosszék és Udvarhelyszék több ízben ide-oda tolt határán fekvő Kelementelke, Gyulakuta, Havadtó, Erdőszentgyörgy, Csókfalva, Székelyszentistván és Atosfalva, a valamikori Orbaiszékről Cófalva, Orbaitelek, Szörcse, Székelytamásfalva, Zabola, Páva és Székelypetőfalva szolgálnak kutatási helyszíneként. Az elemzés kiemelt figyelmet fordít ezek közül Havadtó és Cófalva településekre, a vizsgálat egészében pedig – a vonatkoztatási spektrum szélesítése végett – a történelmi Székelyföldről származó példák is illusztrálják az elemzés tárgyát.

A kiválasztott közösségekre fókuszálva elsősorban arra keresem a választ, hogy hogyan zajlott és hogyan folytatódik az a lezárulatlan polgárosodási és modernizációs tendencia, amelyet az utóbbi évszázad számos történelmi eseménye – előbb Trianon, majd a második bécsi döntés, aztán az 1944-es ismételt elcsatolás, az 1948-as erőszakos államosítás, a több ízbeni földbirtokreformok, a kollektivizálási

- 1 Magyarázat: az állattartó gazdáknál nem füves az udvar, mert az állatok kitaposásák, lelegelik. Ahol pázsit van, ott nincs állat, üres a füstölő.
- 2 A kutatásra és a tanulmányíráásra 2010–2013 között került sor az MTA Bolyai János Kutatási Ösztöndíjának a támogatásával. Az adatok felülvizsgálatát, kibővítését és az anyag aktualizálását 2016–2017 folyamán végeztem el. Köszönöm Donáth István és Kovács Lóránt barátainak a témában folytatott tartalmas beszélgetéseket, adatközlőimnek, beszélgetőtársaimnak az őszinte vélemények és álláspontok kifejtését. Hálás vagyok kollégám, Tóth-Bartos András történésznek a tanulmányhoz fűzött konstruktív kritikájáért és a rendelkezésemre bocsátott gazdaságtörténeti anyagaiért.

kampány, az iparosítás, majd az 1989-es rendszerváltás és az európai uniós csatlakozás – befolyásolt pozitív vagy negatív irányban.

Dolgozatom többféle forrásra alapozva számba veszi azokat a történelmi időszakokat, amelyekben a nagyobb politikai rendszerek nemzetiségi- és gazdaságpolitikája az alapvetően földművelői hagyományokkal rendelkező két székely régió közösségeinek gazdasági viselkedését, a családok mentalitását, földdel és munkával kapcsolatos attitűdjét alakították, majd a két térség más-más modernizációs utat bejárt társadalmának és gazdálkodói mentalitásának az egybevetésén keresztül az egyéni és közösségi döntések életmód-alakító hatását mutatom be. A kutatás azt a Gagy József által is felvetett hipotézist tartja szem előtt, hogy az elmúlt évszázadban a székelyföldi életvilágokban végbement makroszintű gazdasági-társadalmi változások leírhatók a tulajdonváltás különböző fázisaiként,³ ezen túlmenve, a terepkutatás narratívái alapján már a tulajdonváltási szándék, a tulajdonhoz és a földhöz való ragaszkodás, kötődés mértéke is kimutatható és elemezhető, azoknak a történéseknek a hatásaiként, melyek megrengették a földművesek földre vetett bizalmát.

A mikroléptékű forrásfeltárás és a nagyobb, összehasonlító kontextusba ágyazott elemzésből születő dolgozat a székelyföldi ember 20–21. századi hétköznapi történelmét tekinti át, s ekként az olasz és francia mikrotörténetírás⁴ és a kulturális antropológia⁵ módszereit, szemléletét és eredményeit is felhasználja. A történészek által megírt makrotörténelmez viszonyítva a mindennapi ember többféle módon dokumentált valósága személyesebb, emberarcúbb, azon keresztül a kultúrakutató számára megfoghatóbb az elmúlt bő évszázad eseménysora és a közösségekre gyakorolt hatása.

Elemzésem a gazdasági berendezkedés és társadalmi lenyomatának vizsgálata mellett mentalitástörténeti jellegű problémákat is feszeget. A közösségek földhöz és a föld megmunkálásának lehetőségéhez, eszközkészletéhez, tágabban a munkához és a jövedelemhez való viszonyulásából azokat a mozzanatokat kívánja kiragadni, amelyekből kimutatható, ahogyan a különböző történelmi korszakok befolyásolták, meghatározták a falvak és a térségek gazdasági irányultságát, elmozdították a súlypontokat a mikroközösségek megélhetésének forrásai között, új lehetőségek felé irányították, vagy retrográd módon korábbi technológiákhoz történő visszatérésre kényszerítették őket. Hipotézisem szerint

vánja kiragadni, amelyekből kimutatható, ahogyan a különböző történelmi korszakok befolyásolták, meghatározták a falvak és a térségek gazdasági irányultságát, elmozdították a súlypontokat a mikroközösségek megélhetésének forrásai között, új lehetőségek felé irányították, vagy retrográd módon korábbi technológiákhoz történő visszatérésre kényszerítették őket. Hipotézisem szerint

3 GAGYI József 2007, 9.

4 GINZBURG, Carlo 1991; REVEL, Jacques 1995; LE ROY LADURIE, Emmanuel 1997; DAVIS, Natalie Zemon 1999; LEVI, Giovanni 2000; FOUCAULT, Michel 2000.

5 SÁRKÁNY Mihály 2000a.

ugyanazokra a kihívásokra más-más válaszokat adtak a társadalmi és gazdasági hierarchia különböző fokain álló gazdálkodók, így a makrokontextus kényszerítő ereje mellett jelentős mértékben számítani lehet az egyéni döntések, stratégiák számbavételére is.

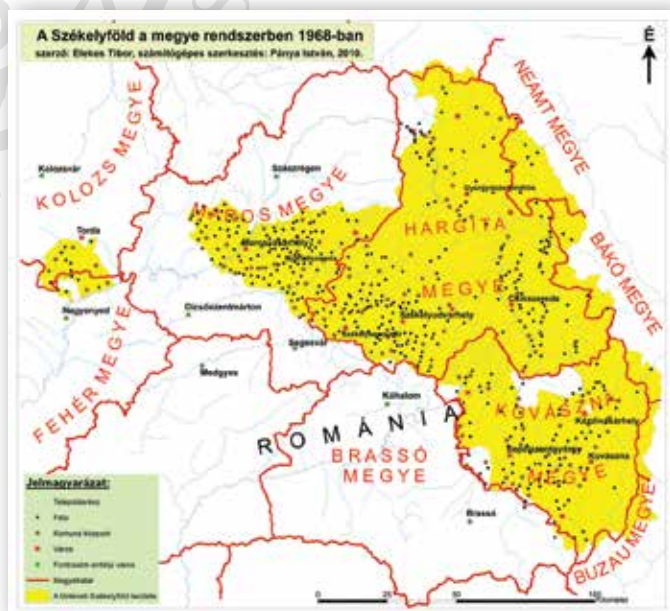
Ezek a szempontok csak Székelyföld tekintetében számítanak újszerűnek. Nemrégiben Kotics József magyarországi példán, több mint száz településre kiterjesztett gazdaságelemző munkájában hangsúlyozta ugyanezt a két alapvető elgondolást, melyek a kutatásban jelen vannak: az első szemlélet szerint a falusi gazdálkodás mikéntjét befolyásoló formákat a makrogazdasági tényezők és a közgazdasági környezet határozza meg, a második felfogásban a gazdálkodás nagy mértékben függ a mentális tényezőktől.⁶

Kutatásom keretében a gazdálkodói attitűdöknek a változásait a székelyföldi vetületben történő kronologikus végigvezetés mellett az összehasonlító kutatás által kínált lehetőségek kiaknázásának szándékával is sorba rendezem.⁷ A komparatív vizsgálat ebben az esetben azt jelenti, hogy olyan társadalmi helyzetek, jelenségek kerülnek kiválasztásra a két régióból, melyek látszólag analógiásak, s azok alapján bemutatásra kerülnek a hasonlóságok és különbségek, voltaképpen azok a reakciók, melyeket egy adott helyzet kiváltott a közösségekben. A módszert az összehasonlító történettudomány művelői kiemelten azokra a helyzetekre ajánlják, ahol két külön társadalom vagy kultúra kerül elemzésre, hiszen szem előtt kell tartani, hogy az egyazon társadalmon belüli jelenségeknek létezik egyfajta egységessége.⁸

Társadalom- és gazdaságtörténeti kutatásom azonban más-más fejlődési utat bejárt közösségekből merít, s ebben az esetben a makrokontextusból adódó analógiák mellett a mikrokontextuális eltérések teljesen nyilvánvalóak. Az összehasonlító vizsgálat helytállóságát ugyanis véleményem szerint a Kis-Küküllő menti települések és az orbaiszéki falvak másként alakuló

társadalom- és gazdaságtörténeti háttere biztosítja, mely szerint előbbi a földműves hagyományokkal korán szakító, iparosodó, majd lehanyagoló, utóbbi pedig kevésbé korszerű, évszázadokon át konstans agrárspecializációs vidék, amely késői modernizációját is az agrárium fejlesztésén keresztül képzelte el és lépte meg.

A terep kiválasztását és a kutatómunka mélységét – és természetesen a fel-felbukkanó szubjektív meglátást – a saját kultúrájában kutató etnológus⁹ helyzete fémjelzi. 2005-ben, egyetemi tanulmányaim végeztével a

6 KOTICS József 2006, 9.

7 Vö. BLOCH, Marc 1967; KOCKA, Jürgen 2003.

8 BLOCH, Marc 1967, 45.

9 Lásd FÉL Edit 2001a, 370–371.

Kis-Küküllő menti (Marosszék) szülőhelyemtől kétszáz kilométernyire, az ugyancsak székelyföldi Háromszékre költöztem. Mivel az otthoni létem utolsó éveiben a térség falvait már nemcsak helyiként, de társadalom- és kultúrakutatóként is kezdtem szemlélni, egy másik világba kerülve nemcsak a mindennapi szinten érzékelt különbségek ragadták meg a figyelmem, hanem kutatóként az emberek és gondolkodásmódjuk összehasonlítását, a két térség sokoldalú kontrasztjának az elemzését egy idő után tudatosan végeztem. Már a figyelmes átutazó is könnyedén egymás mellé sorakoztathatja a két régió településeinek legszembeötlőbb különbségeit; azoknak a magyarázatához, valamint a részletesebb kibontásához azonban mélyebb elemzésre volt szükség – ennek elvégzésére vállalkozik ez a tanulmány.

Célom annak feltérképezése, hogy:

a) milyen társadalmi, gazdasági és politikai folyamatok befolyásolták a 20–21. századok során a székelyföldi falvak tradicionális életvilágait, hogyan változtatták és „zavarták” meg az alapvetően földművelésből és népi iparúzésből élő tradicionális székely közösségek belső rendjét, erőviszonyait és identitását;

b) melyek azok a főbb erővonalak, amelyek irányába a kutatott közösségek a túlnyomórészt homogén földművelő társadalmi formáktól indulva a makropolitikai és -gazdasági változások mentén elmozdultak;

c) melyek azok a hagyományos életformák és gazdasági mozzanatok, amelyek továbbél(het)nek, és a lokális identitások kifejezőiként, valamint az egyes kistérségek felzárkóztatási potenciáljaként támogatásra szorulnak a gyökeresen megváltozott 21. századi viszonyok között.

A két térség 7–7 települése több szempontból is alkalmas az összehasonlításra. Elhelyezkedésüket tekintve medencealji, folyómenti falvak, melyek Marosvásárhely és Sepsiszentgyörgy megyeközpontoktól nagyságrendileg ugyanannyira – 30–40 kilométer közötti távolságra – vannak. Mindkét körzetben a megyeközpontokon kívül, azoknál kisebb távolságra létezik egy-egy kisebb vonzást gyakorló kisváros, esetünkben mindkettő országos jelentőségű fürdőváros: Szováta, illetve Kovászna. Mindkét falucsoportban van egy jelentősebb népességgel és területtel rendelkező település, Erdőszentgyörgy¹⁰ és Zabola. Mindkét kistérség 30–70 kilométeres vonzáskörzetében – a megyeközpontokat leszámítva – jelentős vonzással bíró ipari városok vannak – Segesvár, Dicsőszentmárton, Radnót, illetve Kézdivásárhely és Brassó. A szocializmus időszakában azonban a két térség útja élesen más irányt vett. A Kis-Küküllő menti településeken jelentős ipari fejlesztések mentek végbe – előljáróban elég csak a gyulakuti hőerőművet említeni, a Feketeügy menti falvakban pedig intenzív mezőgazdasági termelést állítottak be.

A rendelkezésre álló források és adatok sok esetben nem homogének, egy-egy korszakon és eseménykategórián belül nem fedik le mindkét térséget vagy valamennyi települést, magyarázatra egy-egy jelenséghez nincs mindkét térségből vagy minden településről példa. Az elemzés során ezért a bemutatott jelenségeket az adott korszak keretein belül – sokszor térségtől függetlenül – a legjellemzőbb forrással illusztrálom, emiatt a feldolgozás a mondanivaló lényegtükröző sajátosságai mellett esetenként mozaikszerűnek hathat.

10 A település 2003-ban városi rangot nyert. BARTOS Miklós – DÖME László 2005, 83.

Előzmények, források, kutatási módszerek

A székelyföldi falvak tudományos igényű vizsgálatát a 2000-es évek elején kezdtem a kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék, a Kriza János Néprajzi Társaság, valamint a Sapientia Alapítvány Kutatási Programok Intézete kutatóprogramjai keretében. A Maros, Hargita és Kovászna megyei településeken a következő témaköröket jártam körül:

- a) az egymás mellett élő etnikumok társadalmi és gazdasági viszonyrendszere, szimbolikus öndefiníciója és térfoglalása, jelképeinek használata;¹¹
- b) kulturális disszimiláció, vallási konverzió és gazdasági vonzatai;¹²
- c) gazdálkodói attitűdök változása, sikeres és sikertelen gazdasági kísérletek;¹³
- d) természetkielő tradicionális népi foglalkozásformák (szén-, tégl- és mészégetés) továbbélése és piaci igényekhez történő adaptációja.¹⁴

A Székely Nemzeti Múzeum néprajzkutatójaként Háromszék településeinek életébe nyertem alapos betekintést, s kutatási projektjeim mindegyike a falusi életvilágok valamely szegmenséhez kapcsolódva a térségről szerzett ismereteim gazdagodásához – és a szakirodalom bővüléséhez – vezetett.¹⁵

A falusi életmódok változását, a gazdálkodói attitűdök, viszonyrendszerek alakulását feltáró kutatásom 2010-ben kezdődött, miután a korábban összesített tapasztalatok indokoltá tették egy tematikus kiegészítés elvégzését, majd egy összefoglaló tanulmány megírását.

Nagy feladat a tucatnál több települést magába foglaló két kistérség gazdálkodásáról bármit is mondani, hiszen az egyes szomszédi családi gazdaságok között is nagy eltérések mutatkoznak az adottságokat és az azokra épülő stratégiákat illetően, ezért a gazdálkodási formáknak és üzemszervezeti stratégiáknak a főbb jellemzők mentén történő csoportosítása, tipizálása szükséges, amely ugyan sematizálja, elrejtí az apróbb egyenlenségeket, ám megkönnyíti a rendszerintű meglátások felsorakoztatását és bemutatását.¹⁶ Reményeim szerint a bőséges interjúanyag

11 KINDA István 2005a; Uő 2006a; Uő 2006b; Uő 2006c; Uő 2006d; KINDA István – PETI Lehel 2004; Uők 2006.

12 KINDA István 2005b; Uő 2007a.

13 KINDA István 2005a; 2006c.

14 KINDA István – PETI LEHEL 2004; KINDA István 2007b; Uő 2007c; Uő 2007d.

15 KINDA István 2009; Uő 2010a; Uő 2010b; Uő 2013a.

16 Lásd KOTICS József 2006, 8.

Kézi kukoricakapálás Havadtó határában (KI)

képes lesz megfelelő mértékben, életszerűen árnyalni a kutatói mondanivalót, és az általánosságok szintjén mozgó leírás mellett felsejlenek a konkrét falusi gazdaságokat, családokat foglalkoztató kihívások és az azokra adott válaszreakciók.¹⁷

Kutatómunkám több pillérré épült, melyből a legfontosabb a terepmunka, a vizsgálatba bevont települések alapos bejárása, az előjárókkal történő megbeszélések, interjúk készítése. A helyzETFelmérést a helyi közösségek különböző nemi, generációs, foglalkozási csoportjai – gazdálkodók, ipari munkások, értelmiségiek – körében végzett mélyinterjú és strukturálatlan interjú módszerrel végeztem.¹⁸ Tapasztalatom szerint az elmúlt évszázad sérelmei, konfliktusai, frusztrációi még mindig erősen jelen vannak a gazdák körében, ezért a legtöbb beszélgetés bizalmas hangnemben zajlott. Az adatközlők anonimitásának megtartása érdekében a *dőlt* betűs primér szövegrészek után csupán a település nevét jegyzem meg.¹⁹

A feltárt történelmi periódusok egyes szakaszainak tárgyállományát, dokumentumait, a gazdasági és lakóépületek, az infrastruktúra állapotát, valamint a kutatás időszaka alatt végzett mezőgazdasági munkafolyamatokat több ezer fotón keresztül dokumentáltam. A terepmunka hozadékaként több kéziratos feljegyzés, füzet, monográfia-kezdeményezés, valamint archív fotók tömege került digitális beolvasásra.

Adatgyűjtő tevékenységem a megyeközpontok állami levéltáaira is kiterjedt, ahol a vizsgált települések 19–20. századi anyagait tekintetem át és fotóztam be az elemzés számára hasznos dokumentumokat. A demográfiai felmérések és mezőgazdasági kataszterek, a föld- és állatösszeírások mutatói szintén hasznos forrásnak bizonyultak. A terep- és levéltári munkával párhuzamosan zajlott a könyvtári dokumentálódás, a szakirodalom válogatása, bővítése és felhasználása az elemző-értelmező munka során.

17 Vö. MOHAY Tamás 1994.

18 RUSSELL, Bernard H. 1995, 209.

19 A kiemelések, kiadványcímek jelzésére *dőlt* betűs szedést használok. Az általam gyűjtött primér szövegeket szintén idézőjel nélküli *dőlt* betűs szöveggként, a valamely forrásmunkából idézett primér szövegeket idézőjeles álló szöveggként adom közre.

Tárcsázás, boronálás a Kis-Küküllő mellett (KI)

Ennek a szerteágazó forrásanyagnak a hasznosítása a feldolgozás során az egymást kiegészítő adathalmaz elvére épül. Összefoglalom az adott időszak történelmi és gazdaságtörténeti irodalmát, majd a saját kutatás során felhalmozott információk alapján – mikrokontextuális szempontokat is figyelembe véve – a levéltári források, az írott visszaemlékezések, a sajtóanyagok és az interjúk segítségével rendre bemutatásra kerül az emberek által alulról látott és megélt történelem. Az összegyűjtött dokumentumok és információk ugyanakkor továbbkutathatóságot is biztosítanak: a Székely Nemzeti Múzeum archívumába kerülve közgyűjteményi státust nyernek.

Kutatástörténet

Témaválasztásom és előtérbe helyezett vizsgálati szempontjaim letisztulása érdekében rövid áttekintést nyújtok a két térség településeinek szakirodalmi feldolgozottságáról. Kiemelten a társadalmi és gazdasági szempontokat érvényesítő nagyobb közleményeket, önálló kiadványokat veszem számba, amelyekre jelentős mértékben építem elemzésem egy-egy szakaszát.

Több idegen nyelvű Székelyföld témájú monografikus törekvést és nyomtatásban megjelent kiadványt értékelve a kutatás álláspontja szerint Székelyföldet ismertető, tudományos igényű leírás a 19. századig csak magyar szerző tollából született, latinul.²⁰ A 19. század első harmadában azonban megíródott és Pesten kiadásra is került német nyelven a szászmedgyesi orvos, Daniel G. Scheint Székelyföld-monográfiája, mely az első nemzeti nyelven megírt – az erdélyi *unio trium*

20 BENKŐ József [1777] 1999. Vö. BOÉR Hunor 2008; ZEPECZANER Jenő 2012, 12. Benkő korábbi kétkötetes *Transsilvaniájának teljes magyar nyelvű, jegyzetekkel ellátott fordítása* a Székely Nemzeti Múzeum tudományos műhelyében készült el 2014-ben. Lásd BENKŐ József 2014.

Benkő József polihisztor sírja Közéapjántán (KI)

nationum szövetsége értelmében – általános ismertető a térségről.²¹ *Az erdélyi székelyek földje és népe* című kötet viszonylag aprólékos társadalomföldrajzi leírást és összehasonlító elemzésekhez használható népmesmereti anyagot szolgáltat a mai kutatás számára is.

Benkő Károly Csík-, Gyergyó és Kászonszékek leírását 1853-ban, Marosszék-ismertetését 1862-ben jelentette meg,²² a többi székely szék bemutatása azonban elmaradt, vállalkozását nem sikerült végigvinnie.

Egységes és átfogó azonban Orbán Balázs monumentális Székelyföld-leírása, amely mindmáig sokat idézett, a romantikus leírásokon túl konkrét adatokat is szolgáltatató alapműve a térségre irányuló kutatásoknak.²³

Egy évtizeddel később az általános bemutatás mellett „kemény” adatokból összeállított táblázatok is felvonultató közgazdasági jellegű monográfia jelent meg Székelyföldről Kozma Ferenc tollából.²⁴ Ettől kezdve, a pozitivistá tudomány szemlélet lecsengésével a régió kutatásának elmélyítését nem holisztikus monográfiákban követhetjük nyomon, hanem az egyes tudományos diszciplínák keretei között, részterületekre bontva. Ebből a szempontból Kozma könyve úgy is értékelhető, mint a jelenlegi regionális kutatások előfutára, mint régiófejlesztési előtanulmány, mely először az adottságokat veszi számba.²⁵

21 Magyar fordítása a Székely Nemzeti Múzeum kiadásában jelent meg 2012-ben, lásd SCHEINT, Daniel G. [1833] 2012.

22 BENKŐ Károly 1853; Uő 1862.

23 ORBÁN Balázs 1868. Forrás: mek.oszk.hu. Utolsó letöltés: 2017. szeptember 12.

24 KOZMA Ferenc [1879] 2008.

25 BOÉR Hunor 2008, V–XII.

A 19. század végén elkezdődött a *Székely Oklevéltár*-sorozat kötetének kiadása, melyek először a feudális székely társadalom összetételére, tagolódására vonatkozóan tartalmaznak a kiinduló értelmezéshez fontos történelmi adatokat.²⁶

Több évtizedes történelmi kutatás eredményeként került kiadásra Szádeczky-Kardoss Lajos *A székely nemzet története és alkotmánya* című kötete, mely hangsúlyosan a társadalmi berendezkedés, a kiváltságok, az adózás változásait követi nyomon a székely nép kialakulásától a 20. század elejéig.²⁷

Székelyföld második világháború alatti „visszatérésének” első évfordulójára jelent meg a *Székelyföld írásban és képen* című áttekintés, mely ünnepi kötetként nyilvánvalóan magán hordozza a történelmi fordulópont eufóriáját, adatai ettől függetlenül neves munkatársak jóváhagyásával kerültek nyomtatásba.²⁸

Orbán Balázs munkáját követően Székelyföldről nem készült átfogó, településenkénti leírás, mely a természeti értékeket, a társadalmi és kulturális életet, a hagyományok, műemlékek állapotát szisztematikusan számba vette volna – egészen a 20. század végéig, amikor Sepsiszéki Nagy Balázs megjelentette a négykötetesre tervezett *Székelyföld falvai a huszadik század végén* című sorozatának *Háromszék* kötetét. Az ezt követő években szerre megjelent a *Csik-, Kászoni és Gyergyószék, Udvarhelyszék*, majd a *Maros- és Aranyosszék* kötet is.²⁹ A jóindulatú túlzással „új Székelyföld leírása”-ként is emlegetett kötetek vitathatatlan erénye Székelyföld teljes lefedése, és a 20. század végi – 21. század eleji közösségek állapotrajzának rögzítése, mely a helyszíni tevékenység során felvett általános adatokkal – népesség, állatállomány, gépek, oktatási, ipari és kereskedelmi létesítmények száma – egészül ki.

Az utóbbi évtizedben egy szakemberekből álló csapat felvállalta, hogy régészeti, történelmi és művelődéstörténelmi szempontok alapján megírja a székelyek rövid történetét, kiadványukat azonban forrásjegyzetek nélküli tankönyvnek és kézikönyvnek szánták, mely szerepet sikeresen be is töltötte a kiadvány.³⁰

Legutóbb a Haáz Rezső Múzeum gondnoksága alatt Egyed Ákos szerkesztőbizottsági elnök irányítása alatt a háromkötetes *Erdély története*³¹ mintájára, közel kéttucatnyi szerző közreműködésével elkészült *Székelyföld története*³² három kötetben. A kézikönyvként és monográfiaként is értékelhető terjedelmes mű lényegében az utóbbi évtizedek székelyföldi történetírásának összefoglalója, számottevő új eredmény közreadása nélkül, mely megjelenését követően éles, tárgyilagos, talán túlságosan is elhallgatott bírálatot kapott.³³

A tágabb Székelyföldet tárgyaló összefoglaló munkák³⁴ mellett érzékelhető, hogy a két vidék eltérő kutatottságú. Többféle oka is lehet ennek, de valószínűleg a legnagyobb szerepe annak van a Kis-Küküllő menti települések érintőleges társadalomtudományi megjelenítésében, hogy a térségben székelyföldi jelentőségű intézmény – neves iskola, múzeum, kutatóintézet – nem működik, a marosvásárhelyi intézmények Székelyföldre eső területnek tekintik, míg a székelyudvarhelyi és csíkszeredai intézmények nem érdekeltek a Maros megyei falvak vizsgálatában.

26 *SzOkI*, 1872–2000.

27 SZÁDECZKY-KARDOSS Lajos 1927.

28 DÁVID József (szerk.) 1941.

29 SEPSISZÉKI NAGY Balázs 1998; 2000; 2003; 2007.

30 HERMANN Gusztáv Mihály (főszerk.) 2012.

31 KÖPECZI BÉLA (főszerk.) 1986.

32 EGYED Ákos (szerk. biz. elnök) 2016.

33 FEHÉR János 2016. http://fontesrerum.blogspot.ro/2016/08/kritikai-eszrevetelek-szekelyfold_14.html. Utolsó letöltés: 2017. szeptember 15.

34 EGYED Ákos 2006; ELEKES Tibor 2012.

Így két régió közé szorulva ezek a települések kívül estek a fontosabb történelmi és néprajzi kutatások fókuszának körén.

A Román Akadémia kolozsvári fiókjának kutatói által az 1970-es években megjelentetett monográfia ugyan a *Kis-Küküllő menti magyar népművészet* címet viseli, a törzsszanyag azonban a Kis-Küküllő középső és alsó folyása menti településekről került felgyűjtésre, csupán néhány apró adat származik Kelementelkéről, Havadtőt és Erdőszentgyörgyöt pedig csupán a vásári portékák terjesztésének kontextusában említik meg.³⁵

A nagyobb régiókat áttekintő komplex kiadványok mellett az utóbbi időkben megjelent egy sor falufüzet, falumonográfia, esetenként tudományos igényű szakemberek által megírt kötet, s szinte településenként számítani lehet egy-egy nagyobb kéziratra, életrajzi feljegyzésre, melyek szintén figyelemre méltóak lehetnek a településekkel behatóbban foglalkozó kutató számára.

Kelementelkéről mindeddig nem készült monografikus igényű bemutatás, a település 20–21. századi gazdálkodói stratégiáiról egyetlen hosszabb dolgozat született.³⁶ Gyulakuta vonatkozásában sem ismerünk átfogóbb publikációt. Havadtón az utóbbi években bukkant fel egy 20. század elején szolgáló református pap 14 füzetet tartalmazó kéziratot hagyatéka, melynek kiadását a Pro Havadtó Egyesület készíti elő.³⁷ Az Egyesület és a Székely Nemzeti Múzeum közös kiadásában Havadtó régi sírköveiről és az azokat használó régi közösségekről önálló kötet is megjelent.³⁸ Erdőszentgyörgy nyomtatásban is megjelent monográfiáját a Bartos Miklós – Döme László szerzőpáros adta ki.³⁹ Székelyszentistván rövid szociográfiai vázlatát mintegy 9 gépelt oldalnyi terjedelemben Józsa György készítette el a 2000-es év faluünnepére, de a három egybeolvadt települést, Csókfalvát, Székelyszentistvánt és Atosfalvát magába foglaló Hármásfalu történeti monográfiáját román nyelven Csetri Elek irányításával készült egyetemi államvizsga-dolgozatként védte meg szerzője még 1980-ban.⁴⁰

Jól hasznosítható szemléletet, értelmezési keretet és összehasonlítási alapot teremt a Havadtóval szomszédos Havad község két kötetben megjelent társadalom- és gazdaságtörténeti vizsgálata, mely a környék egyetlen komplex, településközpontú társadalomtudományi kutatási eredményének tekinthető.⁴¹

A Székely Nemzeti Múzeum munkatársai az 1990-es évek második felében Orbaiszék társadalomtörténetét elsősorban egyházlátogatási jegyzőkönyvek kutatásával és közzétételével próbálták elősegíteni. Ennek a munkának köszönhetően jelent meg 2001-ben *Az orbai református egyházmegye vizitációs jegyzőkönyvei 1. (1677–1752)* kötet, valamint ugyanazon évben Szőcsné Gazda Enikő értelmező könyve a szék erkölcsi és fegyelmezési eljárásairól.⁴² A szerző jelentős gazdaságtörténeti munkát tett le az asztalra *A háromszéki hozomány a 19. században* címmel.⁴³

A kutatás háromszéki helyszínei közül Cőfalva gazdasági állapotáról és önálló fejlődési tendenciáiról több dolgozat is jelent már meg.⁴⁴ A Cőfalvához közeli Bita faluról szóló dolgozatok kötetbe szerkesztve több ponton is támaszt nyújthatnak egyes történelmi korok eseményeinek

35 Dr. KÓS Károly – SZENTIMREI Judit – Dr. NAGY Jenő 1978.

36 KINDA István – PETI Lehel 2006.

37 NAGY Sándor 1960–1965.

38 KINDA István 2016.

39 BARTOS Miklós – DÖME László 2005.

40 MOLDOVAN Mărioara Lenuța 1980.

41 NAGY Olga (szerk.) 2000; GEGESI László János – NAGY Ödön – SZÉKELY Ferenc 2002.

42 CSÁKI Árpád – SZŐCSNÉ GAZDA Enikő 2001; SZŐCSNÉ GAZDA Enikő 2001.

43 SZŐCSNÉ GAZDA Enikő 2015.

44 KINDA István 2006a; 2006b; 2007e; 2007f.

Idős cőfalvi család 1986-ban (RT)

értelmezésében.⁴⁵ Orbaitelek idős tanítója falufüzetet nyomtattatott ki több tucat példányban.⁴⁶ Szörcse, Székelytamásfalva és Székelypetőfalva esetében nem jelent meg nyomtatásban számotvető szakirodalmi közlemény.

A vizsgálati helyszínek közül minden kétséget kizáróan a legkutatottabb Zabola, hisz a településről kéttucatnyi szakmai tanulmány, társadalomtudományi dolgozatokat tartalmazó szerkesztett kötetek⁴⁷ és két monográfia⁴⁸ is napvilágot látott. Páva esetében a 20. század derekán született egy vaskos – mindmáig kiadatlan – kézirat,⁴⁹ ám a település tudományos kutatásának kibontakozása az utóbbi két évtizedben megtörtént, ennek köszönhetően kéttucatnyi dolgozat jelent meg különböző szakmai kiadványokban, 2011-ben pedig önálló tanulmánykötet került sajtó alá a helyi társadalmi és gazdasági élettel, valamint a falusi életmódokkal kapcsolatosan.⁵⁰

Egészen terjedelmes a kelet-európai, ezen belül a romániai kommunizmus gazdasági gyakorlatainak és a rendszerváltást követő újrarendeződés angolszász szakirodalma, melyek közt főként elméleti munkákat találunk.⁵¹ Közelebb álló, gazdasági berendezkedést és gazdálkodási módokat, földművelésre, állattartásra és szaktudásra alapozó életstratégiákat Székelyföld viszonylatában az 1970-es évek végétől vizsgálják a helyi társadalomkutatók. Közülük elsősorban a csíkszeredai KAM csoport

45 SZABÓ István, bitai 2004.

46 ZAKARIÁS Imre 2007.

47 POZSONY Ferenc – ANGHEL, Remus Gabriel (szerk.) 1999; KINDA István – POZSONY Ferenc (szerk.) 2007.

48 POZSONY Ferenc 2002; 2012.

49 BARTHA Károly 1943.

50 JAKAB Albert Zsolt – POZSONY Ferenc (szerk.) 2011.

51 Csupán említésképp: VERDERY, Katherine 1983; 1996; 2003; KLIĞMAN, Gail – VERDERY, Katherine 2011.

Zakariás Imre orbaiteleki falukrónikás (KI)

eredményei és következtetései jelentenek fontos kiindulópontot, melyek a változó társadalmat, az interetnikus közeg kihívásait és változó korok megélhetési tendenciáit egyaránt bőven elemzik.⁵²

A romániai rendszerváltás után közvetlenül magyarországi szerzők tollából jelent meg az első jelentős politika- és társadalomtörténeti összefoglaló a 20. század kommunista Romániájára vonatkozóan.⁵³ Gagyí József társadalomtörténeti köteteiben a 20. század romániai makropolitikai kereteit vázolja fel, Kiss Dénes szociológus pedig egyetemi jegyzetében az erdélyi települések gazdasági állapotának általános képét mutatja be.⁵⁴ Stefano Bottoni a történettudomány perspektívájából elemzi a szovjet típusú szocializmus székelyföldi meggyökerezését és sajátos vonatkozásait, annak a 2000-es évek elején formálódó társadalomkutatói csoportnak a tagjaként, amely a kommunizmus objektív feltárását tűzte célul.⁵⁵ Ennek a szemléletnek a hordozójaként mikrokontextuális vizsgálat keretében a kommunizmus építésének mindennapi megnyilvánulását konkrét példákkal tárja elénk László Márton több publikációjában, melyek közül kiemelhető a kollektív gazdaság-ellenes szankciókról szóló cikke,⁵⁶ a kulák névjegyzékek módszertanának feltárása,⁵⁷ egy 1945–1964 között vezetett magyarhermányi földműves naplójának a közzététele

52 GAGYI József (szerk.) 1996; BODÓ Julianna (szerk.) 1998; 2002; BODÓ Julianna – OLÁH Sándor (szerk.) 1996; 1997; OLÁH Sándor 2001; 2004a; 2004b; 2008; BODÓ Julianna 2004; GAGYI József 2004; 2007.

53 HUNYA Gábor – RÉTI Tamás – R. SÜLE Andrea – TÓTH László 1990.

54 GAGYI József 2004; 2009; KISS Dénes István 2007.

55 BOTTONI, Stefano 2008.

56 LÁSZLÓ Márton 2005a.

57 LÁSZLÓ Márton 2005b.

és példaszzerű elemzése,⁵⁸ illetve legutóbb az 1950-es háromszéki kollektív-ellenes megmozdulások falusoros számbavétele.⁵⁹ Fábián Ernő kovásznai tanár 1980–1990 között titokban írt naplójegyzeteinek a kiadásával a Ceaușescu-rezsim utolsó, legkeményebb évtizedéről tudunk megaprólékos információkat.⁶⁰

Kutatásom közvetlen előzményeként a kolozsvári Kriza János Néprajzi Társaság kutató-programjában gyökerező kutatások, gazdálkodással, megélhetéssel, életszervezési stratégiákkal foglalkozó kötetek és tanulmányok állnak.⁶¹

Székelytamásfalviak a 20. század elején (*saját gyűjtés*)

Magyarországon a falusi gazdálkodás különböző formáinak feltárása, a paraszti gazdaság átalakulása az átányi vizsgálat⁶² óta kisebb-nagyobb intenzitással kutatás alatt állt. Az eredmények listázása e tanulmánynak nem feladata, csupán azokat emelem ki, melyek szemlélete, módszertana, következtetései meghatározóak voltak vizsgálatom feldolgozása szempontjából.⁶³ Varsány komplex szemléletű alapkutatása és az abból született tanulmányok mindmáig mintaként szolgálnak a társadalom- és gazdaságtanológiai elemzésekhez.⁶⁴ Mohay Tamás egy gazdasági napló elemzésén keresztül mutatta be egy parasztság működését a 20. század első felében, dolgozata módszertanilag is bizonyítja, hogy egyetlen példa elemzése is releváns, általánosítható következtetéseket képes szolgáltatni.⁶⁵ Paládi-Kovács Attila paraszti gazdálkodásnak szentelt

58 MÁTHÉ János 2008. (Közreadja László Márton.)

59 LÁSZLÓ Márton 2016.

60 FÁBIÁN Ernő 2010.

61 SZABÓ Á. Töhötöm 2002; PETI Lehel – SZABÓ Á. Töhötöm (szerk.) 2006; SZABÓ Á. Töhötöm 2009; KINDA István 2011.

62 FÉL Edit – HOFER Tamás 1967.

63 2001-ig elvégezte ezt KÓSA László 2001.

64 BODROGI Tibor (szerk.) 1978.

65 MOHAY Tamás 1994.

figyelme sokat hivatkozott életművet eredményezett.⁶⁶ Balogh Balázs egy dunántúli település gazdálkodási stratégiáit elemezte, koncepciója, módszertana talán a legközelebb áll saját kutatásomhoz.⁶⁷

A Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszékén az utóbbi évtizedben több könyv is megjelent a népi gazdálkodás,⁶⁸ hagyományos árucseré és -forgalom,⁶⁹ a hagyományos gazdálkodói magatartások továbbvitelének, valamint a rendszerváltás utáni újrendeződésnek a kérdéskörében.⁷⁰ Közülük kettő kifejezetten összehasonlító jellegű, több település gazdálkodói stratégiáit elemzi, történetileg is elmélyítve a kutatást napjainkig hozza a falusi gazdákat foglalkoztató rendszer-szintű problémákat.⁷¹ Sári Zsolt doktori dolgozatában egy muravidéki település esetében a hagyományos gazdálkodás és a modernizáció kölcsönhatásait elemezte.⁷² Ezek a gazdasági struktúrákkal foglalkozó tanulmányok jól hasznosítható szempontokkal szolgálnak a nagy területet átfogó kutatási terep megragadását illetően: a legszélesebb körtől, az egész régiót magába foglaló makroszinttől indítva a kutató figyelmét jelző koncentrikus körök az egyes települések által képviselt mezoszintre, végezetül a családi gazdaságok jelentette mikroszintre szűkülnek.

Cséplés utáni szalmarakás a 20. század elején. SzNM Fotótéka (*ismeretlen fotós*)

66 Egyetlen összefoglalót kiemelve: PALÁDI-KOVÁCS Artilla 2001a.

67 BALOGH Balázs 2002.

68 SURÁNYI Béla 2005.

69 VIGA Gyula 2007.

70 KOTICS József 2006; LOVAS KISS Antal 2006; 2011.

71 KOTICS József 2006; LOVAS KISS Antal 2006.

72 SÁRI Zsolt 2010.

A régió és a települések

Székelyföld

A székelyek a 12–13. századtól kezdve nemzetségi alapon népesítették be Erdély Kárpátoktól övezett délkeleti sarkát. Székelyföld a 14–15. századtól területi alapú szerveződésűvé vált, kialakultak a vármegyéktől független közigazgatási területek, az ún. székek: Marosszék, Udvarhelyszék, Csíkszék, a három kisebb egységből (Sepsi-, Kézdi- és Orbaiszék) álló Háromszék, valamint a területileg ezektől távolabb eső Aranyosszék.⁷³ A nagyfokú autonómiával rendelkező történeti régió az 1876-os vármegyerendszer kialakításával szűnt meg, de az évszázadokon át fennálló különleges privilegizált státus a történeti tudat és a kollektív emlékezet aktív eleme napjainkban is. Tanulmányom területileg ennek a nagy régióknak két kisebb egységébe tartozó, a valamikori Marosszék és Háromszék térségében húzódó településekkel foglalkozik.

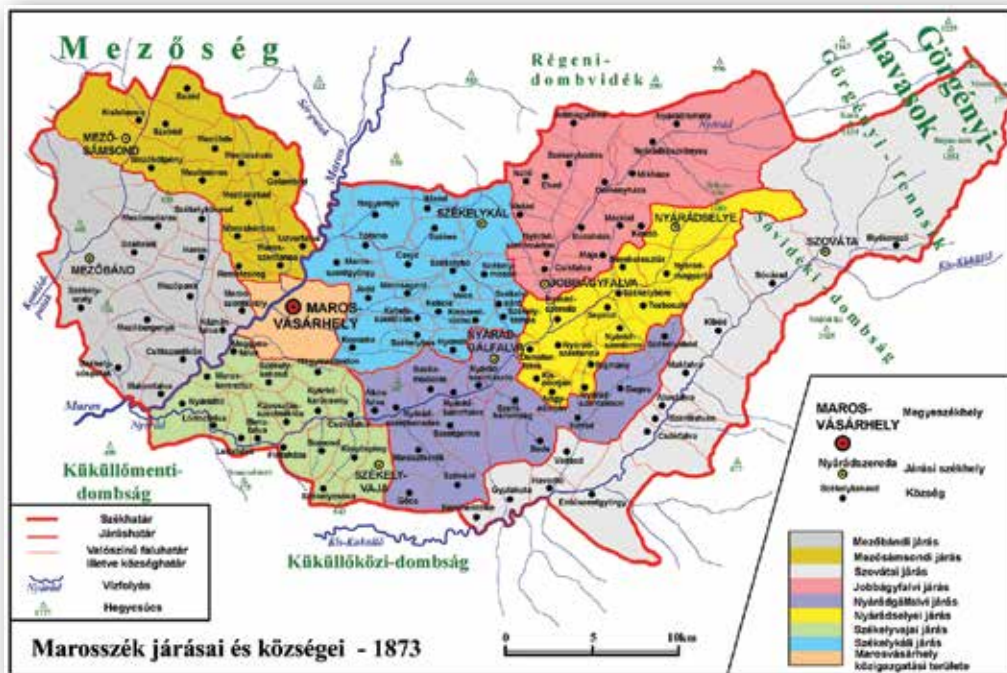
Marosszék

Marosszék a történeti Székelyföldnek az északra eső része, keleten Csíkszékkel érintkezik, délkelet irányban Udvarhelyszék, délen Küküllő vármegye, nyugaton és északon Torda vármegye járásai határolták. A térség az 1876-os vármegyerendszer kiépítése előtt közvetlenül szék-járási-község rendszerben működött.⁷⁴ A kiegyezés utáni magyar közigazgatási rendszerben területi módosítással Maros-Torda vármegye része lett. Trianon után még egy darabig fennmaradtak a korábbi vármegye- és járáshatárok. 1939–44 között Magyarország határvidéke, az 1947-es párizsi békeszerződéssel ismét Románia központi földrajzi régiója lett. 1952-től a Magyar Autonóm Tartományba, 1960-tól a Maros–Magyar Autonóm Tartományba tagolódott

73 BENKŐ József [1777] 1999, II, 7–296; SCHEINT, Daniel G. [1833] 2012, 26–32; ORBÁN Balázs 1868; EGYED Ákos (szerk. biz. elnök) 2016; BENKŐ Elek 2016, 129–168.

74 BENKŐ Károly 1862; ORBÁN Balázs 1868.

be. 1968-ban, a ma is érvényes megyerendszer kiépülésével, a történeti Marosszék a mai Maros megye központi részévé vált.⁷⁵

A Kis-Küküllő felső folyása

A kutatott települések ennek a történeti területi egységnek közvetlenül a déli határa mentén húzódnak, a Kis-Küküllő völgyének jobb partján. A Görgényi-havasokban eredő folyó északkeletről délnyugat irányban 144 km hosszan szeli át Belső-Erdélyt, a Székelyföldhöz tartozó Kis-Küküllő völgye Parajdtól Kelemenelkéig tart, s ezalatt a 36 km-s táv alatt magába gyűjti mintegy kéttucatnyi mellékptak vizét.⁷⁶ A székelyföldi szakaszára felfűzött településeket jellemzően a Kis-Küküllő felső folyása mentén fekvőként szokták emlegetni.⁷⁷ Székelyföld határától a Kis-Küküllő völgyén felfele indulva a vizsgálatba bevont települések – *Kelemenelke, Gyulakuta, Havadtő, Erdőszentgyörgy, Csókfalva, Székelyszentiván, Atosfalva* (utóbbi három települést 1950-től *Háromsfalu* néven azonosíthatjuk) – nemcsak abban a tekintetben képeznek egységet, hogy a kutató önkényesen terjesztette ki ezekre a vizsgálatot, hanem érzékelhető az öntudat szintjén is az elkülönülés a nyugatabbra fekvő szomszédos településektől.

Az utóbbi évtizedekben az énkép és az önazonosság meghatározásában nagy mértékű befolyásoló erővel bírnak a különböző tévécsatornák magyar nyelvű adásai, melyek a köztudatban

75 ELEKES Tibor 2012.

76 Lásd SCHEINT, Daniel G. [1833] 2012, 58–60; DÁVID József (szerk.) 1941, 108.

77 Elégké következetlenül, hiszen a folyó felső folyását általában Parajdtól a Székelyföld határáig, Kelemenelkéig számítjuk, a középső folyását már a vármegyei területen Balavásártól Dicsőszentmártonig, az alsót meg Dicsőszentmártontól le a borairól és táncairól híres Küküllőmentén végig egészen a balázsfalvi torkolatig, ahol a Nagy-Küküllőbe ömlik, majd néhány kilométer után a Maros vize veszi fel a kettőből egyesült Küküllőt.

különféle identitás-definíciókat ültetnek el: erdélyi magyar, marosszéki, mezőszegi (nem kifejezetten a történelmi Mezőséghez tartozás miatt, inkább arra gondolva, hogy még nem kimondottan hegyvidék) önbesorolást eredményeznek, a kérdező hovatarozásától függően. Az itteni magyarok mentális térképén ők azt a folyó völgyet lakják a jelentős mértékben elrománosodott Maros megyében, amely etnikai folyosóként Magyarországot összeköti a Székelyfölddel. Ezt a tranzitszakaszt az E60-as európai út balavásári leágazásától számítják, és valamikori székelyföldi térségként egészen Hargita megye határáig, Szovátaig tartják számon.

Sokat hangoztatott álláspontja a helyieknek, hogy a Székelyföld nem itt, hanem Hargita és Kovászna megyében van, az *igazi székelyek* pedig Parajdtól felfelé, Gyergyóban, Udvarhelyen, Csíkbán élnek. Évtizedekkel ezelőtt ismerték is őket, hiszen a *Felföldről* vagy a *Székelységből* érkező tagbaszakadt képviselők a 20. század legvégéig az itteni vidéken szokatlanul hosszú szekereikkel és hosszú szőrű *mokány* lovaikkal fűrészárut, deszkát, gerendát hoztak a környékre, s megrendeléseket vettek fel székelykapuk készítésére is. A *fenti* székelységgel szemben Kovászna megye székelyei *bent* élnek a Kárpát-kanyarban, a román gyűrűben, s a brassói, bodzai és moldvai románsággal olyan mértékben keveredtek, hogy – az 1980-as évek szemlélete szerint – már nem is igazi székelyek. Ezt főleg a nyelvhasználattal szokták alátámasztani, hiszen a vidék románul alig tudó lakossága egyértelműen azonosítja, hogy például a paprika *árdéjként*, a vegyes savanyúság *muratúra*-ként való megnevezése román kifejezésekkel történik. Igaz, az utóbbi évtizedben Sepsiszentgyörgy székely (kulturális) fővároskénti következetes politikai-kulturális exponálása némileg változtatott ezen a szemléleten, a Kovászna megyei magyarokról is többet hallottak Maroszákon, s láthatták: dialektusban beszélő, identitásukat székely ruhával kifejező valódi székelyekről van szó.

A Segesvár és Marosvásárhely környékének magyar településeivel szembeni meghatározásban azonban egyértelmű a térség székelységhez való kötése az interjúk szintjén is, tehát a vizsgált települések lakói kollektív emlékezetében még él a székely azonosságtudat elhalványult formában.

Ha az egyes falvakat külön vetjük elemzés alá, megállapítható, hogy vannak közöttük, melyeknek lakossága deklaráltan felvállalja és reprezentálja identitását. Talán nem véletlen, hogy a kis méretű, kevésbé urbanizált, sok mellékutcával rendelkező halmaztelepülések esetében mutatható ki a hagyományosabbnak számító székely azonosságtudat. Kelemtelkén és Hármashaluban például a településszerkezet eldugottabb részein nem volt égető a hagyományos népi építészet emlékeinek lebontása, a jó funkcionalitású lakóépületek átépítése, modernizációja, s a tradicionális környezetben mintha hagyományosabb életforma és kristályosabb kollektív tudat konzerválódott volna. Gyulakuta és Erdőszentgyörgy a kisregió ipari központjaiként jelentős betelepített népességet fogadtak be, s a belső demográfiai viszonyok felborítását eredményezte a magyar és román vegyes jövevénycsoportok felszívódása a helyi társadalom szövetébe, ezzel együtt a történelmi tudat is heterogénné, több régió történelmi hagyományának elemeit magába foglaló mozaikká vált.

Havadtó különleges helyet foglal el a két községközpont közé ékelődve. Annak ellenére, hogy nem történt jelentősebb mértékű népességbeáramlás a 20. század második felében, leginkább utcafalu jellege miatt megnövekedett reprezentációs szándékot, urbanizációs kényszert jelez a falukép a lakóépületek korszerűsítésének állandó igénye mellett.

Szomszédos településekként, szerves társadalmi és történelmi kapcsolathálózat tagjaiként természetes módon létrejött vonzáskörzetük, tagolódásuk, hierarchiájuk alakult ki a falusorban.

Erdőszentgyörgy református temploma és ikonikus épülete, a Rhédey-kastély (KI)

Ennek meghatározásához mind a külső szempontok, mind a belső nézőpont⁷⁸ érvényesítésére szükség van, mely szerint egyes települések önmagukat kapcsolatrendszerbe helyezik, másokat kívül vagy belül állóknak minősítenek. A települések mérete, urbanizációs foka, adminisztratív besorolása, gazdasági potenciálja egyaránt hozzájárul a presztízs különböző fokainak elfoglalásához a térségben. Ezeknek a mutatóknak az alapján a 2003-ban várossá avansált Erdőszentgyörgy a régió fő központja, mögötte kevéssel a múlt rendszerben szintén iparosított Gyulakuta községközpont és beosztott települései következnek. Havadtó infrastrukturálisan valamivel jobb helyzetű (volt), mint Kelementelke és Hármásfalú, hiszen az itt működő két-három gyár nemcsak a helyiek számára, de még a szomszédos településekről ingázóknak is megélhetést jelentett, s ez a rang még mindig asszociálódik a településhez. A Makfalva községközpontjához tartozó Hármásfalú a szomszédaihoz viszonyítva sokkal archaikusabb jellegű település, építészetében, népi kultúrájában klasszikus székely vonásokat őrzött meg, és – ami kevésbé jellemző a többiekre – büszke is ezekre.

A Dózsa–Barátosi-kúria, a Hármasfalui Gazdakör otthona (KI)

Demográfiai jellemzők

A Kis-Küküllő mente a régészeti kutatások szerint már a bronzkortól kezdve lakott, később a rómaiak is megtelepedtek a térségben. Az önálló székely falvak írásban történő első említése az 1332-es pápai tizedjegyzékben történt meg, ekkor Kulakuta⁷⁹, Chakafalua⁸⁰ és Sancto Stephano⁸¹ került feljegyzésre, 1333-ban Sancto Georgio⁸². Havadthew⁸³ 1501-ben, Kelementhelke⁸⁴ 1545-ben, a Székelyszentistvánról kirajzott Atosfalwa 1567-ben⁸⁵ került írásos rögzítésre. A települések az északkelet–délnyugat irányú folyóvölgy jobb oldali magasabb teraszán alakultak ki, átlagosan 340–370 méter tengerszint feletti magasságban.⁸⁶

A térséget a folyó és az abba szaladó kisebb patakok mentén televény homokos talaj, a domboldalakon omladékos, sárga agyagos talaj jellemzi, a dombok gyakori alkotóeleme a réteges szerkezetű homokkő, itt az altalaj pala, homok és szikla.⁸⁷ A kövecses domboldal rendszerint „nagyon szorgalmas művelés s szakadatlan trágyázás által lesz termelővé, sőt vizenyős években így is

79 SZABÓ M. Attila 2003, I, 410.

80 SZABÓ M. Attila 2003, I, 270.

81 SZABÓ M. Attila 2003, II, 1001.

82 SZABÓ M. Attila 2003, II, 891.

83 SZABÓ M. Attila 2003, II, 1133.

84 SZABÓ M. Attila 2003, I, 208.

85 SZABÓ M. Attila 2003, I, 508.

86 Forrás: <http://www.daftlogic.com/sandbox-google-maps-find-altitude.htm>. Utolsó letöltés: 2017. szeptember 12.

87 Vö. KOZMA Ferenc [1879] 2008, 137; BARTOS Miklós – DÖME László 2005.

meghíusítja a gazda reményeit”.⁸⁸ A Kis-Küküllő termékenyebb tere is csak kettős fogattal volt művelhető a 19. században, másutt négyes fogatra is szükség volt a szántáshoz.⁸⁹

A szabad székely társadalom rendekbe történő tagolódása következtében a 15–16. századtól egészen a 19. század végéig a térség társadalmi és gazdasági életét néhány tekintélyes család irányította. Kelemenelke nagy részét 1614-ben „az ur Gyulafi László uram ő nagysága”⁹⁰, később a Szentkereszty család birtokolta. A Henter család udvarháza a 20. század elején került lebontásra, a 18. század első felében épült Simén-kúria felújításra került, borpincéje régiószinten híres borokat kínál. Gyulakuta „nagyobb részit Lázár Imréné asszonyom birja”,⁹¹ Havadtó „nagyobb részit [az erdőszentgyörgyi] Rédai uramék birják”,⁹² de itt részjóságai vannak a Kornis családnak is.⁹³ Erdőszentgyörgyön a 16. század utolsó esztendejéig a Kornis, a 17. századtól az európai királyi dinasztiákkal rokonságban álló gróf Rhédey nemesi família birtokolta a település nagy részét és rendelkezett a falunyi jobbágy fölött.⁹⁴ Nemesi udvarházukat a 18. században kastéllá építették át, ebben született gróf Rhédey Klaudia, Erzsébet angol királynő úknagyanyja. A 19. században a településen jelentősebb uradalmi gr. Teleki Sámuelnek, br. Kemény Pál örökösének, özvegy Zeyk Jánosnénak, a gr. Rhédey család utódainak (Hohenstein Ferenc és testvérei), valamint a Nagy és a Székely familiáknak voltak.⁹⁵

A szomszédos Csókfalvára egykor szintén a Kornis família birtokai terjedtek ki.⁹⁶ E tekintélyes nemesi családok befolyását jelzi, hogy például 1614-ben Erdőszentgyörgyön mindössze hat szabad státusú székelyt regisztráltak, a többi valamilyen formában függő viszonyban volt,⁹⁷ egy 1694-es jelentés ugyanitt már csak három szabad emberről tett említést.⁹⁸

A települések demográfiai összképe a térség székely volta ellenére már a 19. században veszített homogenitásából. Ezt a ténytet a 19. században végzett népszámlálások közül csak a legelső, az 1850-es census mutatta ki, a későbbiekben végzett felmérések – az 1857-es és az 1869-es – csak a felekezetre vonatkozóan tartalmaztak adatokat (melyekből azért sok mindenre következtetni lehet), az 1880-as és 1890-es pedig az anyanyelvre és a felekezetre irányultan rögzítette a népesség állapotát.⁹⁹ Már az 1850-es census meglehetősen heterogén etnikai állapotot jelzett a térségben, a magyar mellett kisebb-nagyobb számú román, német, zsidó, cigány kisebbségi közösségeket mutattak ki. A gazdaságilag megerősödő, majd látványos létszámbeli gyarapodásnak induló kisebbségek a magyar közvélemény rosszállását, az ország elvesztésének és a nemzet eltűnésének félelmét váltotta ki.¹⁰⁰ Hogy egy példával illusztráljam: amikor Kozma Ferenc 1879-ben azt írta, hogy „Erdőszentgyörgy [...] valóságos zsidóteleppé nőtte ki magát s szeszgyárainak füstölgő magas kéményei messzire hirdetik, hogy a védvonal egy pontja át van törve”,¹⁰¹ a településre vo-

88 ORBÁN Balázs 1868. Forrás: mek.oszk.hu. Utolsó letöltés: 2017. szeptember 12.

89 KOZMA Ferenc [1879] 2008, 137.

90 *SzOkI*, IV, 1895, 338.

91 Uo.

92 Uo.

93 BALOGH Judit 2008.

94 Vö. ORBÁN Balázs 1868; BARTOS Miklós – DÖME László 2005.

95 BARTOS Miklós – DÖME László 2005, 35.

96 BALOGH Judit 2008.

97 BARTOS Miklós – DÖME László 2005.

98 *SzOkI*, IV, 1895, 338.

99 VARGA E. Árpád é. n.

100 Az 1930-as nemzetiségi statisztika szerint Erdélyben az 5548 ezer fős népességnek csak a 24,4%-a volt magyar, a németek aránya 9,8%, a szláv népcsoportoké 2,6%, a 179 ezer zsidó 3,2%-ot, a cigányok 109 ezer fős létszáma 2%-ot jelentett. NYÁRÁDY R. Károly 2003, 563.

101 KOZMA Ferenc [1879] 2008, 80.

natkozó statisztika egyetlen zsidó nemzetiségű lakost sem tartott nyilván Erdőszentgyörgyön, a felekezeti viszont már tíz évvel korábban, 1869-ben 187 főt izraelitaként jegyzett.¹⁰² A 19. század közepe táján Nyugat-Európában és Magyarországon már csupán vallásfelekezet alapján különböztették meg az emancipált zsidókat, utóbbi esetében a statisztikákban magyar anyanyelvüként tüntették fel, ennek ellenére a zsidóság egyenjogú állampolgárként történő elismerése csak az 1919-es párizsi kisebbségi szerződésben került rögzítésre.¹⁰³

Hívek nélküli ortodox templom Hármásfaluban (KI)

Erdély Romániához kerülése után a közigazgatási, majd népszámlálási célú összeírások adatsorába bekerült a nemzetiség mint kategória is. Ennek eredményeként a látéletek világosabb képet mutatnak a lakosság etnikai létszámát illetően, ám figyelembe kell venni, hogy ez a szám nem csupán a természetes szaporulatnak megfelelően, hanem az éppen aktuális társadalmpolitikai tolerancia függvényében is alakulhatott a felmérések során. Az első világháborút lezáró trianoni döntést követően a statisztikákban azonosságát felvállaló, gyarapodó létszámú román lakosság jelenik meg, az 1940–44 közötti időszakban azonban a zsidókkal együtt szinte eltűnnek a településekről – statisztikailag legalábbis –, a második világháborút követően pedig a magyar népesség csökken le feltűnően egyes településeken, a román etnikum száma pedig robbanásszerűen megnő.

Az 1920-as erdélyi népszéíráskor büntetés terhe alatt tiltották meg, hogy a nyelvileg, kulturálisan és érzelmileg is a magyarságra asszimilálódott erdélyi zsidók nemzetiségileg is magyarnak vallják magukat.

A cél a magyarság számának minél alacsonyabbra történő leszorítása volt, így a magyar anyanyelvű cigányok is cigány nemzetiségűként kerültek rögzítésre.¹⁰⁴ Az adatok nyilvánvalóan nem csak a származás szerinti önbesorolást tartalmazzák, hanem megnyilvánul bennük az éppen országalkotó többség által bírt legitimitás iránti vágy és asszimilációs törekvés is, esetleg a cenzorok autoriter besorolási gyakorlata, s ebben a homogenizációs törekvésben nagy előnyt jelentett, hogy az egymás mellett élő nemzetiségek kiválóan ismerték és beszélték egymás nyelvét. „Az a sajtáságos tünemény forog fenn, hogy [a magyar] az oláhhval szembe teljességgel nem tanusit oly erős passivitást, mint a szásszal; sőt annak nyelvét is könnyen és észrevétlenül megtanulja s önként használja vele való érintkezésében.”¹⁰⁵

Például a havadtői régi református temetőben egy görög katolikus keresztet ábrázoló sírkövön olvasható olaszos nevű elhunytól – *Pauliti Fira élt 43 évekig el halt 1871be* – az egy évvel korábbi, 1870-es népszámlálás levéltárban fellelhető családlapos adataiból¹⁰⁶ kiderült, hogy a

102 VARGA E. Árpád é. n.

103 NYÁRÁDY R. Károly 2003, 562.

104 NYÁRÁDY R. Károly 2003, 562–563.

105 KOZMA Ferenc [1879] 2008, 75.

106 1870-es népszámlálási adatok, Havadtó. MÁLvt, Fond 30, lelt. sz. 137, 204-es iratcsomó.

helybéli Molnár Jakab feleségéről, a nyárádand-rásfalvi (ma Nyárádszereda része) román származású görög katolikus Pavalati Florikáról van szó (a forrás szerint a férj és a feleség is írástudatlan volt). A vegyes etnikumú család a Térmegeg ('tér mege', esetleg 'térj meg' jelentésből, ma Bárgác) utca 99. szám alatt lakott saját egyszobás házában, melyhez „egy pajta két marhára” és egy fészert tartozott.¹⁰⁷

Az alábbiakban sorra veszem a településeket, melyek esetében három időpont statisztikai lenyomatát elemzem: az első az 1850-es adatokat, a középső annak a felmérésnek az eredményét mutatja, amikor a település demográfiailag csúcsra jutott – ez szinte minden esetben a kommunista iparosodás időszakára, az 1950–60-as évekre tehető –, az utolsó pedig a 2011-es, feldolgozott adatokat közli. Amellett, hogy az egyes településeken belüli népességfluktuáció és az etnikai összetétel változása nyomon követhető, cél az összehasonlíthatóság megteremtése is, melyet az adatok összevetése mellett vizuálisan is megragadhatóvá teszek diagramok segítségével.

a) *Kelemtelkén* 1850-ben 567 főt számoltak: egyike azon településeknek, ahol folyamatos gyarapodás tapasztalható – csupán Trianon után csökkent a magyarok száma mintegy 70 fővel, és gyarapodott 9 románnal. A népesség 2002-ben érte el a legmagasabb számot 947 fővel, 2011-ben a lélekszám már csak 880 volt.

b) *Gyulakuta* 1850-ben 715 lakosú falu. Maximális népességét az iparosítás idején, 1966-ban érte el, ekkor 3320 személy élt a településen. Az azóta végzett három censusok során folyamatosan csökkenő népességet regisztráltak, a 2011-es 2164 főt.

c) *Havadtőn* is 1850-ben éltek a legkevesebben, 569-en. Demográfiai csúcsát az 1950–60-as években érte el 1024 személlyel, azóta lassan csökken a létszám, 2011-re 857-en maradtak a faluban.

d) *Erdőszentgyörgy* már 1449 lakosú volt 1850-ben is. A népszámlálások etnikai mutatói azt tükrözik, hogy az egymás nyelvét jól ismerő magyarok és románok az előnyösebbnek vélt kategóriába iratkoztak a különböző politikai rendszerekben. A román világ idején, 1930-ban a településen 1074 román és 1301 magyar élt, egy évtizeddel később, a kicsi magyar világban már csak 244 fő vallotta magát románnak és a statisztika szerint a magyarok száma több mint megduplázódott, 3195-re nőtt. A 20. század derekán még jelentős zsidó közösség élt a településen, zsinagógájuk és iskolájuk is volt, jelenlétük a helynévanyagban – például a ma is használatos *Zsidó-szoros* utcanévben – is megnyilvánul. Demográfiai csúcsát 1992-ben érte el 4794 lakossal, 2011-ben 4509 főt számoltak össze.

Pavalati Florika sírköve a havadtői régi köztemetőben (KI)

107 Lásd KINDA István 2016, 103.

Betonkerítéssel védett zsidó temető Erdőszentgyörgyön (KI)

e) *Csókfalva* 1850-ben még jelentős közösségnek adott otthont, 767-en éltek a településen. Az 1900-as évek elején a bányavidékre történő kitelepedést leszámítva folyamatosan növekvő közösség. 1950-ben adminisztratív alapon összevonták a szomszédos településeivel Hármásfalva néven.

f) *Székelyszentistván* 1850-ben még csak 366 lakosú kis település, a 20. század első felében folyamatosan félezer fölött volt a lélekszáma. Szentistván lett az összevonásokkal létrehozott Hármásfalva középső alkotó települése.

g) *Atosfalva* a szomszédos Szentistvánnal szinte azonos lélekszámmal rendelkezett 1850-ben, 353 lakossal. Gyarapodása nem volt szembeötlő az elkövetkező évszázadban, szomszédaiával történő egybeolvasztásakor lélekszáma alig haladta meg a 400-at.

h) *Hármásfalva* 1950-ben jött létre Csókfalva, Székelyszentistván és Atosfalva összevonásával, a falvak mára gyakorlatilag településképűleg is egybeolvadtak. A szomszédos ipari központokba történő elköltözés miatt lakossága folyamatosan csökkent, az 1956-ban mért 1734-ről a 2011-ben rögzített 1122-re.

A közösségalkotó etnikumok létszámát a három időpontban az alábbi táblázat¹⁰⁸ nemzeti-ségi sorai tartalmazzák:

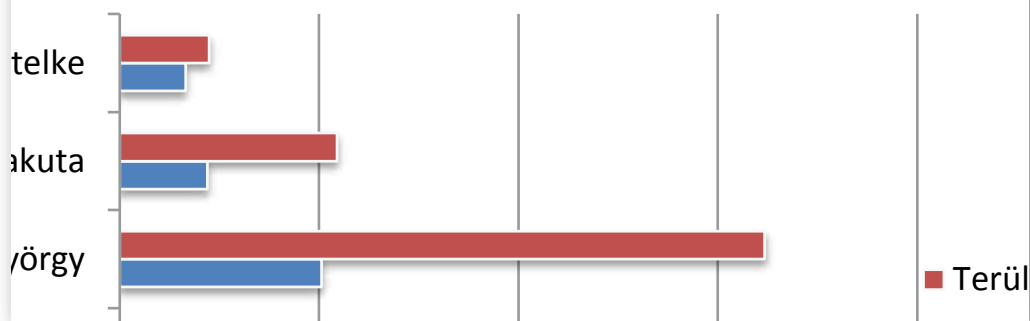
Település	Magyar	Román	Német	Zsidó	Cigány	Egyéb/nem nyilatkozott	Összesen
Kelementelke							
1880-ban	640	-	-	-	-	22	662
1966-ban	935	1	-	-	-	-	936
2011-ben	804	6	-	-	53	-/17	880
Gyulakuta							
1880-ban	879	-	-	-	-	-	879
1966-ban	608	2599	105	3	-	8	3320
2011-ben	2063	40	-	-	13	-/46	2164

¹⁰⁸ Az adatok forrása: VARGA E. Árpád é. n. <http://nepszamlalas.adatbank.transindex.ro>. Utolsó letöltés: 2017. szeptember 15.

Havadtó							
1880-ban	644	24	1	-	-	19	688
1966-ban	959	35	-	-	22	-	1016
2011-ben	757	14	-	-	58	-/28	857
Erdőszentgyörgy							
1880-ban	1006	673	166	-	-	183	2028
1966-ban	3041	1200	6	1	21	-	4269
2011-ben	3288	895	-	-	154	3/169	4509
Csókfalva							
1880-ban	849	10	-	-	-	27	886
1941-ben	834	-	-	-	-	1	835
Székelyszentistván							
1880-ban	537	5	3	-	-	68	613
1941-ben	535	1	-	2	2	-	540
Atosfalva							
1880-ban	394	3	1	-	-	-	398
1941-ben	409	-	2	-	17	-	428
Hármasfalu							
1966-ban	1264	3	1	-	79	-	1347
2011-ben	942	8	-	-	107	-/65	1122

A létszámalakulást és az egyes települések egymáshoz viszonyított demográfiai arányait az alábbi ábra szemlélteti:

A települések helyzete lakosság/terület arányban (1879-1880-as állapot)

Birtokszerkezet a 19. században

A falvak határterületeit, azon belül a művelési ágakra osztott földek mértékét Kozma Ferenc 1879-ben kiadott statisztikája egységes rendben közölte, talán első ízben és a legkövetkezetesebben.¹⁰⁹ Egy-egy településen a különböző termelési viszonyokat is jelezte, hogy mekkora területen, a többi növénykultúrához képest milyen arányban bocsátottak művelésre földterületet. Nem kizárt, hogy számolhatunk ennek a birtokösszeírásnak az esetében is pontatlansággal,¹¹⁰ ellenben a módszertanilag egységesített és minden település esetében ugyanúgy végigvitt torzítás (fel- és lekerékítés, kimaradt kategóriák, háztáji telkek méretének mellőzése stb.) utáni eredmény összességében mégis képes jelezni a léptéket és az arányokat.

A 19. század végi székelyföldi birtokosztályozást a továbbiak miatt érdemes bevezetni: a) *kis birtoknak* számított az 1–15 holdas, b) a *kis közép birtok* 50 holdig, c) a *nagy közép birtok* 200 holdig terjedt, d) az 1000–1500 holdas annyira *nagy birtokot* jelentett, hogy az egész Maros (Torda) megyében mindössze kéttucatnyi lehetett belőle.¹¹¹

A Kis-Küküllő menti települések gazdáinak jelentős hányada az első két kategóriába tartozó földekkel rendelkezett, de a birtokaprózódás eredményeként az is több tíz parcellában feküdt a település határában.

Település	Szántó	Rét és kert	Szőlő	Legelő	Erdő	Terméketlen	Összesen
Kelementelke	471	187	79	92	-	70	899
Gyulakuta	1038	257	42	72	707	65	2181
Havadtó	607	112	39	206	165	103	1232
Erdőszentgyörgy	2744	996	42	510	1899	280	6471
Hármasfalu	1859	504	22	1156	2065	388	5994
Csókfalva	1115	187	6	594	786	179	1866
Székelyszentistván	441	191	6	415	1072	162	2286
Atosfalva	303	126	10	147	207	47	839
Összesen	6719	2056	224	2036	4836	906	16 777

A számsorok¹¹² összesítéséből kiderül, hogy a vidék népessége 1880-ban 6154 főt tett ki, 2002-ben pedig elérte a 10 132 főt. Mindemellert a települések összterülete az elmúlt 122 évben nem változott, tehát a népesség eltartása elméletileg a művelési ágakra szánt föld arányának átalakításával, másrészt alternatív megélhetési források bevonásával valósulhatott meg. A népességi adatsorok és a birtokviszonyok összevetéséből kiderül, hogy a 19. század második felében, 1880-ban a 6719 hold szántó 6154 főt tartott el, ebből következik, hogy átlagban egy főre 1,08 hold szántó jutott, a termelésre ugyancsak alkalmas rét és kertből 0,33 holddal számolhatunk fejenként.

A földtulajdon gabonát termő, erdőn és legelőn kívüli részére nagyon sűrű népesség esett, a hagyományos nyomásos földművelési rendszer is magában hordozta a szétaprózódást, az öröklési tradíció pedig – mely szerint a székely minden darab örökölt földből a jussát az abból hasított parcellában, természetben kérte ki – egyenesen a szétosztathatlanul kicsi birtokok kialakulásá-

109 KOZMA Ferenc [1879] 2008.

110 Mint ahogyan azt a szomszédos Havad gazdaságtörténete esetében Bartos Miklós szövé is tette. Lásd BARTOS Miklós 2000, 37–38.

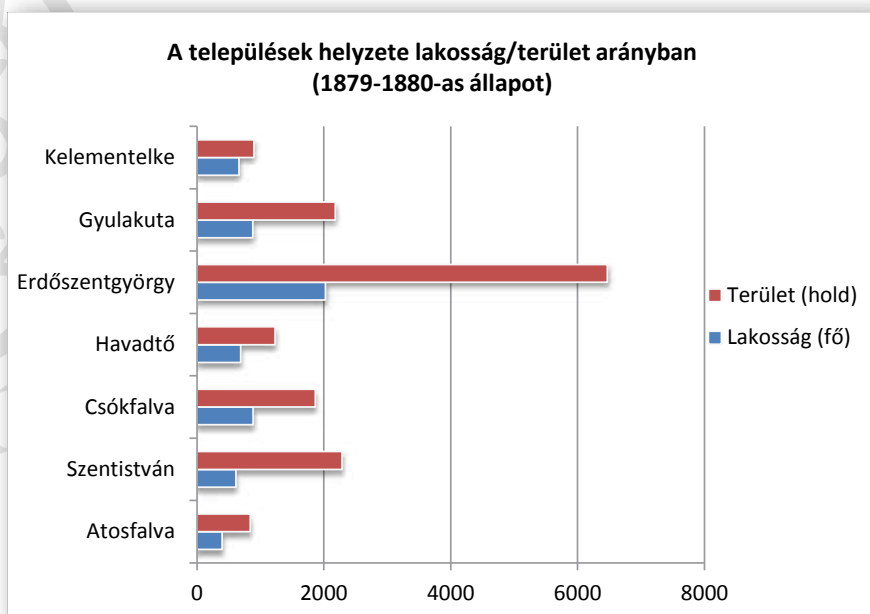
111 KOZMA [1879] 2008, 151–152.

112 Az adatok forrása: KOZMA Ferenc [1879] 2008, 145–147.

hoz vezetett. A két világháború között egy pávai családban *mindenik lány megkapta az ő részét, mikor elmentek hazulról. Még a staférung mellé még kaptak állatot is mindenik, tehát egy-egy üszőt, egy-egy csikót, valamit, s akkor ugye a bútrot, a staférung, ahogy mondták, s akkor mellé kaptak még egy-két hold földet, azt 58 árnak számolták.* (Páva)

„Innen van az, hogy a szegény embernek 3–4 hold birtoka 15–20 darabban van elszórva a határon s az egy véka férejú szántók mellett nem kis számmal vannak 6–8 kupások. Csíkban pl. 100, 50, 25, Aranyosban még 10 négyszögölnyi területű darabok is fordulnak elő. Udvarhely-megyében van rá példa, hogy egy két holdas székely birtok 40- és 65 holdas nemesi birtok 170 párczellára van oszolva, ugy, hogy a sok mesgye, barázda egy jelentékeny %-át veszi fel a birtokoknak”¹¹³ – foglalta össze Kozma Ferenc a jelenséget.

A birtokösszeírásból nem derül ki, hogy az adott település földje közös vagy magántulajdonban van-e, így csupán a települések egymáshoz viszonyított arányait tudjuk sejtetni, korrelálva a népszámlálási statisztika demográfiai adataival.

Infrastruktúra

A Kis-Küküllő völgye a 19. század végén erdélyi viszonylatban is elhanyagoltnak számított, amellet, hogy a térség alsóbb része bővelkedett bortermő területekben, valamint a mezőgazdasági és erdei termékek mellett a parajdi só is komoly keresletre tartott számot. A térségben nem alakultak ki városok, s így hiányzott a tőkeerős polgárság, amely megfelelő súllyal igényelhetne és előmozdította volna az infrastrukturális fejlesztéseket. Abban a vállalkozásban, amely során

113 KOZMA Ferenc [1879] 2008, 153.

végül a térség szóba jöhetett vasútépítési szempontból, a vármegyei terület nagybirtokosainak volt jelentős szerepe.¹¹⁴

„Az infrastruktúra fejlesztések történetében a vasútépítés volt az első olyan vállalkozás, amely hatással volt a hagyományos társadalmi érintkezési formákra, megváltoztatta az emberiség tér és idő fogalmát. A vasút átalakította az általa érintett természeti és emberlakta táj képét. A gőzmozdony diadalmas útjában a XIX. század embere a gazdasági és társadalmi gondok megoldását látta.”¹¹⁵

Infrastruktúra szempontjából a Kis-Küküllő térségében nagy fellendülést hozott a Balázsfalva–Parajd közötti településeket összekötő normál nyomtávú vasútvonal építése, mely három szakaszban valósult meg: a Balázsfalva–Bonyha közötti 54,3 km hosszúságú szakaszt 1898. június 16-án, a Bonyha–Sóvárad közötti 48 km-s részt 1898. október 2-án, majd a Sóvárad–Parajd közötti 11 km-s pályát 1906. március 2-án adták át a forgalomnak.¹¹⁶ A Magyar Állami Vasutak Igazgatóságának felügyelete és irányítása alatt zajló építkezési munkálatokat az Osztrák–Magyar Monarchia és Németország területéről származó vállalkozók végezték, a Balázsfalva–Dicsőszentmárton–Sóvárad vasútvonalat nevezetesen Zielenszky Szilárd budapesti vasúti vállalkozó építtette.¹¹⁷ Havadtó lakossága az alábbi módon is szembesült az építkezések zajlásáról: „A múlt század utolsó évtizedében építették a Küküllőszögi–parajdi vasútvonalat s így hozzánk is elértek a felsőmagyarországi tót és ruthén kubikusok egy hideg téli időben. Mind jókötésű, izmos, derék földmunkások voltak, akik nem törődtek a fagyos talajjal, sem a farkasordító hideggel. Beásták magukat a földbe, – kicsiny viskókba, fagyos júhúsból jó csipős tokányt és gulyást főztek, itták az erős borokat, szilvapálinkát, egészséges piros arccal csákányolták, lapátolták a földet s nagy targoncákat toltak fel játszi kedvvel a széles foszni deszkákon az elég magas töltésre. Érthető dolog, hogy a házukot is látogatták, egyfelől, mert lányok voltak nálunk, másfelől apám bíró volt, – hivatalos ügyekben.”¹¹⁸

A két világháború közötti időben az úthálózat erőteljesen leromlott, teljesen elhanyagolt volt, többségük kavicsozott. Beton- vagy aszfaltburkolat még nem létezett a vizsgált térségekben, útépitési munkálatok nem történetek a Székelyföldön.¹¹⁹ A településeket jobb esetben kövezett földút kötötte össze, amely az időjárási viszonyok szerint volt könnyebben vagy nehezebben járható. *Elein poros út volt. Annyit kellett sepregetni a kapu előtt. Az út szélén akkor is fasor volt Erdőszentgyörgy felé.* (Havadtó)

Kelemtelke kivételével a települések közlekedési csomópontoknak számítanak, mindegyiken található olyan útelágazás, elsősorban a Kis-Küküllő völgyébe oldalról benyúló dombok közé, melyek kisebb falvakat alacsonyabb rangú úton közelítenek meg, s az ebből a szempontból tekintve központi fekvésű Kis-Küküllő menti települések egy széles területet felölölő székely régió gerincét alkotják.

Gyulakutáról gyalogjárda szélességű ösvény vezet át a folyón Szentdemeter irányába, aszfaltozott megyei úton Bordos, onnan egyik irányban Székelyszállás, Székelyvécke, Magyarzsákod és Románzsákod érhető el, másik irányban pedig Csöb közelíthető meg.

Havadtóról a Küküllőn keresztül vezet a Rava irányába tartó kövezett út, a Küküllőbe ömlő Havad-patak mentén pedig Vadasd, Havad, onnan egyik irányban Geges zsáktelepülésre, másik irányban Szentsimon, Rigmány után a Nyárad menti településekre lehet eljutni.

114 GIDÓ Csaba 2007.

115 GIDÓ Csaba 2010, 141.

116 EGYED Ákos 1981, 158–160.

117 GIDÓ Csaba 2010, 144.

118 NAGY Sándor 1960–1965, 34–35.

119 GIDÓ Csaba – LÁSZLÓ Márton 2006, 26.

Erdőszentgyörgy főútjáról leterve egyrészt Bözöd, Gagy, Szentábrahám, Csekefalva, Székelykeresztúr, másik irányban az egykori Bözödújfalva, majd Kőrisspatak, onnan különböző irányokban Etéd, Küsmőd, Atyha, Énlaka települések érhetők el Székelyudvarhely vonzáskörzetében.

Hármasfalva a félreeső Cséje tanyatelepülés szempontjából számít főút melletti központnak.

Az Észak-Erdély 1940-es viszácsatolása után megjelentetett Székelyföld-monográfia közlekedési viszonyokat bemutató képe 1941-ben meglehetősen elmarasztaló: a „...bőségesen felszínre kerülő agyag nemcsak azzal nyom bélyeget e vidékre, hogy itt fejlődött ki legjobban a fazekasság, hanem esős időben mindenki tapasztalhatja az agyagos talaj visszatartó, vendégszerető természetét. Ezért csúfolják a környékiek e vidéket a sok agyaga miatt »Szikonyország«-nak!»¹²⁰

Ugyan közlekedés szempontjából még több évtizedet kellett várni a makadámút elkészítésére, s több mint fél évszázadot az aszfalt megjelenésére, a települések közművesítése Székelyföld viszonylatában is korán megvalósult. Ezt elősegítette az is, hogy a térség mély rétegeiben kiterjedt gázmezők találhatók, melyek jelentőségét már az első világháború előtt felismerték.¹²¹ Ennek eredménye, hogy Erdőszentgyörgyön például 1946–47-ben már bevezethették a gázfűtést.¹²² 1953-ban Havadtón – amely egyszerű falu, Erdőszentgyörgy adminisztratív községközpont alárendelt települése – a főút menti házakba is bevezették már a gázt, majd az 1950–60-as évek fordulóján a villany is felgyúlt a településen. *Eztet a gázt még a magyar világba szerelték. Ők, a magyarok fűrtak. Az*

Útépités Havadtó és Erdőszentgyörgy között az 1950-es években
(saját gyűjtés)

Havadtó és Erdőszentgyörgy közötti útszakasz 2011-ben (KI)

¹²⁰ DÁVID József (szerk.) 1941, 16.

¹²¹ Az erdélyi sóbányák határolta terület, a nagyjából Torda–Marosvásárhely–Segesvár földgázvidék – melybe az Udvarhely- és Marosszék határán fekvő elemzett kistáj is beletartozik – a legkorábbi magyar becslések szerint 72, az 1930-as években készült román becslés szerint 575 milliárd köbméter 99%-os vegytisztaságú metánt rejt. Az 1930-as években az évi 200 milliárd köbméteres kitermelés alapján a készletet 360 évre tartották elegendőnek. Lásd: *A Romániához csatolt magyar területek gazdasági élete*. 1940, 35–36. A visszatért területeken a földgázra és egyéb ásványi kincsekre alapozó magyar kitermelés 1941-ben Erdély ipari termelésének kb. 10%-át adta. Dr. ÁRVAY József (szerk.) 1941, 130.

¹²² BARTOS Miklós – DÖME László 2005, 40.

Fűrőmesterek pihenője az 1970-es évek elején (saját gyűjtés)

egyiket, mikor 40 méterre lementek, akkor felütött a gáz. Úgyhogy alig tudták megfogni, egy hétig úgy fújt, né. Osztán lefojtották valahogy. (Havadtó)

A két világháború között két rádió működött a faluban, az egyik a papnál, a másik a falu első földbirtokosa, a Gál úr tulajdonában volt. Az 1960-as években megjelent a televízió is néhány tehetősebb gazda lakásában. Vezetékes telefon az 1970–80-as években a helyi termelészövetkezet és a gyárak irodáin működött, a civil lakosságnál csupán a befolyásos személyek – gyárigazgató, tanító, pap, téesz-könyvelő – házaiban volt.

1990 után hálózatba tömörült parabolaantenna-társaságok jöttek létre, 10–15 család közösen vásárolt műholdas adás vételére alkalmas antennát. Újabb modernizációs lépésként 1995 után a faluban kiépítették a vezetékes telefonhálózatot, az ezredfordulóra pedig már kábeltévé-hálózat is működött. 2000 után mind a korábbi parabolatársaságok, mind a vezetékes telefonhálózat visszaszorult a kábeltévé és a mobiltelefon hatására, az utóbbi évtizedben pedig az internet is elérhetővé vált a háztartásokban. A település korszerű közművesítése, csatornarendszer, vezetékes vízellátás kiépítése azonban még mindig várat magára.

Háromszék

Történelmi tájegység, közigazgatási egység Erdély délkeleti sarkában, az önálló Kézdiszék, Orbaiszék és Sepsiszék egyesülésével jött létre a 16. században.¹²³ Magyarország egykori területének és Székelyföldnek a legkeletibb sarkaként északnyugaton Udvarhelyszék, északon Csíkszék határolja, keleten már a Romániához tartozó Moldvával, délen pedig Havasalfölddel szomszédos,

123 EGYED Ákos 2006.

délnyugaton pedig a szintén Magyarországhoz tartozott Brassó vármegyével érintkezik. A máig fennálló megyéket eredményező 1968-as adminisztratív területrendezésig területét számos alkalommal át- szabták, tartozott már ide Kászon és Bardoc fiúszék, valamint a Barcaság térségéből is települések. A vármegyerendszer 1876-os kiépülésével Háromszék vármegye lett, 1952-től a Magyar Autonóm Tartomány délkeleti régiója, az 1960-tól megalakult Maros–Magyar Autonóm Tartomány helyett Brassó Tartományba került beosztásra. 1968-ban az egykori Háromszék területén Sepsiszentgyörgy központtal létrehozott Kovászna megyéhez csatolták a korábban Udvarhelyszékhez tartozó Bardoc fiúszéket, illetve a Bodzafordulói-medence román településeit.¹²⁴

A Feketeügy mente (Orbaiszék)

Orbaiszék a 16. század végétől Háromszékbe tagolódott közigazgatási egység, hivatalos megnevezésként azonban csak az 1870-es években szorult ki a használatból.¹²⁵ A Keleti-Kárpátok kanyarulatában fekvő vidék településeinek egy része a havasokból lefutó patakok völgyében, mások pedig a Feketeügy síkságán, az ún. Mezőföldön alakultak ki.¹²⁶ Míg a Kis-Küküllő menti települések Székelyföld délnyugati határa mentén húzódnak, a vizsgálat orbaiszéki helyszínei Székelyföld délkeleti csücskében, közvetlenül a Kárpát-kanyar belső karéjában találhatóak. Cófalva, Orbaitelek, Szörcse, Székelytamásfalva és Székelypetőfalva – a síkvidék települései – a Kovászna-patak és a Feketeügy folyó közötti területen, Zabola és Páva a hasonló két patak völgyében épült ki a Háromszéki-havasok tövében.¹²⁷ Páva ugyan 1964-től Zabola községközpont szerves része, de a helyi közösség pávai azonosságátudata töretlen.¹²⁸

Orbaiszék központja Kovászna fürdőváros. A kiválasztott települések között főút mentiek és

124 ELEKES Tibor 2012; NOVÁK Csaba Zoltán – TÓTH-BARTOS András – KELEMEN Kálmán Lóránt 2013.

125 BOÉR Hunor 2007, 79.

126 SEPSISZÉKI NAGY Balázs 1998, 231; POZSONY Ferenc 2007, 7.

127 SCHEINT, Daniel G. [1833] 2012, 69.

128 POZSONY Ferenc 2011, 9.

félreeső falvak is vannak, az interjúk mindegyik esetében nagyon erős regionális és lokális identitástudatot mutatnak ki. A Zabolán élő jelentős, közel ezer fős román népesség azonosságtudatának, regionális és nemzeti beágyazódásának elemzése nem feladata ennek a dolgozatnak. A helyi székelység identitásérzetének kifejeződésében azonban meghatározó jelleggel bír, hogy magyarságát az államalkotó nemzetbe tartozó szomszédokkal szemben kell kinyilvánítsa. Érdekes, hogy az itteni székelyek regionális identitása az adminisztratív régiós központhoz kapcsolódik ugyan, de a közvélemény csupán alternatíva híján fogadja el centrumként Kovásznát, hiszen annak lakossága nem olyan arányban székely, mint ahogyan lennie kellene egy regionális fővárosnak. Éppen ezért a helyi azonosságtudat sokkal inkább előtérbe helyeződik, mint az orbaiszéki regionális.

Különös módon a Kis-Küküllő menti településekre már Székelyföld peremén lévő vagy éppen azon kívüli, a román vidékkel szoros kapcsolatban lévő térségként tekintenek. Általános ismereteik a borvidékkel köti össze, ez annyiból reális meglátás, hogy ezen a vidéken már csakugyan jól megterem a szőlő, a déli fekvésű domboldalakat valamikor kiterjedt szőlősök borították, a nemesített fajok hazája azonban a folyó középső és alsó folyása.

A vizsgálatba bevont orbaiszéki települések több községközpont alegységei. Az orbaiszéki Cófalva a sepsiszéki Nagyborosnyó község faluja, Orbaitelek Barátoshoz tartozik, Szörccse, Székelytamásfalva, Székelypetőfalva és Páva Zabolával közösen alkotnak községet, melynek a legnagyobb település, Zabola a központja. Egymással szembeni presztízsharcukban, önmeghatározásukban a települések esetében nagy súllyal esik latba, hogy a Sepsiszentgyörgy–Kovászna–Kézdivásárhely vonalú modernizált főút felfűzi-e a falut, vagy az elmaradt infrastruktúrája miatt elzárt községként számos hátránnyal kell megküzdenie.

Ebből a szempontból Cófalva és Páva, valamint Zabola tartozik a jobb helyzetű települések közé, hiszen a jó megközelíthetőség számos előnnyel jár. Telek, Szörccse és Tamásfalva egyazon, a Barátost Zabolával összekötő megyei útszakaszon helyezkednek el, melynek modernizációja a 2000-es években megkezdődött, de befejezetlensége miatt elriasztja a térség látogatóit és befektetőit. Megközelíthetőség szempontjából Petőfalva az előbbieknél is rosszabb helyzetben van, a ritkán karbantartott kövezett földút az időjárás viszontagságai miatt sokszor

elzárt településsé változtatja a félreeső falut. Az egymás közti távolság, a megközelíthetőség is befolyásolta a települések természetes módon kialakult vonzáskörzetét, társadalmi kapcsolatrendszerét. Cófalva inkább a szomszédos Barátos, Lécfalva, Várhegy lakosságával van közvetlen kapcsolatban. A mezőföldi települések szerves kapcsolatrendszere meglehetősen tagolt, az egymás közti rivalizálás inkább a községközpontokhoz fűződő kapcsolatoknak kedvez. Köztudottan ellentétes Tamásfalva és Szörccse viszonya és presztízsharca, melynek eredményeként sokkal inkább Zabolához és Kovásznához kötődnek szervezettebben. Petőfalva

esetében annak ellenére, hogy ugyanazon egykori postaútnak az állomása, mely Cófálvától kezdődően átszelte a Mezőföldet és Kézdivásárhely irányába tartott, a mezei úttá értéktelepedett és elfeledett történelmi útszakasz gyengítette a kapcsolatait a szomszédos Szörccsével és Tamásfalvával, s az aszfaltút erősítette a Zabolával kiépített viszonyrendszerét. Kétségtelen, hogy a tárgyalt települések közt a legnagyobb presztízse, mondhatni regionális jelentősége Zabolának van, primátusában a történelmi múltja, grófi családja, birtokviszonyai, gazdasági potenciálja, lakosságának száma és a település mérete egyaránt benne foglalhatik.

Demográfiai jellemzők

Orbaiszék térsége ősidők óta lakott. A régészeti ásatások tárgyi leletei a kőkorszaktól kezdődően a vas- és bronzkorszakon át dokumentálták az emberi jelenlétet. Kimutatták, hogy a római légiók visszavonulása után a népvándorlás különböző népei is végigvonultak a térségen, a szlávok több évszázados jelenlétét napjaink helynevei is igazolják.¹²⁹ A Zabola határában magasodó Tárhalom néven ismert dombon az 1970-es években régészeti módszerekkel kutatva kora középkori magyar temetkezési helyet tártak fel. Nem tisztázott társadalomtörténeti okai vannak, hogy a Kis-Küküllő menti településeket elsőként említő, 1332–1336 között készült pápai regestrum Orbaiszék területéről egyetlen plébániát sem rögzített. Háromszék neves régésze, Székely Zoltán úgy vélte, hogy a pápai tizedjegyzék készültekor az itteni székelyek még a korábbi lakhelyük, Fehér vármegye adminisztratív egyházi keretei között voltak.¹³⁰ A vidék székely lakosságát első ízben egy 1396-ban keltezett oklevél adatalolja, a Háromszék elnevezést pedig szintén viszonylag későn, egy 1466. évi írott forrás tartalmazza.¹³¹

Zabola nevét első ízben egy 1466-ban kelt oklevél említi.¹³² A település rangját jelzi, hogy ugyanebben az évben székely nemzetgyűlés helyszíne volt. Telek¹³³ 1537-ben, Zewrche¹³⁴ 1547-ben, Czoffalwa¹³⁵, Thamasfalwa¹³⁶, Pawa¹³⁷ és Peteoffalwa¹³⁸ az 1567-es regestrumban kerültek írásbeli rögzítésre.

Cófalva 528 méteres tengerszint feletti magasságban, a Feketeügy folyó bal partján, az árterület szintjéből alig kiemelkedő homokos háton alakult, Telek szintén az árterület lapályán fekszik 530 méter magasságban. Ahogy a Kézdivásárhelyi-medence síksága felől a Berecki-havasok pereme irányába közelítünk, úgy növekszik a települések tengerszint feletti magassága is: Szörccse 536 méter magasságban, Tamásfalva 541 méteren, északnyugatra az alacsony teraszon Petőfalva 550 méteren, Zabola és Páva 571, illetve 587 méter átlagmagasságban található.¹³⁹

A mezőföldi települések – Cófalva, Orbaitelek, Szörccse, Székelytamásfalva, Székelypetőfalva – a medencealji térségi elhelyezkedésből eredően jó minőségű, könnyen művelhető, homokos szántófölddel rendelkeznek. A környék lapályosabb része a 19. század végi folyószabályozásokig és lecsapolásokig, valamint a levezető árkok építéséig mocsaras, vízzel és láppal borított terület

129 SZÉKELY Zoltán 1973.

130 SZÉKELY Zoltán 1973.

131 POZSONY Ferenc 2012, 27.

132 SZABÓ M. Attila 2003, II, 1153.

133 SZABÓ M. Attila 2003, II, 1030.

134 SZABÓ M. Attila 2003, II, 967. (Stephanus Zewrcheij)

135 SZABÓ M. Attila 2003, II, 1070.

136 SZABÓ M. Attila 2003, II, 1005.

137 SZABÓ M. Attila 2003, II, 735.

138 SZABÓ M. Attila 2003, II, 756.

139 BÁLINTH Gyula et al. (szerk.) 1969, 127, 220, 267.

Juhnyáj a Háromszéki-havasok lábánál, Székelypetőfalva határában (KI)

volt, amelyet a Feketeügy és az abba ömlő kisebb patakok (Zabola- és Kovászna-patakok) időről időre elárasztottak. Ennek tulajdonítható, hogy a mezőföldi falvakban közkedvelt foglalkozás volt a pákászat, a halászság, vadászság, madarászság, gyűjtögető életforma, hiszen a vízzel borított területeken otthonra találtak a különféle halak, valamint a halászó madarak – darvak, gólyák, gémekek is.

A mezőgazdaságilag hasznosítható területek zöme homokos, jól termő talaj. Az egyes települések számon tartják, hogy melyik falu földjei alkalmasabbak termelésre, vagy melyik dűlő földje kiválóbb. Cőfalva határában termékenyebb hátság található, míg a többi település talajtípusai (öntéstalaj, fakószürke erdei talaj, kilúgozott fekete mezőszégi talaj, réti agyagtalaj) valamivel kedvezőtlenebb feltételeket nyújtanak a mezőgazdasági termelésre.¹⁴⁰ A távolabbi Zabolán is úgy tudják, hogy Cőfalva környékén, *ott, arrafelé vannak a jó földek.* (Zabola) Orbaiteleken főképp homokos talaj található.¹⁴¹ Tamásfalvának megint *más a talaja, ahol mi gazdálkodunk, az homok. Kevés rész van fekete és sárga anyag, a határok szélén, a többi homok. S ezért a fő terményünk a régebbi időszakban kimondottan a rozs volt.* (Telek) Rozs volt az alapanyaga a kenyérnek, pálinkának, sertéshizlalásnak.¹⁴² Zabola és Páva gazdái elsősorban a síkságra nyúló birtokrészeket használták földművelésre, a domboldalakat az állattenyésztés során hasznosították.

A 17–18. századokban „nemesek, primipilusok, pixidáriusok (puskások), lovas- és gyalogkatonák, libertinusok, jobbágyok és zsellérek – mint valamennyi erdélyi területen, e tárgyalt székben is ezek voltak a főbb társadalmi csoportok, amelyek kisebb vagy nagyobb arányban éltek egy-egy településen”.¹⁴³ A történészek kutatásai alapján Szöröcsén és Zabolán a jobbágyok nagyobb számban éltek, Petőfalva népessége pedig tisztára jobbágyokból állott.¹⁴⁴

140 BÁLINT Gyula et al. (szerk.) 1969, 127, 221, 268.

141 ZAKARIÁS Imre 2007, 10.

142 Vö. KÁPOLNÁSI Zsolt 2001, 70.

143 SZŐCSNÉ GAZDA Enikő 2001, 13.

144 BENKŐ József [1777] 1999, II, 164.

Kúriaépítészeti jegyeket őrző lakóház Cófalván (KI)

Valamennyi település esetében nevesíthető olyan család, amely birtokai mérete és a társadalmi hierarchiában elfoglalt státusa okán nagyobb szereppel bírt a közösség életében. Az elmúlt évszázadokban Cófalván a Csia, majd a 18. században kúriát építő Veress família számított tekintélyes történelmi családnak. Orbaiteleken a 18. században a Horváth család épített kúriát, amely a 19. század közepén a Deák család tulajdonába került.¹⁴⁵ A 19–20. században a településen a Bede, a Mirtse és a Héjja familiák rendelkeztek helyi viszonylatban nagyobb, számító birtokokkal. Szörccsén a Szörcei nevű családot említi a krónika,¹⁴⁶ de itt áll a Hadnagy és a Rákosi családok kúriája is, melyek a 19. században nyerték el ma is látható építészeti formájukat.¹⁴⁷

Orbán Balázs Tamásfalva és Petőfalva kapcsán azt írja, hogy mindkettő „épp oly érdektelen, mint kicsiny”.¹⁴⁸ Ennek ellenére nemcsak a helybéliek, de a történetkutatás is számon tartja, hogy a 17. század elejétől a Tamásfalvára költözött Thúry (Túri)¹⁴⁹ család tagjai fontos tisztségviselőket adtak Orbaiszéknek, udvarházuk építése a 19. század elejére tehető. Thúry Gergely országgyűlési képviselő, 1848-as honvéd százados halála után birtoka a Bányai család tulajdonába került.¹⁵⁰

Zabolán a 16. század végén Basa Tamás nyert birtokadományt Báthory Zsigmondtól, s közel egy évszázadon keresztül a Mikések mellett a település fő nemesi családja volt. Kihalása után a Mikések egyre gyarapodó birtokaikkal együtt a társadalmi ranglétra fokain is egyre magasabbra jutottak, a 17. század végén már grófi címet szereztek.¹⁵¹ Kastélyuk mai formája egy korábbi, 17. századi udvarház kibővítéseként jött létre.¹⁵² Páván nem volt nagybirtokos, a faluban nevesebb

145 NAGY Balázs (szerk.) 2011, 134–135.

146 KÖVÁRY László 1854, 262.

147 NAGY Balázs (szerk.) 2011.

148 ORBÁN Balázs 1868. Forrás: mek.oszk.hu.

149 KÖVÁRY László 1854, 263.

150 NAGY Balázs (szerk.) 2011, 132–133.

151 KÖVÁRI László 1854; POZSONY Ferenc 2012, 31.

152 NAGY Balázs (szerk.) 2011, 138–139.

régi famíliának számított a solymár Marti család, a pávai előnevet felvett Vajna család pedig több tudóst adott a magyarságnak.¹⁵³

Erdélyben a 17. században a vérrel adózás elkerülése miatt egyre több székely kötötte magát jobbágnak. Ebben az időben a többnyire szabad székelyekből álló Zabola társadalmában is bővült a jobbágyok száma, 1750–1848 között fokozott ütemben kerültek a szabad székelyek jobbágyosorba.¹⁵⁴ Az 1848-as jobbágyfelszabadítás előtt Háromszék összlakosságának 49,9%-át katonarendiek, 4,3%-át nemesek, 0,3%-át polgárok és honoráciorok, 45,5%-át pedig jobbágyok alkották.¹⁵⁵ Ezek a társadalmi csoportok a 19. század második felében kibontakozó polgárosodás folyamatába is „már eleve eltérő esélyekkel, értékrendekkel, életmintákkal és gazdasági stratégiákkal kapcsolódtak be”.¹⁵⁶

Zabolai román juhász a 20. század derekán. CsNM Fotótéka (*ismeretlen fotós*)

Ebben a korban már a románok is kezdtek megtelepedni a faluban, s ebben nagy szerepe volt a grófi családnak, amely tudatosan telepítette be őket Havasalföldről és alkalmazta az állatállomány gondozására, juhnyájai legeltetésére.¹⁵⁷

153 POZSONY Ferenc 2012, 19.

154 EGYED Ákos 1981, 115.

155 KÓSA László 1990, 364.

156 POZSONY Ferenc 2012, 58.

157 Vö. PÁL Judit 1999, 40, 85.

Írott források szerint ugyancsak a 18–19. századok fordulóján jelentek meg az első cigány etnikumúak is Zabolán,¹⁵⁸ ahol a kedvező körülmények között látványos népességnövekedésnek indult közösségük. Más települések kevésbé jelentős nemesi családjai nem igényelték a helyi közösségen túlmutató munkaerőt a mezőgazdasági munkálatokra, talán ennek is szerepe volt abban, hogy a 20. század elejéig meglehetősen homogén székely társadalom maradhatott meg a Mezőföld falvaiban. A 19. századi statisztikák szerint Cófalván egyszerre legtöbb 2, Szörcsén 1, Tamásfalván 3, Petőfalván 1 román volt, Teleken egyet sem jelez a census az adott időben. Ezzel szemben Páván már 1850-ben 39, Zabolán pedig 1890-ben 226 román élt, közösségeik a rendszerváltásig gyarapodó tendenciájúak.¹⁵⁹

A 2011-es népszámlálási statisztika ellenőrizhető hitelességgel mutatja ki a román réteget, de jellemzőbb a cigány lakosság jelenléte, amely a mutatók szintjén a magyar többségbe olvad. Cófalván egyetlen cigányt sem jegyez a statisztika, saját terepkutatásaim alapján azon-

Cigány házak az orbaiteleki faluvégén (KI)

ban a település cigánysága bő 15%-os arányban él a székelyek mellett.¹⁶⁰ Orbaitelek falufüzeteinek szerzője a településen élő cigányok számát 28-ra teszi, ez a népesség 4,5%-a, holott a censusban nem jelzik jelenlétüket.¹⁶¹ Szörcsén 2002-ben a statisztika még nem jelzett cigány lakost, 2011-ben azonban 17 főt számoltak össze. Székelytamásfalván hivatalosan nincs, a tereptapasztalatok alapján azonban egy több mint 10 főből álló cigány család él a falu szélén. Cigányt Székelypetőfalván sem mutat ki a statisztika, ám a régióban közismert a település visszamaradottságának, elhanyagoltságának egyik oka: cigány lakossága a magába roskadt település népességének több mint felét adja. A Pávát magába integráló Zabolán 2002-ben 221 cigány azonosságot vállaló személyt jegyeztek fel, 2011-ben pedig lélekszámuk 398-ra gyarapodott.¹⁶²

Valamennyi településre jellemző, hogy demográfiai tetőzésüket nem az utolsó népszámlálás mutatta ki, hanem átlagosan a 20. század elején-dereacán érte el a legmagasabb értéket. Ebből ki-

158 POZSONY Ferenc 2012, 52.

159 VARGA E. Árpád é. n. <http://nepszamlalas.adatbank.transindex.ro>. Utolsó letöltés: 2017. szeptember 15.

160 KINDA István 2007c, 182.

161 ZAKARIÁS 2007, 107.

162 VARGA E. Árpád é. n. <http://nepszamlalas.adatbank.transindex.ro>. (Utolsó letöltés: 2017. szeptember 15.) Elgondolkodtató, hogy a szintén 2011-ben elvégzett családlapos néprajzi kutatás csak a pávai falurész esetében 392 főt jegyzett cigányként. Lásd POZSONY Ferenc 2011, 32.

olvasható, hogy a sokgyermekes nagycsaládok száma egyik nemzedékről a másikra drasztikusan megcsappant, valamint az iparosítás hatásaként lecsökkent a kistelepülések lakossága.¹⁶³

a) *Cófalva* népessége 1850-ben 340 fős. A falu demográfiai íve 401 lakossal 1900-ban érte el a csúcst, ettől kezdődően folyamatos lassúsággal fogyó település. Az iparosítás kezdeti szakaszában, 1956 és 1966 között 331 lakosról 262 főre csökkent a falu lélekszáma, és a következő tíz évben további 41 fővel apadt. Az utolsó népszámlálás alapján 2011-ben a falu lakossága 222 fő.

b) *Orbaitelek* 1850-ben 577 lakosú falu. A demográfiai mutató 1966-ban 848 lelket jelez, elérve a legmagasabb értéket. Népessége 2011-re 615 főre csökkent. 4 román 1977-ben jelent meg a településen, 1992-re 1 maradt, 2011-ben 9-et vettek számba.

c) *Szőrcse* 1850-ben 652 lakóval került rögzítésre. 1966-ban 720, egy jó évtized múlva, 1977-ben 738 lakóval érte el a maximumot. A rendszerváltás utáni első összeírás 1992-ben 624 főt jelez, 2011-re 605 lélekre apadt a létszám.

d) *Székelytamásfalván* 1850-ben 334 lakost találtak, majd a népesség fokozatos növekedése követhető nyomon 1956-ig, amikor 907 lakóval maximalizálódik. 1966–77 között lakossága az iparosítás hatásának betudhatóan 857-ről 691-re csökkent. 1992-ben 586 személy élt a faluban, 2011-re ez a szám 519-re csökkent.

e) *Székelypetőfalva* Háromszék egyetlen jobbágyfaluja volt, lakói a zabolai Mikesek jobbágyai voltak 1848-ig.¹⁶⁴ 1850-ben a településen 328 főt írtak össze, 1880-ban 395 lelket vettek számba. Ettől kezdve a lakosság fokozatos csökkenése követhető nyomon, 1992-re 160 lélek maradt. 2011-ben 149 lakót írtak össze.

f) *Zabola* lakossága 1850-ben 2006 fő, majd a Mikes grófok fűrészüzemai és más vállalkozásai munkaerő-szükséglete miatt 1910-re 3166-ra duzzad a létszám. Az 1977-es számláláskor már ide számolják Páva lakosságát is, így a népesség 3505-re gyarapodik. 2011-re a lakosság létszáma 3324 fő.

g) *Páva* 898 fővel került rögzítésre 1850-ben, s Zabolával együtt növekedett a lakosság az erdőkitermelő ipar fellendülése idején. 1910-ben 1089 főt számoltak össze, 1966-ban, amikor még külön településként mérték fel népességét, 865 lelket találtak.

A települések demográfiai állapotát az alábbi táblázaton¹⁶⁵ keresztül szemléltetem:

Település	Magyar	Román	Német	Zsidó	Cigány	Egyéb/nem nyilatkozott	Összesen
Cófalva							
1880-ban	317	-	-	-	-	3	320
1966-ban	262	-	-	-	-	-	262
2011-ben	194	18	-	-	-	-/10	222
Orbaitelek							
1880-ban	644	-	-	-	-	-	644
1966-ban	848	-	-	-	-	-	848
2011-ben	599	9	-	-	-	-/6	615

163 Az adatsorok forrása: VARGA E. Árpád é. n. <http://nepszamlalas.adatbank.transindex.ro>. Utolsó letöltés: 2017. szeptember 15.

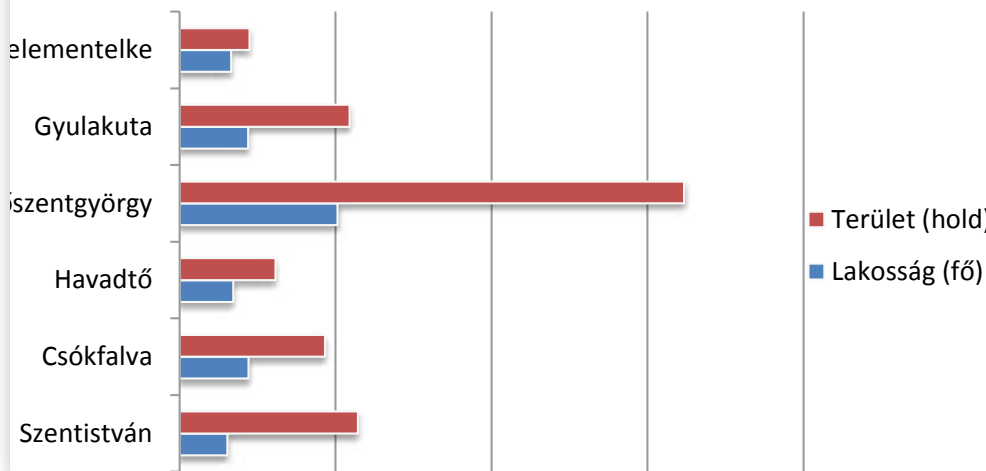
164 DÁVID József (szerk.) 1941, 316.

165 A táblázat adatainak forrása: VARGA E. Árpád é. n. <http://nepszamlalas.adatbank.transindex.ro>. Utolsó letöltés: 2017. szeptember 15.

Szőrcse							
1880-ban	542	1	-	-	-	-	543
1966-ban	710	2	3	-	5	-	720
2011-ben	559	16	-	-	-	-/12	605
Székely- tamásfalva							
1880-ban	437	-	-	-	-	-	437
1966-ban	854	3	-	-	-	-	857
2011-ben	510	6	-	-	-	-	519
Székely- petőfalva							
1880-ban	395	-	-	-	-	-	395
1966-ban	263	3	-	-	-	-	266
2011-ben	139	-	-	-	-	-/8	149
Zabola							
1880-ban	2194	207	7	-	-	17	2425
1966-ban	2050	800	2	3	-	-	2855
2011-ben (Pávával együtt)	1958	862	-	-	398	-/102	3324
Páva							
1880-ban	842	18	-	-	-	9	870
1966-ban	786	79	-	-	-	-	865

Idalra

**A települések helyzete lakosság/terület arányban
(1879-1880-as állapot)**

Birtokszerkezet a 19. században

Egy 18. század végi zabolai úrbéri összeírás világos képet ad arról, hogy nézett ki a nagy orbaiszéki település társadalmi tagolódása a földbirtokok függvényében. Zabolán a 108 jobbágy- és zsellércsalád birtoka a következő megoszlást mutatta: 6 család több mint 15 hold földet művelt, 25 család 10–15 holdon, 25 család pedig 7–10 holdon gazdálkodott. Ezek mellett 24 föld nélküli familiát is feljegyeztek. Ezek a számok azt jelzik, hogy a jobbágyok mintegy felének volt csak akkora termőterülete, hogy az tisztességes megélhetést nyújtson a családok számára.¹⁶⁶ Zabola viszonylag nagy termőterületei mellett óriási erdőbirtokkal rendelkezett, melyek egy jelentős része a 19. századra a Mikes család tulajdonába került, más részét a falu közösen birtokolta. A rendi társadalom felbomlását követően, 1871-ben került elfogadásra az arányosítási törvény, mely minden család számára a közösből kiosztandó föld méretét a korábban tulajdonolt birtok arányában határozta meg.

A zabolai-zernyei fűrésztelep 1905 után. SzNM Fotótéka (*ismeretlen fotós*)

Kozma Ferenc statisztikája nem jegyzi, de a kollektív emlékezet szerint a mezőföldi falvaknak is volt erdeje a távolabbi Kovászna, Zágón, Zágónbárkány és Szitabodza környékén. Az idősek még visszaemlékeznek, hogy a 20. század első felében a falvak (Cófalva, Telek, Szörce, Tamásfalva) téli tüzelője részben ezekből származott. A hegyvidéki településekéhez képest jóval kisebb erdőbirtokokkal a közösség megbízásából egy ún. erdőbizottság gazdálkodott. Téli időszakban a falvak férfi lakói erdőléssel foglalkoztak. A telekiek régi szokás szerint a kijelölt vágtereket nyilakra tagolták, s azokat árverezéssel osztották fel a falu lakói között. Az erdőségek és a falvak közötti nagy távolság csak az egyik nehézség volt a tűzifa beszerzésében. A második bécsi döntést követően például a Magyarországhoz csatolt Orbaitelek három darabban fekvő,

¹⁶⁶ POZSONY Ferenc 2012, 50–51.

Termelés a zernyei fűrésztelepen. SzNM Fotótéka (ismeretlen fotós)

Zágon és Bodza környéki erdőbirtokából csak egy 168,5 holdas (97 ha) darab maradt a falu használatában, két erdőrész Romániába került, ellehetetlenítve azok használatát.¹⁶⁷

A Kozma Ferenc adataira épülő táblázat a 19. század utolsó harmadának orbaiszéki birtokviszonyait mutatja katasztrális holdban, falvankénti lebontásban, a terméketlen területek kiterjedtsége még a szabályozás előtti állapotokat idézi.¹⁶⁸

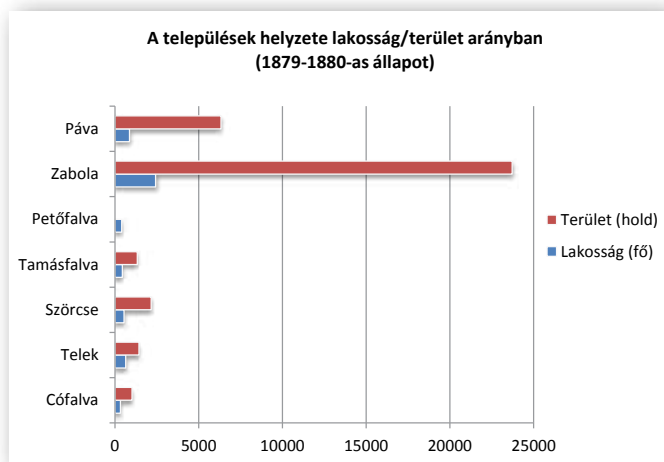
Település	Szántó	Rét és kert	Legelő	Erdő	Terméketlen	Összesen
Cófalva	604	354	8	-	53	1019
Telek	1266	95	-	-	66	1427
Szörcse	1829	217	-	-	118	2164
Tamásfalva	1013	261	-	-	56	1330
Petőfalva	<i>nincs adat</i>	<i>n. a.</i>	<i>n. a.</i>	<i>n. a.</i>	<i>n. a.</i>	<i>n. a.</i>
Zabola	3258	1033	209	18 944	274	23 718
Páva	1236	350	9	4458	193	6246
Összesen	9206	2310	226	23 402	760	35 904

A népességösszeíráson és a területre vonatkozó számsorokon alapuló átlagszámításból kiderül, hogy 1880-ban 9206 hold szántó tartott el 5239 főt (Petőfalva 395 fős lakossága nélkül), azaz 1 főre átlag 1,75 hold szántó, valamint 0,44 hold rét és kert termése jut.

167 ZAKARIÁS Imre 2007, 105–106.

168 A táblázat adatait lásd: KOZMA Ferenc [1879] 2008, 143–144.

A táblázat adatait az alábbi, településekre lebontott diagramon keresztül szemléltetem:

Infrastruktúra

Az orbaiszéki ember számára a környező városokba történő eljutást immár több mint egy évszázada (1891. november 30-tól) a helyi érdekű Brassó–Sepsiszentgyörgy–Kézdivásárhely normál nyomtávú vasútvonal vonatközlekedése teszi lehetővé – ezt 1907. szeptember 10-től Bereckig hosszabbították).¹⁶⁹ A pályaszakasz a Mezőföld és a hegyvidék településsorai között

Zabola és Páva közös vasútállomása 1907-ben. SzNM Fotótéka (PF)

¹⁶⁹ EGYED Ákos 1981, 158–160.

halad, hogy hozzáférhetővé váljon mindkét oldalról, ám több kilométer távolságra van valamennyi falutól.

A korábbi századokban használt makadámburkolatú postaút Cófalvánál tért le a Feketeügy bal partja mentén fekvő települések irányába. Telek, Szörcse és Tamásfalva csak az utóbbi évtizedben lettek aszfaltozott úton megközelíthetőek, Petőfalvát továbbra is kavicsozott földúton lehet elérni. Páván és Zabolán a 2000-es évek közepétől modern műút vezet Kovászna irányából Kézdivásárhely felé.

A települések a Kárpát-kanyar és a Feketeügy közötti földnyelven vannak felsorakozva, ahonnan oldalra nem vezet jelentősebb útvonal, így nem tekinthetőek közúti csomópontoknak, inkább olyan falvak, amelyek önmagukban elzártak, és lakói Sepsiszentgyörgy vagy Kézdivásárhely irányába tudnak kilépni. A megye gazdasági és turisztikai vérkeringésébe nem kerültek bekapcsolásra. Cófalva ugyan tranzittelepülés a Sepsiszentgyörgy–Kovászna útvonalon, gazdasági és idegenforgalmi jelentősége azonban nincs a régió szempontjából. Az itt lakók legfőbb érve a település előnyeinek sorában az, hogy *Cófalva az úton van*. Ez az indok a többi vizsgált falu tekintetében érthető meg igazán. Bár a megyén átvezető főúttól mért távolságuk 3 és 8 kilométer között váltakozik, Telek, Szörcse, Tamásfalva és Petőfalva világ végi településeknek számítanak még a szűkebb régióban is, olyannyira, hogy a megye lakóinak egy része (főképp Alsóháromszéken) be sem tudja tájolni ezek fekvését. Legfeljebb egy népszerű háromszéki szólásmondás alapján tudja, hogy *Telek a világ közepe*.¹⁷⁰

A zernyei kisvasút felavatása 1905-ben. SzNM Fotótéka (ismeretlen fotós)

170 A történet még az 1848–49-es szabadságharcra nyúlik vissza. A forradalom leverése után a teleki Horváth-kúria egy ideig még az emigráló negyvennyolcasok búvóhelyeként szolgált, mivel a szabadságharc utolsó háromszéki lobbanásaként ismert és vérbefojtott Makk-féle összeesküvés központja volt. Azóta lett Telek a világ közepe. Lásd még ZAKARIÁS 2007, 37–39.

Az elmaradt infrastruktúra nemcsak az utóbbi évben felújításra kerülő elhanyagolt, keskeny földutak terén mutatkozik meg. A településekre a villanyhálózatot az 1950–60-as években vezették be.¹⁷¹ A falvakban nincs gáz- és vízvezeték, a csatornázás kezdetleges. A rossz utak miatt a menetrendszerű járatok is elkerülik a mezőföldi településeket. Vezetékes telefon a rendszerváltás után hálózta be a nagyobb településeket – Zabolát és Pávát –, a kisebb falvakban a papilakon és az iskolában, valamint cégek, gazdasági társaságok székhelyein volt elérhető. A mobiltelefon elterjedése a 2000-as évek második felétől a teljes lakosság körében általános. Műholdas tévéadásokat a rendszerváltás után parabola antennával, később kábeltelvíziós szolgáltatás igénybevételével érthettek el, napjainkban szintén ez a megoldás a jellemző a teljes közösségre. Internet-hozzáférés különböző szolgáltatókon keresztül minden településen létezik.

Összegző

A fejezetben tárgyalt népességi és területi összkép alapján Székelyföldön belül a Kis-Küküllő és a Feketeügy mente települései más-más társadalomtörténeti utat jártak be, a gazdasági és a nemzetiségi mutatók rendszerszinten is eltérő alapokról tanúskodnak.

A Kis-Küküllő menti székely lakosság a 19. században kisebb cigány csoportokkal, s valamennyi faluban jelen lévő zsidó kereskedőkkel gyarapodott, Erdőszentgyörgyön már ekkor félezres román közösség élt. A 20. század derekán az iparosítással együtt járó románosítási tendencia közepette Gyulakuta esetében figyelhető meg a masszív betelepítés, még akkor is, ha a statisztikából kiérződik a korszak etnopolitikai törekvése: 1966-ban több mint 600 román nemzetiségű személyt jelez a census a bő 6000 fős magyarság mellett, majd az arány jelentősen megváltozik 1992-re: 70 fő az 5100-zal szemben.¹⁷² Ekkor már szabadon lehetett vállalni a magyar azonosságot, s az ipari tevékenység megszűnése után a faluban dolgozó idegenek, néhány kivételtől eltekintve elvonultak, a településen főleg az adminisztratív elit tagjai – a hivatalnokok és a rendfenntartók – maradtak románként.

Az évszázadok óta rögzült etnikai sokszínűség is hozzájárulhatott ahhoz, hogy a települések lakói nem sorolják magukat Székelyföldre – a köztudatban Marossszék Marosvásárhely közvetlen környezetében keresendő, magukat magyarnak tartják, a székelyek Hargita és Kovászna megye lakói (kifejezetten Gyergyó, Udvarhely, Csík, Sepsiszentgyörgy vidéke).

A korábbi századokban szinte valamennyi Kis-Küküllő menti településen jelen volt egy-két nemesi, földesúri család, amelynek gazdálkodása rányomta bélyegét a közösségre. A sovány, *szivályos* földeket nehéz volt termőre fordítani, az itteni emberek nagyon megdolgoztak a megélhetésért. A folyómenti területek apró parcellái a 20. századi gyarapodó népességet már nem bírták élelmezni, ez is hozzájárult, hogy a lakosság egy része a kibontakozó ipari tevékenységek felé irányult, s nagy számban kapcsolódtak be az 1950-es évektől a helyi és környékbeli infrastruktúra kiépítésébe (gáz-, villany-, úthálózat). Székelyföldi falusi viszonyokat tekintve a térség infrastruktúráis kiépítettsége éppen ezért már évtizedekkel ezelőtt kiválónak volt mondható.

Orbaiszék falvainak népessége kisebb és egyneműbb: Zabolát és Pávát leszámítva alig fordult elő román nemzetiségű lakos a településeken, a fentebbihez hasonló arányú zsidó és cigány közösséget sem jelez a statisztika. A településeken nagyon erős a székely identitástudat, a kollektív emlékezet

171 1969-ben a 122 háromszéki falusi település közül 118-ban (96,7%) volt már villany, 1966–1969 között 28 faluban építették ki a hálózatot. *Anuarul statistic al județului Covasna*. 1970, 104.

172 VARGA E. Árpád é. n. <http://nepszamlatas.adatbank.transindex.ro>. Utolsó letöltés: 2017. szeptember 15.

a szabad székely státusú közösség ideálját örökíti tovább. A kisebb népesség ezen a vidéken ugyanakkor nagyobb művelhető földterületen osztozik, a föld jó minősége pedig megkönnyíti a művelést és lehetővé teszi a termés hozam fokozását, s érdemesnek látszik a modernizálásra is. Kis-Küküllő menti gazda szerint az orbaiszéki földdel *meg lehet ganézní* a marosszéki szivály, agyagos talajt. A térség kiterjedt erdőségei a mezőgazdaság mellett újabb kereseti lehetőséget jelentenek az ittenieknek.

Az iparosítás idején a térség kisebb mértékben változott meg, a kollektív gazdaságok mellett gyárat nem létesítettek ezekben a falvakban. Az elzártság és a mezőgazdasági termelés feltételeinek megléte kezdvezt a helyben maradásnak: a falvak lakói nagyobb arányban maradtak meg a hagyományos gazdálkodás kötelékében. Az elmaradott infrastruktúra – utak, helyben működő ipari egységek hiánya – bizonyosan hozzájárult ahhoz, hogy a földművelés vonzása az újabb nemzedékeket is röghöz kösse, gazdálkodói jövőkép felkínálásával maradásra bírja.

A Magyar Királyi Statisztikai Hivatal 1895-ben általános részletes mezőgazdasági összeírást végzett, melyet mindmáig a korszerű magyar mezőgazdasági statisztika alapjának tekintenek. Alább ennek cenzusnak a főbb adatait összevetem az elemzett települések gazdasági helyzetének bemutatása céljával.¹⁷³

I. táblázat

A gazdaságok területe művelési ágak szerint (kat. hold)										
	Gazdaságok száma	Szántóföld	Kert	Rét	Szőlő	Legelő	Erdő	Nádas	Nem termő	Összesen
Marosszék										
Kelementelke	298	496	24	137	79	88	–	–	22	846
Gyulakuta	221	945	44	214	40	118	745	–	69	2175
Havadtő	195	630	30	54	57	202	122	–	137	1232
Erdő-szentgyörgy	608	2578	122	858	37	690	1786	2	357	6430
Csókfalva	277	1297	48	223	9	337	787	–	189	2890
Székely-szentistván	182	610	32	221	11	220	1056	–	140	2290
Atosfalva	109	315	23	98	13	126	205	–	46	826
Háromszék										
Cófalva	280	609	29	329	–	–	–	–	54	1021
Orbaitelek	350	1285	39	40	–	–	–	–	66	1430
Szörce	469	1789	41	184	–	–	–	–	100	2114
Székely-tamásfalva	225	998	70	214	–	–	–	–	47	1329
Zabola	908	3256	344	712	–	237	17932	–	285	22766
Páva	640	1290	124	269	–	10	4456	–	173	6322
Székely-petőfalva	187	643	23	37	–	67	–	–	35	805

173 *Mezőgazdasági statisztika*, 1895. A Marosszékre vonatkozó adatok: 658–669, a háromszéki településekre: 610–617.

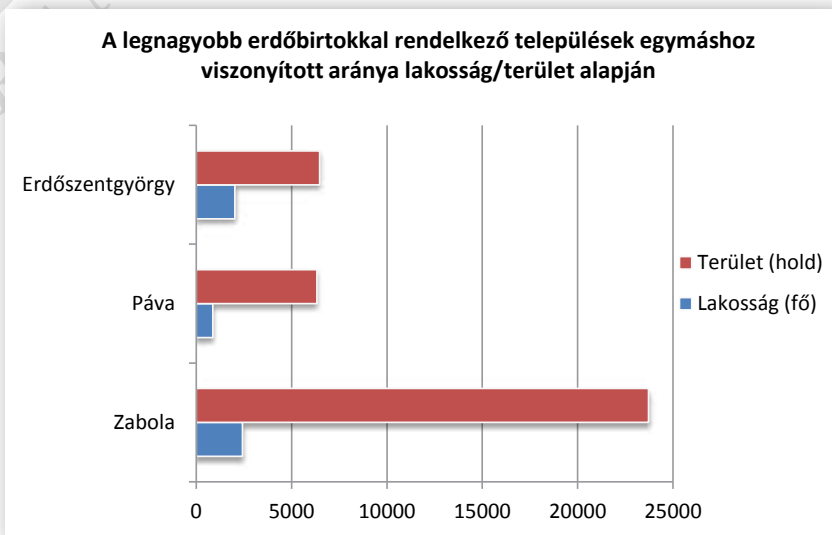
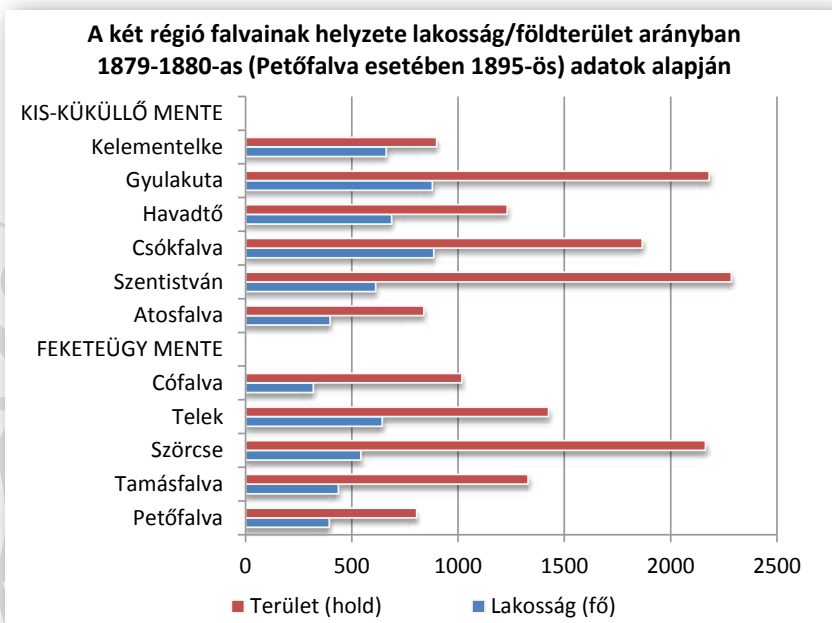
II. táblázat

	A gazdaságok területéből			Gazdaságok száma			
	tulajdon	haszon- élvezeti	haszonbéres	épület-	gabona- és takarmány-	átalány-	jéggár-
	birtok			biztosítással			
Marosszék							
Kelementelke	846	–	–	49	1	1	–
Gyulakuta	2124	9	42	45	2	–	–
Havadtó	1191	7	34	35	3	–	–
Erdőszentgyörgy	5870	4	556	–	–	150	–
Csókfalva	2861	–	29	43	–	–	–
Székelyszentistván	2237	14	39	26	6	39	–
Atosfalva	803	12	11	36	–	–	–
Háromszék							
Cófalva	978	2	41	50	3	–	1
Orbáitelek	1301	15	114	91	6	6	2
Szörcse	1770	276	68	61	–	4	2
Székelytamásfalva	1283	4	42	19	–	2	–
Zabola	22318	39	409	48	1	–	–
Páva	6281	23	18	79	–	–	3
Székelypetőfalva	703	7	95	57	–	–	–

III. táblázat

	Állatállomány									Fogatok száma				
	szarvas- marha	ló	szamár	őszvér	kecske	sertés	juh	baromfi	méheslád	ló	ökör	bivaly	őszvér- és szamár	tehén
Marosszék														
Kelementelke	256	23	–	–	1	237	504	1185	20	7	15	1	–	49
Gyulakuta	358	20	–	–	1	437	534	1622	27	5	19	2	–	75
Havadtó	241	29	–	–	–	166	476	1601	51	10	–	9	–	42
Erdőszentgyörgy	748	124	2	–	7	418	1337	3867	52	54	44	21	2	71
Csókfalva	408	111	–	–	20	403	952	2537	83	51	3	34	–	47
Székelyszentistván	234	92	–	–	51	242	479	988	13	42	1	23	–	27
Atosfalva	110	75	–	–	17	167	196	761	25	35	6	9	–	6
Háromszék														
Cófalva	221	56	–	–	–	367	237	1193	10	20	22	–	–	16
Orbáitelek	222	139	–	–	–	460	359	1020	1	48	20	–	–	28
Szörcse	270	93	–	–	–	536	281	1168	51	18	15	1	–	36
Székelytamásfalva	304	116	2	1	–	411	244	1195	22	40	22	3	–	15
Zabola	1464	300	2	–	–	1299	1338	4127	20	110	192	2	1	92
Páva	552	127	–	–	4	445	506	1152	49	56	47	1	–	22
Székelypetőfalva	154	77	–	–	–	278	241	923	14	29	7	–	–	8

Végezetül két grafikonon a két régió falvainak helyzetéről a lakosság/földterület arányban:

A bözödújfalusi tavat létrehozó erdőszentgyörgyi duzzasztógát (KI)

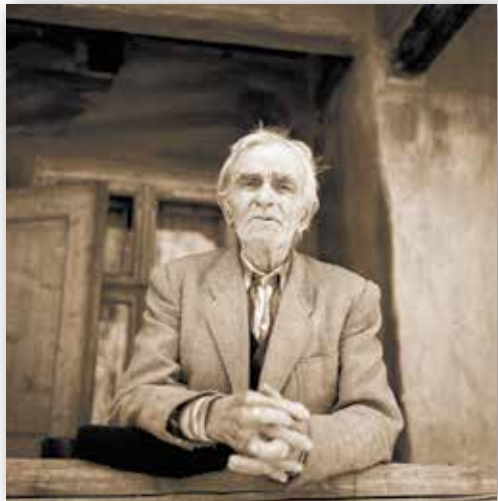
Az orbaiszéki *mezőföd* Barátos és Orbaitelek között (KI)

A falusi gazdaságok földközpontúságáról

Dolgozatom ugyan a falusi gazdálkodás átalakulását és a gazdálkodók földhöz és gazdasághoz fűződő viszonyát elemzi, mégis, a szakirodalomban bevett gyakorlattól eltérően a *paraszt, paraszti* kifejezést a Székelyföldre vonatkozóan többféle okból kifolyólag mellőzni fogom.

A kifejezésnek ebben a kontextusban történő használata ellen az első ellenvetés, hogy sem az általam elemzett történeti korokban, sem napjainkban nem azonosítható ez a társadalmi kategória abban az értelemben, ahogyan és amelyre azt a magyar néprajzi irodalom kidolgozta.¹⁷⁴ Ráadásul a székelyföldi gazdálkodók nem azonosíthatók sem a feudalizmus, sem az azt követő kapitalizmus parasztságával,¹⁷⁵ üzem- és gazdaságszervezetük a saját és bérelt földeken ma már más szempontok szerint szerveződik.

A fogalom mögött módosuló tartalom mellett a legfontosabb szempont a kifejezés mellőzésére szintén történeti gyökerű: a székely társadalom tagjai a korábbi századokban szabad státusú nemesek voltak, akik azonoságtudatában a legfontosabb elem az önálló gazdasági egység működtetése¹⁷⁶ volt a Székelyföldön kívül eső területek lakóival szemben. A köztudatban élő *szabad székely földműves* és a *vármegyei magyar paraszt* oppozíciója több terepmunka alkalmával is egyértelművé vált. Zabolai adatközlőm büszkén háritotta a paraszti jelzőt, arra hivatkozva, hogy ugyan felmenői is földműveléssel foglalkoztak, de gazdálkodó szabad székelyek voltak, s utalt arra, hogy a parasztok

Székelytamásfalvi gazdaportré.
SzNM Fotótéka, 1970-es évek (BGy)

174 SZABÓ István 1940, 1976; SZABÓ Á. Töhötöm 2009, 66.

175 KÓSA László 1990; SÁRKÁNY Mihály 2000b; SZABÓ Á. Töhötöm 2009, 66–67.

176 A szabad székely falvak lakói a szántót és a kaszálót magántulajdonként, a legelőt és az erdőt köztulajdonként használták. EGYED Ákos 1981, 38; HERMANN Gusztáv Mihály (szerk.) 2012.

a vármegyei területeken éltek. Torja egyik eldugottabb falurészének lakóira, mivel az valamikor Felső-Fehér vármegye része volt, a falusiak ma is sértésként használják a *megyés* kifejezést, amely a szabad székely státusával szemben épp az alávetettséget pellengérezi ki. Az utóbbi évszázadok során ugyan a társadalmi kategóriák jelentős mértékben rétegződtek, széles tömegek kerültek zsellér- és jobbágyorsba,¹⁷⁷ napjaink falusi gazdálkodóinak származási státusát azonban ma már igen nehéz lenne felfedni, kideríteni, s annak értelme sem igen lenne, épp az első ellenvetésem miatt.

Ezek alapján tehát a dolgozatban a *falusi gazdálkodók, földművesek, gazdák* kifejezéseket használom, s azok a falusi társadalom minden tagjára vonatkoznak, akik akár csak komplementer módon is támaszkodnak a föld és az állatállomány nyújtotta termékekre és jövedelmekre.

Évszázadok óta köztudott, hogy a hagyományos falusi életmódban és értékrendben a földbirtok központi szerepet játszik. Az agrártársadalom alapvető strukturái mind a föld köré szerveződnek: a család, a kapcsolatháló rendszer, az értékrend, az üzemszerkezet, a fogyasztás, a kognitív ismeretek stb.¹⁷⁸ A székelység föld általi meghatározottsága még erősebb, hisz itt a föld és az ember kapcsolata történelmileg elmélyített, a korábbi századokban is saját magának művelte a földet. A székely „nagyon jól tudja, hogy a föld minden birtokok között a legkevesebb jövedelmet ad; de az a meggyőződése, hogy ennél biztosabb vagyon a világon nincsen”.¹⁷⁹ Ez a magyarázata, hogy a székely „minden egyebek között a legszivósabban ragaszkodván a fekvőséghez, ha mindjárt csak néhány négyszögöl jutott is osztályrészül, azt természetben követelte ki”.¹⁸⁰

A népi gazdálkodás néprajzában nagy klasszikusai az átányi kutatás idején felfigyeltek arra,

Vetés a határban. SzNM Fotótéka, 1970-es évek (BÁ)

hogy a falusi gazdálkodásban nem a pénz és egyéb vagyon, hanem a föld a legállandóbb és legbiztosabb tényező. A természet tönkretelheti az aszály vagy az árvíz, fagy, jégverés, az állatok elpusztulhatnak, a pénz elértektelenedhet, de a föld termőereje megmarad, abból új gazdaságot lehet felvirágoztatni: „Ha háza van az embernek az jó, de a ház sose ad az embernek földet. A föld az ad házat, ad mindent.”¹⁸¹ Az átányi gazdák egyenesen *élő földnek* nevezték a rendszeresen művelés alá fogott területet, nemcsak azért, mert folyamatosan termőre van fogva, hanem azért is „élő föld, mert abból lehet élni, az élet azon terem”.¹⁸²

A társadalom nagyobb része számára tehát a föld volt a legfontosabb tulajdon, a föld és az annak termőképességére épülő állatállomány együttesen fejezte ki a család gazdasági erejét, önállóságát, társadalmon belüli státusát. A gazdasági magatartások mögött ugyanis

177 Lásd EGYED Ákos 1981.

178 SZABÓ László 1997; BALOGH Balázs 2002, 180.

179 KOZMA Ferenc [1879] 2008, 90.

180 KOZMA Ferenc [1879] 2008, 152.

181 FÉL Edit – HOFER Tamás 1967; Uók 1997, 19.

182 FÉL Edit – HOFER Tamás 1997, 20.

a társadalmi szándékok is meghúzódtak: a rang és a presztízs kifejezése, közvetítése a közösség irányába.¹⁸³

Az őstermelésre alapozó „primitív” gazdaságtól eltérően a 19–20. századi falusi gazdálkodás jellemzője, hogy nagyfokú önellátását a piaci gazdasághoz fűződő részleges kapcsolódása mellett teremti meg. „Ez a gazdálkodás elsősorban a család önellátását szolgálta; árutermelése esetleges volt. Érthető, hogy csak a hagyományos helyi vásárok piaci viszonyainak felelt meg, s a kapitalizmusban előbb vagy utóbb válságba került.”¹⁸⁴

Az ezt követő ipari gazdaságban a mezőgazdasági termelő már csak az élelmiszertermelési ciklus bizonyos fázisát végzi, terméke tehát további feldolgozást igényel, így a termelő a gazdaság valamely ágazatának önállóságot nélkülöző láncszemévé válik.¹⁸⁵ A nagy mértékű autarkia, a zárt gazdaság azt feltételezi, hogy a gazdasági ráfordításokat – munkaerejét, a sokszorosításra szánt vetőmagokat és a fiatalítandó állatok – maga állítja elő, termékeinek nagy részét pedig közvetlenül fogyasztja. Az életképes üzem nagyság a termőterület, a termőképesség és a terméshozam mellett a dolgozó és a fogyasztó család egymáshoz viszonyított arányától és egyensúlyi helyzetétől is függ.¹⁸⁶ Minél nagyobb a megdolgozott föld mennyisége, annival nő a háztartás termelőképessége és a munkaerőszükséglete is, tehát a család létszámának növelése is indokolt.¹⁸⁷ Ily módon a föld és a társadalomban élő ember viszonyának felfedéséhez szükséges gazdaság és gazdálkodás társadalomba ágyazottságának a vizsgálata, illetve annak szükségessége is megérthető.¹⁸⁸

Románia makrogazdasági fázisait vizsgálva Gagy József azt írja, hogy „néhány évtizede azt gondolhattuk, hogy a társadalom végérvényesen a modern korba lépett, már nem fordulnak elő, csak zárványosan, olyan esetek, melyekben a földhöz ragaszkodnak, kötődnek.”¹⁸⁹

Megállapítása szerint 1989 után a korábbi szocialista falu teljesen más irányba fordult. A földéhség fellángolásával a falusi társadalmak egyre inkább röghöz kötötté kezdtek válni. Saját tereptapasztalatom szerint ez vidékenként, kistájanként változó erősségű kötődést jelentett, a föld tisztelete és a földbirtok vagyonként történő számontartása egyrészt szocializációs, másrészt perspektivikus jövőszemlélet

kérdése. A nagy földművelő hagyományokkal rendelkező települések lakói számára létszükségletként tételeződött, hogy a kollektív gazdaságból visszakapott földeket azonnal birtokba vegye és termőre fordítsa, de legalábbis művelés alá fogja. A műveletlen birtok ugyanis a falusi gazdák

Baróti mintagazdaság. SzNM Fotótéka, 1913 (GI)

183 Vö. GEGESI László János – NAGY Ödön – SZÉKELY Ferenc 2002.

184 EGYED Ákos 1981, 221.

185 KISS Dénes István 2007, 13.

186 FARKAS Árpád 1944, 7–17.

187 KISS Dénes István 2007, 13–14.

188 GAGYI József 2007, 9.

189 GAGYI József 2007, 5.

szemében nagy szégyennek számított, hiszen presztízs kérdés, hogy milyen egy falusi gazdaság belső (háztáj, udvar) és külső (a határban fekvő birtokok) képe. Ebben a szemléletben gyökerezik az a rendkívül idő- és energiaigényes vállalkozás, hogy a reprivatizált földek megmunkálását minden rendelkezésre álló eszközzel megkezdjék, akkor is, ha az előrevetítette az alacsony termelékenységet, a megfeszített kétkezi munka a dolgozó egészségének károsodását.

Különösen így történt ez azokban a falvakban, ahol az egy családra jutó birtok annyira szűk parcellát jelentett, hogy nem érte meg gépi vagy állati munkavégzést szegődni, hiszen a kézi szerszámokkal a legkisebb részeket (például a kerítések melletti sávokat vagy a parcellák négyzetméteres sarkát) is meg tudták művelni. A néhány ár nagyságú szántók esetében ugyanis a vetés észszerűbb beosztással némileg több eredménnyel jár, a gazda legalábbis tudja, hogy megtett minden tőle telhetőt a hatékony kihasználás végett. Ez a gazdaságosságra törekvés vezérelte a falusi gazdálkodókat minden újítás bevezetésekor, s ez a szemlélet nehezítette az állati, majd a gépi munkavégzésre történő áttérést, a kis birtokosok ugyanis inkább fáradságot nem kímélve kézi erővel forgatták át a talajt, csak hogy azt minél termékenyebbé tehesék.

A Kis-Küküllő mellékfolyójának völgyében fekvő Havad gazdálkodásának ismertetőjében a kutatók ugyanezt a jelenséget figyelték meg és írták le: „a kaszával való aratás a 20-as évek végén kezdett bejönni, de a legtöbb gazda, kiváltképpen a kevés földűek, meg akik szerették a pontos, tiszta munkát, idegenkedtek tőle. Némelyek még az ötvenes években is sarlóval arattak.”¹⁹⁰

Ezt az aprólékos kézi munkát Havadtón két példán szemléltetem. Tavaszii veteményezéskor a 7 árnyi kert terményösszetételének a megtervezése nagy körütekintéssel történik. Mivel a drótkerítés mentén huzalra futtatott szőlősor húzódik, a hátsó bejárat csak emberi közlekedésre alkalmas, igás állattal vagy traktorral nem lehet bemenni. A család férfi tagjai ezért a kert agyagos, *szivályos*, óriási munkával is közepesen termő földjét ősszel, rosszabb esetben tavasszal felássák, majd az asszony feladata a kővé szilárdult rögök aprítása, az ágyások kiképzése.

1. Az ágyások, parcellák méretezése mindenekelőtt *arányos* és *szabályos* kell legyen. Ezt korábban szemre, néhány éve kihúzott zsinór mentén alakítják ki, először az ágyások közötti ösvények kijelölésével. Miután a parcellák felszabdalásra kerültek, az ágyások földjének a megdolgozása, aprítása kezdődik. Lényeges, hogy a hagyma, fokhagyma, murok, petrezselyem ágyásának a földje szinte porítva legyen. Ezt követően a gazdasszony – korábban a mutatóujjával, néhány éve már egy fapálcikával – kijelöli az egymástól 10 cm-re, párhuzamosan futó sorok helyét, 1–2 cm mélyen végighúzza a sima felületű ágyás földjén. Vetéskor ezekben a sorokba kerülnek a magok, a sorokat végül tenyérrel húzott földdel fedi be, szintén tenyérrel simítja el.

A hagymapalántok számára ezekben a kihúzott sorokban egymástól szabályos távolságokra, 8–10 cm-re mutatóujjal 5–8 cm mély lyukat szúr, amelybe rutinos mozdulattal illeszti a növényt, majd két kézzel tömíti a földet a szára körül. Mivel a kert egy kisebb része valamikori kertvégi szeméttelap feltöltésével keletkezett, az évtizede tartó gondos takarítás ellenére még mindig kerülnek a felszínre törmelékek, kő-, cserép- és üvegdarabok. A sérülések elkerülése miatt néhány éve a gazdasszony egy hegyes pálcát használ a lyukak kialakítására, bár, mint mondja, nem annyira eredményes, mint a kézzel nyitott lyuk, hisz ott tapintással érezte, hogy a növény gyökérrésze agyagba vagy köves közegbe kerül, s másik lyukba ültette inkább.

2. A másik példa a *pityóka* ültetése, amely Havadtón sok családnál úgy zajlik, mint a burgonyára specializált csíki és háromszéki településeken ezelőtt közel egy évszázaddal. Csíkbán

Mértani pontosságú ágyások Havadtón (KI)

„A pityókaütetés úgy történt, hogy a földet megszántottuk, s akkor a családból kettőt-hármat megszöllítettünk, hogy na, ma menyünk pityókaütetni. Sorba álltunk, s a fészket kivágtuk. Egyik vágta a fészket, a másik pedig vette a kast, s minden fészekbe tett egy pityókát. A nagyobb pityókát kettévágtuk, a kicsikékből pedig kettőt-hármat es tettünk egy fészekbe. Tánczos Kárulyné erőst pirimókos vót, ő pityókaüteteskör a földön kiábálta: – Tojásnál nagyobbat kétfelére! Tojást egyet, diót kettőt, magyarót hármat! – S ha elrakódott a pityóka, akkor visszamentünk s kapával bétakartuk. De ami így kapával ütetődött el, azt kapával es kellett megkapálni, met nem vót sorba, s azt az ekével nem lehetett húzatni.

Az én gyermekkoromba, a harmincas évekbe még eke után nem ütettk a pityókát. Itt a faluba pityókakapáló ekéje legelőre, azt hiszem, Vitos Gábornak vót Kövesutcán. Apáink ejjsze meg es üttek lenne, ha meglátták vóna, hogy lóval vagy marhával a pityóka közü bémentünk. Olyan nem létezett. Ezelőtt úgy vélekedtek, hogy az állattal nem szabad a pityókafödre reamenni s ott tapodatni.”¹⁹¹

A fentebbi havadtői családnál ezt a következőképpen végzik. A megszántott vagy felásott terület szélén kezdve egymástól 50–70 cm-re kapával fészkeket vágnak. A mintegy 30–40 cm-re következő újabb sor fészkei a korábbi sor fészkei közé illeszkednek, a harmadik sor első fészke az első sor első fészkevel egy vonalban indul. Miután az összes lyukat elkészítették, a *ganét* belehelyezik a fészkekbe. Ezt vederből, tálból kézzel tépik megfelelő méretűre és a fészek aljára helyezik. Az *ültetni való pityóka* szintén vedrekből kerül a fészkekbe, általában két próbb darabot helyeznek egymás

Havadtón a burgonyát még mindig kapával ássák (KI)

mellé, ha nagyon kicsik a gumók, hármat is tesznek, ügyelve arra, hogy ne közvetlenül a trágyára kerüljenek, nehogy kiszüljön a csírájuk. Ezt követően kapával ráhúzzák a földtakarót, szintén óvatosan, hogy lehetőleg az apróbb, jobban eldolgozott föld kerüljön közvetlenül a vetőmagra, a nagyobb göröngyöket a kapa fokával szétzúzzák. Ennek az ültetési módnak az a lényege, hogy amikor a burgonya kezd kibújni, akkor tűnik fel, hogy bárhonnán nézzük, minden irányból – hosszán, szélteben, átlósan is – sorok képződnek. Az esztétikai előny mellett további szempont, hogy az egymásba ékelődő sorokkal közelebb kerülhetnek egymáshoz a fészkek, tehát ez a módszer hatékonyabb terület-kihasználást eredményez. Azzal, hogy fészkekbe ültetik, azt is jelenti, hogy kézzel kell megkapálni, majd kiásni a pityókat, hiszen gépi művelésre ez a rendszer nem alkalmas. Annak ellenére, hogy *lókapával* (lóvontatta kapával) vagy traktorral húzott sorokba nem szeretik ültetni a burgonyát, mert fennáll a lehetősége, hogy kiszédéskor a gép ekéje elvágja a gumókat vagy betakarja – amelyre kézi megmunkálásnál kevesebb az esély, hiszen *óvatosan* végzik –, az utóbbi években a határban lévő parcellák beültetésekor néha igénybe veszik a félig vagy egészen gépesített megoldásokat.

Géppel bevetett *pityókaföld* Háromszéken (VL)

A korábban hozott csíki példánál is így történt, igaz, 80 évvel korábban: „De osztán erre es rajött mindenki, hogy így méges csak szaporább, s osztán eke után kezdtük rakni a pityókat. Az sorba jött, s a kapálás es könnyebb vót, ha sorba vót. Met hejába vót sorba, de kapállógép akkor még nem vót. Magyar világba került vót több húzatóeke ide, ami elébb nem es pityókának, hanem a törökbúzának vót gyártva. Met annak csak a késsei vótak, de nem vót hompolója, nem lehetett a sort még feltöteni vele. Osztán a kovácsok csinálták meg a hompolót, a tőtögetők. De

ilyen kapálógépet nem tudott mindenki külön venni, hanem hárman-négyen vettünk egyet, s osztán avval úgy közösen kezdtük a pityókát kapálni s húzatni.”¹⁹²

A fentiekben felvillantott gazdálkodási módszer – amely a föld szeretete mellett az okszerű kihasználás és a rendelkezésre álló terület szűkössége által is meghatározott – a romániai rendszerváltás után Székelyföld több kisebb régiójában feléledt, a családok rá lettek utalva arra, hogy évszázados technológiával 21. századi életkörülményeket kényszerítsenek ki a föld és az állatok hasznából, illetve egyéb pénzjövödelmek koncentrációjából. Az ehhez vezető történelmi utat a következő fejezetekben mutatom be, hiszen – Kotics Józseffel szólva – a gazdaság rendszerének megismerése nem öncélú feladat, az értelmezésnek csak társadalmi vetületében, meghatározottságában van relevanciája. Vagyis a gazdaságelemzésnek el kell vezetnie az adott társadalomnak mint kontextusnak a jobb megismeréséhez.¹⁹³

Megművelt határ a Kis-Küküllő völgyében (KI)

192 Az idézet forrása: TÁNCZOS Vilmos 2008, 119–120. A visszaemlékezés visszaigazolja a korszak gazdasági fejlesztési stratégiáját: az EMGE kimutatása szerint Csík megyében 1941 őszén 20%-os állami támogatással összesen 95 darab új típusú mezőgazdasági kisépét és eszközt vásároltak meg, melyből 31 darab eke és 1 lókapa volt. Ugyanekkor Háromszéken a 116 kisépből 49 eke és 3 lókapa, Maros-Torda megyében az 51 kisépből 26 eke volt. DEMETER Béla (fel. kiad.) 1942, 78–79.

193 KOTICS József 2006.

Szebb időket is megélt istálló és csűr (KI)

Régi töröbúzás kas – egyik utolsó a maga nemében Havadtón (KI)

Falusi élet a 20. század elején (1910–1940)

Az 1911-ben kiadott *Magyarországi gazdaczímtár* számba vette az ország összes olyan nagybirtokosát, akik összterülete elérte vagy meghaladta a 100 katasztrális holdat. Nézzük ebből a két térségünkre vonatkozóan csak a szántóterület nagyságát.

Marosszék vizsgált települései esetében Kelementelkén ifj. Simon György 93 kat. holdat, Gyulakután Szokoly Alajos és neje 225 kat. holdat birtokolt. Erdőszentgyörgyön Schuller Frigyes és Rezső 250, ifj. Rozmán Jakab és neje 195, Osztián Antal 90 kat. hold szántó tulajdonosa volt. Havadtő, Csókfalva, Székelyszentistván és Atosfalva nem került említésre ebben a rangsorolásban, de a helyiek Havadtőn a Gál, a Tar és a Sándor családokat, Atosfalván a Dósa és a Bartha, Csókfalván a Konc, Kén, Raffai, Faluvégi, Kovács, Szentistvánon a Szoboszlai és Barátosi családokat említették tehetősebb gazdákként.¹⁹⁴

Háromszék esetében Páván Miskolczi Vilmos 110, Mátyás Elek 38, Csia Károly 32 kat. hold szántót bírt. Zabolán Mikes Ármin gróf 678, id. Hadnagy Károly 63 kat. hold szántót művelt. Székelytamásfalván Bányai Kristóf 202, Hollaky Attila 93 kat. hold szántóterülettel, Szörcsén Mikes Ármin gróf 398, özv. id. Donáth Józsefné 165, Bányai Kristóf 116 kat. hold területtel rendelkezett. Székelypetőfalva község 17 kat. hold szántót tulajdonolt.¹⁹⁵ Cőfalván és Orbaiteleken nem volt az adott időben 100 kat. hold összterületet birtokló gazda.

A 20. század elején a mezőföldi falvak lakosságát alapvetően jobbágyok és zsellérek leszármazottai alkották, akik a helybéli nemesek szolgálatában álltak, azok földjeinek művelésével teremtették meg saját családjuk egzisztenciáját is. Tamásfalván a Thúry és Bányai, valamint a Horváth családok mellett volt még néhány jó

Anyja és 5 gyermeke Havadtőn, 1920-as évek
(saját gyűjtés)

194 RUBINEK Gyula, zsitvabessenyői (szerk.) 1911, 426–434.

195 RUBINEK Gyula, zsitvabessenyői (szerk.) 1911, 287–289.

nevű familia, a Vajnák, Tusák, Vilikók szintén konszolidált anyagi háttérrel rendelkeztek birto-kaik jövedelme után. A lokális közösségi emlékezet szerint Cófalván a század első harmadában a Csia, Orbaiteleken a Horváth, a Deák, a Bede, a Mirtse és a Héjja familiák bírtak nagyobb területekkel.

A lokális társadalom tehát igen heterogén közösséget jelentett gazdasági szempontból. A nagybirtokos nemesek és a földművesek különböző tehetőségű csoportjai mellett mesterségeket űző kisiparos mesteremberek – kovácsok, fazekasok, asztalosok, ácsok, szabók, molnárok stb. –, ipari munkások, kereskedők, közszolgálatban foglalkoztatottak és szabad foglalkozásúak tarkították a társadalmi palettát. Az 1910. évi magyar népszámlálás szerint az elemzett települések népességének foglalkozásformái az alábbi megoszlást mutatják:

I. táblázat: A marosszéki települések (ekkor egyesek közülük épp Udvarhely vármegyéhez tartoztak)¹⁹⁶

Település	Összes lakosság	Mezőgazdaság és kert	Egyéb ősterm.	Bányászat és kohászat	Ipar	Keresk. és hitel	Közlekedés	Közszolg. és szabad fogl.
Kelementelke	730	670	-	-	19	6	2	12
Gyulakuta	1154	1044	14	-	35	27	7	15
Havadtó	773	645	-	2	60	16	6	2
Erdőszentgyörgy	2571	1940	16	-	228	112	71	100
Csókfalva	785	684	-	4	32	8	16	13
Székelyszentistván	508	444	-	-	52	4	-	4
Atosfalva	348	302	-	1	13	2	5	6
Összesen	6869	5729	30	7	439	175	107	152
%	100%	83,40%	0,43%	0,10%	6,39%	2,54%	1,55%	2,21%

II. táblázat: A háromszéki települések (Háromszék vármegye)¹⁹⁷

Település	Összes lakosság	Mezőgazdaság és kert	Egyéb ősterm.	Bányászat és kohászat	Ipar	Keresk. és hitel	Közlekedés	Közszolg. és szabad fogl.
Cófalva	360	290	-	-	27	7	14	5
Orbaitelek	773	655	-	-	42	11	-	14
Szörce	623	529	-	-	46	7	-	16
Székelytamásfalva	590	463	-	-	98	8	-	5
Zabola	3166	2001	40	-	682	15	159	40
Páva	1089	634	5	-	371	-	24	15
Székelypetőfalva	342	312	-	-	20	2	-	5
Összesen	6943	4884	45	0	1286	50	197	100
%	100%	70,34%	0,64%	0%	18,52%	0,72%	2,83%	1,44%

196 Segédlet a katonai közigazgatás és hadtápszolgálat ellátására. 1940, 159.

197 Segédlet a katonai közigazgatás és hadtápszolgálat ellátására. 1940, 221.

III. táblázat: A maroszséki és a háromszéki települések összehasonlítása¹⁹⁸

Régió	Összes lakosság	Mezőgazdaság és kert	Egyéb ősterm.	Bányászat és kohászat	Ipar	Keresk. és hitel	Közlekedés	Közszolg. és szabad fogl.
Maroszsék	6869	83,40%	0,43%	0,10%	6,39%	2,54%	1,55%	2,21%
Háromszék	6943	70,34%	0,64%	0%	18,52%	0,72%	2,83%	1,44%

A két térség adatsorainak összevetése során látható, hogy szinte azonos összlakosság mellett a maroszséki települések népessége nagyobb arányban támaszkodott a mezőgazdaságra, már képviselve volt a térségben a későbbiekben hangsúlyossá váló bányászati szektor, ugyanakkor az ipari és a közlekedési területen való elhelyezkedés nagyobb elmaradást mutat a háromszéki falvakhoz képest. A kereskedelemről élők viszonylag magas száma a jelentős létszámú erdőszentgyörgyi zsidó közösségben keresendő, a közszolgáltatásban foglalkoztatottak magasabb száma pedig szintén Erdőszentgyörgy járási székhely besorolásában és az ezt kiszolgáló hivatalnoki apparátusban rejlik.

A 2–4 holdat megművelő családok rá voltak szorulva arra, hogy a helybeliek nagyobb birtokaiból emberi és állati munkaerővel részes munkát vállaljanak.¹⁹⁹ Más családfőket az amerikai kivándorlási hullám sodort távol a szülőfaluától, megint mások a 30-as évektől a természeti kincsek (kőolaj, földgáz, színesfémek, szén) épülő kitermelőipari telepeken – Kolozsvár, Bukarest, Galac, Zsil-völgye – megkeresett pénzből tartották el otthon maradt családjukat.²⁰⁰

Székelőföldön a 19–20. század fordulóján óriási problémát jelentett a birtokok felaprózódása. A 19. század végén és a 20. század elején több kísérlet is zajlott a földek tagosítására. Ez azt feltételezte, hogy a határban szétszórtan lévő nadrágszíjparcellákat újraosztva egy-egy gazda földjét egyben mérték ki a művelés megkönnyítése céljából. A hagyományos gazdálkodás, az örökölt és vásárolt földekhez való ragaszkodás és egyéb félelmek is vitákat eredményeztek, hátráltatták a folyamat véghezvitelét. Az egységes parcellában történő földkimérés ellen szólt az a racionális elv is, hogy az egy dűlőben fekvő vetéseket egy esetleges jégeső tönkretrethette, s ezáltal az egész évi megélhetés került veszélybe, a kisebb gazdák pedig attól tartottak – és amint beigazolódott, jogosan –, hogy a befolyásosabb nagybirtokosok maguknak szerzik meg a jobban termő földeket.²⁰¹

Az alábbi számsorok tükrében érthetővé válik a birtokaprózódás gyökere. Az egyházi anyakönyvek tanulmányozása során készített kimutatás szerint például 1809 és 1900 között 180 orbaitelki családban öt és ötnél több gyermek született. A 20. századtól kezdve ez a szám drasztikusan lecsökkent, az 1901–2000 közötti száz évben mindössze 23 teleki családban találunk öt vagy ötnél több gyermeket.²⁰²

A későbbi létszámcsökkenés okát több tényező együttes hatásával magyarázhatjuk. Míg a korábbi időszakban, a kézi és állati erővel végzett mezőgazdasági munkák során minden dolog kézre szükség volt, annál nagyobb eséllyel művelhetett meg egy család az eltartásához elegendő területet, minél többen részt vettek a munkában, a fokozatos gépesítés – az állati erővel működtetett szerszámokat is ideértve –, az egyre darabolódó földterületek réműlete, sőt, a szexuális

198 A két régió településeinek összlakossága között mindössze 74 fő, azaz 1,1% eltérés van Háromszék javára.

199 Csókfalva, Székelyszentistván és Atosfalva példáján lásd MOLDOVAN Mărioara Lenuța 1980, 59–60.

200 A kitermelés mértékét jelzi, hogy az 1930-as években a világ olajtermelésében Románia a negyedik-hatodik helyet foglalta el. RÉTI Tamás 1990, 14.

201 Vö. BARTOS Miklós 2000, 43–44.

202 ZAKARIÁS Imre 2007, 93.

Anya és 8 gyermeke Székelytamásfalván, 1939 (saját gyűjtés)

szokások megváltozása, valamint az abortusz egyre szélesebb térhódítása elősegítette a családtervezés megalapozását, s az ezzel együtt járó gyermekszaporulat csökkenését.²⁰³

Ez azt jelenti, hogy a családi vagyon, elsősorban a földbirtok a gyermekek között nagy arányú darabolódáson ment keresztül, s az egyre kisebb birtokok egyre kevésbé voltak alkalmasak a létrejövő fiatal családok eltartására. A települések terjeszkedési lehetőségeinek korlátjai – „a községnek nincs terjeszkedési lehetősége”, „a községben a belsőségek létesítésére nincs lehetőség, e miatt nagyon sokan kénytelenek a szülőfalun kívül keresni a megélhetést, vagy divatos kifejezéssel élve az életteret” –, és az ezáltal generálódó kitelepedés, valamint a viláégés áldozataivá vált életképes férfiak hiánya mind hozzájárult a gyermekszám csökkenéséhez.²⁰⁴

Az alábbi interjú arra világít rá, hogy milyen eséllyel építhetett saját hajlékot egy fiatal család a háromszéki Tamásfalván: *Az uraké volt a föld s nem adták el, nem tudtak egy-egy benvolót venni a fiatalok. (Melyik uraké?) Hát Hollik (Hollaky), Bányai, Szőcsök, akik itt voltak a faluban. A faluban itt laktak. Az övéké volt a föld mindenütt, a faluvégeken kezdődött. Például Tamásfalva, Szőrcse vagy Zabola felé mindenütt, egészen a Halomig (Tatárhalom) mind az uraké volt. S akkor abból nem adtak el. Szőrcse felé fél Szőrcséig mind a két oldala, hol az egyik földesúré volt, hol a másiké. Azok se adták el, úgy, hogy a falu nem tudott terjeszkedni. Csak úgy tudott, hogy ha egy faláska helyet, ha nagyobb kertje vót az én apámnak vagy a másiknak az anyjának, s akkor abból egy darabot adtak, hogy a fia vagy a leányának hogy legyen, mert az urak nem adtak el.*²⁰⁵ (Tamásfalva)

Ez a magyarázata, hogy a két világháború közötti időszakban, sőt, még az 1950-es évek elején is, a székelyföldi falvakból nagyobb városokba vagy Bukarestbe irányuló időszakos munkamigráció során – a férfiak főleg építkezéseken, a nők háztartásvezetőként vagy szolgálóként

203 Vö. BALÁZS Lajos 2009.

204 SZABÓ István, bitai 2004, 76–77.

205 Tamásfalván a jelenlegi Kristóf tér helynév is jelzi a Bányai család szerepét, ez éppen annak a Bányainak állít emléket, aki a zsellérek egy részének a letelepítését megoldotta.

dolgozva – összegyűjtött pénzük végső célja a földvásárlás, s ezen keresztül a családi birtokvagyon – mint a legbiztosabb, a termelés által kamatoztatható állótőke – növelése volt.

Elsősorban a gazdasági élet okozta feszültségek vezettek oda, hogy még Trianon előtt, már az első világháború alatt felbomlott a székely települések hagyományos rendje, értékrendszere, tekintélyelvű társadalma. A háború nagyfokú anarchiájával szembesülve a hagyományos életvilágok is bomlásnak indultak.²⁰⁶ A feljegyzések szerint a törvényes rend egyöntetű felrúgása 1918 őszen kezdődött a településeken, amikor a háború már a végét járta. Nem volt biztonságban senkinek sem az élete, sem a vagyona. A frontról hazatérők megragadták az alkalmat, hogy megbosszulják korábbi sérelmeiket, „végezzenek 4–5 kulákkal [!], akiket felmentett a tekintetes jegyző úr a »nélkülözhetetlen« jelzővel a kötelező katonai szolgálat alul s akik 4 év alatt elnyomták, és kizsákmányolták a szegény embereket, zsebre vágták a hadisegélyeket s elgazdagodtak a szegényeknek kiutalt élelmiszerekből, ruhanemükből stb.”²⁰⁷

A szabad zsákmányolás és öldöklés megfékezésére a településeken szerre megalakultak a nemzetőrségek, melyeknek a feladata az volt, hogy a helyi felfegyverzett őrc megvédjék a település lakóit az atrocitásoktól, megfékezzék az önbíráskodást. Havadtó egykori tanítója a nemzetőrség parancsnokaként hiteles képet nyújt a társadalom felbolydulásának mértékéről. Soraiból kiolvasható, hogy azokban az időkben a társadalomban bujkáló latens feszültség a gazdasági egyenlőtlenségek háború alatti fokozódása miatt pattanásig feszült.

„Egy sötét, havas, fagyos éjszakán elindultam, hogy ellenőrizsem a kirendelt őrcöket. A falu közepe táján töltött fegyverrel a vállukon szembe jött velem 2 ór. Szabályosan jelentették a szolgálat menetét s aztán beszélgetni kezdtünk. Az egyiket Kerekes Mihálynak hívták, a másikat Győr Jósának. Kerekes nyíltan bevallotta, hogy sem ő, sem a többiek tovább nem szolgálnak. Nem volt elég, hogy a fronton is a burzsujok életét és vagyonát mentették, még most is az őök vagyonukat őrizzük!? Olyan isten nincs!

Tanító úr a mi emberünk, a szegények pártfogója, fekdjék ki az út közepére s akkor se történik semmi baja! De azokkal, akik a kapujukot bezárták s a szegényeket kizsákmányolták, még ma éjjel végzünk! Ezt vegye tudomásúl parancsnok úr! Nyolczat írunk fel a fekete listára s ezek között van a vén Tar Jankó, Surányi András, Sándor János, sőt még az öreg ny. tanító Szalkay is, aki ügyvezető elnöke a Hangya Szövetkezetnek – s amennyi kenyér és kukoricza liszt, cukor, lábbeli, talp és bőr, dohány stb. érkezett a boltba – elsősorban saját magának a szükséges mennyiséget lefoglalta s a többit dugva-lopva kiosztotta a hozzá hasonló kulákok között. Ezt mi nagyon jól tudjuk – fejezte be beszédét Kerekes és Győr!

Bakák az első világháborúban (*saját gyűjtés*)

206 Erről tanúskodik a háromszéki Zaboláról a frontra került Ferenc tüzér számos levele is. Lásd BEREZCKI Ibo-lyá – POZSONY Ferenc (szerk.) 2016.

207 Az idézett kézirat szerzője az 1960-as évek első felében vetette papírra visszaemlékezéseit, így abba olyan később született fogalmak kerültek, melyek az adott korban nem léteztek. *Burzsuj*, *kulák* jelzőkkel a szerző azokat illeti, akik a második világháborút követően aztán ténylegesen kuláklistára is kerültek. NAGY Sándor 1960–1965, 344.

Tudtam én is, mert a Szövetkezetnek könyvelője voltam s a számlák az én kezemen mentek keresztül, de erről egy szót se szóltam, hanem a két lázadó őrt azonnal leváltottam s igyekeztem csillapítani őket.

Bajtársak békeidőben a 20. század elején (*saját gyűjtés*)

Közbe híre futamodott, hogy a bordosi jegyzőt megölték, Szentháromságon Sánta Albert földbirtokost felkoncizolták a gyomrát kivették és teknőbe tették... sőt a gyulakutai Szenkovics Elek jegyzőnket is ez a veszély fenyegette s a halál torkából csak úgy tudott megmenekülni, hogy a szekér fenekére feküdt és szénát raktak föléje s így érkezett be Vásárhelyre, otthagynván feleségét, 2 szép nagy leányát, akiket megkínóztak, míg végre az ablakon át elmenekültek. Azután feldúlták a lakást, s minden értékes tárgyat elhordtak belőle. Hasonlóképpen feldúlták az irodát is s halomba hányták az iratokat. A Wertheim szekrényt vasrudakkal betörték s a pénzt elvitték. Ez a szörnyű vandalizmus megismétlődött több más székely községben is. Nem lehet csudálkozni, hogy a havadtói őrk is vérszemet kaptak s elérkezettnek látták az időt a kegyetlen leszámolásra. Hiába intettem őket, hogy ha helyre áll a törvény felelniök kell az elkövetett bűnökért s a büntetés pedig nagyon kemény lesz! A beszéd nem ért semmit! A gyűjtőzsinór szikrája mind közelebb haladott a dinamithoz s a következő éjszakán robbant!

Éjfél után 2 órakor az éjjeli szolgálatos hatalmas kürt harsogására ébredtem fel, amint a lakásom tornácán végigment. Azonnal kiugrottam az ágyból s futottam az őrszobába, de senkit se találtam ott. Összetörték minden bútort, priccset, az őrszoba négy falát rostává lőtték, a fegyvereket töltényeket elvitték s még azon éjjel belövéldözték a kulákok ablakait, Surányinál pedig kézi gránátokat az asztalra rakták és parancsolták, hogy Surányi azonnal hozzon fel a pincéjéből 3 veder bort és ételmet, mert is reggelig mulatni akarnak, ha pedig ellenkezik egy húzással a levegőbe repül házával együtt. Ez a szerencsétlen ijedtében oda adott volna minden vagyonát, csak épen az életét hagyják meg, hordta a bort roskadásig, de így sem kímélték meg, hanem alaposan úgy megpotyolták, hogy hat hétig meg se tudott mozdulni az ágyból. Szerencse, hogy gyilkosság nem történt, a vén tanítót se bántották csupán az ablakait törték be. Így végződött be H-tón

[Havadtón] a nemzetország dicstelen szolgálata, de lehetett volna rosszabb vége is...²⁰⁸

A székelyföldi települések végül ezekkel a felszínre került megoldatlan ellentétekkel, feszültségekkel együtt kerültek a trianoni döntés értelmében román fennhatóság alá, amelynek kereteiben aztán a történelem újabb lehetőségeket teremtett a konfliktusok nyílt vagy kevésbé egyenes úton történő rendezésére.

A berendezkedő hatalom az élet minden területére fokozatosan rányomta bélyegét. A román kormányok kisebbségellenes lépései kiterjedtek a társadalom egészére, átfogták a gazdaság, a kultúrpolitika, valamint az oktatás területét. Már az impériumváltozás első időszakában románok vették át a községek vezetését. A választott helyi bíró munkáját úgynevezett ideiglenes bizottságok ellenőrizték. Háromszék megyében is a Bukarest által kinevezett prefektus volt a hatalom első számú képviselője, fontos ügyekben nem a falu bírója, hanem ő döntött.²⁰⁹

Első világháborús hősi halottak emléktáblája a havadtói református templomban (KI)

Az ugarolástól a gazdaegyletig

A két világháború közötti falusi családi gazdaságok többségére Magyarországon és Erdélyben is az ugarhagyó gazdálkodás, a biztonságra törekvő, szükségletközpontú, mindent termelő stratégia volt jellemző.²¹⁰ A határ művelési rendszerét hagyományosnak – azaz abban a korban már rég meghaladottnak – számító eljárással 1935-ig ugarrendszerben művelték, mely háromnyomásos földgazdálkodást jelentett. Orbaiteleken például a Feketeügytől délre eső három határrészből egyidejűleg csak kettőn termeltek, egyet mindig pihentettek. Ez úgy volt a leginkább megvalósítható, hogy az őszi gabona, a rozs és a búza egyik határrészbe volt vetve, a másik határba tavaszi növénykultúrákat tettek a földművelők, ezért a helyiek *őszhatár* és *tavaszhatar* néven emlegették ezeket. A korszak egyik fontos tápláléka a rozs volt. *Kenyérnek. Jó ízű kenyér lesz, még sokkal jobb, mind a búzakenyér. (Otthon sütötték?) Igen, itthon. A teknő kenyeret meggyúrtam.* (Tamásfalva)

A műveletlenül maradt ugart a község tagjai egyenlően használhatták, a föld pihentetése mellett ekkor került sor a trágyázására is, hiszen ezt a területet megnyomatták az állatokkal (vö. *nyomásos* rendszer), ide tereltek ki a libacsordát, juhokat, szarvasmarhákat, amelyek megszabott

208 NAGY Sándor 1960–1965, 350–354.

209 Bőveben lásd NAGY Botond 2015.

210 Vö. OLÁH Sándor 1997, 76; KOTICS József 2006, 23–24.

sorrendben követték egymást a területen. A falu közös sertéskondája külön, a Feketeügy mellett delelt.²¹¹ *Nekünk es vót két tehenünk. Vót egy pásztor fogadva, tehenszarvból vót kürt csinálva. Reggel hét vagy hat órakor kürtölt. Mindenki felhajtotta a hídig, s akkor onnat hajtották, s este engedték haza.* (Tamásfalva) Teleken végül 1935-től számolták fel az ugarrendszert, ezt követően került művelés alá a falu egész területe.

Cséplés a 20. század elején. CsNM Fotótéka (ismeretlen fotós)

Míg Európa más részein már régóta a teljes vetésforgót alkalmazták, Székelyföldön az 1930-as években számos település határhasználatában visszaköszön az ugaroltatás, amely alapvetően meghatározta a falusi üzem struktúráját, ügyviteli formáját. Ez a határhasználati forma a közösség ellenőrzése alatt állott, s a tagosítás szükségessége mellett a legfőbb akadálya volt a korszerű gazdálkodás kibontakozásának.²¹² A bajok azonban korábbi, később tárgyalandó eseményekben gyökereznek.

Már az 1902. évi Tusnádi Székely Kongresszus álláspontja is az volt, hogy a tapasztalt hiányosságokat az állam közbelépésével kell orvosolni a gazdálkodás modernizálása útján. Ennek megvalósulásaként a legtöbb községben gazdakört alapítottak, vezetőiket kiképezték adózásban, könyvelésben, hitelügyekben, s programszerűen ekkor kezdődött a tenyészállatok nevelése, illetve a fogyasztási és tejszövetkezetek megalapítása. Az ipari termelés szélesebb körű meghonosodását azonban többféle tényező is akadályozta: a tőkehiány, az infrastruktúra elmaradottsága, a képzett munkaerő hiánya, valamint az országvezetés nemtörődöm magatartása a vidék fele-

211 ZAKARIÁS Imre 2007, 15.

212 KOTICS József 2006, 34.

melését illetően. Ez az oka, hogy Háromszék, de összességében egész Székelyföld megrekedt a fejlődésben, és az ország elmaradottabb vidékei között tartották számon.²¹³

Az elmaradott gazdálkodási rendszer társadalmi beágyazottságát jelzi, hogy 1923-ban az udvarhelyi állami elemi iskola gazdasági ismétlőiskolája gyakorló területeinek üzemtervében a 7 táblás felosztásban az utolsó táblán a répamag mellett még mindig szerepelt a „vagy ugar” kifejezés. Ugyancsak a székelyudvarhelyi *Tanítók lapjában* 1923-ban Szörnyű Béla riasztólag fogalmaz a székelyek gazdálkodási fejlettségéről a *Gazdasági Népmvelés a jövő népmvelése* című cikkében: „Mi még nem ismerjük a növény anyagfeldolgozó menetét, a táplálékkivonó képességét s ezért félszeg, nyomorék minden művelésünk. Mi nem tudunk még talajt és növényt összeválogatni, vagy kellően trágyázni. Mi nem ismerjük a növény tápsó szükségleteit s főleg, hogy föld és trágyanemek, valamint a termelt növény összeférnek-e. Mi még azt sem tudjuk, hogy amiért a disznó disznó, azért nagyon kényes állat... Nálunk még pörök származnak abból, hogy a drága értékes trágyalé egyik szomszédtól a másikig folyik... Könyvet lehetne ezekről írni. De akkor is csak oda lyukadunk ki, hogy a népmvelést gyorsan és gyökeresen reformálni kell.”²¹⁴

Cséplés tűzes masinával a 20. század elején. SzNM Fotótéka (ismeretlen fotós)

Az első világháború hatásait az 1928-tól fokozatosan begyűrűző gazdasági világválság makrogazdasági szinten és az egyszerű emberek körében is csak fokozta. Egymás után zártak be a bankok, a székely gazdák nehezen összekuporgatott pénzét nem tudták visszaadni.

Gazdasági szempontból a román kormány 1921. július 30-i erdélyi földbirtoktörvénye jelentősen hozzájárult az argártársadalmat sújtó válságok kialakulásához, az intézkedések a román társadalmat is megosztották, lényegében a korszak egyik legnagyobb konfliktusforrása lett. A gazdasági nacionalizmus jegyében egyes intézkedései az újonnan szerzett területeken kifejezetten a nemzeti kisebbségek ellen irányultak.²¹⁵ Az 1921. évi földtörvény Erdélyre vonatkozó szabályai is a magyar nagy- és középbirtokosok, valamint a kisebbségek köztintzményei ellen irányultak. A magyar egyházak birtokállományának 84,5%-át, a székely közbirtokosságok legelőit, erdeit kisajátították, sőt a székelyek számára fontos jövedelmet adó ásványvízforrásokat is

213 CSEREI Zoltán 2012, 54.

214 RÓTH András Lajos 2004, 133.

215 TÓTH-BARTOS András 2016, 542.

államosították.²¹⁶ Négy történelmi régió – Erdély, Dobrudzsa, Bukovina és Besszarábia – esetében négy különböző rendelkezés került megvalósításra, s ezek között a reformok között jelentős diszkriminatív eltérések voltak. Szembeötlően jogsértő volt, hogy például a kisajátítás árkompenzációjának kiszámításánál a regáti törvény az 1917-es, az erdélyi az 1913-as, háború előtti árakat tekintette mérvadónak, így a háború alatti inflációs veszteségeken túl még az aranykorona és a lej közötti árkülönbséget is a birtokosoknak kellett elviselniük. Kártalanítási pénzt végül nem kaptak, a névérték szerint kibocsátott járadékkötvény emelkedő terheit sokan a földtulajdon elkobzásaként értékelték.²¹⁷

Aztán az adóztatás milyen volt: aki nem tudott fizetni rendszeren, a szekérbe szedtek össze mindent a házából, amit kaptak, mindent vittek el. (...) Erdőszentgyörgyön volt román elég, az adószedő román volt, pénzt kellett adni neki. El is nevezték Gyulakután „este bani”-nak, mert mikor ment be az ajtón, azt kérdezte: este bani (rossz románsággal: ’pénz van?’)? Rea ragadt. Úgy hívták: perceptor. (Havadtó)

Zabolán az új politikai berendezkedés gazdasági tekintetben kiemelten érintette a Mikes családot, birtokaiból nincstelen román családoknak osztottak földet. A település magyar gazdáit a szándékos vagy burkolt támadás, kijátszás, kártevés keserítette meg, s egyúttal megmérgezte az etnikumok közti feszült viszonyt. Maguk mögött érezve a bukaresti és a megyei hatalom támogatását, egyes román juhászok például nyájaikkal „már augusztus közepén leereszkedtek a havasi legelőkről a falu határába, és gátlástalanul legeltettek a magyar gazdák termőföldjein, tönkretették gabonájukat, ültetvényeiket, kaszálóikat”.²¹⁸

Homogén székely településen hasonló gondok nem akadtak, a példa azt mutatja, hogy a kis számú beköltözött család igyekezett minél jobban beolvadni a helyi társadalomba. Tamásfalván a Thúry család a 19. században román zselléreket is dolgoztatott, ezeket az egykori román, mára magyarrá váló beköltözőket jelzi a Vaszi vagy a Peterzselyem családnév. (Román s cigány volt-e a faluban?) *Nem, egy öreg cigány vót a faluba, de az meghalt. Több senki se vót. (Mikor maga gyermek volt, az még itt volt-e?) Igen. (Mivel foglalkozott?) Semmivel, kódult. De nem vót utálatos cigány. Nagypapámot úgy szólította, hogy Imre úr. Mondta is a feleséginek: Rózsa, Daninak két pohárral tölts pálinkát, met senki engem meg nem becsül úgy, mint ő a faluban. (Volt annak háza itt?) Vót egy kicsike háza a falu végén Petőfalva felé. Mikor meghalt, én is elmentem a temetésire. Vót egy Barta papunk, ő temette. Szép temetése vót a cigánynak. Meg is bízta mindenki ganébányni, szekeret rakni. Kik most itt vannak, nem tudom, honnét jöttek, de ezek gyalázatosok... (Tamásfalva)*

A lakosság számottevő részét terhelő kölcsönök visszafizetése az elértéktelenedő pénz miatt egyre nehezebbé vált. Havadtó egykori református lelkésze későbbi feljegyzéseiben az ingatlan-alapú devizahitelezés miatt háborgott: „A jegyző elkészítette az adás-vételi szerződést 1927. március 30-án s mi valamennyien aláírtuk. És most ide hallgass, embernek fia, hogy ez a kutya-hájjal megkent agyafúrt hóhér milyen szerződést kötött velünk? Igaz, hogy előlegül csak 3000 leit kívánt tőlünk parcellánként, de a hátralevő vételárat 2 részletben kellett fizetnünk a svájci frank valutája arányában szept. 1-ig, ami másszóval azt jelentette, hogyha a törlesztési idő alatt a svájci frank értéke emelkedik, kötelesek vagyunk mi is ennek arányában fizetni, mégpedig azzal a szigorú meghagyással, hogy aki a kitűzött pontos határidőre nem tud fizetni, elveszti az addig befizetett vételárakat s a lakhelyek ismét az eladó tulajdonába kerül vissza.”²¹⁹

216 POZSONY Ferenc 2012, 82.

217 DIÓSZEGI László 1990, 34–35.

218 POZSONY Ferenc 2012, 82.

219 NAGY Sándor 1960–1965.

Recessziós válaszstratégiaként az új lehetőségek feltérképezése mellett az önfoglalkoztatás és a termelékenység fokozását, valamint a munkaerő-felhasználás hatékonyabbá tételét jelöli meg a szakirodalom,²²⁰ lényegében tehát a saját munkaerő fokozása, kiszákmányolása történik meg. Az állatállomány gyarapítása például ezekben a válságos években olyan háromszéki családok esetében is pótstratégiává vált, amelyekben korábban nem volt ennek jelentősége. Páván a Bartha tanítócsalád a pénzjövedelem – nyugdíj, illetve fizetés – elmaradásával újragondolta létfenntartási lehetőségeit. A kerti gyümölcsöket a Kárpátokon túli területen fekvő Sósmező román gazdáival gabonára cserélték el, amely egyrészt emberi fogyasztásra került puliszka formájában, másik részéből állatokat neveltek, s a családtagok levelezéséből kiderül, hogy bebiztosítottnak tudták az élelmiszerszükségletet. „Nekünk is van Jenő 100 drb csirkénk, ebből 9 vörösizlandi s a többi mint lechorn. Persze sok van köztük korcs de fehér az összes. És ezek közül is 50 már szép nagy, meg meg is lehetne ölni, de azért még nem ettünk.”²²¹

A földből élők csoportjának életminősége azonban leginkább a termés milyenségétől függött, és a vidék gazdanépessége az 1930-as évek közepétől kezdve a gazdasági fellendülés éveit tapasztalta a szakszerű gazdálkodás egyre szélesebb térhódítása következtében. Ebben az Erdélyi Magyar Gazdasági Egylet (EMGE) szerepe vitathatatlan. A két térségben nagyon egyenlőtlenül indult a gazdaköri fiókok száma: 1936-ban Maros megyében 1 fiók működött, míg Háromszéken ugyanekkor 69 EMGE-fiók. 1940-re a számok a következőképpen alakultak: Maros megyében 81 gazdakör 3206 taggal, Háromszék megyében 95 gazdakör 5203 taggal – utóbbi egyébként ekkoriban Erdély-szinten a legtöbb fiókszervezettel bíró megye volt.²²² Igaz, a települések teljes határa művelés alá volt fogva, a hegyeken teraszosítottak, a gyengébb földeken pedig olyan terményt állítottak elő, amely megtermett.

(Régebb a hegyeket is megművelték?) *Meg, a ganét szekérral hordták. Még én is ganéztam egyedül.* (Mi volt a hegyekre ültetve?) *Búza, törökbúza, pityóka... minden volt ültetve.* (A szőlő a hegyeken megvolt?) *Szőlő ejsze nincs is, nem jártam a szőlősökhöz. A református temetőn is volt s lenn a határszélnél, Verőfénybe, de ezek már mind kihaltak.* (Hányas években telepítették azokat?) *Nem tudom, én már úgy értem, hogy megvoltak azok. A bátyámék ültették biztos, mikor már akkorára nőttek, tudom, hogy megvoltak.* (Mikor mentek tönkre?) *A kollektív idő alatt s a társas alatt, mikor a gazdaság átvette, akkor.*²²³ (Havadtó)

A Kis-Küküllő havadtói szakaszára 1909-ben a berethalmi százsz származású, Erdőszentgyörgyön élő Schuller Frigyes és Rezső engedélyt kért malom megépítésére és üzemeltetésére a marosvásárhelyi alispántól. A Kis-Küküllőre vonatkozó vízhasználati szabályzatot egy 1910. február 18-án keltezett határozat tartalmazza. Többek közt belefoglalásra került, hogy az „engedélyesek jogosítva vannak:

a) a Kisküküllő folyó vizét a jelen okirat 3. §-ában engedélyezett viziművek segélyével bármely vízállás mellett felduzzasztani

b) az előbbi pontban körülírt módon felduzzasztott vízből másodpercenként 1650. litert a Kisküküllő medréből a tulajdonát képező és a havadtói 85. sz. tljkv-ben 2053. hrsz. alatt felvett telken fennálló és négy kerékkel bíró lisztelő malom négy örlő kövének hajtására használni és használat után a Kisküküllő folyó medrébe visszavezetni.”²²⁴

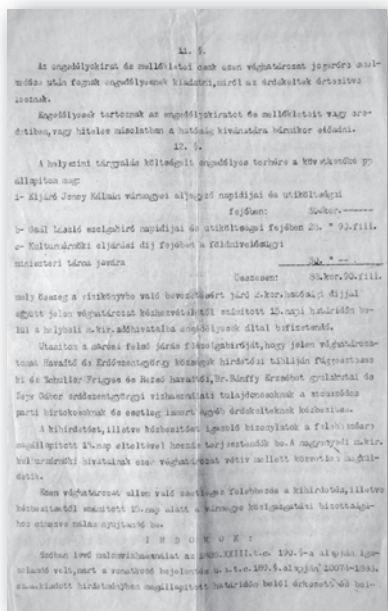
220 PAHL, Raymond E. – WALLACE, Claire 1993.

221 SZŐCSNÉ GAZDA Enikő 2011, 128–129.

222 DEMETER Béla – Dr. VENCZEL József 1940, 26.

223 A 80 éves visszaemlékező nyilvánvalóan felcserélte a sorrendet: a tönkretétel már az 1950-es évekbeli társasok idején elkezdődött, majd a kollektív gazdaság alatt – főleg annak utolsó évtizedeiben – betetőzött.

224 Havadtói Református Parókia iratai. MÁLvt, Fond 570, Ielt. sz. 665, 9-es dosszié, 2. oldal.

Egy oldal a Schuller testvérek malmának 1910-es vízhasználati szerződéséből. MÁLvt, Havadtői Református Egyházközség iratai, F. 570, lelt. sz. 665, 9-es dosszié, 4. oldal

Erdőszentgyörgyön már a 19. század legvégén ez a Schuller-féle birtok volt a legjelentősebb, a Rhédey-kastély is ők vásárolták meg 1895-ben.

Hogy hogyan látták Schuller urat a környező települések napszámosai és mekkora birtokon gazdálkodott? „Schuller Frigyes erdőszentgyörgyi földbirtokos úrról van itt szó, aki Berethalomból évtizedekkel ezelőtt idekerült 200 kg-ra felhizlalt pocakjával Havadtón szokott keresztül menni homokfutó kocsijával a lovak előtt ug-ránczó és csaholó kopó kutyával, a 800 holdas birtokán levő tanyájára, majd mindennapon, gőgös, elhizott tokájával, a szegény népeket lenéző megvetésével. Ennek a kizsákmányoló, könyörtelen, fukar, műveletlen bajor-szásznak gyermek koromban én is sokat kapáltam a répá-ját hajnaltól vakulásig napi 15 krajczárért, élelmi ellátás nélkül, forgattam s takartam száradó szénáját megállás nélkül, délben egy rövid órai pihenéssel, amíg ő a Rédei kastélyból messzelátó távcsővel nézte, hogy miként dol-goznak a napszámosai? Évente 2000 kalongyánál több búzát termelt s a tulajdon tüzes cséplőgépjével hónapig csépelte el a tanyán. A kukoricáját pedig, amit legnagyobb részben a havadtői szegény nincstelenek kapáltak meg – negyedében – szintén a tanyáján épült hatalmas nagy ka-sokba tárolta be... meghatározni nem lehet, hány tonna mennyiségben! A béreseket – külön csordapásztor-t

is tartott – »Kuki«-nak hívták 5–600 szarvasmarha, bivaly stb., amiket Kuki bá minden délben lehajtott a Küküllőbe itatni és fürödni, amikor a tanyai kútból apadni kezdett a víz, szárazság idején.²²⁵

Az első világháborút követő román impérium első nagy földosztásakor, az 1921-es földre-form alkalmából ennek a Schullernek a birtokából 1000 holdat sajátítottak ki, a Rozmán Jakab nevű zsidó birtokos földjeiből 120 holdat.²²⁶

Azt már a terepkutatás is kiderítette, hogy a Schuller testvérek után egy erdőszentgyörgyi zsidó üzemeltette a malmot. (Volt malom a faluban, ugye?) *Igen, amikor megszűnt, napraforgó olajat préseltek, de kevés ideig volt. Leánykák voltunk, volt egy ismerős, édesapám egy jó barátja, hívott, menjünk, mert ad napraforgó pogácsát s magot. Mentünk fel s egy jó tarisznyával adott lehajalt magot s pogácsát. A malom zsidóé volt, pusztába volt a malom, a bejárat itt volt Havadiék mellett.* (Havadtói)

A két világháború közötti periódusban számos ipari egység, cég indult be Erdőszentgyörgyön, a lakosság 25%-át lekötötte a mezőgazdaságon kívüli foglalkoztatás. Az ecetgyár, pároló, szeszgyár, a közeli Lócon téglagyár, erdőkitermelő vállalatok mellett a községben az 1920-as években három malom működött, melyek közül az egyik dízelmeghajtásos volt.²²⁷

A háború előtti magyar időben létrejött hitel- és fogyasztási szövetkezethálózat egy ré-sze tovább működött, sokszor a helyi értelmiség – tanítók, papok – közvetlen irányítása alatt. Az 1898-ban a Magyar Gazdaszövetség által megalapított Hangya Fogyasztási, Értékesítő és

225 NAGY Sándor 1960–1965, 518–519.

226 BARTOS Miklós – DÖME László 2005, 36.

227 BARTOS Miklós – DÖME László 2005, 37.

Termelő Szövetkezet például egészen 1945-ig ellátta áruval a településeket, igaz, Erdély elcsatolása után szinte alapjaiból újra kellett építeni a rendszert. A korábbi budapesti központ helyett a budapesti Országos Központi Hitelszövetkezet támogatásával 1920-ban Nagyenyeden új központot avattak a Romániához csatolt magyar területek szövetkezeteinek érdekvédelmi és képviselési céljával. A „Hangya” fogyasztási szövetkezetek központja 433 fogyasztási szövetkezet csatlakozásával alakult meg, 1922-ben pedig már 563 szövetkezetet irányított. Az áruforgalom javítása érdekében az 1920-as években áruraktárak létesültek többek közt Sepsiszentgyörgyön, Marosvásárhelyen és Székelyudvarhelyen is.²²⁸

A lakosság hasznosnak tartotta ezeket a szövetkezeti formákat, hiszen a legfontosabb szükségletek kielégítése mellett vetőmagvak, gazdasági gépek, műtrágya, papírúru és könyvek is szerepeltek a falusi raktárak árucikkei között.²²⁹ Az adatközlők szerint nagy szerepe volt a szövetkezetnek abban, hogy a magánkereskedők árait féken tartsa, konkurenciaként megfékezze a túlkapásokat. Csíkszentmihály Ajnádn nevű tizesében már „1907-ben megalakult a Hangya Szövetkezet. Igen, 1907-ben, s ez a Hangya Szövetkezet fejlődött, a faluban több bolt volt, de úgy tudta az árakat tartani, hogy amilyen árak a Hangya Szövetkezetben voltak, a más kereskedők nem tudtak más árakon árulni, mert nem vették. Megszabta a magánkereskedőknek is azokat az árakat. Ez óriási nagy hasznára volt a falusi népnek a Hangya Szövetkezet. (...) Ehhez Magyarországának semmi köze nem volt. Itt a Hangya Szövetkezetnek Haller gróf volt az egyik vezetője. Itt volt mellettünk a Hangya Szövetkezet, abban volt kocsma is és bolt is.”²³⁰

A Gazdák Biztosító Szövetkeztének naptára. CsNM helytörténeti gyűjteménye (BZs)

A Zabolai Faipari Részvénytársaság 200 lej névértékű részvénye 1922-ből. CsNM helytörténeti gyűjteménye (BZs)

228 HUNYADI Attila 2007a, 69–70.

229 HUNYADI Attila 2007b, 64.

230 OLÁH Sándor 2007, 296–297.

A korábban főképp a közép- és a nagybirtok szempontjait szem előtt tartó Erdélyi Gazdasági Egylet az új helyzetben új célokat tűzött ki: olyan szervezetté alakul a kisebbségbe jutott magyarság érdekeinek megfelelően, amely „meg tudja valósítani az új, önvédelmi kisebbségi politikának ráháruló részét, nevezetesen: a magyar földműves lakosság gazdasági nevelését, öntudatosítását és megszervezését”.²³¹

Az Erdélyi Magyar Gazdasági Egylet tanfolyamai a lokális világokba, az egyszerű ember szintjére juttatták el a gazdálkodásban hasznosítható korszerű információkat a takarmányozástól kezdve a vetésforgó alkalmazásáig, a növénykultúrák és az állatállomány védelméig. A leányok és asszonyok számára is női háztartástani, egészségügyi és háziipari tanfolyamok – benne kézimunka, varrás tanulásával – indultak, melyek során a háztartás adottságainak lehető legjobb kihasználása mellett az eladásra termelő tevékenység is előtérbe került.²³²

Singer varrótanfolyam Zabolán 1928-ban. CsNM Fotótéka (ismeretlen fotós)

Az idősök visszaemlékezései szerint a helyi földesurak földjeit művelő kisbirtokosok és a zsellérek csoportja ellenzékként viselkedett a tanfolyamon részt vevő jobb gazdák csoportjával szemben.²³³ Zabolán és Páván gróf Mikes Johanna kezdeményezésére székelyruha-mozgalom bontakozott ki a helyi székely identitás és összetartozás kifejezéséeként.²³⁴

(Az urakon kívül, valami olyan család, aki előkelőbb volt, vagy ki volt az erősen szegény?) Vótak, akik jöttek Gelencéről s ide szegődtek. Zsellérház vót építve, ezek szétszórtan vótak építve. Itt vót egy konyha, mellette egy szoba. Hozták a feleségüköt. Vótak, akik ideörökösödtek. Például a szomszédunk, az is Gelencéről került. A legszegényebbjei. (Idevalósiak is voltak közöttük, akik odaköltöztek

231 DEMETER Béla – Dr. VENCZEL József 1940, 9.

232 DEMETER Béla – Dr. VENCZEL József 1940.

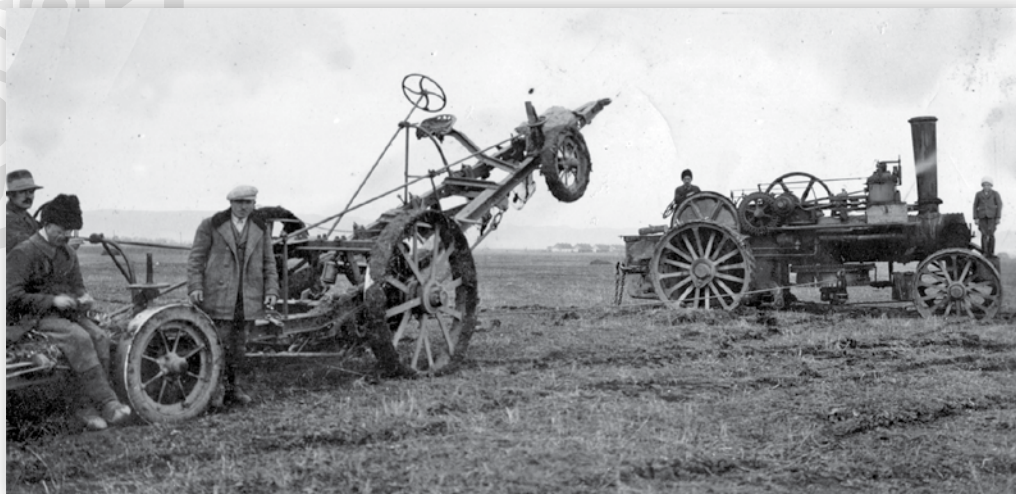
233 ZAKARIÁS Imre 2007, 29.

234 Lásd KALINA Veronika 2011; POZSONY Ferenc 2012, 207.

azokba a házakba?) *Azokba nem. Valahogy építettek egy kicsike házat. Most nincs is olyan ház. Olyanok voltak, mint egy pajta.*

(Az uraknak kik jártak kapálni?) *Emlékszem, sokan jártak a faluból. Egész bejárók voltak oda, cselédek voltak. Arra emlékszem, az asszonyok mentek kapálni, jöttek haza este, mindenki oda ment az udvarba, kaptak valami puliszkalisztet s tejet. (Ott ették meg, vagy hazavitték?) Hazavitték, s otthon megfőzték a családnak. Ugye mi nem jártunk napszámra, met édesapám jól keresett, há ő tisztviselő vót a kovásznai állomásnál. Beszerző vagy átvevő, deszkatelep vót, ő ott dolgozott. Mü pedig itthon. (Tamásfalva)*

Havadtón a régi román világ birtokviszonyait mutatja, hogy a 8–9 holddal (4,6–5,17 ha) bíró birtokos már jó közepes gazdának számított, sok parcella volt 8–12 hold (4,6–6,9 ha). A legnagyobb gazda tisztviselői fizetést is kapott, így pénzübeli jövedelme is származott a földhasznon mellett: *Gál úrnak lehetett 10 hektár (17,37 kh). Ő gazdatiszt volt, az övék volt az óvoda helyiség is. Akinek 5 hektáron (8,68 kh) feljel volt, az tartott egy pár ökröt, vas ekével, fa gerendellyel. Annyira felvultunk, hogy megvult az eke talyigával, ráfos kerékkel, a szekerek is ráfosak voltak. Akinek kevesebb földje volt, azok szegényen is éltek. Napszámra jártak a gazdag embereknek, Vadason volt sok, ezek béres formába dolgoztak. Itt Havadtón nem volt. Gál úr kiadta a kukoricaföldeket 30%-ra, aki megművelte. Az úr mondta meg, hogy mit vessenek, a búzavetést az úr rendezte. Búzát, kukoricát is kézzel vetették, először össze-vissza szórták s megkapálták. Később alakult a helyzet, csináltak lóvontatású gépeket, kapálógépet, ez segítette a kapálást. (Havadtó)*

Mezőgazdasági gépek a zabolai Mikes-birtokon a két világháború közötti években. CsNM Fotótéka (ismeretlen fotós)

Bár nem voltak a magyar Alföld latifundiumaihoz hasonló méretű tulajdonok Székelyföldön, a két terület világháborúk közötti gazdaságainak összehasonlítása azt mutatja, hogy fejlettségi szintjük a Trianon óta eltelt másfél-két évtized alatt nem tért el nagyon egymástól. Koticus József írja, hogy a század közepéig inkább az Alföldön is csak kézzel vetettek, a betakarítás kizárólag sarlóval történt, összességében a munkaeszközök igen lassan terjedtek, cseréjük egyik legfőbb indoka az elhasználódás volt, azt követően kerülhetett sorra korszerűbb eszközök be-

szerezésére.²³⁵ Nemcsak a fontosabb gépek, eszközök, de például a vaseke is előbb csak az uradal-
makban jelent meg, az újítások leginkább a 15–20 holdas gazdákhöz kötődnek.²³⁶

Zabolán a két világháború közötti években megalakult az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület helyi fiókjá, amelynek szervezői nagy hangsúlyt helyeztek a téli mezőgazdasági iskolák megszervezésére, szakkönyvtár vásárlására, a legújabb ismeretek elsajátítására, a korszerű technológiák és gépek megismerésére, fajállatok, nemesített vetőmagok beszerzésére és a megtermelt áruk forgalmazására. A település központjában bikaistállót építettek, Dániából, Hollandiából és Svájból korszerű mezőgazdasági gépeket rendeltek. Megszervezték az új ipari növények, így például a lencse, a cukorrépa honosítását és termesztését, valamint helyi és külföldi értékesítését.²³⁷ Különösen a lencse és a cukorrépa iránt felkapott kereslet és az ökorhizálás, valamint a borjúnevelés jövedelmezett jól a székely családoknak. Megsokasodtak az exportőrök, az olasz és osztrák piac telhetetlen volt, az állatokat a háztól elvitték. Az ipari növények melléktermékeit – répafej, répaszelet, melasz – az idényjellegű mezőgazdasági munkálatokra igásállatként használt szarvasmarhák takarmányozására használták fel, majd az állatokat télen felhizlalták.²³⁸

A téli gazdasági iskola elvégzését igazoló bizonyítvány. CsNM helytörténeti gyűjteménye (BZs)

Szörcsén, Tamásfalván és Teleken a burgonyatermelés intenzívebbé vált, tekintettel arra, hogy a gazdakörökön megismert minőségi vetőmagtípusok fokozatosan beszerezhetővé váltak. Azt a terményfőlösleget, amelyet már nem hasznosítottak a háztartás élelmezésére és az állatok takarmányozására, társulásos módon, szervezett keretek között, kóboros szekerekkel szállították be a környező városokba eladásra. Az állandó vásárlók között voltak például a brassói pékségek, a szeszgyárok, de a Regátba²³⁹ is állandóan szállították a burgonyát. Az

ilyenkor esedékes 7-8 napos útra többen társultak össze, és egy-egy szekéren 15-16 zsák burgonyát szállítva vagy pénzért értékesítették, vagy gabonára cserélték.

(A ptyókát mikor kezdték termelni?) *Gyermekkoromban csak éppen annyit, amennyi a ház szükségletére volt, a kukorica közé ültettek három-négy sort. Később külön ültették, három, négy, öt árat. A kollektív előtt ki voltunk delegálva, kellett ellenőrizni a kolorádóbogarat. Első esztendőben 500 lej prémiumot kapott, aki megkapta az első kolorádóbogarat. Később osztán lett elég... (Honnan jött a parancs, hogy össze kell szedni?) Község és megye szinten irányítás volt. (Havadtó) Valóban, a*

235 KOTICS József 2006, 36.

236 Uo.

237 POZSONY Ferenc 2002.

238 SZABÓ István, bitai 2004, 70–71.

239 Az egykori királyi Románia, Órománia, Havasalföld (regat = királyság).

kor sajtóanyagából kiderül, hogy 1959-ben a Magyar Autonóm Tartományban is létrehozták a burgonyabogár felkutatását és leküzdését irányító tartományi parancsnokságot, bár kolorádóborarat ezen az adminisztratív területen még nem regisztráltak. Ez a testület rendelte el, hogy a néptanácsok a legszigorúbban szervezzék meg a településeken a bogárkeresést.²⁴⁰

A szekeresség intézménye a vizsgált falvakon olyan családok számára is megélhetést jelentett, akik nem birtokoltak megfelelő nagyságú területet a család tisztos megélhetéséhez, viszont az állandó fuvarozással pénzüvedelemre lehetett szert tenni. Idősek visszaemlékezése szerint az 1930-as években a termények betakarításakor egyszerre 8-10 szekér indult megrakva, hogy távolabbi településeken értékesítsék az árut és az évi jövedelem legjelentősebb részét behajtsák.

Az eszközök fejlődése azonban nem hozta magával automatikusan azok beszerzését és használatát. Legnagyobb presztízse a földműves tradícióban az aprólékos, emberi léptékű művelésre korlátozódó kézi munkavégzésnek volt, ez számított a legpontosabb és a leghasznosabb tevékenységnek. A kis tételben termelő gazdák az aratást a kasza megjelenése után még évtizedekig sarlóval végezték a kalászkok védelme, a gabona-szemek ellenőrizhetősége miatt. A sarlós aratás után ugyanis nem volt elhullott kalász, a kaszás betakarítás után viszont már fel kellett gereblyézni a tarlót, s az így összegyűjtött gabona mennyiségére utal, hogy azt szintén kalangyába rakták. Havadon „Ozsváth Lászlóné (70 éves) elmondja, hogy amikor 1928 nyarán férjével aratni ment, a férje kaszával vágta a rendet, s ő kötözte. Délelőtt kiment az aratásba az apósa is, hogy megnézzé a kaszával való munkát. Amikor meglátta, hogy a fia a levágott rendet reádönti a lábán álló búzára, így kiáltott fel: »Tedd le a kaszát, te. Hát kenyér nélkül akarsz hagyni?!« Ők csak 1934-től, apósa halála után kezdtek ismét kaszával aratni.”²⁴¹

Tény, hogy az 1930-as évek második felében intenzív szakosodás és gazdasági pezsgés indult meg még a legeldugottabb településeken is. Legtöbb helyen ekkor alakult meg számos civil egyesület, például a tűzoltó egyesületek, a nőszövetségek stb. Jelentős lépésként tartják számon a faekéről vaskerekre (*szakekerekre*) történő váltást. A falusi földművesek által a leginkább használt modern eszköz a *tűzes masina* által működésbe hozott cséplőgép volt, melyből nem is jutott minden településre. Székelyszentistvánon a Simonfi család már az első világháború előtt vásárolt egyet, a két háború között Csókfalván és Atosfalván is megjelent a Csonta, illetve a Dósa családoknál. Vásárlásukkal ezek a nagyobb birtokosok elsősorban a saját munkavégzés megkönnyítését és a szemnyerés hatékonyságának növelését kívánták elérni. Azok a kisbirtokosok, akik egyesült

A havadtői Sándor János cselédként a Brassó megyei Hőltövényben 1937-ben (*saját gyűjtés*)

240 A kolorádó bogár elterjedésének megakadályozásáért. *Vörös Zászló*, VIII. évf. 117. (2327.) sz. 1959. május 21. 4. oldal.

241 NAGY Ödön 2002, 15.

formában sem voltak képesek modern eszközöket vásárolni, egyezségek alapján igénybe vették a gépek szolgáltatásait meghatározott termény vagy napszám fejében.²⁴²

Fokozatosan lehetővé vált a törzskönyvezett tehének beszerzése és megkezdték a fajtiszta állatok intenzív tenyésztését is a falvakban. A szakismeretekkel való ellátottságot nagyban elősegítette az *Erdélyi Gazda* folyóirat, amelyre számos gazda előfizetett.²⁴³ Egyik lapszámtól a másikig a friss szám rendszerint körbejárt a szomszédoknál, és az esti összejöveteleken megbeszélték, pro és kontra, az abban közölteket. Az aranykalászos téli gazdátanfolyamokon megismert gazdálkodási példák pozitívan hatottak a falvak gazdaköri tevékenységére, hiszen belátták a termelők, hogy amit egyénileg nem tudtak megvalósítani, közös erővel végre tudják hajtani.²⁴⁴

Pozsony Ferenc állatgyógyászati tanfolyamon vezetett füzeté az 1939–1940-es tanévben. CsNM helytörténeti gyűjteménye (BZs)

Orbaitelenek például ekkor szereztek be három vetőgépet, majd három törzskönyvezett bikát és három kant vásároltak, melyek gondozási feladatait a gazdakör közgyűléssel határozta meg, a juhok mellé pedig *bácsot* (juhászt) fogadtak. A gazdakör sikeres tevékenységének eredményeképpen szerre többlettel zárták az évi mérleget, és a falu kulturális arculatának megszabására is gondolhattak. 1934–1936 között kulturális célokra egy ingatlant húztak fel, amelyből később kultúrotthon lett, jogilag pedig a nőszövetség tulajdonába került.²⁴⁵

Míg Teleken a 20. század elején egy szász kereskedő vásárolta fel a faluból a terményeket, a 30-as években már három helyi kereskedő ügködött, akik többek között burgonya, liszt, gabona felvásárlásával, illetve beszerzésével foglalkoztak. A faluban ekkor már bolt és kocsmá is működött, ez utóbbi mellé tulajdonosa egy tekepályát is felépített, hogy serkentsse az italozási kedvet. Tamásfalván és Teleken is helyben működő mészárszék

is volt, helyi hentessel, mindkét településen a 30-as évektől 1945-ig funkcionáltak ezek. A Mezőgazdasági és Kereskedelmi Iparkamara az orbaiszéki falvakban minimális számú mestert tartott számon. Ritkább foglalkozásnak számított a kovácmesterség, amelyből legfeljebb egy dolgozott egy faluban, illetve a fentebb említett mészáros, vagy a kerekes, de szabók, csizmadiák, asztalosok, tímárok többen is akadtak, főleg szabók működtek többen. Tekintettel arra, hogy boltban készruhát nem lehetett kapni, szükség volt egy-egy településen a férfi és a női szabók jelenlétére, akikről a falusiak nagyobb ünnepek alkalmával egy-egy új darab ruhát vagy öltözetet rendeltek.

242 MOLDOVAN Mărioara Lenuța 1980, 61.

243 Az EMGE kimutatásai szerint a gazdasági népnevelés eszközeként közel 20 000 példányban megjelenő folyóirat „fölméretetlen hatást gyakorol az erdélyi magyar gazdátársadalom minden olvasó rétegére”. Erdélyben 1310 községben volt előfizetője, és a húszeszes példányszám mellett száz-százötvenezerre tették az olvasótáboruk méretét. DEMETER Béla – Dr. VENCZEL József 1940, 29–30.

244 SZABÓ István, bitai 2004, 72–73.

245 ZAKARIÁS Imre 2007.

Az egyik egykori szabó felesége így emlékszik vissza: (Volt iparendélye neki? Itthon varrtak?) *Itthon. S én es varrtam, csak én nem fizettem. (Kiknek varrtak?) Én az egész falu fiataljainak s öregjeinek. Mikor jött egy ünnep, minden reggel felkeltünk négykor-ötör. Sokszor eljött karácsony s egy lejt se kaptunk. Azt mondták, hogy pityókát adnak el vagy búzát s majd akkor fizetnek. (Még milyen mesterember volt itt a faluban? Szabó volt-e más?) Voltak. Jánosnak nagy vót az ismeretsége Martonfalván. Sokan jöttek át a vízen keresztül. Volt ács, asztalos, cipész... (A cipőket is annál csináltatták, vagy boltba vették?) Csináltatták. Volt egy ügyes cipész, most nincsen semmi. Inkább elmennek, dolgoznak valahol, nem itthon. (Tamásfalva)*

Idős szabómester munka közben. Kézdimartonfalva, 1970-es évek, SzNM Fotótéka (FP)

„Kitántorgás” Amerikába

A 19. század 80-as éveitől Közép- és Délkelet-Európa népei is bekapcsolódtak abba a főleg Észak-Amerikába irányuló migrációba, melyet modern népvándorlásként is szoktak emlegetni a történészek. A kivándorlás történelmi modelljében döntő szerepe volt annak, hogy a kelet-közép-európai térség az 1880-as évektől kezdett perifériaként a világgazdaságba integrálódni, felendült az iparosítás, a mezőgazdasági munkafolyamatok a gépek és eszközök korszerűsödésével lerövidültek, így a gyarapodásnak indult népesség részéről megnövekedett a munkaerő-kínálat.²⁴⁶

Az 1848-at követő jobbágyfelszabadítás, majd a határörvidékek felszámolása tömegeket sodort zsellérsorba. Székelyföld általános leszegényedése oda vezetett, hogy a 19. század közepén megjelent a kétirányú áramlás: egyrészt az ország belsejébe és a Kárpátokon túlra, valamivel később pedig Amerikába.²⁴⁷

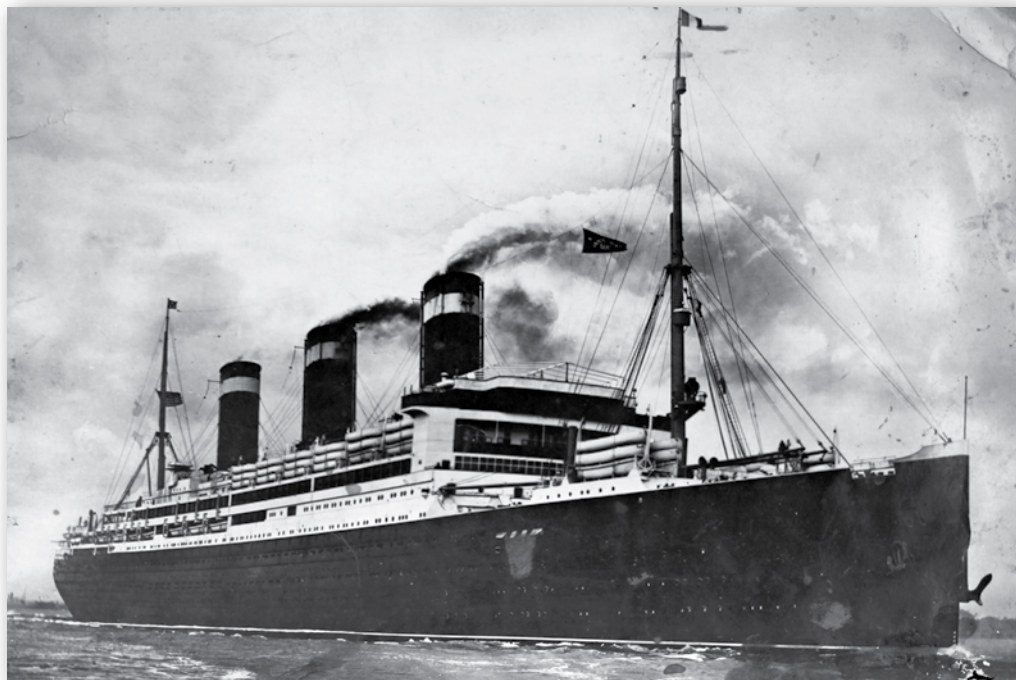
Az *amerikázás* első nagy hulláma az 1880-as évektől számítható, amikor korlátozás nélkül milliók próbáltak szerencsét Amerikában. Az első világháború után megkezdődtek a korlátozások, melyek fokozatosan leszűkítették, majd az 1930-as évekre jórészt véget vetettek az Amerikába irányuló szabad munkaerő-áramlásnak.²⁴⁸

A társadalom alsóbb rétegeiből verbuválódott tömegek kimozdulásának okai között a magas adókat, a hosszú katonáskodást, a szélsőséges birtokviszonyokat, a feudalizmus örökségét, sőt, a földművesek földhétségét szokták emlegetni. Legtöbbjüknek már maga a kiutazás költsége is meghaladta erejét, kölcsönöket kellett felvegyenek, melynek a kamatait szerre

246 PUSKÁS Julianna 1991.

247 CSEREI Zoltán 2012, 54.

248 Uo.

Az Európa és Amerika között közlekedő „S.S. Leviathan”, a világ legnagyobb személyszállító hajója az 1920-as években. HNM Fotótéka *(korabeli képeslap)*

A havadtői Csató Ágoston (háttul, a legmagasabban álló) Amerikában az acélműipari munkahelyén. HNM Fotótéka *(ismeretlen fotós)*

küldözgették haza, magát a kölcsönvett tőkét pedig hazatértükör törlesztették. Ennek eredményeként a tehetős birtokosok kölcsönzővé léptek elő a faluközösségekben, a váltók mögött álló uzorakamatok minden korábbinál magasabbra szöktek. Az Amerikához fűződő remények szertefoszlásával egyre többen váltak egész életükre hitelezőik adósaivá, közülük többen nincstelenné, földönfutóvá.

„Met hejába olyan világban élünk, amióta a rádiomot kitalálták, hogy ecceribe megtudjuk, a mi a vizen túl megesik. De a legjobb rádiom mégis csak az, amit a mű asszonyaink írnak meg nekünk s mű abból tudtuk meg, hogy a mű falunkban egy esztendő leforgása alatt mik mentek végbe? Legutoljára épeg azt olvastuk a levélből, hogy valami udvarhelyi szigorunczás urak ki-möntek Havadtőre és az egyik nagygazdánál házfelbőjdulást tartottak. Pénzcsináló gépet kerestek s azután megvizsgálták az adósleveleket is, azokat amivel mű is tartozunk neki. Hát azt bizon épeg elég jól tették, mert nekünk is 200–200 dollárt adott váltó és adóslevélre s egy esztendő múlva 300 dollárt kell nekünk fejenként visszafizessünk, ami olyan nagy pénz, hogy még a 100 dollár interest is alig tudjuk kikeresni. Még akinek itt elbeszéltek, hogy mekkora interesre adta ide a pénzt, mindenki elszörnyülködött. Ha ezt előre így tudjuk itt kaptunk vóna 4% interesre is pénzt a hajós társaságtól s nem kellett vóna 50%-ot fizessünk!

S hogy a szigoruncziás urak meg ne büntessék feleségeinktől írást kunczorált ki a műk hitelezőnk s abban azt állítja, hogy a 200 dollárokat nem kamatra adta, hanem csak kölcsön egy esztendei használatra s ezt az írást aláíratta az asszonyainkkal s bemutatta az uraknak, akik elhitték. Hát ez nem igaz tek. Úr! Mert az adóslevél igaz hogy 300 dollárról van kiállítva, de mű megesküszünk asszonyainkkal együtt, hogy csak 200 dollárokat adott nekünk s mű egy esztendő multán 300 dollárt kell visszafizessünk. Ez az, ami úgy fáj nekünk első sorban is, met ez mégis csak igen nagy zsebmetszés, embernyúzás.

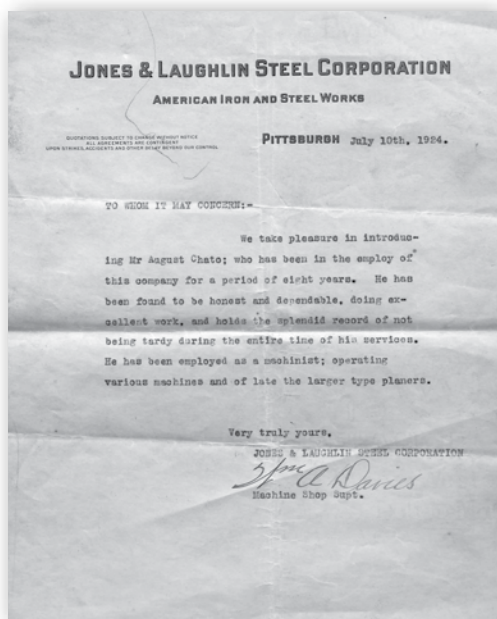
Szegény székely emberek vagyunk, mindegyikünknek van 4–5 apró gyermeke s bévaljuk, hogy épeg emiatt csak igen keveset tudtunk megspórolni és családunknak küdeni, met kellett a nagy interesbe s attól féltünk, hogy az a nagy millionyos úr, még a kicsi házunkat és földünköt is ellicitálja, ha ki nem fizessük az interest pontosan s apró gyermekeink mehetnek kúdulni. Met kereken kimondjuk, hogy itt sem fonják kóbászból a kertet s biz az esztendőnek legnagyobb része csak bódorgásból telt el, met sokan vagyunk s csak nyáron van inkább munka s télen csak úgy telelődtünk, ahogy lehetett korrogó hassal dideregve szinte megfagytunk hideg hurubánkban.

Hogy aztán mit végeztek a szigorunczás urak, nem tudjuk, de annyit tudunk, hogy vérszípó ember kezébe estünk s tán soha ki se tudjuk fizetni adósságunkat, met a nagy interes mellé, még interest ír. Azt is tudjuk, hogy itt testi erővel nem lehet akkora milliókat szerezni, mint ő szerzett az egyesültekben, hanem csak furfangos úri hunczutsággal. Azt jól tudjuk, hogy ökeme is fukcziós ember s inkább ésszel és ördögi matériákkal firtatta össze a milliónyokat, azért nem diflámáljuk, de mégis

Mr. August Chato, azaz Csató Ágoston amerikai honosítási okirata 1917-ből. HNM gyűjteménye (KI)

mümköt falujabeli szegény embereket megszánhatott vóna. Maradtunk a tekintetes úrnak bús szolgálattal. Kanada – Montreal, Vinnipeg – 1928. május 28-án Székely kibújdosó testvérei.”²⁴⁹

Csató Ágoston ajánlólevele a pittsburgh-i Jones & Laughlin Acélvállalattól 1924-ből. HNM gyűjteménye (KI)

Az itthon elmesélt hányattatások nem minden esetben győzték meg az új iránt fogékony gazdákat, hiszen sok esetben azt látták, hogy *amerikás* falusfelük néhány idegenben ledolgozott év után gyarapodásnak indult, földet, állatokat vásárolt, házat épített. A szintén *amerikás* havadtói Bokor Mihály kintléte alatt annyi pénzt küldött haza az egyháznak, hogy abból harangot tudtak öntetni. Hazajövele után a falubeliek annyit láttak, hogy: „Az istálló megtelt állatokkal, a sertésólak disznókkal, a nagy kasok, hombárok gabonával, a láda ezres bankókkal, de ha valaki kölcsön kért tőlük, siránkoztak, hogy nincs pénzük.”²⁵⁰ Szintén ez az *amerikás* volt az, akinél már a második világháború előtt telepes rádió működött: *a háború előtt egy rádió volt Bokor Mihály bánál s [egy] a papnál.*²⁵¹ (Havadtó)

Nem minden kivándorló járt azonban sikerrel. Számos történet szól arról is, hogy a kölcsönpénzből megvalósított kiutazás nem hozta meg a kívánt eredményt, amennyiben nem talált munkát, idegenbe szakadva a szé-

kely újabb kölcsönökhöz folyamodott, s összességében anyagi helyzete – sokszor az egészsége is – még rosszabb lett, mint előtte volt.

Havadtóról 1927. március 18-án hét székely gazda vándorolt ki Kanadába a jobb élet megteremtésének reményében. Hat héttel később az egyik gazda levelet írt a helyi református paptanítónak, melyben falusfelei és a „magyar testvérek” figyelmét a kinti nehéz körülményekre szándékozott irányítani. A lelkész a cikk tanulságait a levélírók kérésére elküldte a *Hargita* újságnak.

„Tekintetes Szerkesztő úr! Havadtó községből ez évi márc. 18-án hét székely kisgazda vándorolt ki Amerikába. Ezek közül egyik – név szerint Tar Sándor Vinnipegéből május 7-én kelt levelében arra kér engem hogy kérjem meg azt a »Székely-magyar Hargita újság szerkesztőjét«, hogy a magyar testvéreknek küldött üzenetét közöljék le tanulság okából. Tar Sándor kérésének eleget téve a birtokomban levő leveléből közlöm az alábbiakat:

Kedves Tiszteletes Úr! Megkérem, hogy a Hargita újság hasábjain tétesse ki, hogy minden magyar ember úgy készüljön Kanadába, hogy nehogy csalatkozzék. Az ének igaz azt mondja »túl az óperencián lesz mesés tanyám« de itt nem mesés tanyánk van, hanem valami egészen más, mint odahaza gondoltuk. Itt azok vannak munka nélkül, mert ha a pénze elfogyott, épen úgy jár kol-

249 NAGY Sándor 1960–1965, 478–482.

250 NAGY Sándor 1960–1965.

251 Havadtó lévita lelkészének feljegyzései közt fennmaradt a két világháború között vásárolt rádió emléke is, melyet tüdőbajából felgyógyuló feleségének vásárolt: „Ez volt 1939-ben. Örvendtem, hogy épülni kezdett s akkor vettem neki egy szép, nagy 5 lámpásos »Iron Rex« rádiót 18 ezer leivel, hogy legyen mivel szórakozzék!” NAGY Sándor 1960–1965, 636.

Csató Ágoston háza Havadtőn a két világháború között. HNM Fotótéka (ismeretlen fotós)

dulni, mint otthon a cigányok, kivált, ha nincs senkije. Senki se higgyen az ágenseknek, hogy itt Kanadában, milyen jól lehet keresni, mert itt is úgy van, akinek a szerencse szolgál, busásan fizetik, a másik pedig úgy dolgozik mint az állat a mindennapi kenyérért, de ennél többre nem tud menni.

Nem akarok senkit beugrasztani, mert nem kicsibe kerül a Kanadába való utazás, kivált olyan embernek, akinek otthon is szűkösen telik. Itt elküldik az embert a farmerekre, de ott azt kérdik az embertől: »Ki küldött?« – ami velem is megtörtént. Kevés pénzért az embert úgy elviszik, hogy ha vissza akar jönni, négy annyiba kerül, mert ez a Kanada roppant nagy terület. Még most is hó van mindenütt. A búzát még nem vetették el, mert itt az a divat, hogy május derekán vetik és augusztusban van az aratás. Itt tavasz nincs, csak nyár és tél. Ahol én vagyok 7 óra különbség van az óhazától. Ha jól nekirugaszkodom, a Napot is elérem. Mondja meg Albertnek, hogy a fiát nehogy kiküldje, mert akkor belehal az adósságba. Inkább eressze szolgálatba, mert nagyobb haszna lesz belőle!”

Az utolsó sorok egyértelművé teszik, hogy bő 8000 kilométernyire az otthontól, a dollárban megkeresett fizetés mellett a „szakmát” váltott székely gazda nem tudott elszakadni gondolatban az itthoni gazdasági ciklus soron következő munkálataitól, a természet változásában, az évszakok váltakozásában is csak az itthoni volt a mérvadó. Ez a kötődés, honvágy, szerencsés esetekben a megszerzett összegek ahhoz vezettek, hogy 2–5 év után minden harmadik elvándorolt visszatérjen otthonába, és nyugodtabb új életet kezdhesen.²⁵²

Csizmadia Pál beszegődött hozzájárul a követhető juttatásai: 1931 január 1-től 1932 január 1-ig		Köztartások és menziszok.	
1- egy kétféle ványolt bőrkötésű kabát bányász szabály és 8 nőről nyakszegélyrel.		1928 7/15. 1. Kőrösi János	800. "
2- egy fekete posztó mellény		1927 8/1. 1. Kőrösi János	50. "
3- egy arany kétféle ványolt bőrkötésű nadrág		1920 2/15. 1. Kőrösi János	500. "
4- egy pár bőv. Csizma		1930 2/21. 1. Kőrösi János	1000. "
5- egy bányász bőr sapka nyakra		1928 9/12. 1. Kőrösi János	700. "
6- 1 pár kőszegélyes bakancs nyakra		1928 9/1. 26. Varga János	40. "
7- 500 6 leírású pénz		1928 8/1. 1. Csizmadia János	28772. "
		1929 1/12. 1. Kőrösi János	100. "
		1928 8/1. 9. Csiki Károly	2000. "
		1930 8/12. 1. Kőrösi János	250. "
		1930 4/1. 7. Kőrösi János	54. "
		1930 7/1. 1. Kőrösi János	831. "
		1929 4/1. 24. Kőrösi János	500. "
		1927 7/1. 6. Donk Károly	2000. "
		1930 7/1. 6. Kőrösi János	1000. "
		1924 12/28. 1. Kőrösi János	3000. "
		1930 8/1. 6. Kőrösi János	5000. "
		1930 8/1. 26. Kőrösi János	5000. "
		1930 9/15. 1. Kőrösi János	5000. "

1931 július 29-án
1931 szeptember 11-én

Az amerikai Csató kölcsönpénze sok havadtói számára átmeneti mentőövet jelentett. Adósfizet az 1920–30-as évekből. HNM gyűjteménye (KI)

Román iskolát csináltak...

Havadtón az 1910-es években felekezeti iskola működött, amelyben két magyar tanító dolgozott, akik a régi öregek szerint I–VII. osztályig megtanították azt, aki akart tanulni. N. A.-nak a nagyanyja volt az I–II. osztályoknál, a testvére lévita tanító és pap is volt, III–VII. osztályig tanított. A református iskolában 80 gyermek tanult. Később kiválogatták a román névhangzású gyermekeket: Boér, Trufán stb., kivettek egy házat, a község meg kellett vegye, s ezeknek román iskolát csináltak, román tanítót hoztak. Mi felekezeti iskolába jártunk, írni-olvasni tudtunk románul, csak nem tudtuk, hogy mit olvasunk. (...) 1937-be kezdtem iskolába járni, már azelőtt román időszak volt... (Havadtó)

A falu református egyházi iratanyagai között megtalálható az a szerződés, amely alapján 1911-ben a település református iskolájához egész állású kántortanítót választottak.

Egyesség²⁵³

Mely létrejött Havadtó leányegyházközség és Nagy Sándor okl. kántortanító között az alábbiakban:

1. Havadtói egyházközség megállapodik Nagy Sándor kántortanító atyánkfival egyértelműleg és véglegesen abban, hogy a kántortanítónak 391 kor. 08 fillér készpénz kifizetésében a havadtói kanonika birtokot átadja egyszersmindenkorra 200 azaz kettőszáz koronába a fennma-

253 Havadtói Református Parókia iratai. MÁLvt, Fond 570, lelt. sz. 665, 8-as dosszié, 1. oldal.

Havadtői iskolások Nagy Sándor lévita tanítóval az 1920-as években. HNM Fotótéka (ismeretlen fotós)

radt különbséget pedig a tankötelesek után begyűlt véka csős törökbúza értékében, vagyis ba (?) korona értékben, továbbá pedig a kepeváltási alapból fogja fedezni.

A vékán fennmaradó hiányokat keblileg fogja intézni.

Havadtő 1911 július hó 9-én

Nagy István
megyebíró
Havadi J. János
Kuri János
Nagy P. András ifj.
Tar János
Csiszár András

Nagy Sándor ktanító
Szombati János

A falvak közösségei minden igyekezetükkel azon voltak, hogy etnikai, felekezeti és kulturális homogenitásukat megőrizték. A jórészt önszerveződésből táplálkozó gazdasági fellendülés mellett a korszak társadalmi helyzete azonban markáns fordulóponton ment át. A hatalomváltással helyzetbe került környékbeli vagy betelepített román családok csakhamar a lokális életvilágok adminisztratív elitjévé váltak, és nemzetiségi alapon próbálták megváltoztatni a belső erőviszonyokat a székely birtokosok és gazdák kárára. Ezekben az években azonban arra is volt példa, hogy a Székelyföldre beköltözött román családok viszonylag olcsón jelentős földbirtokhoz jutottak, például Zabolán és a szomszédos Imecsfalván az etnikumokhoz kötődő birtokviszonyok átalakultak.²⁵⁴

A román állami elemi oktatást először 1924-ben szabályozták, ebben kitételként szerepelt, hogy az oktatás nyelve a román, s egyetlen iskola sem létesülhet a közoktatási minisztérium engedélye nélkül.²⁵⁵ Havadtőn az egyházi iskola ingatlanjai veszélybe kerültek. „Kisebbségi életünkben, ha meg akarunk maradni, két erős várunk van, ami a nagy összeomlás után még birto-

254 POZSONY Ferenc 2012, 82.

255 DIÓSZEGI László 1990, 25.

A zabolai iskola másodikos diákjai 1928-ban. CsNM Fotótéka (ismeretlen fotós)

kunkban maradt, a templom és az iskola. Ezért a két intézményért minden áldozatot meg kell hozni, mert kívülről nem várhatunk senkitől, semmi anyagi segédelmet. Ebben a két erős várban még szabadon hirdethetjük az ígét és a tanítást – saját anyanyelvünkön s ez nekünk életkérdés és megtartás a nehéz időkben. Sokan megértették, sokan nem. Hat éven át vajudott ez a kérdés a nép között, míg végre a tanfelügyelőség sarokba szorított 1926-ban és kimondták a halálos ítéletet, amennyiben egy éven belül új iskolát nem építünk, az állam átveszi a régi iskolát s a községet pedig kötelezi új állami iskola építésére. A nép megdöbönt, hogy elveszti ref. iskoláját s mégis új ált. iskolát kell építsen s vállalta az új ref. iskola építését a saját erejéből.”²⁵⁶

A levéltári iratok tanúsága szerint 1927 novemberében a brassói főtanfelügyelőség az egyházi és kisebbségi iskolák működési engedélyének kiállítását egy felmérés eredményéhez kötötte,²⁵⁷ melyben az osztályok számát, a személyzetet, a programot, a diákok számát, az oktatás színvonalát és komolyságát, az eredmények állását kívánták összesíteni.

A változékony politikai helyzetet jellemzően ábrázolja az alábbi interjúrészet, amely a színmagyar Tamásfalván a román nyelv használatára kényszerített egykori tanuló emlékeit idézi. *A románát erőltették. Az iskolába a tanárok. Vót egy tanító, az egyszer nagy román vót. Magyar ember vót, met borosnyai vót. Innet vett feleséget, magyar feleséget. Nagy román vót. Még egymással is románul kellett beszélgeßünk. Sorba állított s meglesett. Úgy kellett köszönjünk, hogy „sánátate”, román világ vót. Azután jött a magyar világ, elbújt a töröbúzába. Valakinek egy tehén árát adta, hogy ne árulja el, nehogy megüssék. A magyar világba magyar lett.* (Tamásfalva)

A falu tanítójának emlékei ezzel egybecsengenek: *az erőszakos románosítás az I. világháború után volt, a 30-as évekbe, szüneten is románul kellett beszélni. Kezdetbe jobbak voltak a tankönyvek is,*

²⁵⁶ NAGY Sándor 1960–1965, 472–473.

²⁵⁷ Havadtői Református Parókia iratai. MÁLvt, Fond 570, lelt. sz. 665, 17-es dosszié, 1. oldal.

Román tanító magyar diákjaival Székelytamásfalván az 1930-as években (saját gyűjtés)

mint most, külön volt a kisebbségek részére. (Tamásfalva) 1926–27-ben Telek magyar gyermekei is már a kötelező 7 éves oktatásban vettek részt, a tanítás nyelve ekkor már itt is a román lett.

A mindennapi élet különböző területeire is fokozatosan bevezették törvényileg a nyelvhasználat szabályait a kisebbségi anyanyelvgyakorlás héttérbe szorításával. A városi és megyei hivatalokban kötelező volt a román nyelv használata, ugyanígy a kereskedők is kötelezve voltak a román nyelvű cégtáblák elhelyezésére. A kisebbségi jogok törvény szavatolta értelmében a kisebbségek hathattak a törvényhozó testületekre, nyilvánosságot adhattak sérelmeiknek.²⁵⁸ Konkrét példája ennek a lehetőségnek az alábbi újságcikk.

A *Hargita* című napilapban 1931. június 25-én egy *adófizető* jellegű szerző arról tudósít, hogy egy „erdőszentgyörgyi agent a napokban megjelent a havadtói szövetkezetben, valami hivatalos irással és kényszerítette a románul semmit nem tudó boltosnőt, hogy írja alá. A boltosnő megtagadta az aláírást azon oknál fogva, hogy nem tudja mit tartalmaz az irás. Erre az agent parázs veszekedést csapott mennydörgős káromkodással. Fut azután a paphoz, aki a szöv. ügyvezetője. A pap nem volt otthon s akkor ráförmel a papnéra s azt is összeteremti a maga nyelvén. Végre megtalálta a papot a kertben, aki előtt sűrűn hangoztatott ocsmány káromkodásokat, míg végre a pap megérteti vele, hogy csenedebben viselkedjék, mert nincsenek szokva az ilyen káromkodásokhoz. Miután a fenti úrnak több ehhez hasonló támadásai vannak feljegyezve itt a vidéken... ajánljuk a pénzügy igazgató úr figyelmébe az agent úrnak minősíthetetlen viselkedését s kérjük, hogy azonnal helyezze el innen a békeesség kedvéért s helyébe olyant nevezzen ki, aki érti a nép nyelvét. (Ezt a cikket egy »adófizető« jellegével én küldtem be – írta három évtizeddel később a falu egykori református lévita lelkész-tanítója – és meg volt a hatása, mert egy héten belül más »agent«-et neveztek ki, aki magyarul is jól beszélt.»²⁵⁹

258 DIÓSZEGI László 1990, 21–22, 35.

259 NAGY Sándor 1960–1965, 512–513.

Polgárusuló család Havadtón a két világháború között (*saját gyűjtés*)

Lévíták, papok, szekták

Szörcse és Tamásfalva viszálya – *a szörcseiek s a tamásfalviak sohasem jöttek ki* – közismert a környék lakói előtt, annak eredete már a múlt homályába vész, ám időnként történnek olyan események, amelyek felszítják ezt az ellenségeskedést, rivalizálást. Egyes visszaemlékezők szerint gyökere még az első világháború előttre nyúlik, amikor verseny alakult ki a két település között, hogy melyik váljon községközponttá. Végül Szörcse kapta meg a központi szerepet, de ezt a szomszéd falusiak nem tudták szó nélkül eltűrni. Éppen ezért tartják még a helyiek is különlegesnek a két falu közötti egyezményt, amely egyetértést tükröz, és bizonyára gazdasági megfontolásokon alapult: a két település 1914-ig, amíg a református egyház fliaként Szörcsehez tartozott, közösen tartott papot és tanítót. A tanítónak a tamásfalviak biztosítottak lakást és fizetést, a papnak a szörcseiek.

Azok a református gyülekezetek, amelyek fliaként pap nélkül voltak, rendszertelenül részültek az egyházi szolgáltatásokban. Egyházi vezető nélkül pedig a magukra maradt közösségek fokozatosan más, külső hatások alá kerültek, a tengerentúli szekták már ekkoriban híveket toboroztak a székely falvak közösségeiben. A fenti irat alapján megválasztott kántortanító később így emlékezett vissza a lévita pappá történő előlépésére: „Századunk elején az Erdélyi Egyházkerületben nagyon sok egyháznak nem volt rendes lelkésze, s emiatt az egyházak anyagilag és erkölcsileg is züllésnek indultak, az épületek lerongyolódtak, a hívek kitértek, baptista, millenista, stb. szektákra. Paphiány keletkezett. Nagy Károly püspökünk, látva az egyházakat fenyegető veszedelmet, úgy segített az áldatlan helyzeten, hogy az 1921–22 év nyarán legalább 10 évi kiváló kántortanítói gyakorlattal rendelkező tanítókat levita-lelkészekké képezett ki az üres egyházakba. Engem a havadtői 750 lélekszámú „filiába” nevezett ki. Én voltam az első, »önálló, rendes« lelkés-

Székelytamásfalvi besorozott ifjak 1933-ban (saját gyűjtés)

szé Hnek [Havadtőnek], mert előttem századok óta Hvtó [Havadtó] filiája volt Erdőszentgyörgynek.”²⁶⁰

Ugyanerre emlékeznek a mezőföldi falvak lakói is, ahol ugyancsak lévita tanítók szolgáltak, akik az egyszerűbb egyházi szolgáltatásokat is elvégezték.

A vallásszociológiai szakirodalom a szekták, kiségyházak megjelenését és a tradicionális, társadalmilag domináns vallási doktrínáktól történő tömeges elfordulást a változó társadalmi-gazdasági körülményeknek és a társadalom szegmentálódásának tulajdonítja.²⁶¹ Az elemzett időszak egyértelműen kimeríti a változó, szegmentálódó, bizonytalan társadalom kereteit. *A 20–30-as években volt egy nagy lelki mozgalom, óriási áttérési hullám. Ekkor jött létre a tamásfalvi gyülekezet is, voltak vagy 30-an. Vannak szép sztorik, hogy az egyik presbíternek a felesége, ez a Márrika néni, aki áttért, hogy a férje hogy megverte, hazafelé ostorral hajtotta az imabáztól, mert ugye ő presbíter volt a református egyházban, s a felesége áttért. Egy idő után az emberek nem álltak át, nem tudott megerősödni a baptista gyülekezet, voltak, akik baptista*

„A Marusi Ev. Ref. Egyházkörben lévő és ügyvéd hivatalt folytatott mb. Király István” sírköve a havadtói régi köztemetőben (KI)

260 NAGY Sándor 1960–1965.

261 HAMILTON, Malcolm B. 1998, 239.

családként jöttek, aztán reformátusokká lettek, ide fizetik a képét, de nincsenek átkeresztelkedve. (Tamásfalva)

Ehhez hasonló gondolkodásmódot tükröz annak a református gazdának a döntése, aki a néptől elforduló lelkipásztor miatt inkább más felekezetet választott. *A katolikus templomot a Bányaiék építették. Azt mondják, a templom alatt vannak eltemetve, akik építették. Édesapám azért lett vót baptista, met választottak egy új papot, az az urakkal barátkozott, nem a néppel, ezért megharagudott s elment a baptistákhoz. Mikor az elment, visszajött a reformátusokhoz. Baptisták hányan voltak? Voltak 18-20-an. Most alig egy-kettő. Kovásznáról jár a prédikátor. (Tamásfalva)*

Páva kéziratos monográfiájából tudjuk, hogy a településen ebben az időszakban jelent meg a jehovista neoprotestáns kisegyház. Az új vallást követőket a helyi társadalom nem nézte jó szemmel, és főleg nem vette komolyan. Nem csoda, hiszen általában az erkölcsi tartásában, identitásában labilisabb személyek válnak tagjává a kanonizált felekezeteken kívüli csoportosulásoknak, szektáknak. Falumonográfiájában Bartha Károly éppen az egyik „hires kurvát” nevezi meg a szekta első falubeli követőjeként.²⁶²

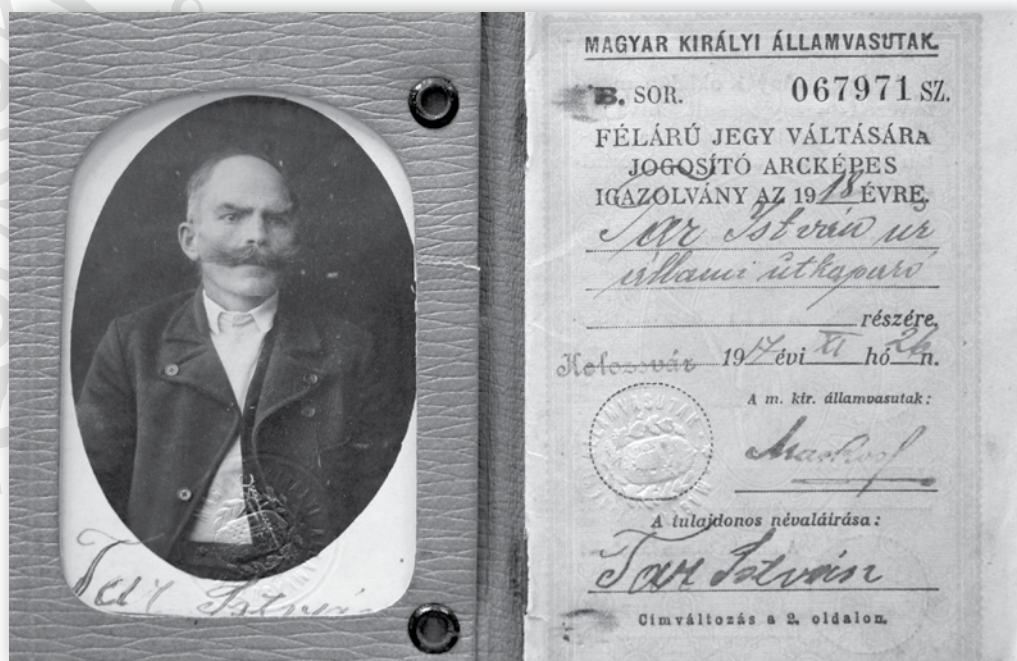
Üdülő polgárok Kovászna fürdőtelepen 1924-ben *(saját gyűjtés)*

262 BARTHA Károly 1943, 351. Az információt és a forrás rendelkezésemre bocsátását Szócsné Gazda Enikőnek köszönöm.

Mezítláb mentünk...

Az infrastruktúra állapota

Az elemzett korszakban a lakosság nagy részének az életét – sőt, elmondható, hogy még legalább két évtizedig, az iparosodás előrehaladtáig – a hagyományos időfelfogás és -szemlélet szabályozta, melyben *mindent a maga idején* kellett elvégezni. A falusi közösségek nem ismerték a sietség és az időhiány érzését. Sőt, még a kapitalizmus modernizációs vívmányainak – a postai szolgálatok, a távíró, a telefon, a rádió, illetve, legnagyobb hatású változásként: a vasúti közlekedés – begyűrűzése után sem számolódott fel teljesen a tradicionális időrendszer, a részleges időrendszereket, a szűkebb közösség életét szabályozó helyi és partikuláris időt az egyre dominánsabbá váló társadalmi időhöz – mint pl. a vonatok menetrendje – igazították.²⁶³

Tar István állami útkaparó fényképes vasúti igazolványa 1917-ből. HNM gyűjteménye (KI)

Ha a közlekedési viszonyokat nézzük, megállapítható, hogy az első modern falusi járművek a 20. század első évtizedeiben megjelent kerékpárok voltak, Teleken a 20-as években már kettő is akadt belőlük. Később, a 40-es években jelent meg a motorkerékpár, majd még később, a 60-as években az első személygépkocsi. A két világháború közötti időszak közlekedési rendjére a mezítlábas gyaloglás, a lóvontatású könnyű kocsik, szekerek, télen a szánok a jellemzőek. Visszaemlékezések alapján a közeli településekre gyalog indulók nyakba vetett cipővel mentek, hogy addig is, amíg a mezei dűlőkön és ösvényeken járnak, ne használódják a drága cipő, majd ezek a „mezítlábasoknak” nevezett szegényebb gazdák a céltelepülésre beérve húzták fel lábbelijüket.

263 PALÁDI-KOVÁCS Attila 2001b, 139–140.

Mezítláb. Kinek ami vót. Olyan ruha nem vót, hogy egyenruha. Ez csak a mü gyerekeink jártak ebbe. Éppen ez a nehéz, hogy a szegényt lenézik. Nekünk annyi vót, met édesapánk keresett. Nekünk cipőnk is vót, ruhánk es vót, hétköznapi es, vasárnapi es. De bizony vótak jó rongyosok es. Úgy, hogy azt ha kell meg es vették. Csak Szentgyörgyre mentünk vonattal, de oda is öt kilométert gyalogoltunk fel az állomásra. (Tamásfalva)

Összegző

Összegzésképpen elmondható, hogy a trianoni döntés értelmében Magyarországtól elszakított marosszéki és háromszéki településeken a román politikai fennhatóság alá kerülést a székely lakosság lokális etnikai villongások és gazdasági drámák soraként élte meg.

A térség mezőgazdaságában a legnagyobb változást az 1921-es földreform hozta, mely azonban nem változtatta meg alapvetően a korábban domináns – kisbirtokokat jelentő – földtulajdon-szerkezetet, sőt még tovább darabolta a birtokokat, ráerősítve az örökösödéssel amúgy is bekövetkező birtokelaprózódásra.²⁶⁴

Ezek a parcellák továbbra sem bizonyultak elégségesnek egy-egy népesebb család eltartására, a korábban megélhetést biztosító nemesek gazdasági erejének megtörése következtében már nem tudták egy-egy településen belül a zsellérek népes csoportját fenntartani. Mindezt tetézte az évtized végén a világgazdasági recesszió, mely főleg a pénzszeztort érintette, illetve az Amerikába irányuló tömeges kivándorlás, amely a tradicionális gazdaszemléletet és a földdel, annak művelésével szembeni magatartásokat alakította át. Míg az idegenbe szakadt székely földművesek azzal a gondolattal vállalták a több éves „kitántorgást”, hogy a meglévő földjük művelésével nem tudnak családjuk számára megfelelő minőségű életet biztosítani, s célszerűbb a pénzjövdelemmel járó munkát felvállalniuk, hazatérve az itthoni körülmények közt legbiztosabb vagyonnak és jövdelemnek tartott földbirtokba fektették pénzüket.

264 Vö. TÓTH-BARTOS András 2016, 572.

A „kicsi magyar világ” (1940–1944)

A második világháború kitörése után a német szakértők által kidolgozott és Hitler által jóváhagyott területi magyar területi revízió Németország és Olaszország közös döntéseként 1940. augusztus 30-án került kihirdetésre. Ez az ún. 2. bécsi döntés részlegesen helyreállította a trianoni határváltoztatás előtti helyzetet, visszacsatolta Magyarországhoz Észak-Erdélyt, Partium egy részét és Székelyföldet.²⁶⁵ Marosszék és Orbaiszék vizsgált települései a döntés értelmében újra Magyarországhoz kerültek.

A magyar honvédek bevonulása Zabolára. CsNM Fotótéka (ismeretlen fotós)

Székelyföld magyar társadalma óriási örömmel, eufórikus hangulatban fogadta a hírt. A településeken a magukból kikelő hírvivők szavait el sem merték hinni. Havadtón *mikor a rádióba bementék, hogy hol fog a batár lenni, Ágnes néni futott végig az úton, kiáltotta: magyarok vagyunk!*

265 L. BALOGH Béni 2001, 76–77.

magyarok vagyunk! Azt hitték, meg van bolondulva. Akkor még félt mindenki, mert azelőtt a román időbe nem lehetett egy irodába se magyarul megszólalni. (Havadtó) Tamásfalván mikor a magyarok béjöttek, hát az egyik Hollaky befutott az üzletbe, s bögte, ahogy csak tudta a kocsmába, hogy magyarok lettünk! – csak ugye, rövid ideig tartott. (Tamásfalva)

A magyarrá válás egyben azt jelentette, hogy a román hatalmi berendezkedéssel és annak helyi képviselőivel, a hirtelen kisebbségbe kerülő helyi román emberekkel is eljött a leszámolás ideje. Egykori visszaemlékezés szerint: *kiabáltuk, hogy „az oláhnak puliszka az ebédje, s fáj a foga a szép magyar kenyérré”... s a végén még a magyaroknak se vót kenyerek. Ott az anyaországiaknak biztos vót, de az nem vót itt. (Tamásfalva)*

Az előző éra alatt gyűlöletet felhalmozó román adminisztratív elit és azok a román gazdák, akik tudták, hogy tetteik alapján semmi jót nem remélhetnek a székely falustársaiktól, órák alatt elmenekültek a településekről. A románoknak behódoló és a székely lakosságot erőszakos asszimilációra kényszerítő helyi szószólók is napok alatt veszélybe kerültek. Tamásfalván például a helyi román érzelmű tanítót – amellet, hogy a falu javát szolgáló iskolabővítés köthető a nevéhez – a két világháború közötti egyik legellenszenvesebb közéleti szereplőként tartották számon.

Konnáth tanítónak a román időbe a vasgárdistákkal²⁶⁶ kapcsolata volt. S a vasgárdisták... az iskola egyik szárnyát ők építették. S felállított egy ortodox keresztet az iskola udvarára, s vasárnap a gyermekeknek nem volt szabad menni templomba, hanem ortodox istentiszteletet tartottak az iskolában.

S amikor 1940. augusztus 30-án, akkor volt a bécsi döntés, akkor valamelyik úrnak volt rádiója, s meghallotta, s elszaladt a bodegába, s felugrott az asztalra, s elkiáltotta, hogy emberek, magyarok vagyunk, akkor a részeg emberek azt mondták, hogy: hol a tanító? Meg akarták a[z ortodox] keresztrefeszíteni.

S akkor a tanító elszaladt a kukoricásba vagy hova, s keresték az emberek, s valamelyik talán megkapta, mondták azt is, hogy ki, és egy tehén vagy két tehén árát odaadta neki, hogy ne árulja el. Aztán a kommunista világba ő volt a legnagyobb kommunista, a tanító, és aztán ilyen közérdekű dolgokat is csinált, például egy kisebb múzeumot készített. (Tamásfalva)

A települések lakossága ünnepi hangulatban készülődött, hogy a bevonuló magyar csapatok „visszafoglalják” falujukat Magyarország számára. Székelyföld magyar megszállására szeptember 9–13. között került sor.²⁶⁷ *A legszebb dolog az volt az életünkbe, mikor jöttek be a magyarok. Reggel a nép megreggelizett s álltunk ki a nagyútra (...) Albert főherceg²⁶⁸ és az ő csapata volt megszállva, pár hétig vagy napig megálltak. A tanult emberekhez mentek, a postatiszthez, a paphoz. Itt is volt annyi virág, hogy... Jött előbb a motorkerékpárral két tiszt, mi mind dobáltuk a virágot, mondták, ne ránk dobjátok a virágot, mindjárt jön a honvédség, mi megyünk az olájkhoz, mentek határigazítani. Vadasd felől jöttek [Erdő]Szentgyörgy–Gyergyó–Csík. Gyermekek voltunk, ültünk fel a honvédkocsikra, tankra, mentünk ki a faluvégire, ott szálltunk le, jöttünk vissza s megint ültünk fel a másikra. Egy hétig annyit cocókáztunk... (Havadtó)*

A felszabadító magyar seregek érkezése öröme Székelyföld-szerte virággal díszített diadalíveket, díszkapukat emeltek a települések utcáin, főterein. Orbaiszéket szeptember 13-án érték el a magyar csapatok, Zabolán az esemény tiszteletére „előkerültek a paplanokba varrt régi,

266 A Vasgárda 1927–1941 között Romániában működő szélsőjobboldali, antiszemita és magyarellenes mozgalom, az európai fasiszmus román változata, a legnagyobb fasiszta mozgalom Kelet-Európában, mely a náci Németország támogatását is élvezte. Térnyerését érzékelteti, hogy az 1937-es parlamenti választásokon a harmadik legnagyobb parlamenti frakció lett. Bővebben lásd: MISKOLCZI Ambrus 2015.

267 ILLÉSFALVI Péter – SZABÓ Péter 2010; JÓZSEF Álmos 2015.

268 Habsburg–Tescheni Albert Ferenc József (1897–1955) osztrák főherceg, a korabeli sajtóban Albrecht királyi herceg részt vett a magyar hadsereg észak-erdélyi bevonulásán.

Zabolai ünneplők 1940 szeptemberében. CsNM Fotótéka (ismeretlen fotós)

angyalos, koronás címerű magyar zászlók, s a díszes, ünnepi székely népviseletre pedig kokárdát tűztek”.²⁶⁹ Ezzel az impériumváltással a székelyföldi magyarság anyanyelvhasználat, kultúra, oktatás, művelődés szempontjából egyértelműen előnyösebb helyzetbe került.²⁷⁰ (Valami ünnepség volt-e a faluban?) *Hát vót biza, hogyne. Színdarabos bálók. Az urak még jobban örvendtek. Mi es igen, met akkor magyarul beszélgethattünk.* (Tamásfalva)

1940. szeptember 10-én a magyarok berobogtak a marosszéki Ludvég faluba. A visszacsatolt település egykori papja így emlékszik vissza az eseményre: „A pánczélos hadosztályt én fogadtam a faluvégén díszkapuval és beszéddel. A román és szász papok nem mertek megjelenni s a hiveik sem. Félték ámbár nem volt mitől. Vágó József vezérkari százados és nem kisebb, mint Gömbös Gyula honvédelmi miniszternek a Vágó századába beosztott hasonló nevű kadette fia nálam voltak beszállásolva másfél napig. A magyarok leirhatatlan örömmámorban úsztak s azon éjjelre rögtönzött mulatságot rendeztek a Felméri kastélyában és a kastélyt körülvevő fenyőfák között. Az asszonyok tömérdek élelmiszert hordtak össze, felverték a »Laci« konyhát, sütöttek, főztek, nyüzögtek, mint a hangyák, énekeltek, anekdotáztak, nagyokat kacagtak örömkömben. A férfiak 30 veder első osztályu, finom bort gyűjtöttek össze és csapra verték a hordókat. A zenészek a századból kerültek ki, mind tanult fiúk. Addig soha nem hallott, újdonsült magyarországi, talp alá való ropogós csárdásokat játszottak egész reggelig a széles verandán. Az udvar tele volt néppel s akinek kedve volt – tánczolhatott rogyásig. Olyan multság volt ez, amilyent nem látott e világ, sem a hold, sem a ragyogó csillagok. A honvédek közül csak az altisztek vehettek részt a táncban künn az udvaron, a tisztek és urak benn a nagy »hall«-ban táncoltak. Este 9 órakor megszólalt a »Gong« – vacsorára. A nagy ebédlőben hosszú asztalok, megrakva roskadáig különféle: baromfi, borju, sertéshús süttekkel, aranyló borral – várták a kedves vendégeket a leülésre. A jó bor megtette a hatást! Magasra szökkent hangulatban tóztok, pohárköszöntők, felcsattanó éljenzések, viharos tapsok hangzottak el egymásután. A zene

269 POZSONY Ferenc 2012, 85.

270 BARABÁS Béla 1990, 47.

Propagandaplakát 1940-ből. HNM gyűjteménye (KI)

támazkodott kellően a korábban kisebbségi sorsban élt helyi magyarság vezető rétegére és értelmiségére, valamint még a román világban is jól működő intézményrendszerére.”²⁷⁴

szakadatlanul szólott! Fogyott a sok drága étel, a sok bor vagy 2 órán keresztül. Vacsora után folytatták az abban hagyott táncot. (...) Így örvendett Észak erdély népe a visszacsatolás idejében. Mindenki lobogott a magyar hazafias érzés lángja s így bennem is!”²⁷¹

A helyi társadalom kezdeti örömmámora aztán csakhamar oszladozni kezdett, az újjászerveződés ugyanis nem volt súrlódásmentes.²⁷² A Magyarországról érkezett adminisztráció tagjait a feltüzelt nacionalizmus jellemezte, olyannyira, hogy sovén magatartásuk a székelység körében is ellenszenvet váltott ki. Az új közigazgatás bevezetésével egyben kiterjesztették erre a vidékre is a „zsidótörvényeket”,²⁷³ megbélyegezve ezáltal a faluközösségekbe szervesen beilleszkedett, azok fejlődését nagymértékben elősegítő kereskedőket, iparosokat. Felrótták ugyanakkor az újonnan berendezkedő közigazgatási elitnek, hogy az erdélyi és a székelyföldi életvilágok újjászervezésekor „nem

A második világháború havadtói narratívái

A világháború éveiben a legényeket és a fiatalabb férfiak nagy részét besorozták a magyar hadseregbe, azokat pedig, akik már korábban, a Román Királyság idején teljesítették katonai szolgálatukat, átképezték az új szolgálatra. Emellett a cserkész- és a leventemozgalom²⁷⁵ keretében a fiatalok ismereteinek bővítésére és kiképzésére is sor került.

Magyar időbe három levante csoport volt. A nagyobb csoportban az 1921-esek, az 1923–1924-esek a második csoportba, az 1925-ösök a harmadik csoportba tartoztak. Minden héten vittek ki gyakorlatozni a mezőre, a futballpályára, kellett ugrálni, feküdni, térdelni, futballozni is próbáltak tanítani, kínoztak eleget. Céllovészet is volt, levante puskával jól lehetett célozni. Csombor Ákos cimborámat elküldték felkészítőre, ő lett a levante parancsnok Havadtón. Akkor volt egy zászlóunk, vadasi származású. A csendőrség is Szentgyörgyön volt. (Hányan voltak benne a levante csoportban?) Ha-

271 NAGY Sándor 1960–1965, 637–639.

272 Bővebben lásd SÁRÁNDI Tamás (összeáll.) 2016.

273 BARABÁS Béla 1990, 48.

274 POZSONY Ferenc 2012, 86–87.

275 A leventeszervezetek az Országos Testnevelési Tanács és a Honvédelmi Minisztérium kettős irányítása alá tartoztak, az 1920-as évek elejétől a második világháború végéig a 12–21 éves korosztályú fiúk katonai előképzését irányították. Székelyföldön 1940 ősztől 1944 őszéig tartott a működése. KIS Krisztián Bálint 2012.

vadtőről ötvenegyen biztos voltunk. Én 19 éves voltam. Havadtőről vittek Vásárhelyre a tüzérekhez. A 25 éveseket Nyárádszederára a vadászokhoz. (Havadtő)

A férfiak nélkül maradt települések közbiztonságát a tekintélyt parancsoló magyar kakastollas csendőrök szavatolták. A Kis-Küküllő menti településeken a Székelyudvarhelyi Csendőr Zászlóalj tagjai teljesítettek szolgálatot. Legendás szereplésük, gyors problémamegoldó képességük és módszereik a székely településeken napjainkig emlékezetes maradt. Többször emlegették a kakastollas csendőrök és kevésbé törvénytisztelő helybeliek közötti nézeteltérések rendezését. Székelytamásfalván egyik késő este a csendőr rákérdezett egy legényre, hogy merre jár, mire a kérdezett foghegyről, szemtelenül válaszolt. A rövid szóváltásban emberünk kapott egy pofont. Mire ő a csendőrnek: *a párját nem meri ideadni*. A kakastollas csendőr odaadta. A legény azzal megköszönte, és szép estét kívánva tisztességtudóan hazasietett.

A magyar csendőröknek nem kellett, hogy a bűnre reavezessék, egy pár nap alatt kiderítették a tolvajságot, vagy ha valaki rosszul viselkedett. (Hány csendőr volt a faluban?) Volt egy tiszthelyettes, őrmesterek. Gyalog jártak az út közepén szuronyos puskával. Olyan történeteket derítettek fel kevés idő alatt... Félre vitték a belső szobába azt, akit meg kellett régcumolni, este, ha a fiatalok zajongtak. Egy este odavoltunk édesanyámmal nőszövetségi összejövetelre, Gyulakutáról jöttek fel fiúk, egy fiú várt, haza akart kísérni s mondta: „ma este mi már voltunk nálatok, a csendőrök behajtottak s kaptunk egy-egy taslit.” A templomi hid alatt voltak összegyűlve, mind behajtották őket. Köztük volt apám testvéérének a fia is (...) A csendőr megmondta: engem nem érdekel, vagy rendesen viselkednek az utcán, vagy rend lesz.

Másbilyen történt lopás. Régen nem gépek mostak, beázatták, szapulták, lúgozták. Egy háztól a megszapult ruhát a kádból mind ellopták. Akire gyanítottak, bebörtölték, köztük volt édesapámnak egy testvére is. Ő elég alacsony családba veyült, ahhoz mérten, honnan jött. Apám mondja, hogy ő nem hiszi, hogy a testvére benne lett volna. De a pap erre azt mondja: bíró úr, madarat tolláról, embert barátjáról lehet megismerni. (Megkerült-e?) Meg, ne félj... Volt egy cigány, valamit lopott, hátravitték a cigányt és ott osztán megrendezték. Fut az egyik csendőr, vitte a vizet, mert a cigány „elgyengült”. (Havadtő)

A havadtői Sándor János leventeként a „kicsi magyar világ” idején (saját gyűjtés)

Kakastollas csendőr 1941-ben. HNM Fotótéka (ismeretlen fotós)

Bajtársak a második világháborúban (saját gyűjtés)

Én 1943. október 4-én levante katona voltam, október 4-től április 2-ig Vásárhelyt gyakorlatoztunk, tanítottak. Április 2-án vittek ki a harctérre Gyergyóba. Szeptember 5-én vittek ki a Tölgyesi-szorosba a határőr bunkerokba. Aztán a románok kapituláltak s ezek jöttek s örökké bé voltunk gyűrűzve, vonultunk vissza a szlovák határ felé.

Édesapámmal találkoztam Debrecennél (...) Én a tüzéreknel voltam távbeszélő. Szekérrel vonultunk vissza s így nem kellett gyalogolni. Az ágyúsok s a rádiósok lovagoltak. Lovak vitték a felszerelést, ahogy jöttünk visszafelé, ügyeskedtem én is, mert a központba voltunk, mindig a falu között. Előttünk volt a tüzelőállás a front felé, azon túl volt a figyelő s a felderítő. Ott halt meg sok barátom, István Károlynénak a testvére, Havadi Cili Mihálynénak a testvére, lovasz volt, bent a pajtában kapott repeszgránátot, Dénesnek hívták. (Havadtó)

A németek mind a Küküllőn innen voltak. Nekünk volt egy olyan pincénk, hogy ablak nem volt rajta. A szomszédság mind oda gyűlt be. Az oroszok lőttek a vízen túlról a faluba, a német katonák a házhoz voltak húzódtva. Minden pincébe, ahol észrevették, hogy népek vannak, mindenikbe bejártak, de a mi pincénket nem vették észre, az ajtó be volt falazva, oda nem jöttek be. A magyar időbe olyan csúfoknak voltak az oroszok kifestve plakátokon, a szomszéd ember azt hitte, hogy tényleg olyanok. Trufán bá azt mondja édesapámnak: há komám, azok is olyan emberek, mind mi. Egy asszony nem restellte, a gyűrűt lecsavarta a halott német katona ujjáról, a másik lehúzta a bakancsot a lábáról, a két orosz katona belérűgött a halott német katonába. (...) Szerencsére olyan nagy idő jött, hogy a németek nem tudták felvetni a frontot, el kellett menjenek a Nyárad mentire, ott álltak meg. Ejsze egy hétig volt kalamájka a Nyárad mentin, a németek szembeszálltak az oroszokkal. (...)

A faluvégére volt az ágyú a németeknek felállítva. A németektől nem kellett félni. Mikor az oroszok bejöttek, kellett bujkálni. (...) Az apám egyik sógorsága hazajött, s mondta, hogy ő várja az oroszokat. Ő volt az első, akit meglőtték az oroszok. Házhoz mentek, a házineni mondta, hogy civil emberek öltöztek be orosz katonai ruhába, és meglötte. Előbb a lámpába, hogy legyen sötétség, s azután rá lőttek. (Havadtó)

Éjjel volt, Gál Lajosni voltunk begyűlve, a pincét befalazták. Kivágták az asztal alatt a padlót, egy lejáratot csináltak. Cincogtunk leánykák a pincében, nem tudtuk, mitől kell félni. Az egyik leánykának az apja elkáronkodott, ha nem hallgattok el...

Katonák csoportkép a második világháború idejéből (saját gyűjtés)

Édesapámékot a tehenekkel elhajtották, kellett vigyék a löszert, azt se tudtuk, hol vannak. Nem volt sok elesett katona. A németek visszahúzódtak, nekik is menekülni kellett. Hozták egy darabig a sebesült katonákat. De, hogy nekik is menekülniük kellett, letették az útra. (...) Még egy le volt maradva, Zigiri báék egy darabig bújtatták, de aztán elárulta az oroszoknak, s elvitték az oroszok. A saját apja kiszolgáltatta a két leányát az oroszoknak. Az egyik fel is akasztotta magát. (Havadtó)

Katonák csajkákkal (saját gyűjtés)

Há éppég olyan helyt vótunk, a zsidók össze vótak... adták a kenyeret nekik, há pénzért, mindenestre. Hát, ott nyomták le egyik a más. Ott vótak olyan állapotosok, nem mertek oda állni, mert nyomták az ajtóba agyon őket. Há nekem nem lett volna semmi közöm, de megsajnáltam. Odamenyek s mondom, az állapotosok álljanak ide félre hátra né. Nem ment bé senki, odaálltak s mikor kijöttek az üzletből, nem volt senki, na mondom, kinyitom, menjenek, hogy szolgálják ki magukat. Akkor az öregek, hogy jöjjenek, az öregeket is, az öregeket is! Mondom, ide figyeljen jóember, maguk nem hibások,

hogy zsidók, lássák maguk jól, hogy senki nem pártolja magukat, há legalább egyik a mászt mér nem becsülik meg! Aszongyák, ha mindenki ilyen vóna, mint maga, akkor nem így vónánk. Há, mondom, sajnos nem mindenki olyan, de maguk nem hibások, hogy zsidónak születtek, csak valakinek olyan a mániája, hogy kell üldözni magukat. S kerültek olyanok elegen... (Havadtó)

Erdőszentgyörgy zsidó közösségének az elpusztítására halálukig emlékeznek azok, akik látták a Kis-Küküllő mentén 1944. május 29-én²⁷⁶ nyugati irányba végighajtani a német katonák által az ismerős zsidó családokat. Többségük a gázkamrák áldozatává vált, mint azt egy 1946-ban keltezett kérés is jelzi. A 39 éves Weiss Kálmán zsidó kereskedő az erdőszentgyörgyi bírósághoz fordult, kérve, hogy bocsássák ki felesége és három gyermeke halotti bizonyítványát, akik az auschwitzi gázkamrákban haltak meg, mint azt szemtanúk is alátámasztják. A 21 esztendő zsidó vallású Farkas Elvira vallomása szerint ő maga is Weiss Kálmán feleségével és gyerekeivel együtt került deportálásra 1944 májusában, majd Auschwitzben, mivel azok nem voltak alkalmasak munkavégzésre, a gázkamrákba vitték, megölték, majd elégették a holttestüket. Ezt ő a saját szemével látta. A második szemtanú, a 22 éves Farkas Ibolya ugyanezt vallotta.²⁷⁷

Katonakórház (saját gyűjtés)

A magyarok szerint a háborús körülmények közepette is a magyar időben *olyan demokrácia nem is volt s nem is lesz soha sem, s [mégis] hogy gyalázzák a zsidókat Magyarországon. Akkor is Hitler volt a hibás a zsidókér, hogy elvitték, nem Horthy.*²⁷⁸ (Havadtó)

276 Egy későbbi halotti bizonyítvány-kibocsátási kéréskor, Rosman Anna szemtanúi vallomásából derül ki a meg-hurcoltatás dátuma. MÁLvt, Fond 17, lelt. sz. 27, 651-es csendőrségi dosszié, 53. oldal.

277 MÁLvt, Fond 17, lelt. sz. 27, 651-es csendőrségi dosszié, 50. oldal.

278 Egy volt kakastollas csendőr, majd orosz hadifogoly második világháborúról alkotott szubjektív értékelését külön tanulmányban is feldolgoztam. KINDA István 2002.

Addig 70% nem ett kenyeret itt, puliszkát ettek...

A *kicsi magyar világ* szűk négy esztendejében a két évtizedig tartó nemzetiségi elnyomás után – a háború ellenére – a települések rövid idő alatt gyors fejlődésnek indultak, bár a székelyföldi gazdák jelentős modernizációs deficittel szembesültek.²⁷⁹

A fokozatosan helyreálló politikai keretek között a korábban kialakult intézményhálózat tovább bővíthetett. Észak-Erdélyben még 1920-ban alakult meg a szervezeteketeteket tömörítő, kolozsvári székhelyű „Szövetség” Gazdasági és Hitelszövetkezetek Központja. Visszacsatláskor tagszövetkezeteinek típusa és száma a következő volt: hitelszövetkezet 156, tejszövetkezet 150, erdőkitermelő szövetkezet 6, gazdasági szövetkezet 5, más szövetkezetek 17 egység. Székelyföld településein 1940-től újraalakultak a Hangya szövetkezetek. Az Erdélyrészi Hangya Szövetkezetek keretében főleg hitel- és tejszövetkezetek, illetve fakitermelő szövetkezetek működtek, a fogyasztási szövetkezetek többsége a Hangyához tartozott. Ezek a központok állami támogatással tudtak építkezésekhez fogni, berendezéseket beszerezni, valamint megszervezni a székelyföldi áru – zöldség, gyümölcs, kézműves termékek – felvásárlását. Erdély városaiban és nagyobb községeiben áruaktárak épültek, többek között Erdőszentgyörgyön és Sepsiszentgyörgyön is.²⁸⁰

A helyi gazdálkodás a nehézségek ellenére is láthatóan megpezsdült és fellendült, a gazdák többsége gyarapodásnak indult. *Az első földbirtokos Gál úr volt. Ismertem még a leányait is, két leánya volt, sokszor néztük, hogy hogy játszanak.* (Havadtó)

A legtöbb földje, én úgy emlékszem, hogy Sándor András bának volt s Bokor Mihály bá, Jancsi bácsinak a nevelőapja (...) Sándor András Sándor Árpádnak az apja volt. Izsák Gyula a Gyár utcában, Tar János, Tar Ödinek az apja internáló táborban halt meg. (Mekkora földjük lehetett?) Nem tudom elgondolni, hogy mekkora lehetett. Én örökké úgy hallottam, hogy Sándor András bának volt a legnagyobb földje. (Havadtó)

Tanfolyam résztvevői Zabolán. CsNM Fotótéka (ismeretlen fotós)

279 Lásd OLÁH Sándor 2008, 10.

280 OLÁH Sándor 2007, 276–280.

Ezüstkalászos, aranykalászos gazdalanfolyamok szerveződtek Székelyföld-szerte. A helyi gazdakörök magyar állami támogatással szervezték tanfolyamaikat, a téli mezőgazdasági oktatást, az állat- és terménykiállításokat, valamint a különböző versenyeket is.²⁸¹ A kormány Székelyföld térségét az ipari burgonya termelésére szándékozott átállítani, Háromszéken például 20 tonna ipari burgonya vetőmagot osztott ki az EMGE.²⁸²

A terményskálán főleg az egyre intenzívebben termesztett burgonya, kukorica, cukorrépa, napraforgó, len szerepelt. A háromszéki cukorrépát azonban már nem tudták a botfalusi cukorgyárnál értékesíteni, ugyanis az a határ román oldalán maradt. Tekintettel arra, hogy a 20. század közepétől megélenkült az orbaiszéki burgonya cserekereskedelme a regáti kukoricával, szinte teljesen felszámolódott a gyenge hozamú, gyakran be sem érő növénykultúra egyes falvakon, például Orbaiteleken, egészen a 20–21. századok fordulójáig, míg új, külföldi hibrid vetőmagok nem jelentek meg. Az állami támogatású, kedvezményes árú vetőmagok lebonnyolítását az Erdélyrészi Hangya rendszeresen végezte. A földművesek már az első terméssel érzékelték a fejlődést, korábban ugyanis a saját előállítású, sok esetben elfajzott, elkorcsosult vetőmagjaikat használták szaporításra.²⁸³ Az új ismeretszerzési alkalmak eredményeként gyakorlattá vált, hogy a burgonya kisedését követően muharral vagy kölessel vetették be újra a területet, második terményként.²⁸⁴

Kezdetbe kicsi kaszával arattak, tüzes cséplőgéppel csépeltek (ez most is megvan a csernátoni múzeumban). A Bányaiaknak is és Hollakynak is volt cséplőgépe. Kovásznáról is jött egy Gál Béla nevezetű cséplő. Hol csürbe hordták be a gabonát, hol rakodókba, húzták a cséplőgépet egyik helyről a másikba. Cséplésnél egy brigád 19 emberből állt: eregető, zsákoló, behányó, szalmánál kévevágók, töreknél a hölgyek voltak. Reggel fél hatkor sípoltak, mentek az emberek, hatkor kezdődött a cséplés. (Tamásfalva)

Periódusunkban a hagyományos eszközök kultúra is modern kisgépekkel gyarapodott. Ekkor jelentek meg a vizsgált településeken a kapálógépek, ekére szerelt túratók, a lóvontatású pergetők, amelyek mind a termelési hatékonyságot, mind az időkihasználást fokozták. 1941-ben került sor a székelyföldi települések legnagyobb volumenű gazdasági támogatására, ekkor ugyanis 50%-os állami támogatással lehetett vetőgépeket és magtisztító gépeket beszerezni. Szintén 1941-ben az EMGE lebonnyolításával 20%-os vásárlási kedvezménnyel lehetett kisgépeket vásárolni, például ekét, fülesztőt, szecsckavágót, répavágót, tárcsás boronát stb.²⁸⁵ *A magyar világ közbe osztán már megalakított három-négy gazda ilyen kicsi gazdakört, az egyiknek volt – mittudomén – vetőgépe, másiknak volt kapagépe, apáméknak is két ekéjük volt, az egyik tarlóhántás céljából egy 5-ös szakeke s akkor egy nagy, mélyszántásra, az a 7-es szakeke, mély, őszi szántásra volt alkalmas. S akkor volt egy 16 soros vetőgép, ami az öregé volt. (Páva)*

Oláh Sándor érdekes kutatási adatot közölt ezeknek a minőségét illetően: 2001 tavaszán még egy csiki falu határában egy gazda azzal a lóvontatású Kühne vetőgéppel dolgozott, melyet a 40-es években vásárolt, hiszen a géppel a tulajdonos szerint „még mindig kitűnő, pontos munkát lehet végezni”.²⁸⁶

Ez magyar időbe, 1940–44 között volt. Mezőgazdasági felszerelést, vetőmagot a magyar időbe adott az állam. Nagyobb termőképességű búzát hoztak, hivatalos árba meg kellett venni, tisztított, garantált mag volt, olyan, hogy ritkaság. A szakeke vasból váltóval volt, igavontatású vetőgép 12 soros,

281 DEMETER Béla (fel. kiadó) 1942; lásd még POZSONY Ferenc 2012, 88.

282 TÓTH-BARTOS András 2006, 109–110.

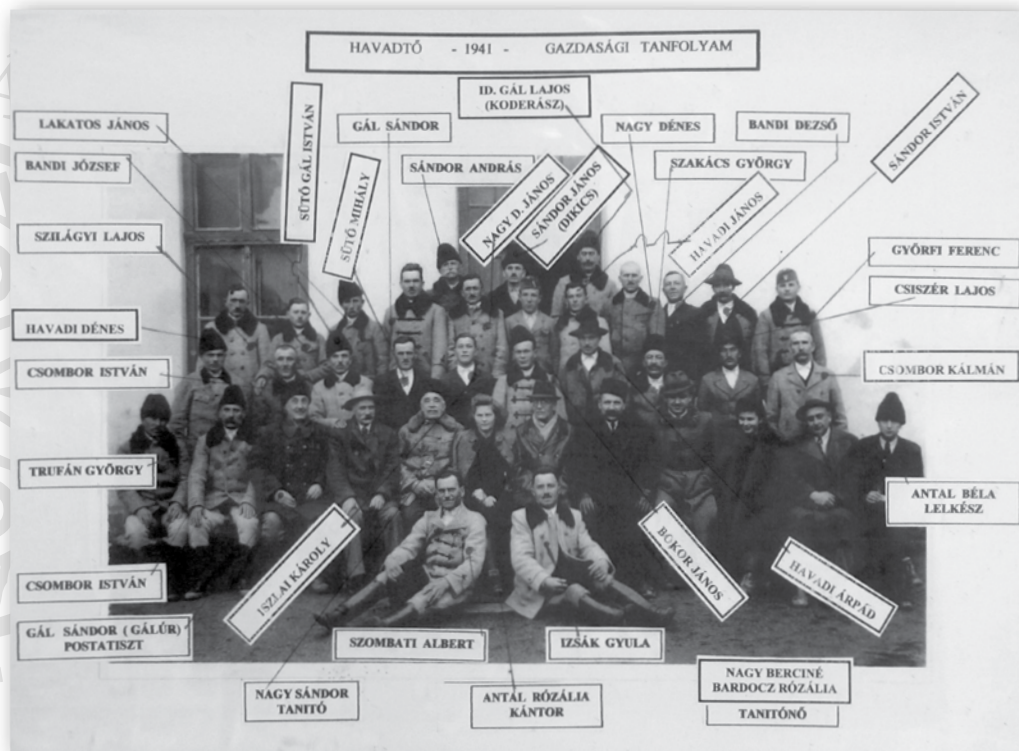
283 OLÁH Sándor 2007, 281.

284 ZAKARIÁS Imre 2007.

285 DEMETER Béla (fel. kiadó) 1942.

286 OLÁH Sándor 2008, 86.

volt neki vezetője, annál tudtuk irányítani a sorok csatlakozását. Örvendtünk, hogy kevesebb vetőmag kellett, mint kézzel. Ha az a magyar idő maradt volna... Nehéz volt az első évekre, akinek nem volt gabonája, porcióra adtak. Akinek több volt, annak meghagytak a családfőnek 250 kg-ot, a családtagoknak 200 kg-ot, s ami azon féjjel volt, be kellett adni, de állambácsi megfizette rendes árba. Akinek nem volt, az kapott osztott gabonát pénzért. Csombor apó volt a bíró a magyar időbe, volt egy bizottság, azok állapították meg, ki van reászorolva, kinek mennyit kell adni, ruházatra is adtak, a szegényeket pártolta Horthy a legjobban. (Havadtó)

Gazdasági tanfolyam résztvevői Havadtón 1941-ben. HNM Fotótéka, a szereplőket Gaál Sándor azonosította (KI)

A magyar közigazgatás számba vette a székely falvak elmaradottságát és átfogó fejlesztési program kidolgozásába fogott, mely a növénykultúra nemesítése mellett az állatokkal való ellátottságot is megcélozta. Elsősorban a hiányzó igavonó állatok pótlását szorgalmazták, a lóállomány feljavítása érdekében ingyenesen lipicai fajállatokat osztottak ki, továbbtenyésztésre pedig sertés- és baromfiállományt. A gazdakörökön keresztül faj apaállatokkal látták el a településeket, így rövid idő alatt beérték az első eredmények, melyek a térség fellendülését vetítették előre.²⁸⁷

A Földművelésügyi Minisztérium által felállított Vármegyei Állattenyésztő Állomások és egyesületek célja az állományfeljavítás mellett az elért eredmények nyilvánossá tétele volt kiállítások, versenyek, vásárok keretében.²⁸⁸ Havadtón többen emlékeznek, hogy *Izsák Gyulának volt valahol kiállítása. Szép állatokat tartott Gyula bácsi.* (Havadtó) Az a szerencsés helyzet adódott,

287 Vö. SZABÓ István, bitai 2004, 79; OLÁH Sándor 2004b, 133–150.

288 TÓTH-BARTOS András 2006, 111.

hogyan az oral history mellé ezt a tényt kézzelfogható bizonyítékkal is igazolni lehet, Izsák Gyula elsőgazda két oklevele ugyanis fennmaradt, melyek jelenleg a falu közgyűjteményének megbecsült darabjai. Ez olvasható rajtuk:

Izsák Gyula díjnyertes jószágával. HNM gyűjteménye (KI)

1.

Maros-Torda vármegyei és Marosvásárhely thj. Sz. kir. Városi Állattenyésztő Egyesület, Marosvásárhely

Elismerő oklevél

Izsák Gyula havadtői lakos az 1943. évi május hó 25-n Nyáradszeredán egyesületünk által rendezett tenyészállatbemutató alkalmával 8.MA.45 fűlszámú Gyöngyös nevű 1936 máj. 10-i születésű tehenét a bírálóbizottság I. díjjal és ezen oklevéllel jutalmazta értékes állattenyésztési munkásságának elismeréséül.

Marosvásárhely, 1943 év május hó 31n

Papp Zoltán
m. kir. gazdasági felügyelő
egyesületi igazgató

(olvashatatlan aláírás)
elnök

2.

Az Alföldi szarvasmarhatenyésztők Szövetsége

Izsák Gyula

Havadtői kistenyésztőt az 1942. évi Tenyészállatvásáron a „Kisgazdaistálló”-ban kiállított két tehenéért és azok borjaiért: *elismerő oklevéllel* tüntette ki.

Budapest 1942 évi március hó.

(olvashatatlan aláírás)
m. kir. gazd. főfelügyelő
szövetségi igazgató

(olvashatatlan aláírás)
m. kir. gazd. főtanácsos
elnök

Voltak beadások...

Nem csupán pozitív intézkedések idéztek elő változásokat a székely településeken. A budapesti centralista politika nem volt tekintettel a székely falvak gazdasági, társadalmi és kulturális hagyományai, az itt élők gondolkodásmódja iránt. Székelyföld mostoha természeti adottságainak figyelembe vétele nélkül pedig ugyanolyan adókat vetettek ki az itteni gyengén termő földekre, mint az alföldi termékeny birtokokra. Ez azt eredményezte, hogy már 1942-ben azt tapasztalták a gazdák, hogy a románok adóinál is magasabb összeget kell befizetniük az államkasszába.²⁸⁹

A háború harmadik-negyedik évében ráadásul megjelent a hadigazdálkodás számos eleme, például a termények vagy lovak a kötelező beszolgáltatása. *A négy év alatt az én apám volt a bírő. A szegényeknek küldték a gabonát, ki kellett osztani, mindenki úgy nézte, hogy ne hogy szűkön mérje, úgy hogy az utolsónak, ha szűkön jutott, ment s a hámbárból merített s kipótolta, hogy senki kárral ne maradjon. Az ideiglenes bizottság két évig volt itt, aztán átköltözött Gyulakutára. A bírői iroda a lakásban volt. A közbelső szoba volt a bírői szoba.* (Havadtő)

„A cséplőgépek mellé ellenőröket állítottak, s megkezdődött a beszolgáltatás. Kenyérgabonából meghagyták a vetőmagot és a kenyér fejadagot, s a többi ment a Futarához, a Hombárba. Igaz, becsülettel megfizették. Megszűkült a ruhanemű és a lábbeli. Csak jegyre vagy feketén lehetett kapni. A falu nem zúgolódt. Belátta a történelmi szükségszerűséget, s a hosszas elnyomás után bízott a szebb jövőben.”²⁹⁰

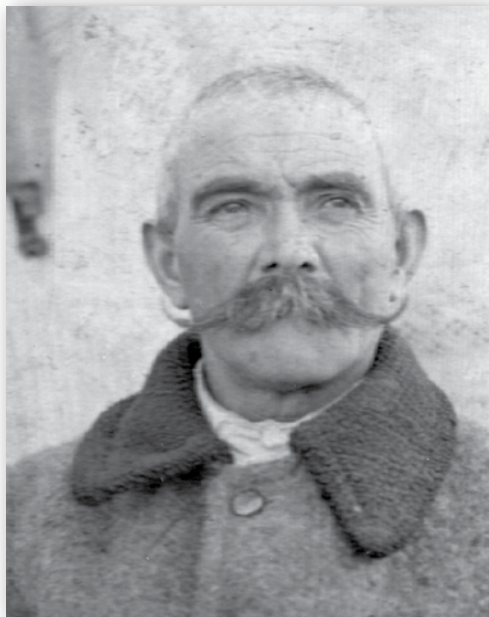

Izsák Gyula elismerő oklevele. HNM gyűjteménye (KI)

289 POZSONY Ferenc 2012, 86–87.

290 SZABÓ István, bitai 2004, 79.

A nehézségek felemlegetése mellett az idősek arra emlékeznek, hogy a legfőbb erény a becsületesség, a kiszámíthatóság és a hatékonyság volt. Ez jellemezte az igazságszolgáltatást és a közigazgatást is. A későbbi korokban – az orosz fogság, a szocializmus, majd az 1989-es rendszerváltás után – mindig a „kicsi magyar világ” erkölce és az abban elért gazdasági sikerek szolgáltak referenciaként azoknak, akik megélték azt az időszakot.

Székely gazda (saját gyűjtés)

A magyar időbe is voltak nehézségek. Egy részének már nem tetszett, mert voltak beadások, akinek sok termett. De a fejadagot meghagyták (...), ha nagy disznót vágta, zsírt is kellett leadjanak. Ezek már nem tetszettek egyes gazdáknak, hogy miért kell, de ott senki nem szabadott éhezzen. Akinek nem volt földje, annak is a fejadag jutányos áron biztosítva volt. Addig 70% nem ett kenyeret itt Havadtón, puliszkát ettek. A töröbuzát puliszkának meg tudták termelni. Az egyéni gazdaságba mindenki úgy felkapált minden kicsi martot, minden be volt ültetve, krumplit s ami olyan volt, azt megtermeltünk. A boltból mit vettünk: sót, ecetet, petróleumot s kockacukrot. Egy tojásért adtak négy kockacukrot. (Havadtó)

Tamásfalván az utóbbi időbe, 1949 előtt, mielőtt a földbirtokosokat kiemelték, akkor három földbirtokos család lakott itt, a két Bányai: Bányai Sándor és Bányai Miklós és Hollaky József. Kisebb-nagyobb gazdák még voltak, akik itt cselédeskedtek a Bányaiaknál, a Hollakyaknál. (Kik voltak ezek?) Akikből kulák is lett: Benedek Lajos, Vilikó

Kelemen, Tusa Béla, Fehér Dénes, Kádár Mihály. Gabi bácsinak volt 20 hektár (34,75 kh) földje, az már nagyinak számított a többiekhez viszonyítva. A másoknak is volt. A közepes gazdáknak három, négy, öt, nyolc hektár (5,21–13,90 kh) földjük is volt. Igás állatokat tartottak, ökröket, lovakot, azzal szántottak, munkálták a földet. Akkor nem voltak traktorok, mezőgazdasági gépek.

(Akik szolgáltak az uraknál, azoknak nem volt földjük?) Hát nemigen. Ezek jöttek máshonnan, Gelencéről vagy máshonnan, s ide telepedtek le. Az urak később a keresetekből építettek kisebb házakat, a cselédek az istállóban aludtak. Akkor volt még a lelkész Bartha István. Ő is foglalkozott gazdasággal. Neki is volt bérelt földje, saját földje, és az egyház földjét is ő rendezte. Állatokat is tartott, volt három pár lova, amivel munkálta a földeket 1944-be. Kollektív előtt is még dolgozott, mert 1966-ba halt meg.

(Akik Gelencéről jöttek, valamihez értettek, vagy csak a munkaerejüket adták?) Csak a munkát adták, béresek voltak, a nők a konyhán dolgoztak. Bányainál volt vagy hat-hét béres. Fogatok voltak, ökrök, lovak, azokkal dolgoztak. Azok teljes családdal jöttek, vagy itt nőültek. Ezeknek volt a szellérbáz építve, öt család számára, ott laktak. Később államosították, állami tulajdonba került. (Tamásfalva)

Tamásfalván egy egész utca létrejött a 20. század derekán a földesuraktól megvásárolt gyenge minőségű, mocsaras területen. Bennebb, akinek nagyobb helye volt, az adott egyik fiának egy faláskát, a másik gyermekének is. Ez pedig, ez az utca, én nem emlékszem, csak hallottam hírbe, hogy ez az utca olyan hely volt, hogy csak lucernát s herét tartottak benne, met olyan aljas hely vót. Innét vettek, ezt eladták. Ennek az utcának az innetső felét, csak ezt. De nagyon sokan megjártuk vele, met például nekem megvan a papír, met hát a magyar világba (a 2. bécsi döntés után) vette az uram. (Akkor

kezdték építeni ebben az utcában?) *Azután biza. Akkor eladták ezt, úgy mondták neki, hogy a Lucernás. Mind szegény emberek vették meg. Hát kicsikék ebbe az utcába mind a helyek.*

Az uram meg is járta, mert ő megvette az egyik Bányaitól, minden papír megvan s el van ismerve, de

Gabonakévék behordása a zabolai György család udvarán 1941-ben. CsNM Fotótéka (GyF)

vót valami tartozásik nem tudom hova, valamilyen cégnek vagy valamilyen helyre, s nem adták meg az engedélyt nekik. Hát megvették, ki van fizetve, de csak az úrnak. De törvényesen nincs rajtunk. Ebben az utcába nagyon sok van. Itt vót egy K. nevezetű, ő sokszor járta a bíróságot, örökké mondta, hogy B., maga menjen Vásárhelyre s maga nézze ki, met nincs magára szállva. S azt mondta J., hogy nem létezik. Itt meg is van egy csomó, még magyarul van írva. Ő vette a házat legényül. (...) Rajtam még egy aláírás sincsen. Innét akárki kitehetne. G. nagyon sokat járt utána, amíg az apja élt. Hát el is intézték annyira, hogy Zabolán a néptanácselnök egy román vót, mán akkor alá kellett volna írja, de nem írta alá. Én fizetem a háznak az adóját.

(A házat közösen építették?) A házat igen. Vót egy kicsike ház, kettős házacská, egy szegény emberé vót, de arra se vót reáírva. Nem tudom, hogy az hogy vette meg. Én nem is törődtem vele akkor. Azt a házat elbontottuk. Vett Martonfalván egy nagy csúrt. Cserép, fája, minden jó vót. 1946-ba építettük fel végül. Édesanyámtól megörököltem 1 hektár (1,73 kh) földet. (Az máshoz viszonyítva sok volt-e vagy kevés?) Kevés vót, met osztán részibe is dolgoztunk, kapáltunk, nem harmadába, met tehenünk vót s megszántotta. Felibe töröbúzát, rozsot, búzát vettünk. (Tamásfalva)

A hadigazdálkodás miatt szigorodó körülmények oda vezettek, hogy 1942-ben a vetőmagakcióból már csak azok a gazdák részesülhettek, akik „a vetőmag mennyiségének megfelelő szokvány zabot, illetve árpát a Hombárhoz hajlandók előzetesen beszolgáltatni és annak megtörténtét a Hombár bizományosa által kiállított átvételi elismervénnyel igazolják”.²⁹¹ Ennek alapján arra lehet következtetni, hogy a legszegényebb földművesek nem jutottak hozzá a minőségi javulást jelentő segélyekhez, jelentősebb előrelépést a megfelelő önrésszel rendelkező tehetősebb gazdaréteg, leginkább a gazdaköri tagok tudtak elérni.²⁹²

291 A levéltári forrásokat idézi OLÁH Sándor 2008, 73.

292 TÓTH-BARTOS András 2006, 115.

KEREKEKŐ VÁGHATJA LE		A JEGYET CSAK A KEREKEKŐ VÁGHATJA LE	
3	3	3	3
3	CUKORJEGY. 7 dbp. 1941. Aug. 4-től 10-ig.	3	CUKORJEGY. 7 dbp. 1941. Jún. 16-től 22-ig.
3	CUKORJEGY. 7 dbp. 1941. Júl. 28-tól Aug. 3-ig.	3	CUKORJEGY. 7 dbp. 1941. Jún. 16-től 15-ig.
3	CUKORJEGY. 7 dbp. 1941. Júl. 21-től 27-ig.	3	CUKORJEGY. 7 dbp. 1941. Jún. 16-től 8-ig.
3	CUKORJEGY. 7 dbp. 1941. Júl. 14-től 20-ig.	3	CUKORJEGY. 7 dbp. 1941. Máj. 26-tól Jún. 1-ig.
3	CUKORJEGY. 7 dbp. 1941. Júl. 7-től 13-ig.	3	CUKORJEGY. 7 dbp. 1941. Máj. 19-től 25-ig.
3	CUKORJEGY. 7 dbp. 1941. Jún. 30-tól Júl. 6-ig.	3	CUKORJEGY. 7 dbp. 1941. Máj. 12-től 18-ig.
3	CUKORJEGY. 7 dbp. 1941. Jún. 23-től 29-ig.	3	CUKORJEGY. 7 dbp. 1941. Máj. 5-től 11-ig.

Cukorjegy 1941-ből. MÁLvt, Csendőrségi dosszié 1946–1947, F. 17, lelt. sz. 27, 651-es dosszié, 30. oldal (KI)

Ha az a magyar idő maradt volna... Összegző

Az 1921-es földreform két évtizeddel később mintegy 20 ezer visszaigénylési, kártérítési pert generált, az egykori magyar tulajdonosok ugyanis a 2. bécsi döntéssel visszacsatolt területeken ilyen méretekben érvényesítették követeléseiket.²⁹³ Ebben a törekvésben a családi földvagyon visszaszerzésének igénye, a föld mint legalapvetőbb érték birtoklásának, tulajdonlásának szándéka munkált a székely gazdaemberekben.

A háborús veszteségek ellenére a visszatért Székelyföldön a harmadik évtől kezdve a gazdasági fejlődés jelei mutatkoztak, melyhez a magyar állam jelentős támogatásokkal járult hozzá, egyrészt gazdasági jellegű érvek, az elmaradott térség felzárkóztatása jegyében, másrészt szociális és nemzetpolitikai megfontolások alapján.²⁹⁴

A Magyarországhoz való visszatérés pszichológiai hatása mellett ez is magyarázza, hogy a négyévnyi *kicsi magyar világ* emlékét a székely gazdák életük végéig a legszebb időszakként értékelték.²⁹⁵ Sok földműves egyenesen úgy tartotta, hogy az 1940–44 közötti időszak jelentette a nagybetűs Életet. Egy zabolai gazda pedig úgy határozta meg helyzetét a változó korokban, hogy kijelentette: „eddig éltem összesen négy évet!”²⁹⁶ Két évtizeddel a kommunizmus bukása után Havadtó kollektív gazdaságának egykori elnöke is úgy nyilatkozott, hogy életének legszebb időszaka a magyar időben megélt magángazdaság periódusa volt, amikor kényszermentesen szervezhette gazdaságát, s nem kellett megvalósíthatatlan terveket másokon számon kérjen.

Romániának az Antant hatalmak oldalára történő áttérésével a 2. világháború eseményei váratlan fordulatot vettek: 1944. szeptember 8-án bevonultak Háromszékre a szovjet és a román csapatok. A helyi és a beérkező románok, maguk mögött tudva a katonai támogatást, igyekeztek minél előbb felállítani az új közigazgatást.²⁹⁷ Ezzel ezzel kezdetét vette a székely közösségek életét leginkább felforgató „népi demokrácia” időszaka. Az új román időszámítás a székely társadalomra gyakorolt hatásai mellett a székely gazdálkodó életforma szétzilálását hordozta magában.

293 BARABÁS Béla 1990, 47.

294 OLÁH Sándor 2007, 298.

295 Vö. TÓTH-BARTOS András 2006, 115.

296 POZSONY Ferenc 2002.

297 NAGY Mihály Zoltán – VINCZE Gábor (szerk.) 2003, 35.

Osztán életre kaptak a románok... (1944. szeptember 12. – 1948)

A királyi Románia az 1944. augusztus 23-ai diplomáciai lépés következtében szembe fordult korábbi szövetségeseivel, Magyarországgal és Németországgal, s a Bukarestbe bevonuló szovjet csapatok, meg a Moldvából érkező román csapatok elől a magyar hadsereg szeptemberben megkezdte Székelyföld katonai kiürítését. Háromszéket már szeptember 8-án „felszabadították” az orosz csapatok, Kézdi-, Sepsi- és Orbaiszék településein is végigszárguldott egy lovas felderítő csapat.

Megkezdődött a félig-meddig feljavított állatállomány pusztítása, leamortizálása. A sertés- és juhállomány a csapatok élelmezése érdekében alaposan megtizedelődött, a lovakat szállítási célokra hajtották el a falvakból. Egy visszaemlékező szerint az 1944-es őszi betakarodásban nagy szerepet kapott az orosz hadsereg lóállománya.

„Ingyen lóvásár Bitán. Napokon keresztül nem láttunk újabb szovjet katonákat, már kissé a kedélyek is megnyugodtak. Utánpótlást szállító csapat táborozott le a falu mellé. Elcsigázott, végsőkig kimerült lovak vontatták a nehéz szekereket. Kicsapták a lovakat a legelőre és rétre, hogy erőt gyűjtsenek. Azalatt bejöttek a faluba, az istállókat végig járták, s ahol jobbacská lovakat találtak azt elvitték, s az ók lovaikat otthagyták szanaszét a réten és legelőn. Másnap korán reggel a ló nélkül maradt gazdák mentek lovat fogni. Ez így ment egész őszen. Váltott lovakkal végeztük a betakarítási és vetési munkálatokat. Végül távolodott a front, s a lócsere is lassan-lassan megszűnt. Aki ügyesebb volt meglovasodott, a másik gyalogszeres maradt.”²⁹⁸

A székely településeken az oroszok nyomában megjelenő bosszúszomjas román csoportok első megnyilvánulásai semmi jót nem ígértek. *A románok, mikor átálltak az oroszok oldalára, mind az ablakon dobták ki a sebesült német katonákat. Osztán életre kaptak a románok. Havadtön a faluba visszatérő első román összeszedte azokat, akik a magyar időbe voltak a vezetők: hűgocskám – nem tudom, mennyi évet mondott – elvitetem az uradot!* (Havadtő)

A 44-es „répaszedés” Háromszéken

Az érkező román félkatonai alakulatok fosztogatásairól, a civil lakosságon elkövetett kegyetlen gyilkosságairól később kötetek születtek.²⁹⁹ A Székelyföldre özönlő román „önkéntes” rohamcsapatok Szárazajtán különös kegyetlenséggel mészároltak le tizenhárom helybélit, néhányukat favágó tuskón fejeztek le az összetartelt falusiak és hozzátartozóik szeme láttára.³⁰⁰

Háromszéken napjainkig emlegetik az 1944 őszi tragikus végkimenetelű „répaszedést”, amely lényegében egy megtorló, megfélemlítő akció volt az újonnan berendezkedő helyi román hatalom részéről az oroszok segédlete mellett. Az akció során csak Háromszék vármegyéből több mint 2000 katonakorú és a frontot megjárt férfit hurcoltak el a Brassó melletti Földváron kiépített haláltáborba. Mivel cukorrépaszedés idején történtek a letartóztatások, a kényszermunkát répaszedésnek álcázták. Földvállról egy részüket továbbvitték a foksányi elosztótáborba, majd onnan a Szovjetunióba. Az elhurcoltak közül csak kevesen tértek haza.³⁰¹ Bitáról, Tamásfalváról, Zaboláról is több személy esett áldozatul ilyen koholt vádaknak, a kollektív bűnösség elve szerinti büntetésnek.

Súlyos a helyzet a munkatáborokban. *Népi Egység*, 1944. november 22.

Zabolán egy 1940-ben elmenekült és 1944 őszén Zabolára visszaérkezett román csendőr összeszedte a faluból azokat a magyar legényeket és fiatal házasembereket, akik a magyar katonaság keretében részt vettek a második világháborúban. A vád szerint az elfogottak románellenes, titkos fegyveres partizánakciókban vettek részt. A fűtetlen barakkokban elszállásolt, kiéhezett, védőoltás gyanánt fertőző injekciókkal beoltott emberek körében halálos járványos betegségek terjedtek el, sorra szedve áldozataikat. Akik túléltek a földvári fogvatartást, azokat Foksányon keresztül a Dnyeszter partján fekvő Tighinára küldték tovább.³⁰²

A helyi emlékezet szerint a zabolai „répasók” közül csak háromnak sikerült visszatérnie, tizenheten életüket veszítették. „Hozzátartozóik évtizedeken át nem tudták feldolgozni a törté-

Édesapám mezőgazdasággal foglalkozott, részt vett a második világháborúban. 1944 őszén, mikor bejöttek az oroszok, összeszedték őket, hogy viszik három napra cukorrépa szedni Szentgyörgyre. A legnagyobb testvérem is oda került, biztatta édesapámat, hogy szökjének el, de apám nem akart. Azt mondta, ő nem restelli dolgozni, majd hazaengedik. A testvérem elszökött. Apámékat másnap éjszaka vagonírozták, elvitték először Földvállra, majd Foksány, innét Oroszország. Ott halt meg egy testvéremmel meg egy sógorával együtt. Négyen voltunk testvérek, édesanyám úgy nevelt félárván. Rá voltunk kényszerülve. (Tamásfalva)

299 Lásd pl. BENKŐ Levente 2011.

300 Jegyzőkönyv a Maniu-gárda 1944. szeptember 26-i szárazajtai gyilkosságáról. Szárazajta, 1945. május 28. Közli VINCZE Gábor 2003, 1–2.

301 NAGY Mihály Zoltán – VINCZE Gábor (szerk.) 2003, 44–45.

302 POZSONY Ferenc 2012, 92; lásd még SZABÓ István, bitai 2004, 82.

teket, némán találgatták, hogy rokonaik miért kerülhettek fel a halált okozó listára, s az itthon maradt élettársak, szülők és gyermekek titkon mindig visszavárták szeretteiket.³⁰³

A román paramilitáris erők különös kegyetlenkedései, a hirtelen kisebbségbe került magyar civilek tömeges elhurcolása közepette fellélegzést jelentett a román közigazgatás Moszkva általi visszarendelése az ismétleten Romániának juttatott Észak-Erdélyből, melynek célja Bukarest zsarolása volt a baloldali erők hatalomra juttatása érdekében.³⁰⁴

Azon az éjjelen az oroszok ledegradálták a román csendőrséget. Balavásárhelyt kezdték bombázni s megszűnt a román policok uralma. Nem engedték, hogy elvitessék ezeket, akik vezetők voltak a magyar időbe. (Havadtó) A következő hónapokban sok helyen a közösségeken belüli várható atrocitások és anarchia elkerülése végett a közösségek népőrségeket szerveztek.³⁰⁵

A gazdatársadalmat azonban megtizedelte az orosz fogság. *Amíg kikerültek a vagonokba, borzasztó rengetegen meghaltak. Ott is nehéz volt, mert ott ő elgondolta, hogy soha baha nem jön, hát képzelje el, 20 éves volt, mikor berukkolt katonának s hazajött 28 évesen. Hát ezt el lehet képzelni, hogy min mentek azok át, s azt mondja, mikor kikerült Oroszországba, ő se nem ett, se nem aludt, üldögélt az úgy szélén és fel volt támasztva a feje.*

Három napig nézte egy mezősegi bácsi, egyszer oda megy elébe s felkapja a priccscről, állj ide előmbe s mondd meg, hogy mi a baj. Kezdtett sírni, hogy soha sem megyünk haza, itt halunk meg. Ő azt mondta, hogy nem. Reménykedni kell, fiam. Én három gyermeket hagytam otthon. Van feleséged? Nincs, két öreg szülőm van. Na, én három gyermeket hagytam otthon, s reménykedek, hogy hazamegyek. Amennyibe te nem eszel, én úgy megverlek, mint az apád. Enni kell! Állj dolgoz után!

Kezdtett belerázódní. Egy darabig a csillárgyárba dolgozott, majd dolgozott a konyhán, konyhafőnök lett a végére, olyan kövéren jött haza. Ez volt az életük sajnos. (Mikor Oroszországból hazajött, minek fogott neki?) Nyomorúság volt, akkor volt a nagy beadás. 1947 novemberibe jött haza. Volt a földjük, de valaki más dolgozta, s mondta, hogy jövőre ő fogja megdolgozni a földet, nem adja oda. Voltak a beadások, a búzát elcsépezték, E. a harmad búzát a hónap alatt hazahozta, a másik hazavitte székérrel. A beadást nem adta be, E. meg kellett vegye. Amikor társas lett, nem álltunk be a társasba. (Havadtó)

Ezt írják a munkaszolgálatosok. *Népi Egység*, 1944. november 22.

303 POZSONY Ferenc 2002.

304 R. SÜLE Andrea 1990, 204–205; NAGY Mihály Zoltán – VINCZE Gábor (szerk.) 2003, 50–51.

305 Ezek háromszéki történetéről és kiemelten a zabolai népőrségről lásd MAGYAROSI Sándor 2015.

A sok szegénynek osztottak sokat...

Földreform 1945-ben

A 20. század elején a székelyföldi falusi közösségekben a családok gazdasági és társadalmi megítélését, erejét, státuszát a birtokában lévő föld és az állatállomány mértéke és minősége fejezte ki. A világháború után a gazdatársadalom még őrizte a 20. század elején megvalósított tagosítást, viszont a vagyoni helyzet fokozatosan a kiegyenlítődés felé mozdult el.³⁰⁶

A szocialista párt uralomra jutása után soha nem látott változásoknak nézett elébe Maroszék és Orbaiszék falusi lakossága. A mezőgazdaság szocialista átalakításának célja a mezőgazdasági termelés racionalizálásán túl a minél teljesebb állami ellenőrzöttség kiépítése. Ennek a célnak a megvalósítását egyrészt a) a termelés szerkezeti átalakításával, valamint b) a mezőgazdasági kistermelés és az előállított termékek kereskedelmének ellenőrzésével, visszaszorításával kívánták elérni.³⁰⁷

Csak a földosztás oldhatja meg a népegészségügy égető kérdését. *Népi Egység*, 1944. november 19.

ekkor már a földművesek több mint fele a 3 hektár (5,21 kh) alatti, 76%-a az 5 hektárnál (8,68 kh) kisebb, 10%-a a 10 hektár 17,37 kh) alatti birtokkategóriába esett.³⁰⁹

A levéltári források tanúsága szerint Háromszék újonnan kialakított járásrendszerében a 187/1945-ös törvény 3. cikkelye alapján történt kisajátítások számbeli kimutatása a következő (1946. szept. 7-i keltezésű irat³¹⁰):

A racionalizálási folyamatnak két nagyobb iránya volt: az állami gazdaságok és a termelőszövetkezetek létrehozása. A Groza-kormány 1945. március 22-ei új agrártörvénye értelmében az 50 hektárnál (86,88 kh) nagyobb birtokokat az állam önkényesen kisajátította.³⁰⁸ A földreform eredményeként 1 057 674 hektár (1 837 949,41 kh) földet osztottak szét 796 129 családnak. *S akkor kaptak 45-be, a Groza-kormány idején, a cövekkelt földeket kiosztották mindenkinek, s akinek nem volt is, földhöz jutott.* Ezek egy része a nincstelének kiosztott parcellákként került idegen kézbe. A nagybirtok tehát felszámolódott, és a föld sokfelé darabolásával Románia a kisbirtokosok országává vált, hiszen

306 BARTOS Miklós 2000, 44.

307 KISS Dénes 2007, 47.

308 A földreformokról lásd bővebben VINCZE Gábor 1994a.

309 OLÁH Sándor 2001, 12.

310 SÁLvt, Fond 9, lelt. sz. 17, 78-as iratcsomó.

Sorszám	Körzet	Birtokok száma
1.	Kézdi járás	65
2.	Barót járás	24
3.	Uzon járás	58
4.	Kovácszna járás	40
5.	Sepsiszentgyörgy járás	65

Orbaiteleken is a tehetősebb, a 10 hektárnál (17,37 kh) nagyobb területekkel rendelkező földműveseket igyekeztek gazdaságilag megsemmisíteni. Őt család földbirtokát elkobozták 1945-ben és kiosztották a helyi földnélküliek között, 6 személyt pedig mondvascsinált okok folytán bebörtönöztek.³¹¹

Ezek a súlyos regresszív intézkedések ráadásul az egész társadalmat sújtó makroszintű pénzügyi válsággal, inflációval is párosultak. A román gazdaság a háborús erőfeszítések utáni összeomlásból még nem állt talpra, s a Szovjetunióval kötött fegyverszüneti szerződés teljesítéséből adódó terhek – 300 millió amerikai dollár értékű jótételei szállítás – kiürítették az államkasszát, ami a pénz értékének romlását idézte elő.³¹²

Magyarhermány krónikása, Máthé János naplójában 1945. V. 12-én megjegyezte, hogy „a magyar pengőt ma átcserelték lejre. 1 pengő = 27 lej”,³¹³ a pénzváltás ugyanakkor a frissen bevezetett román lej értéktelenségét is jelentette, amely a maga során a további elszegényedéshez járult hozzá. Ugyancsak 1945 májusában került sor a szovjet és a román gazdaság közötti szorosabb együttműködésre, a vegyes gazdálkodású *szovromok* (szovjet–román gazdaságok) kialakítására.³¹⁴

Feljelentés, bosszú, konfliktus

A földtulajdon elvesztésével a nagybirtokosoknak azzal is szembeülniük kellett, hogy egy-egy településen belül az új világrend hierarchiájának értelmében elveszítették irányító társadalmi szerepüket. A vizsgált településeken példák sora mutatja, hogy a korábbi társadalmi feszültségek a nép uralmának idején felszínre törtek éppen azoknak a legelesettebbeknek a részéről, akik korábban a legjobban rá voltak szorulva a földesúri segítségre és pártfogásra.

A sepsiszentgyörgyi levéltár székelytamásfalvi anyagai között több feljelentés található, amelyeket az új rendszer hajnalán a magukat nyeregben érző szegény földművesek a rendszerellenségévé vált munkaadójuk ellen írtak, olyan vélt vagy valós sérelmeket

Vissza kell-e adni a földet egyetlen grófnak? *Népszíjság*, 1948. március 25.

311 ZAKARIÁS Imre 2007.

312 RÉTI Tamás 1990, 21.

313 MÁTHÉ János 2008, 53.

314 RÉTI Tamás 1990, 18.

hozva fel ellene, melyek évekkel azelőtt, a „kicsi magyar világ” idején történtek. Nyilván a népi demokrácia főhősei a legmagasabb szintű politikai hátszéllel rendelkezve tömegesen keltek ki az irigyelt nemesi családok ellen, bosszújuk eredményeképpen történelmi családok meghurcolása, vagyonuk szétzilálása következett be, és a települések ezzel együtt elveszítették a gazdasági szinten irányadó, újító réteget.³¹⁵

A szövegek nyelvezete, ortográfiája a feljelentői gesztuson túlmenően a besúgók képzettségét, irányításra való felkészültségét is jellemzően tükrözik.

Jelentés.³¹⁶

Alulírott, Kiss Tamás, Sz. Tamásfalvi lakos Jelentem, a Bányai Testvérek Magatartási Nyilatkozatait, A. Banyai féle Gazdaságban Mind kocsis teljesítettem szolgálatot 1930–1942. ig a meg szegődött Bérem Pénz, gabona és ruha nemü volt. Utolsó éveimre javítást ígértek 5. méter ingnek való gyorsított, amelyett év végén eltagadtak, ugyan akkor az állam által kiutalt akcios bakancsot is elvonta. Továbbá 1941. évben a béremben megszegődött lakásból év közepén kiköltöztetett, én egy nagycsaládos munkás ember ennek ellenére is továbbra ott kellett maradjak szolgálni mert Banyai Sándor aval fenyegetett hogy a munka táborban hurcoltat.

Sz. Tamásfalva 1945 II ho 13. án

Kiss Tamás

Nyilatkozat³¹⁷

Alulírott Szávuj Lajos nyilatkozatot teszek az alábbiakban Bányai Miklósról.

1944 október 24.-én haza jöttem a katonaságtól lakásom nem volt ahol meg huzódnak, a községi előljárástól igényeltem egy lakást a Bányai féle üres lakásaiból.

Kaptam is egy kis szobát holmi butor darabokkal és Mikor Bányai haza jött csendőrséggel támadt reám hogy azonnal költözzem ki a lakásól. Ez alkalommal egyes butor darabokat is elvitt.

Én abba az időbe a munkás szakszervezet vezetője voltam és hogy a munkások mellett álltam szidalmazott hogy miért kellett nekem a munkások ügyeibe bele üssem az orromat.

Ezen nyilatkozatot alá írással megerősítem.

Székelytamásfalva 1945 XI 30.-án

Szávuj Lajos.

A felhozott vádakra Bányai Miklós hivatalos, román nyelven megfogalmazott nyilatkozatban reagált, elutasítva azokat. A kimért hangnemű, a vádakra tényyszerűen reflektáló irat a hivatalos ügyvitelben gyakorlott értelmiségire enged következtetni.

Nyilatkozat.³¹⁸

Alulírott Bányai Miklós gazdálkodó tamásfalvi lakos igazolásomra a CASBI³¹⁹ előtt az alábbiakat nyilatkozom:

315 A témához bővebben: PÁL Judit 2012.

316 SÁLvt, Fond 9, 667-es dosszié, 5. oldal.

317 SÁLvt, Fond 9, 667-es dosszié, 4. oldal.

318 SÁLvt, Fond 9, 667-es dosszié, 6. lap. Nyersfordítás román nyelvből – K. I.

319 A Casa de Administrare și Supraveghere a Bunurilor Inamice, azaz az Ellenséges Javakat Kezelő és Felügyelő Pénztár a CASBI-törvény 1945. február 10-i megjelenésével jött létre, célja a nemzetközi jogviszony mögé bújva kisajátítani az erdélyi magyart. VINCZE Gábor 2000, 20–21.

Tudomásomra jutott, hogy a testvérem, Bányai Sándor és ellenem Szávuly Ludovic és Kiss Toma tamásfalvi lakosok a Kommunista Pártnál feljelentést tettek amelyben az alábbiakat nyilatkozták:

Szávuly Ludovic szerint alulírott visszatértemkor csendőrökkel akartam kilakoltatni a lakásból és ez alkalommal elvittem tőle néhány bútordarabot. Ezzel a kijelentéssel szemben az igazság így tétéleződik: nevezett folyó év tavaszán a községben eltulajdonított egy aranyórát, amiért lágerbe küldték. Letartóztatásakor a Néptanács kiállított egy leltárt az én ingó javaimról, amelyek a nevezett lakásában voltak. Alulírott kérve és megkapva az ügyészség jóváhagyását, ezekből a bútorokból elvittem azokat, amelyek az én tulajdonomat képezték, háztartási eszközöket, festményeket, szötteseket és fehérneműket. A nevezett kérésére a saját tulajdonomat képező bútorokból nála hagytam egy ágyat, egy kredencet, egy felöltőt és egy lószekeket. Kilakoltatásáról nem is volt szó, ezt a Néptanács és a Csendőrség is bizonyíthatja.

Kiss Toma ellenem és testvérem ellen, aki ma rab, felhossa, hogy 1942-ben kitettem a lakásból, amelyet tőlünk kapott természetben. Ez a valóságnak megfelel, de a vétség Kiss Tomáé, hiszen ő és felesége az éjjeliedény tartalmát és egyéb mocskokat a más alkalmazottaink háza elé öntötték és azok többszöri kérésére kénytelenek voltunk kiüríttetni a lakásukat. Az a vádja sem igaz, miszerint nem kapta meg tőlünk a neki járó bakancsokat a kialakított ruházat mellé, hiszen a mezőgazdasági alkalmazottainkkal mindig írásos szerződést kötünk és annak összes kitételét betartjuk. Nem erőltettünk senkit, hogy belépjen vagy alkalmazásunkban maradjon, mégis Kiss Toma 12 évet volt nálunk 1930 és 1942 között. Ezen kívül apámnál is szolgált, és nálunk is 1924–1928 között.

Mindezekből kiténik, hogy az ellenem és testvérem ellen felhozott vádak nem komolyak, és azokat meg kell szüntetni.

Tamásfalva, 1945. december 18.

Bányai Miklós

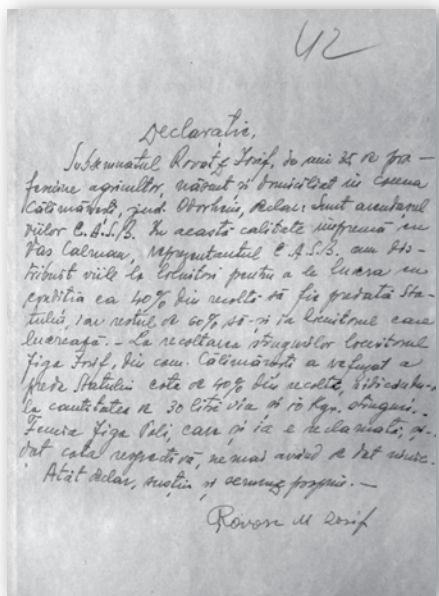
Ebben az időszakban Székelyföld egy másik szegletében a CASBI által elkobzott szőlők ügyével megbízott Ravasz József 35 éves kelementelki gazda panaszt tett, hogy a rendelet értelmében kiosztották a szőlősöket a lakosság között megmunkálásra, melynek alapján a terményből 40%-ot az államnak kell leadjanak, 60%-ot megtarthatnak maguknak a munkáért. A helybéli Zsiga József azonban megtagadta a rész értelmében az államnak járó 30 liter bor és 10 kilogramm szőlő leadását, az ügyből végül jelentések és tanúskodások sora kerekedett ki.³²⁰

A kor csendőrségi iratcsomóinak vizsgálatakor kiderül, hogy társadalmi vetületében is rendkívüli jelenségeket produkáltak az impériumváltozások, a hétköznapi ember sokszor vére menően reagálta le a nagypolitika döntéseit. Az olyan vegyes lakosú települések esetében, mint Erdőszentgyörgy, az etnikumok között feszülő viszony még kielezettebb helyzeteket eredményezett.

1946. július 23-án Erdőszentgyörgy csendőrfőnöke bíróságra továbbított egy dossziét³²¹ egy súlyos testi sértés büntetést követően, melyben a 19 éves Bica Ștefan és a 15 éves Bica Ioan testvérpár a szérún botokkal súlyosan bántalmazta a 36 éves Borbély Andrást, aki elvesztette az eszméletét, eltört a karja, a számos ütéstől feldagadtak a végtagjai. Az orvosi látélet szerint sérülései 6 héten belül gyógyulnak. Az elkövetők vallomásai alapján az ügy gyermekcsínyből kinövő etnikumközi konfliktusként azonosítható be.

320 MÁLvt, Fond 17, lelt. sz. 27, 651-es csendőrségi dosszié, 42. oldal.

321 MÁLvt, Fond 17, lelt. sz. 27, 651-es csendőrségi dosszié, 14–20. oldal.

Ravasz József nyilatkozata a kelemenelki CAS-BI-szőlősök ügyében, 1947. MÁLvt, Erdőszentgyörgyi csendőrségi iratok, 1946-47, F. 17, lelt. sz. 27, 651-es dosszié, 42. oldal

megdobtam hóval. Ő otthon elárult, majd megkeresett Borbély András és nagyon megvert, mert ő akkor besorozott katona volt itt a községben. Most, hogy megbosszuljam, megvertem én is. Megjegyzem ismételtlen, hogy a testvérem nem ütötte, csak én. Ennyit vallok, azt fenntartom, írni-olvasni nem tudok, az ujjlenyomatommal írom alá.”

Még egy példa az erdőszentgyörgyi népi demokrácia hétköznapi realitásából: 1947. április 13. éjjelén Moraru Iuliu és Todea Victor megverte Fülöp Ferenc református esperest és dr. Pethő Istvánt.³²² A vétkesekkel együtt mulatozó szemtanúk kitérnek arra, hogy nem volt előre megtervezett a bántalmazás, mind a négy személy ittas állapotban volt. Minden valószínűséggel ez az ügy is abba a törvénysértési sorba illeszkedik, amelyben a település román lakossága „visszavágó” tartott a korábbi négy év sérelmeinek rendezésére.

Gazdasági rendeletek, parancsok

1945-ben megalakult a Magyar Népi Szövetség (MNSz), amely falujáró gyűlésein az új idők új szellemét próbálta elhinteni a gazdák között. Mivel a falvak népe döntően a mezőgazdaságból élt, s az erre az ágazatra kirótt állami terhek már 1945 után jelentősen megnövekedtek, a gazdálkodók élete egyre nehezebbé vált.

Az egyik elkövető, Bica Ioan személyi lapja szerint 15 éves, román származású, ortodox vallású, csak magyarul beszélő (!), írástudatlan erdőszentgyörgyi földműves, aki juhászatból él. Bátyja, Bica Ștefan 19 éves, szintén juhász, román nemzetiségű, ortodox vallású, románul és magyarul is beszélő (a beszédének a jellemzésekor a csendőr megállapította, hogy magyar akcentussal beszél románul), egyetlen osztályt végzett fiatalember, teljesítetlen katonai szolgálattal.

Bica Ștefan vallomásában azt mondta, hogy „én nem ütöttem Borbély Andrást, csak a testvérem, azért, mert amíg Erdély Magyarországhoz tartozott, ő is megverte a testvéremet, aki most visszaadta. Csak azért ugrottam oda, hogy megmentssem az öcsémtől, nem azért, hogy verjem. Ennyit vallok, azt fenntartom, írástudó vagyok, miután felolvasták, aláírtam”.

A 15 éves verekedő vallomása: „Bevallom, hogy én vertem meg Borbély Andrást, nem a bátyám. Azért vertem meg, mert a 4 évnyi magyar időben egy nap, mikor jöttem haza az iskolából, hógolyóztunk a többi gyerekekkel, akik közt ott volt a lánya is, akit én

322 MÁLvt, Fond 17, lelt. sz. 27, 652-es csendőrségi dosszié, 221. oldal.

Havadtó egykori kollektívelnöke 2011-ben unokái számára papírra vetett visszaemlékezésében így ír:

„Aztán tudnivaló volt, hogy a háború után alakult a falvak irányítása akkor elején Községi bizottságok alakultak ebbe a bizottságba volt egy elnök, jegyző egy két könyvelő egy pénztáros, egy gazdasági előljáro és egy állategészségi felelős

Az elnökünk rokonság volt és engem odaállított gazdasági előljároí posztba és én elváltam azért mert szükség volt a pénzre és amellett adtak minden család tag részére pontos könyvet aminek alapján lehetett ruhanéműt vásárolni kedvezményes áron ami nagy segítség volt.

Abba az időbe nagy feladattal mellet kellett végezze az ideiglenes bizottság akkori névvel ahogy irtam előzőleg a községi bizottság.

Tudva azt hogy a mividekünk mezőgazdasággal foglalkoztunk. Legelső feladatunk volt hogy minden földtulajdonos bevoltak hivatva a szerint, hogy bejelentse a saját tulajdonát képező mezőgazdasági földterületét mindenféle ágazatba ugymint szőlő, gyümölcsös, szántó, kaszáló, erdő.

Ezen munkálatok feladatomból volt amit soha el nem felejtettem azt hogy ki menyit területet diktált be azt mindig tudtam, amiért a bizottság elismerte a tevékenységemet!!!

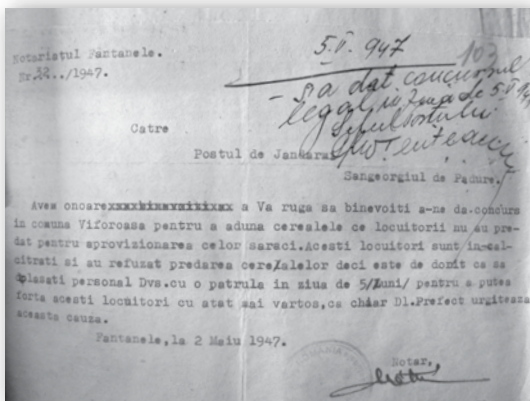
Na de ezen kívül kellett foglalkozzam a saját gazdasági feladatok elvégzésébe amely ez is nagyon nagyon nehéz volt!!!

Azért is nehéz volt mert a földterület után nagyon sok gabonát be kellett adni az államnak elég gyenge áron!³²³

Az 1945–46-os néptanácsi hivatalos iratok adatszerűen tartalmazzák azokat a változtatásokat, amelyek a falusi emberek, gazdák életét gyökeresen megváltoztatták. Egy 1946-os megyefőnöki körlevél³²⁴ köztudomásra hozta, hogy „minden gazda köteles burgonyaterméséről és készletéről elszámolni egy bizottságnak. Figyelembe lesz véve az 1945-ben bevetett terület nagysága és az átlag termés 7000 kg-ban veendő számításba. A felmérésnél 1 nm (?) 700–800 kg burgonya számítható”. Ennek eredményeként a gazdának megmarad:

- a) Vetőmag címén hektáronként (1,73 kh) 2400 kg,
- b) a háztartás szükségletére a fejadagok szerint (évi):
 - bányamunkás részére fejenként 100 kg,
 - nehéz testi munkásnak 80 kg,
 - ipari munkásnak 70 kg,
 - a lakosság részére 50 kg.

Ha belegondolunk, hogy a székelyföldi háztartások egyik alapélelmiszerének számítótó burgonyából egy évre fejenként 50 kg-t irányozott elő a hatalom, átérzhetjük a székely családok

Beadásokat szorgalmazó jegyzői kérés a csendőrséghez, 1947. MÁLvt, Erdőszentgyörgyi csendőrségi iratok, 1946–47, F. 17, lelt. sz. 27, 651-es dosszié, 103. oldal

323 SÜTŐ G. Béla önéletírása, 2011.

324 SÁLvt, Fond 9, lelt. sz. 17, 78-as irat, 83. lap.

Újságcikk a földbirtokreformról. *Népi Egység*, 1945. szeptember 30.

Lovak: 1,48 m marmagasság fölötti példányok számára: 300 kg zab, 300 kg kukorica vagy köles, 1,40 m magasság alatt (öszvérek, szamarak) 150 kg zab vagy kukorica vagy köles

Igás ökrök: 60 kg zab, 140 kg kukorica vagy köles

Tejelő tehének, fajbikák: 20 kg zab, kukorica vagy köles 400 kg

Sertés: 100 kg zab, kukorica, köles 200 kg

Malac és kan: 150 kg zab, kukorica vagy köles 450

Juhok, kecskék, borbécsék: 12 kg kukorica vagy köles

Lovak, melyek terhet szállítanak: 1000 kg zab.

A burgonyafölösleget jegyzőkönyvileg zárolják, 50%-át készpénzben kifizetik hivatalos áron, a másik 50%-át átvételkor az akkori hivatalos áron. A burgonyát a gazda tárolja, köteles róla felelni. Szigorú büntetés terhe alatt.

Megye főnökség, 1946. jan. 18.

Az interjúalanyok visszaemlékezését a korszak szigorú hangvételű levéltári forrásai is alátámasztják, 1946-ban például arra a gazdálkodói munkára, melyet a földművesek a korábbi birtokviszonyok mellett saját fenntartásuk érdekében önként elvégeztek, a megye vezetője buzdította a települések elöljáróit körlevélben, melyből nem hiányzott a szankció kilátásba helyezése sem.

„Ismeretes, hogy az ország gazdasági helyzete a tavaszi vetések tervén alapul, tehát a mai gazdasági életünk felépülése nagyrésztben ettől függ, s ezért minden erőnkkel segítenünk kell.

Mozgósítani kell minden erőnkkel a tavaszi vetések lebonyolítása érdekében. Egy talpalatnyi vetési területnek sem szabad kihasználatlanul maradjon az egész országban! Akik ezt nem segítik elő azok a gazdasági érdekek szabotáloi és eként is kezelendők. (...) A közigazgatási szervek a legmesszebbmenő támogatást adjanak meg a munkálatok végrehajtása érdekében. Bár milyen értelmű hanyagság – e tárgybeni értelemben ami a közigazgatást érinti – előttem, a kötelességtől való megszökést jelenti. (...)

A tavaszi vetési akció lebonyolításáért, mindenki felelős, de elsősorban a Címet teszem személyesen felelőssé és felhívom ez alkalommal, hogy hetenként tegyen írásbeli jelentést a munkálatok menetéről és előrehaladásáról – írta a megyefőnök 1946. március 27-én.³²⁷

elkeseredését.³²⁵ Ráadásul a fent nevezett fejadagok a 6305/1945-ös számú körrendelet alapján 1/3-ra csökkentek.

Az állatok részére napi 2 kg gabona helyett 3 kg burgonyát írtak elő, mely szintén 1/3-ra csökkent a következő lépésben. A takarmányozásra évi szinten fordítható gabonamennyiséget szintén felülről határozták meg.³²⁶

325 Egy évtizeddel korábban, 1936-ban egy 6 kat. holdon gazdálkodó kigazda feleségével és két gyermekével kukorica, répa és burgonya között megosztva 2 holdnyi területet 12 mázsa burgonyát termelt. Az 1946-os prefektusi rendelet következtében ugyanez a család 2 mázsa burgonyával marad munkája után egész évre. Dr. MÓRICZ Miklós (főszerk.) 1936, 1.

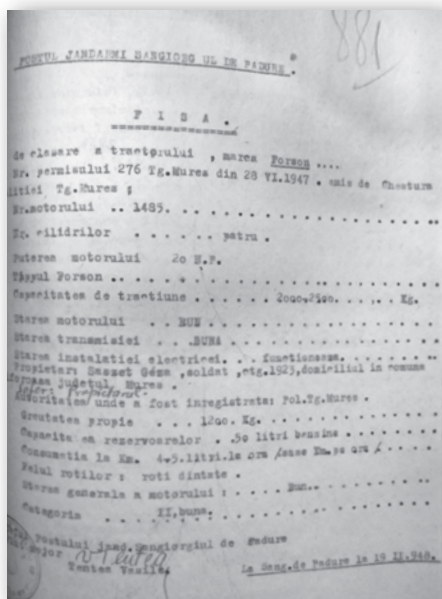
326 SÁLvt, Fond 9, lelt. sz. 17, 78-as irat, 83. lap.

327 SÁLvt, Fond 9, lelt. sz. 17, 78-as iratsomó, 67. oldal.

1946-ban és 1947-ben a környéket és a vizsgált falvakat súlyos aszály sújtotta, a gazdákat mégis szinte teljesíthetetlen állati és növényi eredetű mezőgazdasági terménybeadásra kötelezték.³²⁸ Tamásfalván úgy emlékeznek vissza, hogy a 46-os szárazságkor a bánáti régióbeli Zsombolyára menekítették a gyermekeket, ott még lehetett élelmet találni. *Nem tudom, hogy alakult ki az a kapcsolat, s volt olyan gyermek is, akit ott örökbe fogadtak. Édesapám elmondta, hogy neki volt egy tőrés posztója, s elvitte, azt cserélte el lisztre, nem tudom mennyire, azt a vonaton hozta, egy félzsák lisztet, s abból sütöttek kenyeret. Ők nem ettek. Azért, hogy tudják átvésszelni azt az időszakot.* (Tamásfalva)

Az 1946-os pénzügyi viszonyokat jól mutatja a következő adat: egy újonnan kinevezett tanító havi fizetése 64 000 lej, egy véka kukorica ára 150 000 lej volt.³²⁹ A pénzügyi stabilitást megoldani hivatott 1947-es (majd öt évvel később az 1952-es) pénzreform alatt a pénz hígulása több mint tízezerszeres (!) lett. Szemléltetésképpen: a háború után egy cipő 300 lejes ára 1947-re 3 600 000 lejre nőtt.³³⁰ Nem csoda, hogy az óriási infláció miatt a pénzforgalom lecsökkent, a lej kezdett kiszorulni használatból, helyét – főleg falvakon – egyre inkább átvette a természetes csere.³³¹

1947. június 28-án megjelent a mezőgazdasági termények beszolgáltatásáról szóló rendelet.³³² Egy erdővidéki földműves feljegyzései szerint 1947. augusztus 15-én a milliós világ végén a pénz denominálására került sor, az új pénz minden korábinál mélyebb nyomorba döntötte az embereket. Az állam főleg arra törekedett, hogy a falvakon fellelhető élelmiszert és alapanyagokat megkaparintsa, azzal a Szovjetunióval szembeni hadi kárpótlást törlessze, illetve, a begyűjtött termények egy részét a válságtól még jobban szenvedő városi lakosságnak juttassa. Ehhez az első lépés az volt, hogy a gazdasági termények árát olcsón, az ipari áruket magasan állapították meg. Egy mázsa búzát az új pénzben kifejezve 1947-ben 560 lejre értékelték. Ezzel szemben egy Ágostonfalva–Brassó (kb. 45 km) vasúti jegy értéke a szabály szerint 400 lej.³³³

Saszet Géza havadtői gazda lánctalpas Fordson traktorának csendőrségi nyilvántartásba vétele. MÁLvt, Erdőszentgyörgyi csendőrségi iratok, F. 17, left. sz. 27, 652-es dosszié, 881. oldal

328 Vö. KÁPOLNÁSI Zsolt 2004, 205; POZSONY Ferenc 2012.

329 KÁPOLNÁSI Zsolt 2004, 204.

330 SZABÓ István, bitai 2004, 86–87.

331 RÉTI Tamás 1990, 25. Főleg, hogy a „régieit” helyett bevezetett „stabilizált lejt” 20 000 : 1 átváltási arányában csak meghatározott összegig váltottak be magánszemélyeknek, alkalmazottaknak például legtöbb 3 000 000 régi lejt, földműveseknek és vidéki lakosoknak családonként (!) legfeljebb 5 000 000 régi lejt, a többi papír-szemétté vált. A stabilizálás tehát lényegében a tehetősebb vagy takarékosabb családok megtakarításainak eltüntetését jelentette. LÁSZLÓ Márton 2013, 33.

332 MÁTHÉ János 2008, 60.

333 MÁTHÉ János 2008, 61.

Rendfenntartás, fegyelem

A gazdasági élet kontrolljával egyidejűleg nagyon gyorsan kialakultak a szocialista társadalomellenőrző intézmények és szervek, melyek állandó monitoring és megfélemlítés alatt tartották a közösségeket. Az átszerveződő székely *communitas* tagjainak lelkiállapotát megyei szinten is kellett jelenteni, sőt, az újonnan berendezkedő hatalom lokális kiszolgálói az ellenzék esetleges korteskedésétől tartva napi jelentésekben számoltak be a megyei feletteseknek.

A háromszéki prefektúrának a levéltárban őrzött iratai között egy írógéppel készített román nyelvű formanyomtatványt naponta kitöltve küldött a prefektus a belügyminisztériumhoz. *A lakosság lelkiállapotáról* gyűjtőcímet viselő iratcsomó több tucat ilyen jelentést tartalmaz.

Belügyminisztérium³³⁴

Az 1946. november 24-i telegráfon küldött, az ellenzéki pártok provokátor ügynökeit illető rendelete értelmében. –

Jelentem, hogy a mai nap folyamán e megye körzetében nem jelentkeztek–
Háromszék megye vezetője

Nagy Victor prefektus
1946. dec. 7. Nr. 78.

Átvettem: aláírás
Idő: 20.50

A szocialista pártvezetés intoleráns helyi ügynökei a legmeglepőbb viszonyulásokat produkálták azokkal szemben, akik nem voltak eléggé gyorsak az új rendszer szimbolikus elemeinek és retorikájának adaptálásában. 1946. augusztus 13-án Torján egy zsendár altiszt letépte egy gyermek, Mészáros Tiberiu sapkájáról a magyar koronát és zászlót tartalmazó jelvényt. Dühkitörésében mindenféle megtorlással fenyegetőzött a gyermek családját illetően, végül „megkegyelmezett”, nem küldte bíróságra a gyereket és szüleit, de az ügyet alaposan kivizsgálták és a szabályszegést továbbították a prefektusnak. Hogy mennyire komolyan számított az ügy, az is jól jelzi, hogy az eseményt követő közel két hónap múlva, 1946. október 5-én a kormány megbízott utasítására bizalmas rendeletben adták ki, hogy „a főbírók és jegyzők vegyék elejét a hasonló illegális és provokatív magatartásnak; jövőben gyermekek szülei hasonló esetekben sajnálatos helyzetbe kerülhetnek.”³³⁵

1947. december 30-án I. Mihály király lemondásával kikiáltották a Román Népköztársaságot, s a népi demokráciát felváltotta a proletárdiktatúra.

334 SÁLvt, Fond 9, lelt. sz. 112/1.

335 SÁLvt, Fond 9, lelt. sz. 112/11.

Foai Personala

1. Intocmită de oficial Postului Jand, Hăgărgiului în 1948.

2. Pentru înaltivă. Sabor Cămină.-

3. Cu poreclă -

4. Nume fals -

5. Profesione măt-rărită	Înzăbitorie cu iluă.-	19. Copilul alături
6. Indelenicirea	Chicoitcare.-	
7. Vârsta	43 ani.-	
8. Anul nașterii, comuna, jud., țara	1903, Com. Corbogeti, Jud. Mureș, România.-	
9. Ultimul domiciliu comuna, jud., țara	Comuna Hăgărgiule, Județul Cămină, România.-	
10. Domiciliu actual	-	
11. Originea etnică	Tigăncă.-	
12. Căștigă	Reformată.-	
13. Religia	Reformată.-	
14. Faptul în deșta alături de		
15. Șta		
16. Înălțime în concepție	Reformată, îngurește și țigăncă.-	
17. Șta		
18. Specialitatea ca in-	Fapt din casa țigăncă.-	

20. FOTOGRAFIE

A lopásra szakosodott Gábor Katalin cigány aszszony személyi lapja az erdőszentgyörgyi csendőrségen. MÁLvt, Erdőszentgyörgyi csendőrségi iratok, 1964–47, F. 17, lelt. sz. 27, 651-es dosszié, 3. oldal

Foto: 0. (1944. szept. 12.)	NILJONIA.	Chicoitcare (1944. szept. 12.)	NILJONIA.-
Chicoitcare (1944. szept. 12.)	ILIA FLOREA.	ILIA (1944. szept. 12.)	ILIA FLOREA.
Foto: (1944. szept. 12.)	ILIA FLOREA.	ILIA FLOREA (1944. szept. 12.)	ILIA FLOREA.
ILIA FLOREA (1944. szept. 12.)	ILIA FLOREA.	ILIA FLOREA (1944. szept. 12.)	ILIA FLOREA.
ILIA FLOREA (1944. szept. 12.)	ILIA FLOREA.	ILIA FLOREA (1944. szept. 12.)	ILIA FLOREA.
ILIA FLOREA (1944. szept. 12.)	ILIA FLOREA.	ILIA FLOREA (1944. szept. 12.)	ILIA FLOREA.
ILIA FLOREA (1944. szept. 12.)	ILIA FLOREA.	ILIA FLOREA (1944. szept. 12.)	ILIA FLOREA.
ILIA FLOREA (1944. szept. 12.)	ILIA FLOREA.	ILIA FLOREA (1944. szept. 12.)	ILIA FLOREA.
ILIA FLOREA (1944. szept. 12.)	ILIA FLOREA.	ILIA FLOREA (1944. szept. 12.)	ILIA FLOREA.
ILIA FLOREA (1944. szept. 12.)	ILIA FLOREA.	ILIA FLOREA (1944. szept. 12.)	ILIA FLOREA.

22. Dactiloscopia mâinii drepte.

Index	Middle	Ring	Little	Thumb

23. Dactiloscopia mâinii stângi.

Index	Middle	Ring	Little	Thumb

A „cigány akcentussal” beszélő Gábor Katalin ujjlenyomatai. MÁLvt, Erdőszentgyörgyi csendőrségi iratok, 1946–47, F. 17, lelt. sz. 27, 651-es dosszié, 4. oldal

Az államosítás (1948)

Az 1948-ban életbe lépett Románia új alkotmánya. Az ezt követő rendeletek alapján a birtokszerkezet gyökeres átalakítását készítették elő, elindult a kapitalizmust idéző magántulajdonok felszámolása. Az év folyamán kiadott törvények alapján a közérdeket szem előtt tartva a termelési eszközök, a bankok, biztosító társaságok, a természetes és jogi személyek tulajdonát képező vagyon állami, azaz népi közös tulajdonba vehető.³³⁶ 1948. június 11-én államosították a 10 főnél többet foglalkoztató ipari létesítményeket, bankokat, altalajkincseket, augusztus 3-án az egyházi iskolákat.

(Hogy történt Havadtón az államosítás?) *Jött a parancs, hogy a református iskolát, a Gál úr házát, kulákokat neveztek meg. Havadtón mondták meg a helybeliek, de volt a pártbizottság, rajoni, megyei, fentről lefelé jött a parancs. Akinek öt hektár (8,68 kh) földje, pálinkafőző üstje, cséplőgépe volt, azokat mind bevágták. (Havadtó)*

Az államosítás megtörténtét bejelentő újságcikk. *Népújság*, 1948. június 13.

336 Lásd VERESS Emőd 2001, 126.

A mezőföldi települések infrastruktúrája 1947–48-ban

A sepsiszentgyörgyi levéltár járási iratcsomói közötti román nyelvű, *Kovászna járási szabályozások és a települések monografikus adatai* című 201 oldalas, 1948-ból származó, szisztematikus, a településeket több (főleg demográfiai, gazdasági, infrastrukturális) szempontból bemutató adatsor alkalmas arra, hogy a vizsgált mezőföldi falvak közül néhány 1948-beli helyzetére rávilágítson.

Orbaitelek³³⁷

A község területe az 1909-es kataszteri felmérés alapján 660 ha (1146,9 kh) és 1938 nm

A lakosság lélekszáma 822, fő foglalkozás a mezőgazdaság, mellette az állattenyésztés. Híres a rozs- és a krumplitermesztés

Újságpropaganda, kettős biztatás – előre a népi demokrácia útján, és szerencse a sorsjátékhoz!

Adminisztratív és magánépületek: adminisztratív a községi néptanács, az elemi iskola, az épületek száma 208, amelyből 10 téglapépület, 1 tapaszos, 197 boronapépület

Infrastruktúra: az utcák száma 7; az út 4000 méter hosszúságban kavicsozott, 1 híd van a Feketeügyön keresztül
Piac nincs

Középületek: egy állami elemi iskola két teremmel és tanárral, egy református templom, egy kultúrotthon

Kereskedelem: egy szövetkezet (Kaláka), egy vegyesüzlet és egy kocsma

A község a 15. században jött létre a Feketeügy bal partján Lécfalva, Barátos és Szörse között

A községben 2 szénsavas borvízforrás van, a legközelebbi vonatállomás Barátoson van

Telek, 1948. május 10.

Polgármester

Jegyző

Székelytamásfalva³³⁸

A község területe az 1909-es kataszteri felmérés alapján 203 ha (352,75 kh) 3753 nm

A lakosság 790 fős, fő foglalkozás a mezőgazdaság, mellette az állattenyésztés és különféle mesterségek

Adminisztratív és magánépületek: középület a polgármesteri hivatal épülete az óvodával együtt, ennek hat szobája van, ebből egy a néptanács irodája, a többi az óvodáé, az elemi iskola,

337 SÁLvt, 1948, Fond 9, lelt. sz. 29, 30. iratcsomó, 15. oldal. Nyersfordítás – K. I.

338 SÁLvt, 1948, Fond 9, lelt. sz. 29, 30. iratcsomó, 28. oldal. Nyersfordítás – K. I.

1 iskolaigazgatói iroda, magánházak száma 237, ebből 231 boronaház, 6 pedig égetett téglából épült

Infrastruktúra: 8 utca 4000 méter hosszúságban, kavicsozottak, 3 híd a Zabola-patakon keresztül
Piac és vásár nincs

Középületek: egy kétéves állami elemi iskola és tanári, egy óvoda két teremmel és három lakoszó-
bával az óvónő számára, egy református templom, egy római katolikus templom, egy baptista imaház
Kereskedelem: egy szövetkezet (Lucrătorii – Dolgozók), egy vegyesüzlet és egy kocsmá

A község Zsigmond, Magyarország királyának idejében alakult, az alapító neve Tamásfalvi
volt, utána kapta a település is a nevét 1435-ben³³⁹

A község a Zabola-patak mellett fekszik, Zabola, Martonfalva, Szörccse és Kovászna között,
utóbbi a legközelebbi vasúti állomás is.

Tamásfalva, 1948. május 5.

Szörccse³⁴⁰

A község területe az 1909-es kataszteri
felmérés alapján 1268 ha (2203,43 kh) 150
nm

Lakosság: 687 fő, fő foglalkozás a mező-
gazdaság, mellette az állattenyésztés és kül-
lönféle mesterségek.

Adminisztratív és magánépületek: nép-
tanács és az állami elemi iskola, zsandárság
magánházban. 172 épületből 4 boronaház, 5
tapaszos és 173 ácsolt fa

7 utca 3000 méteren, 3 híd a Feketeügyön
keresztül

Vásár és piac nincs

Középület: egy állami elemi iskola két
tanteremmel és tanárral, egy református
templom

Kereskedelem: két vegyesüzlet és egy
kocsma

A község 1567-ben alakult Zeorche ál-
tal, idővel Szörccse lett. A község a Feketeügy
mellett, Tamásfalva, Martonfalva és Telek
között, a legközelebbi vasúti megálló Bará-
tos, 4 km-re. A mezőgazdasági termények
értékesítése a járási piacon és Kovászna bal-
neoklimaterikus helyiségben történik.

Szörccse, 1948. május 5.

Az államosítást követő lelkesedésről számos újságcikk született. *Népujság*, 1948. június 16.

Az átalányadó kivetését beharangozó újságcikk. *Népujság*, 1948. június 20.

339 Ez valószínűleg téves, épp fordítva történhetett.

340 SÁLvt, 1948, Fond 9, lelt. sz. 29, 30-as iratcsomó, 200. oldal. Nyersfordítás – K. I.

A Kovászna járási hivatalos statisztikák a gabonával bevetett földterület mértékét és a gabona terméseredményeit is tartalmazzák. Ezek azok az adatsorok, amelyek aztán a 40-es évek végétől a párt szovjet típusú racionalizáló törekvéseinek köszönhetően, annak irányítása alatt folyamatos emelkedést mutatnak.

Az alábbi statisztika 1948-ból való, a szalmásgabona vetésének adatait tartalmazza (hektárról katasztrális holdra átszámítva).³⁴¹

Sorszám	Kovászna járás	Összesen	Búza	Rozs	Árpa	Zab
1.	Csomakőrös	363,55	115,45	83,09	66,50	98,49
2.	Barátos	576,33	82,49	213,84	139,08	140,93
3.	Cófalva	277,32	54,37	143,91	76,87	11,15
4.	Orbaitelek	495,86	55,62	281,44	117,21	41,06
5.	Szörcse	429,39	51,99	180,18	122,90	74,30
6.	Székelytamásfalva	601,58	164,89	149,04	182,58	105,06
7.	Páva	513,22	94,41	143,01	133,49	142,30
8.	Zabola	1433,55	267,87	432,85	374,34	358,49
9.	Székelypetőfalva	261,02	28,16	134,53	69,40	28,91

Ugyanebből az évből az eredmények is rögzítésre kerültek, az össztermés kilóban értendő.³⁴²

Sorszám	Kovászna járás	Búza	Rozs	Árpa	Zab
1.	Csomakőrös	33 966	49 694	35 090	41 020
2.	Barátos	22 337	92 598	42 521	57 235
3.	Cófalva	10 408	84 490	36 288	2021
4.	Orbaitelek	13 352	160 932	47 774	10 066
5.	Szörcse	13 166	136 457	56 418	27 397
6.	Székelytamásfalva	58 243	107 288	69 364	48 320
7.	Páva	34 089	91 496	50 364	66 306
8.	Zabola	89 602	282 835	158 257	158 017
9.	Székelypetőfalva	11 032	105 534	39 697	19 469

Összegző

Gheorghiu-Dej pártvezetésével a politikai alakulatok, köztük a Magyar Népi Szövetség baloldali párt beolvasztásával megalakították a „munkásosztály egységes forradalmi” pártját, a Népi Demokrácia Frontját, amely lényegében a szocializmus felé mutató proletárdiktatúra államformáját és annak elveit vetítette előre – s a választásokon történt csalással ehhez hatalmat is kaptak. Az 1948–1952 közötti évek alatt az országot egy hihetetlenül erőszakos „forradalom” során alapjaitól újrászervezték.³⁴³

341 SÁLvt, Fond 9, lelt. sz. 205, 30. lap.

342 SÁLvt, Fond 9, lelt. sz. 205, 30. lap.

343 VERESS Emőd 2001, 124.

A kollektivizálási kampány (1949–1962)

A kommunista párt hatalomátvételével a korábbi birtokszerkezet teljes átalakítása, annak homogenizálása és teljes államosítása irányát jelölték ki az ország számára.³⁴⁴ Szinte másfél évtizedig, 1949–1962 között tartott kisebb-nagyobb intenzitásokkal az a folyamat, melynek során az egyéni földbirtokok magánkézből kikerülve tagosításra kerültek, majd a települések nagy részén egy néhány évig tartó közös használat után termelészövetkezetekbe koncentráltak a hatalmi erőfeszítéseknek köszönhetően.

A gazdálkodás újrendeződésének folyamata az egyik kisémmizett háromszéki földesúr szerint a következő forгатatókönyv alapján történt: „Ugye, akkor kezdték a nép kívánságára a kollektivizálást; a gazda felajánlja a földjét, a gazdasági felszerelését, az állatokat a közösnek. Ingyen elvesznek mindent, mert addig nem tudta, mit, hogy kell csinálni. Majd a közös munka, majd az megtanítja! Akik megérték, el is jutottak a Ceauşescu-féle aranykorszakba. Ahogy akkor mondták, közös akarattal léptek be.”³⁴⁵

A magántulajdon átstrukturálása lényegében már az 1948-as államosítással kezdetét vette. A falvakban az állam és helyi képvisellete, a néptanács, illetve a kollektív gazdaság (és vezetősége) lett az új birtokos. Ez az új adminisztratív elit rendelkezett a közössé vált felszerelés, infrastruktúra és földtulajdon további sorsáról, a bel- és kültelkek, kerthelyiségek elosztásáról, és döntött a létrejövő fizetési munkahelyekre történő alkalmazásokról is.³⁴⁶

A dálnoki Beczássy családot lejárató újságcikk. *Népi Egység*, 1944. november 19.

344 BOTTONI, Stefano 2008.

345 A háromszéki földbirtokosok kitelepítése. Beczássy István visszaemlékezése. (Részlet.) Dálnok – Sepsiszentgyörgy, 1949. március 2. – 1950. szeptember 23. Közli VINCZE Gábor 2003, 129.

346 GAGYI József 2007, 11.

A magánföldeknek a nagy közös rendszerbe szervezése több hullámban történt meg. 1947–1949 között „már hallani lehetett, hogy a parasztnak a földről le kell szállani”.³⁴⁷ Az 1948-as román alkotmány 9. cikkelye kimondta, hogy az állam támogatja a falusi szövetkezetek és állami mezőgazdasági vállalatok létrehozását. Ebben az új alaptörvényben azt is rögzítették, hogy „a föld azoké, akik megdolgozzák”. Első lépésként az 1945-ös földreform során magánkézben még korlátozott mértékben meghagyott 50 hektárnál (86,88 kh) nagyobb földbirtokokat államosították, 1949. március 2-án egyetlen éjszaka alatt mintegy 5000 ilyen birtok tulajdonosát telepítették ki lakóhelyéről.³⁴⁸

Gheorghe Gheorghiu-Dej párttitkár útmutatása szerinti legalább 9 hektáros (15,64 kh) szántófölddel rendelkezőket³⁴⁹ kulákká minősítve új társadalmi kategóriát, egyben osztályelenséget kreáltak.³⁵⁰ Az arra vetett terhek oda vezettek, hogy megszűnt a földbirtokosság, majd a Román Munkáspárt Központi Vezetőségének 1949. március 3–5-i plenáris ülésén beharangozhatták a mezőgazdaság szocialista átalakításának programját.³⁵¹ A fejlődés felé vezető út ebben a vízióban a kollektív gazdaságok és az állami mezőgazdasági vállalatok megszervezése, üzembe helyezése volt.³⁵²

A kisajátított nagybirtokok egy részét ugyanis nem osztották ki, állami tulajdonban maradt, s ezeken kezdték el megszervezni a mintagazdaságként elképzelt közös gazdasági formákat. 1949 első felében a mezőgazdaság erőszakos kollektivizálása országos méretűvé vált, július 24-én megalakult az ország első 5 kollektív gazdasága, közülük 4 Erdélyben: Kistorony és Szászszentlászló a későbbi Szeben megyében, Kendilóna Kolozs megyében, Zábrány Maros megyében.³⁵³

A zabolai Mikes-kastélyban a 2000-es évek elejéig különböző állami intézmények működtek. 1970-es évek, SzNM Fotótéka (BGy)

Az új gazdaságok géppálmánya azonban rendkívül szegényes volt, csupán a gazdáktól összeszedett eszközökből állott.

Tamásfalván 1949-be a három földbirtokos tulajdonából megalakították a kollektív gazdaságot. Az volt az alapja a kollektív gazdaságnak. Szörcsén a két Hadnagy testvér, Martonfalván Vajna nevezetű. A Bányaiaknak sok földjük volt. Zabolán a Mikes család alaposan megnyirbált uradalmát állami gazdasággá alakították át, és megkezdték a helyi gazdák szövetkezetbe kényszerítését. (Tamásfalva) Az átszervezés ugyan már az 1940-es évek végén lendületet vett, de a nagy ellenállás láttán a hatalom taktikát váltott. 1949-től kezdődően közel egy évtizedig, 1957–58-ig a kötelező kvóták rendszere mellett kezdetben csak szorgalmazták a társulások, társasok – mint a tulajdon megtartását lehetővé tevő átmeneti

347 TÁNCZOS Vilmos 2008, 161.

348 RÉTI Tamás 1990, 27; VINCZE Gábor 1994b. A volt tulajdonosokat kényszerlakhelyre szállították. Lásd még: GÁL Mária 1996; LÁSZLÓ Márton 2013, 14.

349 RÉTI Tamás 1990, 27.

350 1949–1959 között általában évenként összeállítottak egy-egy kulák-névjegyzéket, melyekben a kulákok száma az éppen időszerű politikai és gazdasági helyzet alapján változott. LÁSZLÓ Márton 2013, 16.

351 OLÁH Sándor 2001, 15.

352 VERESS Emőd 2001, 126–127.

353 VINCZE Gábor 2005, 634.

formák – létrehozását, később pedig egyenesen kötelezték azok létrehozására a falusi gazdákat. A társulások a falvak nagyjából azonos méretű földbirtokokkal rendelkező gazdáit tömörítették, tehát a településenkénti két-három társas a lokális társadalmi és gazdasági rétegződést is valamelyest leképezte. Végül 1958–62 között rengeteg csalással, megfélemlítéssel, testi-lelki terror alkalmazásával alakultak meg a mezőgazdasági termelőszövetkezetek.³⁵⁴ *Azt se tudta, hogy mi alá ír. Azt mondták, hogy írja alá, hogy nem lesz kollektív tag. Egy üres papírra. Osztán utána kitöltötték, hogy béállott a kollektívbe. Me buták voltunk.* (Havadtó)

Érthető, hogy a megalakuló társas gazdaságok, majd a kollektív gazdaságok első belépői között a föld nélküli nincsteleneket találjuk, akik az erőszakkal szétszabdalt uradalmi birtokokból kapott néhány áras telkükkel örömost álltak be egy jelentős gazdasági hasznot hajtó falusi közös gazdálkodás egyenlő részesedéssel kecsegtető rendszerébe. ... *S azokkal béálltak. S akinek egy véka földje, 7 ár vagy 14 ár, azok is béálltak. Aztán később jött, hogy a kollektív gazdaságba csak úgy lehetett béállni, ha legalább egy hektár (1,73 kh) földje volt. S akkor osztán 62-be a teljes falut kollektivizálták. Különösebb konfliktus nem volt, volt egy pár gazda, aki az utolsó pillanatig nem akart, de aztán csak be kellett álljon az is.* (Telek)

Arra a kérdésre, hogy a legszegényebbek mellett még kik álltak be önként a kollektívbe, a következő választ kaptuk: *Há ki mond le a magánvagyonról? Há ki mond le? Ez kényszer volt!* (Telek)

A földhöz való ragaszkodás annál is erősebb volt, mivel ezekben az években az ország gazdasági állapota még mindig lejtőn állt, s a romló anyagi helyzetet a gazdasági rendelkezések révén az élelem- és ártermelő földműves réteg is a saját bőrén megérezte. A nép kisemmizésének példáiként értékelhetők azok a rendelkezések, melyek a korábbi években meghatározott és folyamatosan szigorodó terménykvótákat nemcsak a termőterület függvényében határozták meg, hanem az 1950-es évek elejére már kiterjesztették minden állati és növényi eredetű terményre. Bizonyos összeget ugyan adtak a beszolgáltatott terményekért, de az nevétségesen kevés volt a piaci árhoz viszonyítva.

A következő adatok ennek a néhány ellenmondásos évnél a mindennapi emberek szintjén tapasztalható gazdasági állapotát tükrözik: 1949-ben a beszolgáltatott búza kilóját 5,60 lejért vették át a begyűjtő központokban, ennek a búzának a korpáját ugyanott kedvezményes áron 7 lejért lehetett megvásárolni. Állami ármeghatározás szerint egy mázsa válogatott burgonya 280 lej, egy kasza a szövetkezeti boltban 360 lejbe került.³⁵⁵

1950-ben a petróleumot már előzetesen meghatározott időpontokban osztották. Ára literenként 15 lej, ebből 9 lejt készpénzben kellett kifizetni, a fennmaradó részt egy tojással kellett kompenzálni. Igaz, egy tojás piaci ára akkor már 20 lej volt. (Mellékes információ, hogy a kulákok ilyen „előnyös” feltételek mellett sem kaphattak az ipar termékéből.)³⁵⁶

Beszolgáltatási anomáliákra még mindig rengeteg példa gyűjthető a kort megélő gazdálkodóktól. Egy feljegyzés szerint a kötelező hagyma-beszolgáltatást 1951 decemberében a magyarhermányi gazdák úgy oldották meg, hogy a hagymát a Küküllő menti falvak termelőitől megvették kilónként 20 lejért, majd Ágostonfalván a gyűjtőközpontnak átadták, kilójáért 4 lejt kaptak. „Az összegyűjtött hagymát aztán minta szervezéssel addig tartották a raktárba, halomba hányva, amíg fülledni, romlani kezdett, akkor árusítani kezdték kilóját 8 lejért. Vehetett, ki mennyit

354 KÁPOLNÁSI Zsolt 2001, 70; KISS Dénes István 2007, 47–48. A zendülésről, retorziókról lásd LÁSZLÓ Márton 2013; Uő 2016.

355 MÁTHÉ János 2008, 69.

356 MÁTHÉ János 2008, 79.

Segélyszállítmány a második világháború végén. 1945, SzNM Fotótéka (*ismeretlen fotós*)

akart. Midőn december 15-én az utolsó tételt leszállították, többen voltak, akik a hagymájukat átadták 4 leiert, ugyanakkor 8 leivel megvették s hozták vissza.”³⁵⁷

A fent hozott rendelkezések tudomásulvételét követően a lenti társadalom gyors reakciókat dolgozott ki, megfogalmazta elhárító vagy elkerülő válaszlépéseit, kialakította túlélő magatartását. A földbirtok függvényében megállapított beadásokat sokan úgy próbálták kivédeni, hogy szétérték földjeiket a családtagok nevére, mások az eladott állatok vásárlóiként halott személyeket tüntettek fel, hogy a vásárló mentesüljön a beadandó kvótától. Udvarhelyszéki példa szerint olyan is volt, hogy 20 darab borjú szerepelt egy halott nevében.³⁵⁸

1950. szeptember 8-án megjelent az 5/1950. számú közigazgatási reformtörvény, amelyvel létrehozták Románia új közigazgatási beosztását: szovjet mintára a korábbi megyék helyett 28 tartományt alakítottak ki (Kézdivásárhely és Sepsiszentgyörgy rajonok a Brassó központú „Sztálin” tartomány részévé váltak).³⁵⁹ Decemberben a társadalom feletti uralom gyakorlásának új intézményrendszerét, a szovjet mintára országosan megszervezett néptanácsokat teremtették meg, s ezek a helyi hatalmi szervezetek hozzájárultak a lokális autonómiaformák felszámolásához. Ügyosztályok szerveződtek minden tevékenység lefedéséhez, 1951-től a falusi néptanácsok is létrehozták a 6–8 kinevezett tagból álló mezőgazdasági, pénzügyi, helyi gazdasági és ipari, tanügyi-kulturális és sport, közellátás- és étellemezési, népjóléti és munka ügyosztályokat, ezek mellett alkalmi bizottságok is alakultak: terménybegyűjtő, vetési, békeharc, kultúrverseny irányító, cserebogárirító, kezdeményező, vagy csak egyszerűen: a soron következő akciót támogató bizottság.³⁶⁰ E bizottságok eredményességét és hatékonyságát jelzi, hogy még napjainkban is él az a mondás, miszerint *ha valamit nem akarsz megcsinálni, hozz létre egy bizottságot...*

357 MÁTHÉ János 2008, 93.

358 KÁPOLNÁSI Zsolt 2004, 207.

359 VINCZE Gábor 2005, 636.

360 OLÁH Sándor 1998a, 83–85.

A székeltyamásfalvi Béke kultúrotthon (KI)

Az 1952. január 26-án életbe lépett pénzreform a kvótarendszert messze túlhaladó sokkot okozott a falusi családok életében, megrendítette az értékbe vetett hitet, a családok kasszájából eltüntette a készpénztartalékot.³⁶¹ A denominálás lefolyásakor az üzletek öt napon át zárva tartottak. A pénzcseré szabályai szerint az 1000 lej meg nem haladó összegek esetében minden régi 100 lejért 1 új lej, az 1000–3000 lejig terjedő összegnél 200 lejért 1 új lej, 3000 régi lej fölött pedig 400 lejért 1 új lej adtak a takarékoskodók kezébe. Ezzel az intézkedéssel oda jutottak a gazdák, hogy két ökör árértékénél később egy malacot sem tudtak vásárolni. A kifosztás mértékét érzékeltetve Máthé János erdővidéki krónikáiról azt írta naplójába 1952-ben, hogy „a piramisokat építő rabszolgák kis uraságok lehettek a felszabadított földművesekkel szemben”.³⁶²

A földbirtokosok kiemelése

Sokat varrtam oda nekik a leánykának s az anyjának, met magyarországi vót, úgy mondták, a naccsága. Szeretett s hívott be. Én akkor tanultam varrni, a leánykának csináltam fodros ruhacskát s fodros kötényt s mindent. Ott vót varrógép, nagyon ügyesen meg is fizette nekem, kedves vót. Még haragutt, azt mondta, akárkivel ne barátokozzam. (Ott varrta meg a ruhákat?) Én igen, odahívott. Ott minden vót, rendesen velik ettem, asztal vót terítve. A szolgálók oda felhozták, met oda lépcsőn kell felmenni. (Tamásfalva)

361 VINCZE Gábor 2005, 639; KISS Dénes István 2007, 48.

362 MÁTHÉ János 2008, 96, 102. Lásd még LÁSZLÓ Márton 2013, 34.

A székelytamásfalvi Thúry-kúria felújítás utáni megnyitása. 1973, SzNM Fotótéka (KA)

1949-ben egy éjszaka alatt megtörtént a földbirtokosok erőszakos kiemelése a falusi társadalmakból, mint olyan osztályellenségekéi, akik a szocialista párt vezetése alatt létrehozásra kerülő új társadalmi struktúrába semmiképp nem illeszthetők be. A háromszéki települések vezető családjainak elhurcolása egyben az új rendszer anarchikus kezdetét is jelentette.

Azok a középgazdák pedig, akik a falusi nemesek gazdaságösztönző intézkedéseit és a lokális társadalom felemelését célzó tevékenységét tisztábban látták, magukba fordulva, elborzadva figyelték a helyzet alakulását. Azok, akiknek az urak jelenléte biztos megélhetést jelentett évtizedeken át. Sokatmondó körülmény, hogy az „elnyomó” földesurak éjszakai elhurcolásával megbízott pártkatonáknak ki volt adva, hogy lőni nem szabad, nehogy az „elnyomott” falusiak észrevegyék...

A dálnoki Beczásy István földbirtokos visszaemlékezéseit csak a kommunista hatalom bukása után merte papírra vetni. Családjá elhurcolására a következőképpen emlékszik: „1949. március 2-án éjjel egy óraker annyit hallok, hogy a három hatalmas házőrző kutya borzalmasan ugat. Kicsi idő múlva jön a leány: tessék jönni, a tűzifa tetején öt ember, nem mernek lejönni. Már tudtam, hogy ezek nem rablók, azoknál sokkal rosszabbak. Úgy is volt. A kutyákat a leányok nagy nehezen megkötözik. Egyenként lemásznak, bejönnek és kijelentik, hogy a mai nappal minden vagonom államosítva van. Húszt kilós csomagot vihetünk magunkkal, de az is ruhanemű lehet. A két kisgyermeket éjnek idején fölszedjük, indulunk a parkon keresztül. Egy teherautó még más dálnoki sorstársunkkal ott vár. Az őseimtől örökölt, és általam megőrzött, becsülettel megtartott minden, de minden egyik pillanatról a másikra semmivé vált, földönfutók lettünk.”³⁶³

Tamásfalván egy iparos család – kívülről – a következőképpen élte meg a falubeli birtokosok kiemelését: *Mikor az urakat vitték el, hát az borzasztó vót. Egy húshagyó kedden este vót, farsang utó. Szoktuk tartani, kicsi kürtös kalácsot süttünk, jó vacsorát csináltunk, hát ilyen vót a szokás. Nagypámnak vittem egy negyedes pálinkát, kürtös kalácsot s nem tudom még mit... Amikor vittem, mentem s hát látom, hogy az iskola, ez, ahogy Zaboláról jössz a balkéz felőli iskola, azon az ablakok mind le voltak sötétítve. Mind de mind egy szális, s gondoltam édes jó Istenem mi van itt, hogy olyan félszürkünyt vót, de má minden le vót sötétítve. De senki se tudott semmit. Benn fény vót. Azt mondják, hogy a falu végéig autókkal jöttek s ott kiszálltak s csendbe kettesivel felvonultak az iskoláig. S oda osztán mind el voltak osztva, hogy ki mit.*

Elég az, hogy hazajövök s mondom az urannak: nem tudom métt, de valamétt az iskola le van sötétítve. Mi lehet? Hát vacsoráltunk, szerette nagyon a rántott káposztát s ódalost süttem s puliszkát főztem vacsorára. Na azt mondja: most úgy laktam, csak nehogy megbolonduljanak, hogy gyűlésbe hívjanak. Alig-alig vacsorálunk, hát jó az éjjeliőr, s azt mondja: fiam, gyere a gyűlésbe. Azt mondja: én

363 A háromszéki földbirtokosok kitelepítése. Beczásy István visszaemlékezése. (Részlet.) Dálnok – Sepsiszentgyörgy, 1949. március 2. – 1950. szeptember 23. Közli VINCZE Gábor 2003, 129–130.

nem megyek. Azt mondja az őr: megmondták, hogy muszáj. S elment, tudod-e, ott osztán feldolgozták nekik, mint párttagoknak, hogy mēt jöttek s mit csinálnak. Béosztották, ki hova menjen.

A két Bányai és egy Hollaky: ezt a három családot vitték el. Az borzasztó vót. Még sírt es szinte mikor hazajött. Ő bé vót osztva, hogy járkált az iskolától. Fenn a Thúryba lakott az egyik Bányai, a másik vele szembe. Azoknak vót egy kicsi leánykájik, egy olyan 7–8 éves. El szabadott vinni egy ágyat a leánykának s valami ruhácskát, húsz kilóig. Felköltötték éjjel s felpakolták s vitték el a szülei.

Az uram bé vót osztva, hogy kellett odamenjen az iskolától a Thúryba, hogy hogy készülnek, mit csinálnak, durváskodnak-e valakivel, met mentek ugye ott nők es férfiak es vótak úgy, hogy senki ki nem szabadott (...) Azt mondja egyszer, mikor jött vissza, hallotta, hogy az öreg Hollaky akkorát bögött, hogy csengett ott az udvar közepin a nagy ház, ahol összegyűjtötték, onnat vitték. Kezdet volt szökösni, fegyvert vett elé de ugye azok jobban fel voltak készülve, akik vitték el. Eltelt az idő s há egyszer tíz óraker kopogtat valaki, én azt hittem, hogy az uram. Hát biza B. K. és még vót egy, V. B. Ezek mind kulákoknak vótak nyilvánítva. Hanem az vót az egész, hogy azt hitték, hogy őket keresik, met feketéztek. Ugye mentek, disznókot, borjúkot vásároltak, vágták le s adták el úgy feketén, met akkor nem szabadott nyíltan. (Itt a falusiaknak adták el, vagy másfelé?) Ők itt es adtak el, s másfelé es vitték. Azt hitték, valaki feljelentette. Idejöttek mind a ketten, azt mondják, hogy engedjem bé, met tudják, hogy az uram párttag s nincs honn s itt nem fogják őket keresni. Na de nem őket keresték, hanem az urakat vitték. Reggel jött haza az uram öt óra felé, egész végig ott vót. Reggel ötkor vitték őket, márciusba. (...) Hazajött reggel ötkor. Én azt hittem, hogy őket vitték el, a kommunistákat. Há jó haza, nyitom az ajtót, ezek azt mondják, ne gyűjtsunk lámpát, mondjon valamit, őket keresik-e. Mondta, hogy az urakat vitték el, de úgy sajnálta azt a kicsi leánykát, öltöztette egy asszony, az anyja szedett elé mindent, amit szabadott vinni.

(Mivel, kocsikkal vitték?) Egy nagy teherkocsival, bé vót burkolva s abba vitték. (Hová vitték, azt mondták-e?) Hát akkor még nem. (Kik voltak, akik jöttek ide?) De ki tudja. (Románok voltak?) Magyarok. Nem lehetett tudni, de azt mondja, borzasztó vót. Húsz kilós csomaggal szabadott csak menni, abba lehetett ennivaló s a ruha. (Valamit hallottak-e róluk később?) A Duna-deltába vótak, aztán vótak a rizstermelésnél. Kegyetlenül elbántak velük. (Miután elvitték az urakat, nem hordták szét, amit megfoghattak a falusiak?) Dehogynem, mindent elloptak. Az uram is hozott egy fél zsák könyvet, met szeretett olvasni. A javakat a közeli szomszédok. Hallottam, hogy ezek ezt vittek s azok azt vittek el. Mindenütt van egy élesebb valaki. (Tamásfalva)

Egy idős tamásfalvi lakos hallomás alapján úgy tudja, hogy: állítólag a falun kívül volt a katonaság is, itt a helybeli pártemberek összegyűltek valahol. Meg volt határozva az órának melyik percébe mentek. Olyan is volt, hogy a baba két hetes volt, mikor a szüleit kiemelték. Most szemorvosnő Udvarhelyen. (Tamásfalva)

Szörcsén az úr, valami Vincének hívták, elmenekült, kiszökött az ablakon. Ez úgy volt, hogy egy este a katonaság kiszállt, a falunak a vezető rétegit behívták az iskolába, lesötétítették az ablakot, s akkor

Traktorjavítás. 1954, SzNM Fotótéka (SzF)

bejelentették, hogy jöttek az urak után. A katonaság körbevette a kastélyt, s akkor bementek és azt hiszem, 40 kilós csomagot szabadott csinálni, s akkor elvitték. Mesélték édesanyámék, hogy másnap ezek a szegény emberek, a zsellérek kirámolták ott mindent, nagy kolbászok, húсок, sonkákat, mindent széthordtak. Nagy könyvtárík volt, azt mind széthányták, nem érdekelt a könyv senkit. Tata vagy kettőt-hármat megfogott volt s haza hozott. De hát egy óriási könyvtár volt, s ott tönkrement az egész. (Cófalva)

Kulákozás

A kommunista ideológia által megkonstruált társadalomképben a kulák a vidéki társadalmi osztályok között vagyoni helyzet alapján a nincstelen, szegény- és középparasztnál fölött foglal helyet, aki kizsákmányolja a szegényebbeket. Az igazságtalanságok kiegyenlítése érdekében osztályharcot kell folytatni ellenük, ezt vállalta fel a hatalomra kerülő kommunista párt.³⁶⁴

AVARUŃIA AŃE VENITUL
COURSA VOLARĂ

Nr.	Nr. Casa	Categorie		Venitul		Cursa	
		1	2	1	2		
Nagy Ileana	Vilofromas	50	-	1	2	2	9.33
Căpușană	Vilofromas	51	-	2	2	2	4.00
Băduț	Vilofromas	52	-	1	3	2	11.00
Măntălăușă	Vilofromas	53	-	0	4	2	7.47
Vilofromas	Vilofromas	54	-	3	3	2	6.50
Vilofromas	Vilofromas	55	-	1	4	2	6.32
Vilofromas	Vilofromas	56	-	3	3	2	8.80
Vilofromas	Vilofromas	57	-	4	2	2	9.10
Vilofromas	Vilofromas	58	-	3	3	2	7.27
Vilofromas	Vilofromas	59	-	1	4	2	9.10
Vilofromas	Vilofromas	60	-	1	3	2	8.13

Handwritten notes:
 - In the right margin: "ANULAREA AŃE VENITUL", "COURSA VOLARĂ".
 - In the left margin: "Nagy Ileana", "Vilofromas".
 - In the middle margin: "AVARUŃIA AŃE VENITUL", "COURSA VOLARĂ".
 - In the bottom margin: "364 LÁSZLÓ Márton 2005b." (though this is a caption for the image, not a note on the document itself).

Havadtői kuláklista 1952-ből. MÁLvt, Erdőszentgyörgy rajoni néptanács iratai, F. 937, lelt. sz. 1125, 146-os dosszié, 240. oldal

A rendszer elve az volt, hogy kuláknak mindenképpen lennie kell a településen, hiszen annak a megtörésével lehet példát statuálni a többiek számára.³⁶⁵

A néphatalom nevében tehát a kommunista pártvezetés hadat üzent a nagygazdáknak. 1947-ig azokat a gazdálkodókat tekintették kuláknak, akik 10 hektárnál (17,37 kh) nagyobb szántóföldet birtokoltak, később ezt a határt 20 hektárra (34,75 kh) emelték. A Román Munkáspárt meghatározása és a gyakorlati kulákká nyilvánítás szempontjai bonyolult rendszert jelentettek. Legfőbb szempontok a besorolásban a következők voltak: az átlagosnál nagyobb birtok és jobb anyagi helyzet, kisvállalkozás (pl. bérszolgáltatások mezőgazdasági gépekkel), származás (ha szüleit kuláknak nyilvánították, belőlük *kulákfóák* lettek), szolgatartás, politikai nézet.³⁶⁶

Az osztályharc szellemében a kulákokat a következő módszerekkel tették tönkre: többletadó, ingatlanvagyon elkobzása, a kollektív gazdaságokból való kizárás (állat és felszerelés nélkül), állami munkahelyekről történő kizárás, szélsőséges esetben kivégzés. Ezek fényében létkérdés volt, hogy elkerüljék a gazdák a kuláklistára kerülést. A párt helyi képviselői azonban tudatában voltak a kezükben összpontosuló hatalomnak.³⁶⁷

Szörcsén és Cófalván az 1949-es kuláklista szerint nem volt egyetlen olyan birtokos sem, akit kuláknak nyilváníthattak volna. Bizonyára ez volt az oka, hogy – az ezt szentesítő jegyzőkönyv alapján – a „titkárnő megtagadta az alá írást”, így azt csak Ráduly János elnök és György Barabás „Vite presedinte” (helyesen: vicepresedinte), azaz az alelnök láttamozta. Valószínűleg ennek a körülménynek betudható, hogy a prefektusi hivatalban pirossal ráírták a jelentésre: *kivizsgálni!*³⁶⁸

A korábbi Orbaiszék településeinek összehasonlító listájából körvonalazódik, hogy melyik településen milyen számban kulákosították a tehetősebb magángazdákat. A kuláklistára kerülve a stigmát aztán éveken keresztül hordozta a megbélyegzett, még akkor is, amikor már régen meg volt fosztva a birtokaitól a gazda. A visszaemlékezések szerint a kapukra festékekkel felmázolták az ideológiailag már adaptálódott falustársak, hogy „Itt kulák lakik, ne higgy neki!”

A beszolgáltatásokkal szembeni elégedetlenség, ellenkezés, a pártpolitikával szembeni véleménykülönbség mind a szabotázs vádját eredményezték, s annak szankcionálását most már nem a két világháború közötti Siguranța Statului,³⁶⁹ hanem az 1948-ban megszervezett Szekuritáté³⁷⁰ és a Milícia³⁷¹ tettekre szemberei végezték, sok esetben önként és nagyon szívesen. *Levittek Gyalakutára, a miliciára, ott jól megverték s osztán eleresztettek. Még a kalapomat is ott hagytam, úgy hajadonfött jöttem haza. Nem kérdeztek semmit, csak ütötték az embert. Jobb nem is beszélni róla.* (Havadtó) *Eljött az alkalom, hogy a települések társadalmi feszültségeit megtorolhassák egymáson az emberek. Aki nem volt szemükre való, ha nem tetszett a pofája, úgy is kuláknak tették.* (Havadtó)

365 BODÓ Julianna 2004; LÁSZLÓ Márton 2005b.

366 LÁSZLÓ Márton 2005b.

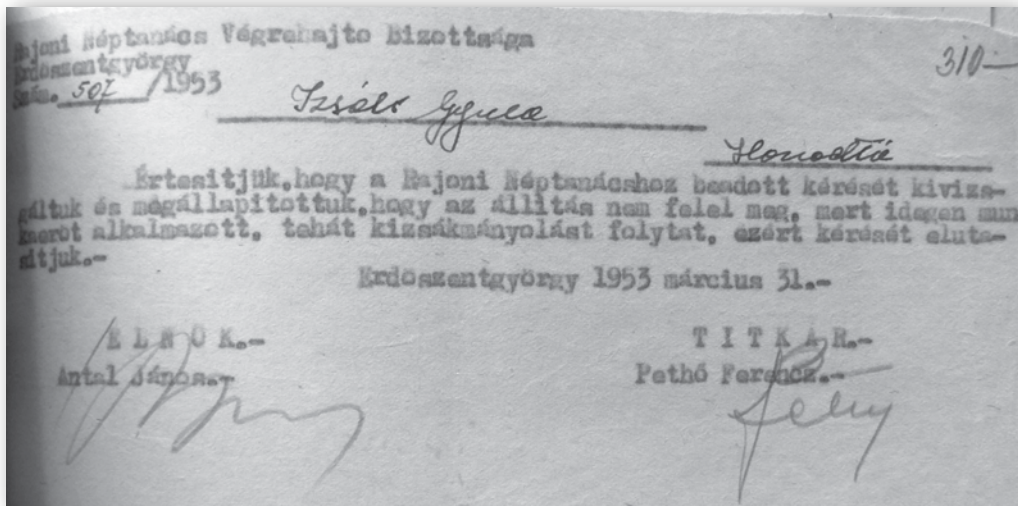
367 LÁSZLÓ Márton 2005b.

368 SÁLvt, Fond 9, lelt. sz. 416, 29. oldal.

369 Román titkosszolgálat.

370 A román kommunista diktatúra titkosszolgálat.

371 A rendőrség neve a szocializmus idején.

Válasz a kulákosítás alól történő felmentési kérelemre, 1953. MÁLvt, Erdőszentgyörgy rajoni néptanács iratai, F. 937, lelt. sz. 1125, 146-os dosszié, 310. oldal

Kovászna járás 1949-ben összeállított kuláklisztája³⁷² tartalmazza a listára előzetesen felvett, majd a tiltakozások, öngigazolások és vallomások alapján esetlegesen törölt, illetve a végső ellen-
őrzés során a listán maradt megnyomorított gazdák számát.

Sorszám	Térség	Felírva	Törölve	Maradva
1.	Zágon	6	3	3
2.	Barátos	5	0	5
3.	Zabola	12	2	10
4.	Gelence	10	0	10
5.	Páké	6	2	4
6.	Kőrös	0	0	0
7.	Kovászna	36	4	32
8.	Orbaitelek	4	2	2
9.	Szörce	0	0	0
10.	Székelytamásfalva	12	4	8
11.	Papóc	11	3	8
12.	Székelypetőfalva	2	0	2
13.	Haraly	0	0	0
14.	Cófalva	0	0	0

A faluszinten összeállított kulákliszták véglegesítését követően 1949. július 10-én megjelent a mezőgazdasági adótörvény, mely a már kuláknak minősített gazdaságok adóját 20–50%-kal (sőt, egyeseknek 80%-kal) emelte fel.³⁷³

372 SÁLvt, Fond 9, lelt. sz. 416, 77. oldal.

373 MÁTHÉ János 2008, 67.

Lássunk néhány példát arra vonatkozóan, hogy egy-egy településen mekkora földbirtokkal és más ingatlanokkal rendelkező gazdák váltak osztályellenségé, kulákká!

Székelytamásfalva:³⁷⁴ (1949. augusztus 31.)

Sorszám	Név	Szántó (kh)	Legelő (kh)	Ház	Politikai attitűd
1.	V. I.	34,89	3,51	1	nem megfelelő
2.	B. L.	32,33	10,73	1	nem megfelelő
3.	V. K.	19,84	5,00	2	nem megfelelő
4.	T. B.	18,15	5,89	1	nem megfelelő
5.	N. F.	10,73	5,24	1	nem megfelelő <i>Pirossal átbúzva: NU</i>
6.	K. M.	16,64	2,01	1	nem megfelelő
7.	T. J.	12,09	1,73	1	nem megfelelő
8.	T. F.	10,89	0,74	1	nem megfelelő <i>Pirossal átbúzva: NU</i>
9.	K. Zs.	12,46	4,74	1	nem megfelelő
10.	M. G.	9,41	3,00	1	nem megfelelő
11.	F. D.	7,71	2,25	1	nem megfelelő

Orbaitelek:³⁷⁵

Sorszám	Név	Szántó (kh)	Legelő (kh)	Ház	Adóemelés	Politikai attitűd
1.	H. G.	19,88	1,99	1	50%	Nem vesz részt egyetlen demokratikus szervezetben sem
2.	Z. ...	22,62	4,88	1	NEM	
3.	N. M.	22,48	2,50	1	80%	
4.	J. ...	12,52	2,36	1	NEM	

Zabola:³⁷⁶

Sorszám	Név	Szántó (kh)	Legelő (kh)	Ház	Politikai attitűd	Megjegyzés
1.	D. F.	66,19	21,00	1	passzív	50%-os adóemelés
2.	Dr. H. K.	13,97	-	1		Egyetlen, 60 év fölötti személy <i>Pirossal átbúzva: NEM</i>
3.	Gy. K.	14,99	16,99	1		2000 lej fölötti nyugdíj
4.	M. J.	24,74	4,03	1		
5.	B. E.	2,62	1,00	1		kocsmáros
6.	B. J. özvegye	0,50	-	1		kocsmáros

374 SÁLvt, Fond 9, lelt. sz. 416, 27. oldal. A hektárból katasztrális holdat számoltam – K. I.

375 SÁLvt, Fond 9, lelt. sz. 416, 24. oldal. A hektárból katasztrális holdat számoltam – K. I.

376 SÁLvt, Fond 9, lelt. sz. 416, 20. oldal. A hektárból katasztrális holdat számoltam – K. I.

7.	Cs. J.	4,01	-	1	Pálinkafőzde és halotti koszorúkészítés
8.	K. F.	16,12	3,00	1	A CFR-nél dolgozik
9.	B. A. özvegye	14,54	2,34	1	Egyedül él <i>Pirossal áthúzva:</i> NEM
10.	O. Gh. I.	17,20	3,99	1	juhász
11.	O. Gh. N.	9,38	-	1	juhász
12.	O. N. I.	16,57	-	1	juhász

Székelypetőfalva:³⁷⁷

Sorszám	Név	Szántó (kh)	Legelő (kh)	Ház	Személyek száma	Adóemelés	Megjegyzés
1.	H. F.	41,96	23,77	2	3 kereső 12 év alatt 3	20%	MNSZ-tag
2.	V. A.	23,52	26,91	2	1 kereső 1 feleség	25%	

Egy másik lista összesítően tartalmazza a mezőföldi települések kulákjainak névsorát és az őket sújtó adóemelések mértékét:

Orbaitelek: Héjja György özvegye 50%-os adóemeléssel lesz sújtva, Nagy Mózes 80%-kal;

Székelytamásfalva: Vilikó István 20%, Benedek Lajos 20%, Vilikó Kelemen 20%, Tusa Béla 15% (áthúzva: 20%), Tóth József 10% (áthúzva: 20%), Konnáth Zsigmond 15% (áthúzva: 20%), Molnár Gavril 10% (áthúzva: 20%), Fejér Dénes 10% (áthúzva: 20%);

Székelypetőfalva: Haraly Ferenc 20%, Vajna Albert 25%;

Zabola: Demes Ferenc 20%, György Károly 20%, Mátyás József 20%, Balázs Elek 20%, V. I. Bende Jenő 20%, Csekme János 20%, Kató Ferenc 20%, Oprea Gh. Ioan 20%, Oprea Nicolae 20%, Oprea N. Ioan 20% adóval kell többet fizessen.³⁷⁸

Az 1949. szeptember 3-ai végleges kimutatás Háromszék kulákjainak tömegét foglalja össze.³⁷⁹

Sorszám	Térség	Felírva	Törölve	Maradva
1.	Sepsiszentgyörgy	34	11	23
2.	Uzon járás	106	14	92
3.	Barót járás	111	44	67
4.	Kézdi járás	115	34	81
5.	Kézdivásárhely	42	8	34
6.	Sepsiszentgyörgy járás		hiányzik	
7.	Kovászna járás	104	20	84
	Összesen	512	131	381

377 SÁLvt, Fond 9, lelt. sz. 416, 27. oldal.

378 SÁLvt, Fond 9, lelt. sz. 416, 54–55. oldal.

379 SÁLvt, Fond 9, lelt. sz. 416, 36. oldal.

Csiszér nagyanyámék kulákok voltak, őket nagyon megseperték, az udvarról az ekét is, mindent elvitték, még az állatokat is, mindent. Kollektivizáláskor a kilencedik kérésre írták alá a belépést. Még négyen voltak, akik nem írták alá. (Havadtő)

(A kicsi magyar világban ragaszkodtak a földhöz, de mégis a kollektív idején lemondtak róla.) Igen, mert megszorították. Édesapámat akkor tették kuláknak, hogy nem állott be a társasba. Sok földünk volt, de nem annyi, hogy kulákok legyünk, hat hold szántó, nyolc hektár (13,90 kh) erdő. Nem bánta, mert raktáros lett s annyi, hogy nem volt több gond a földdel. (Havadtő)

Akik makacsok voltak, azokat bé a fekete dubába (zárt furgon) s vitték el. Kire osztán hogy haragudtak, úgy kulákozta be az ún. csöcselék népség. Az ugye nagy hatalmat kapott, s az rendezte. Nap-számosok, zsellérek voltak. (Orbaitelek)

Két évvel később, 1951 telén Románia gazdasági és társadalmi helyzete katasztrofálisan festett. Miközben az országban 125 000 „kulákgazdaságot” tartottak számon, az adóztatási rendszer csak 48 000 egységet vont be. A mezőgazdasági termények beszolgáltatását nem sikerült teljesíteni: a kulákgazdaságok összesen 21 ezer tonna búzával „tartoztak” az államnak. 1951 novemberében felhatalmazottak jelentek meg az ország 28 tartományában, azzal a feladattal, hogy megsürgessék a beszolgáltatások behajtását. Közülük többen csak 24 óra türelmi időt adtak a lakosságnak, súlyos börtönbüntetés terhe alatt. Ennek ellenére december 20-ig azonban csupán a tervezett búzamennyiség kétharmadát és a kukorica alig több mint felét sikerült behajtani,³⁸⁰ hiszen a sok esetben koholt vádak alapján kuláknak minősített földműveseknek ténylegesen nem volt honnan előteremteniük a kirótt terményeket.

A Román Népköztársaság 1952. szeptember 24-én kihirdetett újabb alkotmánya a kompakt magyar székely népesség által lakott Székelyföldön szovjet mintára felállította a Magyar Autonóm Tartományt.³⁸¹ A tartomány rajonjai: Csík, Gyergyó, Udvarhely, Régen, Erdőszentgyörgy, Sepsiszentgyörgy, Marosvásárhely, Kézdivásárhely, Maroshévíz, központja pedig – a terület lakossága által megválasztott autonóm adminisztratív vezetőséggel – Marosvásárhely volt.³⁸²

Az 1950-es évek közepétől a kulákprobléma a mezőgazdaság átalakításának előrehaladó ütemével egyre inkább háttérbe szorult – ehhez az 1956-os magyarországi forradalom tanulságai is hozzájárultak, így fokozatosan szűntek meg a kuláklisták, s a pártpropaganda és a sajtó számára is egyre kevésbé jelentett témát a kulákügy.³⁸³

Miután ezt a meghatározó társadalmi réteget gazdaságilag és ezzel együtt lelkileg is sikerült megtörni, az ellenállás csökkenésével a létező társulásokot termelészövetkezetekké – rövidítve *téesz*ekké – alakították, másutt új társulásokat alakítottak a gazdákkal, és arra törekedtek, hogy minden család belépjen azokba. Ennek az innovációra hajlamos, eredményes, modern gazdálkodást és üzletvitelt folytató társadalmi rétegnek az eltüntetésével a polgárosulás és az organikus módon fejlődő-modernizálódó falusi gazdálkodás lendületének megtörését érték el. Ez a kompromisszumokat nem tűrő, a megfélemlítésektől a kivégzéseikig széles skálán mozgó módszereket bevető bosszúhadjárat az 1962-es tetőzésére egy megtört, teljesen átalakult, más értékrendszerek mentén szerveződő falusi társadalmat hozott létre.³⁸⁴

380 BOTTONI, Stefano 2008, 39.

381 NOVÁK Csaba Zoltán 2016, 687–692.

382 BOTTONI, Stefano 2008, 19, 21.

383 KÁPOLNÁSI Zsolt 2003, 256.

384 KISS Dénes István 2007, 48.

Én is föld nélkül álltam bé...

Országos szinten a földművesek kollektivizálással szembeni ellenállása hatalmas méreteket öltött, melyet megfélemlítésekkel, fenyegetésekkel, karhatalmi fellépésekkel törtek le, *hogy megfélemlítsék az embereket, me senki nem akarta, me mindenki fogta azt a kicsi földet...* (Havadtó) A meghatározatlan számú kivégzés mellett mintegy 80 000 embert börtönbe zártak, közülük 30 000 személyt elítéltek.³⁸⁵

(Konfliktusok voltak-e?) *Martonfalván volt, akit megverték. Tamásfalván volt egy pár gazda, aki az utolsó pillanatig nem akart beállni...* (Tamásfalva)

Akik „önként” aláírtak. Zabola, CsNM Fotótéka (ismeretlen fotós)

1950. szeptember 24-én Gidófalván az erőszakos kollektivizálás ellen lázadás tört ki a helyi lakosok körében, az elégedetlenség olyan méreteket öltött, hogy a hatalom katonaságot vetett be a lakosság megzabolázására.³⁸⁶ A kommunista hatalom ugyanis kettős játékot űzött, részben keményen agitált, hogy a földművesek álljanak be a kollektívbe, másrészt néhány propagandistát a falusiak ellenállásának a megszervezésével bízott meg. Látva, hogy a bizottság hogyan méregeti az örökölt és nagy becsben tartott földet, s hogyan kezdik el összeszántani a barázdákat, a lakosság szerszámokat ragadva iramodott a mezőre. A kutatás szerint a kollektív elnökének a kijelentése indította el a lázadást, ugyanis egy brassói gyűlésen úgy hallotta, hogy a belépés csak önkéntes lehet, s ezt meghallva a gidófalviak összetépték a belépési nyilatkozatokat. A zendülés hevében a hatalom belelövetett a tömegbe, halálos áldozatot szedve, s annak futótűzként terjedő hírére a környező települések lakói félelmükben szó nélkül aláírtak.³⁸⁷

Más vidéken elegendőnek mutatkozott csak a megfélemlítés. (Havadtón volt-e ellenkezés?) *Nem, nagyon félt a nép, nem lehetett. Tudja a csoda, hogy hova vitték a mi szekerünket. Oda felkerült (...) elbordták darabonként, akik ott voltak, eltűzelték, elhitványkodták. A néptől összeszedték, nem használták, csak össze kellett szedjék... a bosszú. Állatok nem voltak, mert mi addigra eladtuk. Egy lovat s egy tehenet tartottunk, a lovat eladta hamarabb (...) 61–62-be eladtuk a tehenet, kisper-tük a pajtát. Ha meglett volna, bé kellett volna adni. Akinek volt, az bé kellett adja.* (Havadtó) Az egyik legnagyobb gazdát a hírhedt fekete autóval fuvarozták Erdőszentgyörgyről Gyulakutáig, s

385 VERESS Emőd 2001, 127.

386 VINCZE Gábor 2005, 636–637.

387 VINCZE Gábor 2003, 129–130.

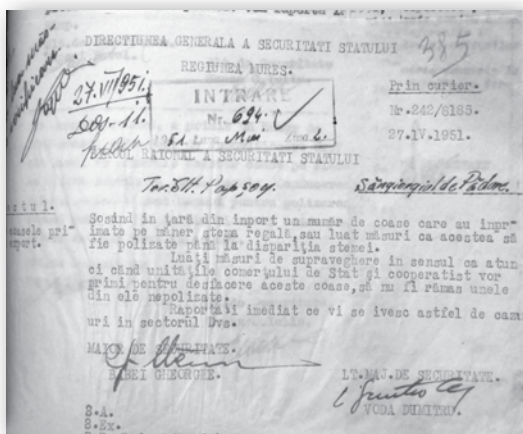
közben lelövésrel fenyegették: *A gazdaemberek úgy fogadták a társast, hogy egy részit elvitték, s jól megverték, úgyhogy nem is mertek szólani. Engem is mikor vittek le Gyalakutára, a pisztolyt idefogta, lökött, hogy menjek – izé, Tóth Zoli –, lökött, hogy szökjem ki [a mozgó fekete autóból]. Szökjön ki, hogy tudjam lelőni. Nem szököm, mondom, vérezze el egy ártatlan ember, ha úgy akarja.* (Havadtó)

A kollektivizálási kampány alatt Székelyföld több településén történt erőszakos incidens, a Kis-Küküllő és Feketeügy menti vizsgált települések azonban nem tanúsítottak különös ellenállást, annak is tulajdoníthatóan, hogy többnyire kisbirtokos falvakként számos helyi család intenzív aktivista munkát folytatott.

Orbaiszéken először az 1848-as forradalomig jobbágyfaluként létezett Székelypetőfalván szervezték meg a kollektív gazdaságot 1950-ben, amelyet stílusosan Petőfi Sándorról neveztek el. A Zabolával összeépült Páván ez két évvel később, 1952-ben sikerült – jóval nagyobb ellenállás mellett, hatósági erőszakkal. A kulákoknak minősített családok meghurcolásának, a portájukról való kilakoltatásukat követő félelemnek a légkörében megalakult a *Győzelem Útja* mezőgazdasági szövetkezet.³⁸⁸ Székelytamásfalván és Szörcsén is 1952-ben, míg Orbaiteleken már csak 1962-ben, az utolsó nagy hullámban jött létre az új szervezeti egység.

A Kis-Küküllő menti Havadtón 1962-be fejezték be a kollektivizálást. *Azok akarták, akik a társasba voltak, senki se maradt ki, a társasból mindenkit becsavartak. Megengedték, hogy én álljak be, E. [a férje] nem akart. A belépési nyilatkozatra ráírta: soha kollektív tag nem leszek, a feleségemnek megengedem. Ebből osztán olyan dolog lett...*

Abol dolgozott, a főnök ide kellett jöjjön a kollektívhez, hogy győzködjé az embereket, hogy álljanak be. Havadtóiek egy jó páran dolgoztak azon a részlegen, s azt mondta a főnök: én nem szervezhetek kollektívot, mi angazsáltuk [szerződöttünk], nekünk szükségünk van rá minden nap, egyet se adunk a kollektívbe. Csináljanak, amit akarnak. Volt egy félkezű főnök, fűrásnál kibúzta a karját a fűró. Jól van, de akkor csináljuk úgy, hogy a fizetésük menjen a kollektívhez, és ők adják a gabonát. A gázmetán főnök kiszámította, de nem ment belé, mert sok lett volna. Így, hogy én voltam beállva, első évbe nem dolgoztam egyáltalán, aztán én is mendegéltem, csináltam. Minden nap kellett menni, eleinte csoportba, ha nem ment, nem volt normája. Meg volt egy évre, hogy mennyi a kötelező norma. Egy norma egy nap. Meg volt szabva, hogy száz pont volt egy nap. Aztán kezdett meggyengülni, kimérték mindenkinek, hogy kapálja meg azt, amikor ráér, s meg volt szabva, hogy aztán mennyit kap. Az aratáskor megjelent a kombájn. Eleinte sokat arattunk sarlóval, ahol le volt dőlve, akkor volt úgy, hogy kaszával, de aztán mikor megjelentek a kombájnok, már nem kellett kaszával. Egész éjjel szolgálatban volt az uram, reggel jött haza. Egy órát aludt és mondta, menjünk, csináljunk nekem vajegy normát, de jó, hogy jött s csináltunk, mert így a kollektívotól is kaptam 20 évet [régiséget a munkakönyvbe], hogy dolgoztam a kollektívben, a Május 1-nél 15 évet. (Havadtó)

Rendelet az országra érkező kaszák ügyében, melyeknek nyelén királyi címer van: köszörüljék le valamennyit a címer eltűnéséig, 1951. MÁLvt, Állambiztonsági iratok, F. 594, lelt. sz. 1235, 596-os dosszié, 385. oldal

Egy másik adatközlő sajátos szemszögből élte meg a kollektívalapítás lázát. *Abban a korban voltam gyermek, amikor a kollektívet alakították. Édesapám semmiképpen nem akart beállni a kollektívbe. Volt vagy két tehenünk, s nem engedték a legelőre, nem fogadták bé a teheneket, s édesapám vett... megvette a temetőt, s megvett valami árkot, elárverezték, s nekem kellett etessem a teheneket. Két tehen volt, de azt láncra kellett kötni, s kellett fogni a láncot, nehogy valahova béménjen. Az borzasztó volt. Egész nap vagy az árokmarton, vagy a temetőbe a sírok között kellett etetni a tehent.* (Tamásfalva)

(Volt-e még más is, aki nem állott be a kollektívbe?) *Kevesen voltak ilyenek... Édesapámnak nem volt nagy birtoka. Két hektár (3,47 kh) földön alul volt. De nem akart beállni avval se. Met ott a szomszédba volt két kulák család, akit állandóan zaklattak. (Sok földjük volt, azért?) Igen. Jöttem a városról, a munkásosztálynak a képviselői, s hetente zavarták őket. Azt tudom, hogy kutyák voltak ott az udvaron, és óriási kiabálás volt ott, az egyik úr volt, annak nem volt gyermeke. Aztán olyan ordítás volt ott, nem akarták beengedni őket az udvarra. Met nem hagytak nekik békit. Ebbe a korba voltam, s alig vártam, hogy beálljanak a kollektívbe, mint gyermek, hogy szabaduljak meg a tehenpásztorságtól, a temetőn a sírhelyeket azt mindenkinek tudtam, hogy ki hol nyugszik. Nem volt más szórakozási lehetőség, egyedül kellett ott őriznem a teheneket egész nap. Aztán amikor beálltak a kollektívbe, akkor persze engedték a tehenet, hogy menjenek a közös csordába.* (Tamásfalva)

A közös gazdálkodás megszervezésének láza a helyi értelmiségi réteget is kedvezőtlenül érintette. A településre érkező pártfunkcionáriusok első ízben a tanítókat és a vezető gazdákat próbálták meggyőzni az új rendszerbe állás előnyeiről és szükségességéről, majd a szép szóval történő meggyőzés után különféle zsarolási módszereket vetettek be. Az állami alkalmazottakat könnyű volt megfélemlíteni és kordában tartani. *A tanítóknak azt mondták, vagy beállnak, vagy nincs mit az iskolában keressenek. Nekünk 29 ár volt, abból 25-öt kerthelyiségnek visszaadtak, 4 árért nem volt mit szökdösní. S akkor visszamentünk s megírtuk a belépési nyilatkozatot, beálltunk. 62-ben. Az volt a cél, hogy este jelenthessék, hogy hány család állt bé, nem hogy mennyi területtel. Ha az egésznek csak 1 hektár (1,73 kh) földje volt, nem számított. A rajontól jöttek ki, Kézdivől. Hívták be a néptanács székhelyére az embereket. Volt, aki olyan humorosan is vette, béhívták oda a néptanács székhelyére, hát aszongya, bácsi, hát hallottuk, hogy maga nem akar beállni a kollektívbe. Azt mondja, hogyhogy nem? Azt maguknak ki mondta? Hát akkor jó na, itt a papír, s akkor legyen szíves, írja meg a belépési nyilatkozatot. Hop-hop, csak nem most, aszongya, csak nem most!* (Tamásfalva)

Szántás 1975 körül. SZNM Fotótéka (BÁ)

Elején nem álltak, elein mindenki húzódozott, hogy mit mond a másik. Osztán mégis beállt mindenki. Jól ment, mert mindenki, aki ott dolgozott, annak volt gabonája, aki vállalt, az kapott. Én is föld nélkül álltam bé, de örökké annyi gabonát kaptunk, hogy elég volt bőven. Nekünk a nevünkön nem volt föld. Ott lenn Havadi Jóskaék mellett édesapámék adták, hogy építsünk oda, de én nem akartam odamenni, úgy építettünk ide. (Havadtó)

Abogy én tudom, előre a szegényeket vették be. S persze hogy a kulákoktól a fődeket elvették, hát a kuláknak akkora adót róttak ki, hogy nem lett elég termése, még olyant is kellett, hogy kellett vásárolja vagy kifizesse. Na és azt hallottam, hogy annyi

gabonát kapott, hogy felrakták a padlásra s félt, hogy leszakad a padlás. Tehát azok el voltak ájulva, hogy milyen jó a kollektívbe. (Cófalva)

Magyarhermány krónikájában olvasható, hogy a helyi földművesek első faluszintű kirakatszereplésére 1951. március 16-án került sor, ekkor kezdődött meg ugyanis hivatalosan a „vetési csata”. A mindennapi betevőt előteremtő gazdálkodói munkát alázattal végző gazdálkodók kényelmetlenül érezték magukat abban a nevetséges új helyzetben, melybe a hatalom kényszerítette őket. „Néhány embert addig nyaggattak, szerveztek, hogy kénytelenek voltak befogni és ekével, boronával kimenni Tölgyeságába szántani. Ünnepeles menetben vonultak, elől a pionírok kürt- és dobszóval, utánuk a rajoni küldöttek és a helyi hajcsárok díszcsapata. A fogatok élén Német Sándor suszter haladt egy pár ökörrrel, szekér nélkül. A járomra tábla volt szegezve: »Éljen a vetési csata« felirattal. Következtek a kiharancsolt fogatok, s húzták a gazdától elszedett három vetőgépet is. Az újságok azt írták, hogy a »dolgozó parasztok a vetési csata kezdetének örömnepére dalos jókedvvel vonultak ki, nótaszótól hangos a határ«. A kiharancsolt hermányi gazdák lehajtott fejjel, hangtalanul mentek, mint az elítélt, akit a vesztőhelyre visznek, szegyenkezve és mérgelődve, hogy a léhűtő semmiházi társaság ilyen cirkuszi szerepet játszat velük.»³⁸⁹

*Se ló, se szekér, se hám, se korbács, se kocsis – ereszd fiam, hadd menjen!*³⁹⁰

Eleinte nem volt kombájn, elvitték a gazdasági felszereléseket, a szekeret, a kalangyakarókat – a csűr világába fel voltak téve, háziszöttes zsákokat kellett adni, vetőmagot. Mikor szedték össze a kalangyakarókat, vagy tizet félretettem, de nem dugtam el. Az egyeneseket kiszedtem s a csűr mellé felállítottam. Há persze Kovács Pista bá volt, aki gyűjtötte, leszedi s hányja, na vigyétek, vigyétek. Azt is el akarta vinni, amit félretettem. Mondom, ezt nem! – Elvittek a fekete kocsival! Mondom, ott is emberek vannak, hátha adnak enni, hogy ne haljak meg.

Ebből olyan nagy dolog lett. A kollektív iroda itt volt a Bokor Mihály bá házába. (...) Saját házuk volt, de ők kikerültek a nyári konyhába. E. délelőtt volt szolgálatos, hazajött, há hívatják az irodába, mondom, megyek én is. Előbb mondtam E.-nek, hogy csúful csináltam a bátyjával, elvittek szekeret, jármot, talyigát, ekét, bornát. Mindent odaadtam, de a tíz karót nem adtam oda. Azt mondta: jól tetted, többet nem kellett volna odaadnod. Volt ötven karó, mondtam, ennyi egy háztól elég, ha minden háztól kap ennyit, akkor elég lesz. A búzát karóra rakták, amíg tartott a régi karó, azután a földre rakták le...

E.-t behívták s mikor mentem én is, engem nem engedtek bé. Mondtam, én az ajtót beütöm, úgysem hagyom, hogy nyugodtan beszéljenek. Elmondták E.-nek, hogy mi történt, nem csináltak semmit sem, hallottam, hogy kacagtak s kérték a tíz karót. De E. nem adta, azon kívül hoztak eleget. – Mérnök úr, vegye elé a papírt. Azt mondta a mérnök, hogy ebből nagy baj lesz. – A feleségem a kollektív tag, engem többet ide ne hívjanak. – De győzze meg a feleségét. Azt nem tudom, ha ő egyszer azt mondja, hogy nem, akkor nem.

389 MÁTHÉ János 2008, 85.

390 NAGY Sándor 1960–1965, 737.

Vetés, 1970-es évek. SzNM Fotótéka (BÁ)

Osztán így maradt ennyibe. De arra a tíz karóra nagyon rea voltak ehezve, a nagybátyja mindent kisépert. Pista bátyom ugrált egy kicsit (...) nagyot nyomott a latba, hogy E. megkérdezte: – Pista bátyám, maga hány karót adott? Ez nagyon a csőrit bántotta. – Mi ennyit tudunk s vége! (Havadtő)

„Megkellett szervezzem a leltározóbizottságot. S hogy minden kolektivistánál vegyék leltárba elsősorba akinél lovat és Ókróket találtak és utána a gazdasági felszereléseket ezek az intézkedések elég keservesek voltak!!! Ara vigyáztam, hogy a leltározó bizottságba a falusi aktivistákat beosztjam a MTSZ-tagok mellé és azok ellen nem mertek ellen alni a kollektivistát s így átadták a gazdasági leltári tárgyakat!!!! Aztán az ígás állatokat össze kellett hozzuk ezeknek megkellett szervezzem a tagoknál a megfelelő istállokat ahová betudjuk helyezni

a lovak biztonságba helyezésére. Ezek között én voltam a legelső aki helyet adtam az istálomba ahová 8 dr lovat tudtunk elhelyezni!!!

Aztán sikerült a 28 dr lonak az elszálásolasát, S. ezekhez a lovakhoz gondozot kellett megszervezzük közösen a brigádosokkal segítségemre kellett áljanak! Minden pár lohoz fogatot kellett álitanunk hála Istenek nagyon jól sikerült minden fogatosnak 2 szekeret és hámfelszerelést tudtunk biztosítani.”³⁹¹

(Mikor összeszedték a gazdasági felszereléseket, azokkal dolgoztak?) *Igen. A S. M. T.-né³⁹² volt egy szekció, onnan küldték le a traktorokat. Lófogattal, ökörfogattal dolgoztunk. A lovakot teljes felszereléssel be kellett adni. (...) Most olyanok hánykolódnak, akik nyertek. Mi vesztettünk, amikor a kapun kívül mindent kivittek. (Nem haragudtak a falubeliek magára?) 153. voltam, amikor beálltam a kollektívbe – mondta a későbbi kollektívnök.*

Azok a gazdák, akik nem voltak hajlandók földjeiket, állataikat és felszerelésüket a közösbe adni, elszigetelődtek a társadalomban, gazdaságilag ellehetetlenített helyzetbe kerültek, hiszen a közösbe tagosított saját földjeik helyett távoli, sokszor terméketlen, művelésre alkalmatlan térségben mérték ki számukra a csereparcellát. *Kitették, hogy gazdáskodjanak a Soárbükkön, az Égetbe, a vadak szájába, s ezek itt gazdáskodtak a lelkibe a földnek.* (Havadtő) Havadtőn sokan tudják, hogy egy szomszédos félreeső település, Rava egyik konok gazdája elvett földje helyett egy parcellát a *Gyula bá hegye* nevű részen, a téglagyár fölötti hegy tetején mérték ki, amelyet emberfeletti erővel végül művelésbe fogott. *Ravában volt egy, aki nem akart beállni s kopac földön gazdálkodott, mert ott adtak neki földet, Nagy Pistának hívták, de büszke volt, hogy ő nem állott be a társasba.* (Havadtő)

391 SÜTŐ G. Béla önéletírása, 2011.

392 Stațiune de Motoare și Tractoare – a mezőgazdasági gépállomás román neve.

A ravai Nagy Pista nem írt alá – a téglagyár fölötti hegy tetején mérték ki a földjét (KI)

Az ózdkodás, húzódozás, menekülés ellenére már az 1950-es évek elejétől egyre gyakrabban arról tudósítanak az újságok, hogy a falvak sorra kollektivizált településekké váltak. 1953. április 19-én a bibarcfalvi kollektív, május 1-jén a kisbaconi kollektív avatóünnepségét tartották meg, Nagybaconban ugyanezt csak 1961-ben sikerült megvalósítani.³⁹³ Magyarhermányt 1957-ben állították döntés elé: vagy társas, vagy kollektív kell megalakuljon. Minden ellenállás dacára két évvel később Hermány is a szövetkezetesített települések sorába lépett.³⁹⁴

A rendszernek már néhány hét leforgása alatt sikerült a gazdák földdel szembeni attitűdjét megváltoztatnia, a föld értékebe vetett hitet megtörnie! A közös gazdálkodási formába történő kényszerítéssel kezdetét vette a gazdálkodói morál lezülése, a földművesek a földtől fokozatosan megundorodtak. Két héttel Hermány közös gazdálkodásának kezdete után úgy nézett ki a falu, mintha elköltözött volna lakóinak nagy része, a mezőn senki nem dolgozott, mindenki visszahúzódott a belső életvilágába, nem volt hajlandó dolgozni az „elkomaszált” földeken.³⁹⁵ *A magyar világba*³⁹⁶ s a régi román világ idején telepített szőlősök egy része tönkrement. *A kollektív idő alatt s a társas alatt, mikor a gazdaság átvette, akkor. Normára dolgozták a szőlőt...* (Havadtő)

Akik mégis megszervezték az ímmel-ámmal végzett tevékenységeket, nagyfokú inkompetenciáról tettek bizonyosságot – korábban föld nélküliek vagy éppen dologkerülők lévén, nem rendelkeztek még egy családi gazdaság méretű üzemszervezet működtetésének az ismereteivel sem, így sokszor kudarcos volt egy egész község földjeinek a termelési eredménye. Mivel a gépállomá-

393 MÁTHÉ János 2008, 119.

394 MÁTHÉ János 2008, 150.

395 MÁTHÉ János 2008, 166.

396 Kozma Ferenc statisztikája szerint 1879-ben a falunak 39 hold szőlője volt. KOZMA Ferenc [1879] 2008, 145.

sok új technikai csodáit, a traktorokat a lehető legtöbb területen használatba vették, nem voltak tekintettel a természetföldrajzi adottságokra, gépi szántással felforgatták a szivályos, vad talajt, ennek eredményeként a következő évi termés siralmas lett. A földművesből lett kollektívelnök önéletírásában jelzi, hogy Havadtón alternatív szántási tevékenységet végeztek, az adott terület minőségének megfelelően: „a vetési munkálatokat a hegyoldalakon a lofogatokkal végeztük és a Traktorokkal a simaterületeken!!!”³⁹⁷

A brassói traktorgyár termékei. 1951, SzNM Fotótéka (ismeretlen fotós)

Elein jó volt, mert a földek még kövérek voltak, s amikor megjelent a műtrágya, mindent nyakig műtrágyáztak. (...) Most már bírnak az állatokkal, én tudom, hogy 52–53-ba volt lábszár és körömfájás, akkor itt iroda volt, az uramék megbékültek Kovács Pista bátyámmal, állategészségügyinek tették. Az állatorvos Biró doktor szentgyörgyi volt, beoltották az állatokat. Ebbe a kicsi faluban akkor ezer darab szarvasmarha, nem tudom, mennyi ló, de akkor egy borozda mart sem maradt kaszálatlan. Csorda nem volt, otthon tartottuk mindenki. Nyáron a mezőről jöttünk haza délbe itatni, kúrálni kellett, nagy meleg volt, azokat el kellett rendezni. S mindenki kitartotta – most nem lehet, szájalom a határ. (Havadtó)

A kollektív mezőgazdaságok³⁹⁸ elnevezése során a szocialista propagandába illeszthető helyi földrajzi és személynevek, a szovjet ideológia sarkalatos vízióiból táplálkozó fantázianevek, vezéregyéniségek nevei jöttek számításba. Háromszék településein 1955-től jelentek meg tömegesen a kollektív gazdaságok a következő településeken és névválasztással:³⁹⁹

Orbaiszék: Tamásfalva: *Béke*, Kovászna: *Gábor Áron*, Papolc: *Úttörő*, Petőfalva: *Petőfi Sándor*, Zabola: *Szocializmus Útja*, Páva: *Győzelem Útja*;

Sepsiszék: Nagyborosnyó: *Május 1.*, Lécfalva: *Győzelem Útja*, Maksa: *Béke*, Kálnok: *Lenin Útja*, Mikóújfalu: *Vörös Brigád*;

Kézdiszék: Dálnok: *Új Barázda*, Márkosfalva: *November 7.*, Martonfalva: *Béke-partizán*, Alsócernáton: *Új Élet*, Felsőcernáton: *Augusztus 23.*, Lemhény: *Vörös Zászló és Augusztus 23.*, Ozsdola: *Vörös Csillag*, Torja: *Dózsa György*.

A Székelyföld nagy részét magába foglaló Magyar Autonóm Tartomány statisztikája szerint 1950–1959 között a mezőgazdaság szocialista egységeinek típusa és száma a tartományon belül az alábbi módon alakult:⁴⁰⁰

397 SÜTŐ G. Béla önéletírása, 2011.

398 GAC – Gospodărie Agricolă Colectivă – kollektív mezőgazdaság.

399 A levéltári forrásokból kiírt adatok alapján általam összeállított lista.

400 *A Magyar Autonóm Tartomány statisztikai évkönyve*. 1960, 71.

Egység	1950	1955	1956	1957	1958	1959
Mezőgazdasági gépállomás (Stațiune de Mașini Agricole – SMA)	4	7	8	8	8	8
Állami gazdaságok (Gospodării agricole de stat – Gostat)	6	6	7	7	13	14
Kollektív gazdaságok (Gospodării Agricole colec- tive – GAC)	81	125	125	128	132	142
Mezőgazdasági termelősövet- kezetek (Cooperative Agricole de Producție – CAP)	–	–	–	2	2	1
Mezőgazdasági társulások (Întovărășiri agricole)	–	135	199	301	514	628

A társasok

A földműves társadalom nyílt vagy latens ellenállása miatt a pártvezetés 1951-ben lazított addigi kemény módszerein, s elhatározta egy átmeneti gazdálkodási egység, a mezőgazdasági társulások szervezését. *A Román Népköztársaság gazdasági és osztályszerkezete* című programkötet részletezi is a különböző termelőegységek státusát, fejlődési irányvonalát. „Az átmeneti időszakban a mezőgazdasági termelősövetkezetek különböző formái ismereteseek: a kollektív gazdaságok, a társulások, a járadékos mezőgazdasági termelősövetkezetek, a kölcsönös segítségnyújtási csoportok, az egyszerű szövetkezetek stb. A kollektív gazdaság, amely a termelési eszközök feletti közös tulajdonra épül, teljesen szocialista forma. A mezőgazdasági termelősövetkezetek többi formája régi elemeket kapcsol egybe (a termelési eszközök, főképp a föld feletti magántulajdon) új, szocialista elemekkel (a munkában való segítségnyújtás, a földnek a GTÁ [gép- és traktorállomás – K. I.] gépi eszközeivel való közös megművelése, közös alapok képzése, a termékek elosztásánál valamennyi tag teljesített munkájának figyelembevétele). A mezőgazdasági termelősövetkezetek egyszerű formái a szocialista szektorhoz tartoznak, a proletárhatalom feltételei között e formák fejlődése csakis a szocializmushoz vezethet.”⁴⁰¹

Erdőszentgyörgy rajonközpontban eléggé későn, csak 1958-ban alakult társas, amelyet 1962-ben erőszakos módszerekkel mezőgazdasági termelősövetkezetté alakítottak, s mellette megalakult a gép- és traktorállomás is.⁴⁰²

Társulást avattak Csókfalván és Csöbön

Az elmúlt vasárnap mindkét faluban alakult központosították össze azok a dolgozó földműves-családok, amelyek elhatározták, hogy társulóják feljöttüket és ezáltal közösen gazdálkodnak.

Csókfalván 119 család tömörült társulába. 242 hektár földjés egyesítette közös, nagy határra. Az az elv vezérelte őket elhatározásukban, hogy így, nagy területen, könnyebben alkalmazhatják a gépi munkát a földművelés tudományos módszereit, ami fölénytel a hozásukban növelésnek a biztosítéka. Szabadság révül társulások előre Parkas általános központosították a csókfalviak, akiknek nagy tekintélye van a dolgozó földművesek előtt. mert jól ismeri a szakszerű földművelés eszméit-bizját. A titkári tennőikkel Raffai M. András ülték meg.

Csöbön December 30-án adták az újonnan alakult társulásoknak, mintegy százötvenkét annak hogy a népköztársaság kiküldése, a népi hatalom megerősödése teremtetle meg a feltételeket arra, hogy a bőség útjára lépessenek. Az alakuló központosították a társas tagjai elhatározták, hogy egy fél hektár eukorrépatermésnek az értékét a közös alaphoz-csatolják.

SZABO MIHÁLY

Társulásátavattást beharangozó és propagáló újságcikk. *Vörös Zászló*, 1959. május 21.

401 Idézi OLÁH Sándor 2001, 19–20.

402 BARTOS Miklós – DÖME László 2005, 41.

Tamásfalván is a lakosság húzódozása miatt először társasba kényszerítették a gazdákat, hogy majd intézményi keretváltással kollektív tulajdonba kerülhessen a falu gazdasága. *Azt tudom, hogy először édesapám a társasba állt be, tehát valószínű az úgy volt, hogy egy része megmaradhatott... s osztán...* (Tamásfalva) Az 1952-ben alakult tamásfalvi Béke kollektív gazdaságba 58 család állt be. *Ebbe közepes gazdák csak vagy 3-4 volt, a többiek szegényebbek. (Kik voltak az első kollektivisták?) A szegények. Előbb még társas is lett, de mi nem álltunk a társasba, mert hát akkor valakivel össze kellett volna állni. Nekünk ekénk, bornánk, szekerünk vót, de azt mind együtt vettük, hogy valamit dolgozzunk.* (Tamásfalva)

Háromszéken nagyobb számban 1957-től jelentek meg a társasok, sokatmondó névválasztással:⁴⁰³

Orbaiszék: Barátos: *Augusztus 23.*, Telek: *Telek és Józsa Béla*, Papolc: *Vörös Hajnal*, Szörce: *Új Élet*, Tamásfalva: *Kárpátok*, Zabola: *Szocializmus Útja*, Május 1., *Új Élet* és a román gazdák által létrehozott *Unirea* (Egyesülés);

Kézdiszék: Csomortán: *Új Barázda*, Kézdiszentkereszt: *Május 1.*, Kézdikövár: *Petőfi Sándor*, Futásfalva: *Győzelem Útja*, Bereck: *Gábor Áron*, Szentkatolna: *Aranykalász és Petőfi Sándor*, Esztelnek: *Gábor Áron*, Alsócernáton: *Béke és Nemere*, Hosszúfalu: *Zöldmező*, Sárfalu: *Kossuth Lajos és Haladás*, Ikafalva: *Május 1.*, Ozsdola: *Vörös Csillag és Gábor Áron*, Bélafalva: *Nemere*, Szászfalu: *Aranykalász és Egyetértés*, Kurtapatak: *Bőség Útja*, Szárazpatak: *Kossuth Lajos*, Kézdivásárhely: *Turóczi Mózes*, Kézdiszentlélek: *Ezüstkalász*.

A társasalapítás egy példája: Havadtő

Havadtő társas gazdálkodásának létrehozását visszaemlékezésekből, a kollektívnök önéletrajzának vonatkozó részeiből, valamint levéltári forrásokból sikerült rekonstruálni. A társasalapítási kérvényt nincstelen vagy erősen szegény földművesek fogalmazták meg.

„Az erdőszentgyörgyi rajon végrehajtó bizottságához, Erdőszentgyörgy

Mezőgazdasági termelésünk és élet színvonalunk emelésének érdekében mi alulírottak Havadtő falubeli lakosok, Gyulakuta község Erdőszentgyörgyi, Rajon Maros Tartomány, saját akaratunkból elhatároztuk, hogy ezután szántóföldjeink megművelése céljából »Uj Elet« néven Társulást alakítunk.

»Uj Elet« néven megszervezett társas gazdálkodásunk fő célja, hogy megszüntessük szegény és közép parasztok földjeit elválaszto mezsgéket és felhasználhassuk a Gép és Traktor állomás gépeit. A társulásunkba ésszerűbben tudjuk kihasználni új munka erőnket mint meglévő mezőgazdasági felszerelésünket. Részesülhetünk a mezőgazdasági szakemberek irányításaiban és így alkalmazhatjuk a gyakorlatban az élenjáró, fejlett Szovjet Argotechnikai módszereket. A nagyobb darab egytagban művelt területeket nemesített vetőmagokkal vethetjük be. A felsorolt körülmények mellett biztosítva látjuk termésünk állandó emelkedését, ezért kérjük a Mezőgazdasági társulás minta alapszabályának az értelmében a Raioni Néptanács végrehajtó Bizottságát, hogy hagyja jóvá társulásunk megalakulását.

Havadtő 1952. Március 16.

Aláírások. Havadi Giza, Kerekes Pál, Gál Emi, Boér Domokos, Özv. Kerekes Anna, Ravai János, Varga János, Menyhárt András, Dombrádi Irma, Sipos József, Máté Eszter, Mitra János, Sütő Jó-

403 A levéltári forrásokból kiírt adatok alapján általam összeállított lista.

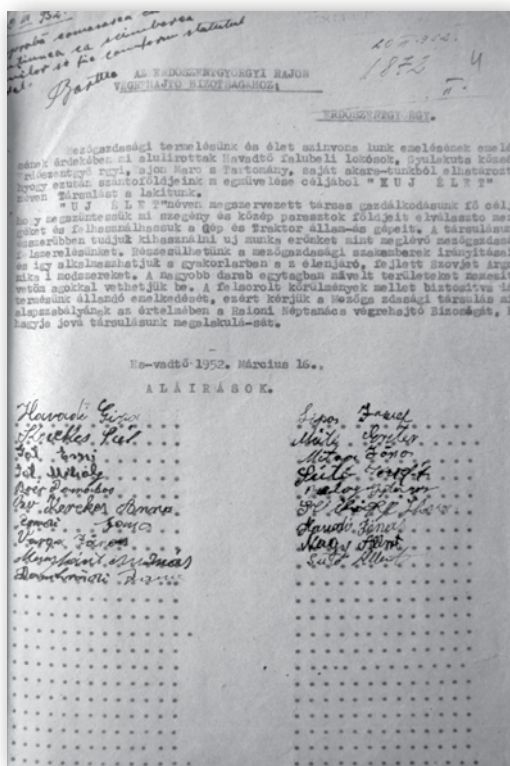
zsef, Balog István, Szilágyi Ilona, Havadi János, Nagy Albert, Sütő Albert.”⁴⁰⁴

Az aláírások esetében több nevet csak egyetlen lehet, az írásképp az írástudatlanság határát súroló aláíróról tesz bizonyosságot. A kérvényező társadalmi és gazdasági státusa a faluközösség előtt közismert. Többen közülük az 1989-es rendszerváltás után is faluszinten ritka mélyszegénységben éltek, ők lakták Havadtó modernizálódó faluképeinek utolsó tapasztott falú házait.⁴⁰⁵ A kérvényező gazdasági erejét jelzi, hogy az 1952. április 3-ig 44-re növekedett számú tagság még mindig mindösszesen 4 tehénnel és 2 lóval rendelkezett.⁴⁰⁶

Ugyanebben az időben, az 1950-es évek elején bevezetett tervgazdálkodás azt jelentette, hogy minden gazda számára felülről határozta meg, hogy az adott esztendőben mit termelhet. A helyzet paradoxonát az jelentette, hogy olyan termények is a szerepeltek a listákon, amelyeket soha nem lehetett a vidéken termelni, s ha igen, akkor nagy ráfizetéssel: pl. koriander, fodormenta, guminövény stb. A gazdák attitűdjét jól érzékelteti, hogy sokszor ahhoz a módszerhez folyamodtak, hogy a vetőmagot a föld végén egy gödörbe elásták, s később jelentették, hogy nem kelt ki.⁴⁰⁷

A gyulakuti néptanács levéltárban őrzött iratanyagai alapján rekonstruálni lehet, hogy a társas későbbi vezetőségi tagjának, Sütő G. Bélának 1950-re mennyi előirányozott termést kellett földbirtoka alapján előállítson. A teljes szántóterülete 1,34 hektárt (2,32 kh) tett ki, ebből 56 ár területen őszi búzát, 7 áron őszi rozsot, 14 árnyi területen árpát, 14 áron zabot, 14 áron kukoricát, 7 áron napraforgót kellett termeszten.⁴⁰⁸ Önéletírásában így emlékszik vissza: „Közbe jöttek a mezőgazdasági feladatok problémák kezdtek szervezni a társas gazdaságot, amitől nagyon ovakodtunk csak megalapították az első társast amelybe mi nem-áltunk be ennek alapján kicserélték a joföldeket adtak helyet rosszast. Ugyis a gyenge földek után is megvolt az állammal szembeni beadások gabonából és megvolt a nagy adó!!!”⁴⁰⁹

Egy 1951-es helyzetkép⁴¹⁰ szerint Havadtón 227 gazdaságot tartottak számon, amelyből 17 föld nélküli, 69 szegényparaszt, 143 középgazda és 8 kulák gazdaság volt. A falu területe 798

Társasalapítási kérelem a havadtói gazdák részéről 1952-ből. MÁLvt, Erdőszentgyörgy rajoni néptanács iratai, F. 937, lelt. sz. 1125, 141-es dosszié, 4. oldal

404 MÁLvt, Fond 937, lelt. sz. 1125, 141-es dosszié (Társas, komaszálás, Havadtó), 4. oldal.

405 Boér Domokos éppenséggel a Gál úr telkéből kiszakított telken lévő egykori uradalmi tyúkpajta alakította át egysejtű tapasztott lakóházzá, melyben leélt az életét.

406 MÁLvt, Fond 937, lelt. sz. 1125, 141-es dosszié (Társas, komaszálás, Havadtó), 8. oldal.

407 SZABÓ István, bitai 2004, 87.

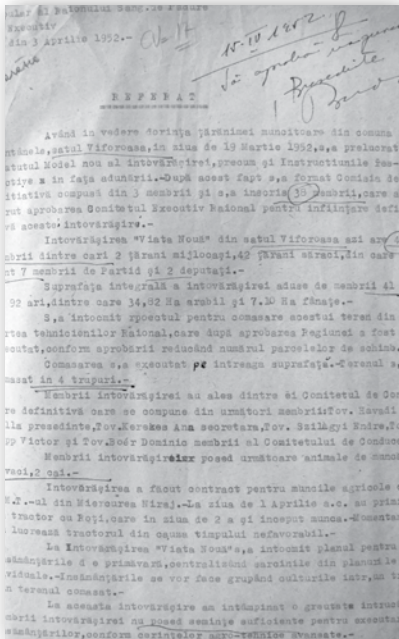
408 MÁLvt, Fond 323, lelt. sz. 297, 7-es dosszié (egyéni beszolgáltatások).

409 SÜTŐ G. Béla önéletírása, 2011.

410 MÁLvt, Fond 937, lelt. sz. 1125, 141-es dosszié (Társas, komaszálás, Havadtó), 7. oldal.

Kapálás a közös földeken. 1970-es évek, SzNM Fototéka (BA)

Referátum az Új Élet társas indulásáról 1952-ből. MÁLvt, Erdőszentgyörgy rajoni néptanács iratai, F. 937, lelt. sz. 1125, 141-es dosszié, 8. oldal

hektár (1386,70 kh), amelyből 417 hektár (724,63 kh) szántó, 70 hektár (121,64 kh) kaszáló, 42 hektár (72,98 kh) legelő, 17 hektár (29,54 kh) szőlő, 1 hektár (1,73 kh) gyümölcsös, 5 hektár (8,68 kh) zöldségeskert, 146 hektár (253,70 kh) erdő, 100 hektár (173,77 kh) terméketlen terület. A cél ennek az ingatlanvagyonnak a társas keretei közé történő integrálása, majd kollektivizálása.

A létrehozott első társas gazdaságba 38 gazda iratkozott be, amely 16%-os részvételt jelent. Közük 37 szegényparaszt, 1 középgazda volt, mind magyarok. Foglalkozás szerint közülük 10 alkalmazott volt (3 a néptanácsnál, 1 a szövetkezetnél, 4 munkás, 2 pártszervezetben). A beiratkozottak családja összesen 70 kétkezi munkást állított ki, akiknek 139 családtagot kellett eltartaniuk. A társulásba összesen 32,89 hektár (57,15 kh) földet hoztak, amelyből 31,80 hektár (55,26 kh) szántó, 1,09 hektár (1,89 kh) kaszáló, családtagonként ez 0,86 hektár (1,49 kh) földterületet jelentett.

A társas földvagyonának a *komaszálása* (összevonása, tagosítása) 4 nagyobb darabba történt, emiatt 53 kívülálló földműves lett elköltöztetve földjéről, melyek közül 14 szegény, 31 középgazda és 8 kulák. A társással szembeni viszonyulás a faluban jó – írták a bizottsági tagok –, bár a középgazdák még mindig várakozó állásponton vannak. A társással szembeni ellenségeskedés a kulákok számlájára írható. A bizottság javasolja a társulás felavatását. Aláírók: Sárdi János, Boér Domokos, Urszuj István.

Az első társast a Gál úr földjéből [hozták létre], aki kapott. Egyszer államosították, s akkor azt kiosztották annak, akinek nem volt földje, azokat utána össze tudták vonni. (Ki szervezte a társast?) Kovács Pista, Boér Domokos, Schneider. Ők a földnek a javába beléültek. Aki akart, beállott, nem volt kötelező. (Miért kellett létrehozni a társast?) Hogy kapjanak ők is földet, volt valami kevés földjük, de az is rossz helyen, a hegyen itt s ott, így a határ lekébe gazdálkodhattak. A férjem elment, Brassóba dolgozott, nem volt pénzlehetőség. Én vetettem, kicsi gyermekem volt, Lakatos Árpád megganéztta, volt elég gabonánk, gyönyörű búza volt. Amikor a társas megalakult, a mi földünk nem esett belé, mint egy nyelv húzódtott közöttte. Bekomiszálták s nekünk adtak 50 árat Töszegbe, de felén örökké víz volt.

A szánkat be kellett fogjuk, mert ha nem, jött a fekete kocsi, vitte volna el a társas idején. A kollektívbe is utoljára álltunk be. (Havadtó)

Az *Új Élet* társas 1956 tavaszán 9 családdal gyarapodott. Vélhetően a helyi ügyvezetők maguk írhatták a jelentést, hisz annak helyesírása és megfogalmazása a korábbi szinteknél is alacsonyabbat mutat: „A föld cserénél részt vettek a Havadtói összes néptanácsi képviselők valamint Urszuly Pista. társas tag. Gall elvtárs a nép tanács gazdagság technikusa. A fent említett bizottság a föld cserét úgy ejete meg hogy igénybe vetette a föld minőségét. Távolságát, valamint az illető személyek érdeme szerint, és társadalmi helyzete szem előtt tartva.”⁴¹¹

Két esztendeig mindent lekapcsoltak, nagyon sok és jó termés volt, s akkor minket sarkalltak, hogy alakítsunk még egy társast. Úgy hiszem, Vörös Zászló volt a neve, 30–40-en voltak benne, egy társasban. Osztán én is vezető lettem, 30 árat kaptam a Gál úrétől. (Havadtó)

„Alig telt el 2 év szervezték a második társast amelybe be kellett álljunk nem volt menség amellelt megválasztottak *Titkár*nak. Aztán kellett szervezzük a munkálatokat ki kellett mérjük a földeket aztán egy nagy bizottság volt megválasztva aztán belemeleggettük a közösségi munkákba!!!”⁴¹²

Hogy milyen volt a közösség érdekében végzett munka? A visszaemlékezők szerint többek közt meg kellett szervezzük, hogy a család korábbi anyagi szűkölködése után a társas teljes termelésének a legjavát az illetékesek minél alaposabban meg tudják dézsmálni. „A vezetőtanács még pálinka főzdet is létesítettünk bent a malom házhoz na de ott volt két beosztott aki kezelte az üstöt aztán a kifőzött pálinkát a tanács tagok szerre ott kellett legyen az osztásra beosztottuk és az ellenőrzést. Aztán képzeljétek mennyire vigyáztunk mint az egész tanácstagok, hogy milyen erőss volt a vám pálinka igaz, hogy megkellett költeni!!! Annyi igaz, hogy a tanács tagjainknak sok volt a feladata, hogy a társas gazdaság feladatait végezzük törvényes formába.”⁴¹³

A kollektivizálás lezárulta előtt három évvel Havadtón újabb társas létrejöttéről tudósít a *Vörös Zászló* napilap. A cikkszerző szerint a faluban korábban már működő társulás jó példát mutatott az egyéni gazdáknak, ezért döntöttek újabb közös gazdaság megalapítása mellett. Ebbe 148 család állt 291 hektár (505,67 kh) mezőgazdasági területtel, a társulást Petőfi Sándorról nevezték el.⁴¹⁴

Nemcsak a pálinkaköztolás számított a helyi funkcionáriusok kiváltságának. A kor sajtóanyagában számtalanszor előforduló frázis, hogy a normalitás értelmében „a helyi közigazgatás élén most azok állnak, akiket

Vörös Zászló
A R.P.H. MAGYAR AUTONÓM TÁRSAMNYI BIZOTTSÁGA ÉS A TÁRSAMNYI NÉPTANÁCSI KAPJA
VIII. évfolyam 130. (2340.) szám, 1959. június 5. péntek, ÁRA 20 HÁNY

Erdőszentgyörgy rajonban mind nagyobb teret hódít a szövetkezeti gazdálkodás

A rajoni pártbizottság körrel-ten irányításával, most, a nagy gazdasági munkások tömjén sem nélkül a szövetkezeti gazdaságokért végzett politikai felvilágosító munka. Aki-nyak a párttagok, a képviselők, az önkéntesek, az ifjúmunkások és nem utolsósorban azok, akik már évek óta a közös gazdaságokban a etetőben a kollektív gazdaságban dolgoznak.

S ez a mély tömeg, a helyi erők által végzett munka mind újabb és újabb magyarázó eredményeket hoz. Az elmúlt napokban is két új társulást avattak.

SIKLODON
már régóta végzik a felvilágosító munkát. Köznevelőkkel már alakult egy társulás a etetőben a 9 családból valóságban A rajon 302 család csatlakozott. A szövetkezeti egyesítések vannak

földművelést, és a földterületet társultak. Az avató ünnepség után meg csak két olyan család maradt, aki az egyéni gazdaságát hívta, így már SIKLODON a szövetkezeti falvak soraiban.

A siklódi társulati földművelők a vasárnap tartott ünnepségen meggyógyultak: az is, hogyan fogtak gazdálkodni az elkövetkező időszakban a etetőben, hogy családunkat egy jéllel adnánk a közös alap javára.

HAVADTÓN
szintén új gazdasági társulást avattak. Itt is már többek közt egy társulás a ez jó példát mutatott az egyéni gazdaságok. Az új társulást 148 családból alakította meg 291 hektár területtel. A társulást Petőfi Sándorról nevezték el.

A rajon 302 család csatlakozott. A szövetkezeti egyesítések vannak

Szóbelőben, főlegesen tevénytársak a társulást Kibőten, Szentgyörgyön és máshol is. Szentgyörgyön mint 100 család kért a társulás megalkotását.

Jelen pillanatban a rajon területén a földművelő családok 71 százaléka már kollektív gazdaságban, illetve gazdasági és általánosított társulásokban dolgozik.

VAHARY ANISZIM

A szövetkezeti gazdálkodás előnyeit ecsetelő újságcikk. *Vörös Zászló*, 1959. június 5.

411 MÁLvt, Fond 937, lelt. sz. 1125, 141-es dosszié (Társas, komaszálás, Havadtó), 9. oldal.

412 SÜTŐ G. Béla önéletrésa, 2011.

413 SÜTŐ G. Béla önéletrésa, 2011.

414 Erdőszentgyörgy rajonban mind nagyobb teret hódít a szövetkezeti gazdálkodás. *Vörös Zászló*, VIII. évf. 130. (2340.) sz. 1959. június 5. 1. oldal.

valaha becsaptak, kisémmiztek”.⁴¹⁵ A klientúra nagyon gyorsan kialakult, melynek eredményeként olyan termékekhez és szolgáltatásokhoz juthattak hozzá kölcsönösen a „közösség érdekeit szem előtt tartó” vezetők, amelyek mások számára nem lettek volna elérhetőek.

Havadtó társaselnökének a visszaemlékezéséből kiderül, hogy a *kéz kezet mos* alapú kapcsolat-építés még egy házépítés terén is óriási engedményekkel járhat: „vettem a téglát a cigányokkal az is elég sokba került a téglagyár közelibe sikerült kivettem, Sikerült elintézzem a gyár főnökével, hogy ott égették ki a gyár katlánjában a téglát!!!

A házépítéshez szükséges tetőszerkezethez fenyőanyagot amit Szovátán tudtam megvásárolni a 7 m-res gerendák voltak ennek az anyagnak az elszállítását teherkocsival tudtam elszállíttatni körülményes volt a teherkocsit elkapni ha pénzért is az volt a szerencsém, hogy kialakult az ismeretségem az üzemi főnököknél, hogy elkaphattam a teherkocsit!!!”⁴¹⁶

Aztán jött a jobbik falat: a kollektív!

1962. február 8-án Havadtón nagygyűlést tartottak a „kulturban”, melyen a megyétől érkezett aktivisták a kollektív gazdaság előnyeit ecsetelték az összeterelt embereknek. „Az aranyos Kollektív gazdaság nagy ünnepség keretén belül szentelődött fel a kulturoththon nagy termébe. Ahol jelen voltak a Megyei nagy Aktivisták akik szervezték a kollektív gazdaságot. Ezen alkalommal megszavaztatták a kollektív mintaalap szabályzatot.”⁴¹⁷

A kor sajtóanyagából folyton visszaköszön, hogy a rajoni pártbizottságok és a falu kommunisztái megkülönböztetett figyelmet fordítanak a meglévő kollektív gazdaságok kibővítésére és újak létrehozására. A társult földművesek folyamatosan „előbbre akarnak lépni, s kéri a kollektív gazdaság megalakítását. (...) Cófalván, Szotyorban, Kisborosnyón, Bitán 15–30 társult földműves család szintén kollektív gazdaság alakítását kezdeményezi.”⁴¹⁸

A cőfalvi mezőgazdasági társulás 1956-ban alakult meg 21 családdal és összesen 17 hektár (29,54 kh) területtel. Az agitációs munka és a nyomásgyakorlás különböző formái eredményeként 1958-ra már a teljes lakosság tagja lett a társulásnak. Ezt követően már csak egy lépés volt a kollektív gazdasággá történő átalakulás. „Már tavaszon több dolgozó földműves kifejezte óhaját, szívesebben dolgoznak kollektív gazdaságban. A cőfalvi földművesek látták, hogy a szomszédos Lécfalván az utóbbi időben milyen szép eredményeket értek el, tudják, hogy az idén is jó lesz az osztlék és a gazdaság összvagyonra az év végéig eléri a 4 millió lejt. Mindez és a felvilágosító munka egyre több hívet toborzott a kollektív gazdaság számára. Így összesen 63 kérés gyűlt össze az elmúlt hét utolsó napjáig. Megalakult a kezdeményező bizottság is, melynek élére Szentgyörgyi Ferenc, a társulás jelenlegi elnöke került. (...) A határban már egyszer s mindenkorra eltűntek a mezsgyék. A társulás tagjai eddig már több mint 35 hektár (60,82 kh) rozstot vetettek egy tagban. Az őszi vetési és talajelőkészítési munkálatok döntő többségét a gépállomás gépei végzik.”⁴¹⁹

415 Hármasközségben kigyúl a fény. *Vörös Zászló*, VIII. évf. 173. (2383.) sz. 1959. július 25. 4. oldal.

416 SÜTŐ G. Béla önéletréje, 2011.

417 SÜTŐ G. Béla önéletréje, 2011.

418 *Vörös Zászló*, VIII. évf. 41. (2251.) sz. 1959. február 19. 1. oldal.

419 Cőfalván megalakult a kollektív gazdaság kezdeményező bizottsága. *Vörös Zászló*, VIII. évf. 242. (2452.) sz. 1959. október 15. 1. oldal.

Szénába indulók. 1970-es évek, SzNM Fotótéka (BGy)

Még ugyanazon év november 5-én, a fenti tudósítástól számított szűk három hétre a *Vörös Zászló* címlapján hozta a hírt: társulásból kollektív gazdaság alakult Cófalván. A kultúrban tartott ünnepi esemény egyben Sepsiszentgyörgy rajon 32. kollektív gazdaságának és 10. kollektivizált falujának az avatóünnepsége volt. A fő kérvényezők Szentgyörgyi Ferenc, Mihály József, Ráduly Károly, Katona Ferenc voltak. A *November 7.* kollektív gazdaság induló vagyona a falu teljes földterülete, valamint 27 ló és 42 szarvasmarha. Elnöknek Mihály Józsefet választották, „azt az embert, akiben bíznak, tudják, hogy elnöki teendőit is kommunistához illően fogja végezni”⁴²⁰

A kollektívek megalakítása után általában „Jöttek a következő nagyon nehezek feadatának a megszervezése előzőleg nem csak lovakat kollektivizáltak. A Maros megyei főnökeink utasítása alapján kellett különből fesősteheneket vásárolnunk olyan 25 dr-bot azoknak is a falusi istállóba elhelyezni!!! Amelyeket egy kollektivista istáloba 5-6 dr-bot lehetett beteni minden istálohoz egy gondozot kellett gyűjteni, hogy átvegye az ICIL-válat.”⁴²¹

Ez a gazdálkodás nem sokáig ment így hozzá kellett fogjunk az építkezéshez ez aztán nem volt nekem könnyű szervezési munka az anyagok beszerzése és az építkezéshez megszervezni a mester embereket a mesterek mellé a segéd munkásokat minden egyes napra ezek a munkákat nem volt könnyű megszervezni!!!⁴²²

A Havadtövel szomszédos Gyulakután 1959-ben a híradások szerint már a 41 kis- és középgazda közös elhatározásából létrejött harmadik társulást avatták, a szervezésben részt vett a nemrég beindult Vörös Csillag hőerőmű munkásainak küldöttsége is.⁴²³ Hármásfaluban a gazdasági társulásokat 1952-ben mezőgazdasági termelészövetkezetté alakították át *December 30.* néven. Az alapítók közt ugyanazok a nevek fordulnak elő, amelyek az 1945-ös földosztásnál bukkantak fel: a nincstelen szegények, akiknek könnyű volt a másfél évtizeddel korábban kapott földet a nagy közösbe adni a nagyobb haszon reményében.⁴²⁴ Ezt követően a kimaradt háztartásokat további

420 Társulásból kollektív gazdaság alakult Cófalván. *Vörös Zászló*, VIII. évf. 260. (2470.) sz. 1959. november 5. 1. oldal.

421 Intreprinderea pentru Colectarea și Industrializarea Laptelui – tejbegyűjtő és -feldolgozó vállalat.

422 SÜTŐ G. Béla önéletrésa, 2011.

423 Újabb társulást avattak Gyulakután. *Vörös Zászló*, VIII. évf. 24. (2234.) sz. 1959. január 30. 1. oldal.

424 MOLDOVAN Mărioara Lenuța 1980, 74–76.

Újabb társulást avattak Gyulakután

Ünnepi díszbe öltözött január 25-én a község, 41 kis- és középgazda közös elhatározással, összföldterülettel a szocialista mezőgazdálkodás útjára ért, társas gazdaságot alakított december 30. elnevezéssel. A gazdaság 83,95 hektár területet gyesít. Ezt a társulást avatták zen a vasárnapon.

A közgyűlésen megjelentek a rajoni párt- és néptanácsi szervek, a helyi szervek, a régebbi alakult társas gazdaság vezetője, a szomszédos falvak szocialista egységeinek vezetői s a VÖRÖS CSILLAG hőerőmű munkásainak küldöttei, akik a szervező munkában is segítettek.

Antal Gyula, a rajoni pártbizottság titkárának megnyitójá

myelet a tagok rövid vita után egyhangúan elfogadták s aláírásukkal is megerősítették.

Amikor a vezetőségválasztásra került a sor, az új társas tagjai azokat javasolták, akiknek jó munkája biztosíték a közös gazdaság fejlődésére. Elnöknek egyhangúlag Vargha Dénes A.-t, titkárnak ifjú Takács Károlyt választották. Az új vezetőség tagjai felszólalásukban ígérték, hogy már most az elején a közös munka alapján szervezik meg az új társas gazdaság tevékenységét s arra törekcsenek, hogy a legrövidebb időn belül megteremtődjének a feltételek a közös alap létesítésére. Azt akarják, hogy társulásuk mintagazdasággá váljék a rajonban.

György és Kádár Gergely vállalták a társas patronálási azt, hogy mind gazdaságilag mind szervezeti vonalon segíti támogatják az új úton elindulkat.

Az ünnepi közgyűlést színvonalas kultúrmműsor követte.

FALUSI

Most is jóleső érzés fog valahányszor gyermekkorotél estéire gondolok. Mennyelegség, mennyi szépség fel ilyenkor a házakban. Faluhelyen a tulajdonképeni tél újév után kezdődiamikor beáll a farsan

A December 30. gyulakuti társulás létrejöttét hírül adó újságcikk. *Vörös Zászló*, 1959. január 30.

társulásokba tuszolták, 1959-ben még mindig alakult újabb társulás Atosfalván. A propaganda-változat szerint „a Hármasközséghez tartozó Atosfalva dolgozói látva, hogy Hármasközség társult tagjai mennyivel jobban és könnyebben élnek, mint az egyéni dolgozók, elhatározták, hogy társas gazdaságot alakítanak. A kezdeményezést tett követte és 68 család rátért a közös gazdálkodás útjára”.⁴²⁵ A település teljes kollektivizálása ennek ellenére majd csak 1962-ben valósult meg.

Az első kollektívek működésének és eredményeinek „kozmetikázott” adatait gondoskodtak minél szélesebb körben terjeszteni, a sajtóanyag lényegében ezzel volt tele. A kommunista hatalom ugyanis tudta, hogy a közösségek az esetleg ellenségesen fogadott ideológiai propagandával szemben hajlamosak elfogadni a tényekre épülő propaganda érveit.⁴²⁶ A tartományi napilapokban közölt cikkek arra hívták fel a figyelmet, hogy a magángazdaság alacsony termelékenységu, sokkal eredményesebb a földek közös használata a géppark igénybevételével, nemesített vetőmagok alkalmazásával. Ez valóban így tűnt ésszerűnek, ám az első évek után a felhasznált vegyszerek a földeket, a hazugságok és lopások a munkamorál lezülését eredményezték. Mindenki tudta, hogy a lapokban közölt számsorok több rendbéli hamisításon mentek keresztül, így a közölt eredmények messze elrugaszkodtak a valóságtól. A napilap propagandacikkei folyamatosan példát állítottak a magángazdálkodók elé. Nyilvánvalóan meghamisított terméseredményeik összehasonlítása mellett a közös gazdálkodás sokoldalú előnyére is igyekeztek rávilágítani, gyakori nyelvi fordulat volt a kollektív gazdaságok gyarapodó vagyónát jelző „milliomos gazdaság” elérése.

„Páván a Győzelem Útja kollektív gazdaság tagsága augusztus 23. tiszteletére az eddig leszerződött 25.000 kg gabonán kívül még 5000 kg-ot szerződött le értékesítésre. Jó munkájukat bizonyítja továbbá, hogy a termelési tervben előirányzott hektáronkénti termést a kalászosokból 1800 kg helyett 2000, a cukorrépánál 19 ezer kg helyett 20 ezer kg-ra emelik. Az első két évnegyedi bevételi tervüket is túlteljesítették, 24.323 lejjel. Így június 30-ig minden munkaegységre 5 lejt

425 Új társas gazdaságot avattak Atosfalván. *Vörös Zászló*, VIII. évf. 59. (2269.) sz. 1959. március 12. 1. oldal.

426 Robert K. Merton társadalomelméleti munkájában ezt *ténypropagandának* vagy *technikai propagandának* nevezi. MERTON, Robert K. 2002, 608.

kaptak, Sütő László például 1085, Bende Lajos 1065 lejt, nagy Pál ugyanannyit.”⁴²⁷

Kicsi, de erős kollektív gazdaság címmel még ugyanabban a hónapban nagyobb cikket közöltek a pávai kollektív eredményeiről. „A pávai Győzelem kollektív gazdaság megalakulás óta számtalanszor tanújelét adta annak, hogy a közös munka kicsit is nagyra visz. Mindössze 212 hektár (368,39 kh) mezőgazdasági területe van, melyen 99 család dolgozik. S e kevés föld is gondtalanabb anyagi életet biztosít a Győzelem tagjainak.

Mi a titka e kollektív gazdaság viszonylagos gyors fejlődésének? Mindenekelőtt az, hogy 1952-től mindmáig helyesen használták fel a párt és kormány nyújtotta lehetőségeket, helyesen használták ki a gazdasági fölszereléseket, s a vezetőség a tagsággal egyetemben gyorsan fölismerte az új helyzetnek megfelelő új feladatokat.

Az évek során 52-ről 99-re emelkedett a tagok száma, de nem növekedett ezzel arányosan a földterület. A kollektív gazdaságnak az új helyzetben is magasabb életszínvonalat kellett biztosítania a kollektivistáknak, hogy megbizonyítsa, a közös gazdálkodás felsőbbrendűségét. Akkoriban az osztályellenesség azt suttogetta, hogy a pávai kollektivisták fölfalják a gazdaságot. Nem falták föl. A tagok mindent elkövettek, hogy növeljék a gazdaság állóalapját. A közel félmillió lejt állóalap nagy részét a termelési eszközök képezik. (...)

Egyesek akadékoskodtak, hogy »mi lesz a kenyérgabonával?« – Új tagok jöttek be s ezért növelni akarták a kenyérgabona vetésterületét. Nem ezt tették s mégis elegendő és fehér kenyere van a kollektivistáknak. Hogyan? Úgy, hogy míg 1955-ben 13–14 vagon gabonát természetettek a pávai kollektivisták, 1957-ben már majdnem ugyanakkora területről 17–18 vagon szemesgabonát takarítottak be. Tehát a hektárhozam fokozásának útját választották. (...)

1960-ig e tekintetben (állattenyésztés) sem lesz lemaradás, mert a tartományi pártkonferencia határozatának szem előtt tartásával növelni fogják az állatsűrűséget, s az önköltségsökkenéssel párhuzamosan növelni fogják a tejtermelést is. Eddig egy fejőstehén évi átlagos tejtermelése 2500 liter volt, 1960-ban 3000 liter lesz. (...)⁴²⁸

A Marosvásárhelyen kiadott és a párt szócsöveként működő *Vörös Zászló* tartományi napilap 1959-ben a címlapon számolt be arról, hogy sikerült Zabola teljes lakosságát valamilyen gazdasági társulásba szervezni (a helyiektől tudjuk: erőszakolni). „Zabolán eddig három társas gazdaság működött s hogy eredményesen, azt bizonyítja az a tény, hogy a még kívülálló 57 család szintén elhatározta, hogy társas gazdaságba tömörül. Az elhatározást tett követte s április 17-én Május 1 néven megalakult az új mezőgazdasági társulás. Ezzel a község dolgozó földműveseinek mindegyike tagja lett a mezőgazdasági társulásoknak. Zabola tehát szövetkezeti község.”⁴²⁹

„Még 1952-ben alakult meg Zabolán az első mezőgazdasági társulás, 33 családdal. A Szocializmus Útja nevű közösség tagjai gazdaságuk nevéhez méltóan valóban a jólét útján haladnak. Eredményeik láttán s a kitartó és türelmes felvilágosító, szervező munka következtében mind

Bálint Mózes gazda udvara. Szörcse, 1970-es évek, SzNM Fotótéka (GJ)

427 Lengyel Károly tudósítása. *Vörös Zászló*, VIII. évf. 157. (2367.) sz. 1959. július 7. 1. oldal.

428 *Vörös Zászló*, VIII. évf. 174. (2384.) sz. 1959. július 26. 5. oldal

429 Mind többen és többen a közös gazdálkodás útján. *Vörös Zászló*, VIII. évf. 96. (2297.) sz. 1959. április 24. 1. oldal.

**Mind többen és többen
a közös gazdálkodás útján**

Zabolán
 eddig három társas gazdaság működött s hogy eredményesen, azt bizonyítja az a tény, hogy a még kívíválható 87 család szintén elhatározta, hogy társas gazdaságra tömörül. Az elhatározást letli követte s április 17-én Május 1-vel megalakult az új mezőgazdasági társulás. Ezzel a község dolgozó földművelésének mindegyike tagja lett a mezőgazdasági társulásoknak. Zabola tehát szövetkezeti község. (LENGYEL Károly.)

Lőrincfalván
 a kollektivizáció szorgalmazása csopornak azért, hogy az évről-évre még gazdagabb legyen az aratás. Egy emberként arra törekednek, hogy több gazdaságot szerveztesítg és gazdaságilag egyaránt megörösítsék. Fáradságukat siker kéri. Az egyelőre gazdálkodók is mind fokább kezdik beátni, hogy mégis csak jobb a közösben. Az őz óta már igen sokan kérték felvételüket a gazdaságba. Az utóbbi napokban újabb négy család kérését vitatta meg, hagyja jóvá a közgyűlés. (GALL János.)

Csitzszentiványon
 április 19-én avasták fel a rajon 101-ik, a községben működik mezőgazdasági társulást. Az új társulásba 128 család tömörült. A fiatal község elnöke Varga Sándor választották, aki eddig is hozmérő, jó gazdának ismertek a községben. (MUSZKAI József.)

Pojánban
 három éve működik egy társas gazdaság. Az azóta eltelt 100 megmutatta, hogy igen helyes úton járnak. A gyakorlati eredménye való hívatkozás eredményesebbé tette az agrárlavorok munkáját is, akik a csoport földművelés tevékenységén fáradoznak. S egyre több lett a társulhoz csatlakozók száma. Az utóbbi hetekben 500 hektárral bővült a közös gazdaság hátlara. Héres András példái 3,85, Tarzon Géza 6,12, Idős Gáspár Ferenc 8,88, Borás Lajos 1,72 hektár földet léptek be a társulásba. Idős Eöth Lajos fiaival együtt adta be a körvényt. (KERÉZSI ANDRÁS.)

Mezőmadarason
 a napokban Érnepölyes kerületébe avasták fel az Aranykálás nevű társas gazdaságot. 46 dolgozó földműveléselőd együttes erővel, hogy a gépek beszerzésével, tudományos művelési módszereket alkalmazva növelik a terméshozamot, erőteljes kibontogítást, szobát és jobbá tegyék éltetik. Az avató ünnepségen a mezőbíróválasztás és mezőföldi kultúracsoporthoz adták elő igen színvonalas műsort és kivántak sok sikert az új úton szülőiknek. (NEMES SÁNDOR.)

Kézdvászárhely rajonban
 április 18-ic a rajon művelésügyi osztályának felkérésére 200 székelyföldi településen megkezdődött a szövetkezési munka. A szövetkezési posták 60,3 székelyföldi területre kerültek a szocialista szektor. (GALL János.)

Zabola szövetkezeti községgé vált. *Vörös Zászló*, 1959. április 24.

Répakapálás. 1970-es évek, SzNM Fotótéka (BÁ)

többen léptek az új útra s jelenleg 334 családot egyesít a gazdaság. Az első társulás példájára 87 család Egyesülés néven újabb társulásba tömörült, 268 ha földterülettel és 1500 juhval és ismét egy másik társulás alakult 198 családdal. Mindhárom társulás tagjai, románok és magyarok egyforma lelkesedéssel és szorgalommal igyekeztek bebizonyítani, hogy a közös gazdálkodás felsőbbrendű és sokkal jövedelmezőbb az egyéni gazdálkodásnál. Ezt a még kívül maradt dolgozó földművesek körében is népszerűsítették. Különösen a Szocializmus Útja társulás tagjai végeztek ilyen vonatkozásban eredményes meggyőző munkát. A szervezésben kitűntek még a tantesület tagjai, valamint a néptanács, szövetkezet alkalmazottai. Fáradságot nem ismerő, jó munkájuk eredménye, hogy a még kint levő 120 család is társulásba tömörült s így Zabola is a szövetkezetesített falvak sorába lépett.⁴³⁰

A meghurcoltatások és a földtulajdon-kiszajátítások lecsengése után a viszonylagos jólét évei következtek be még a legeldugottabb településeken is. Teleki értelmiségi szerint náluk *kitűnően működött a téesz, össze volt vonva a barátosival és pákéivel. A SMA végezte a földek megművelését, volt két traktora a téesznek, amit 1962-ben vettek el a falutól.* (Telek)

Ahogy az egyik tamásfalvi beszélgetőtárs emlékszik, *abban az időben az emberek még hittek a kollektívben. A sok szegénynek osztottak sokat.* (Tamásfalva) Szocialista gazdaság szemléletről lévén szó, nem csoda, hogy szándéka szerint „a kollektív gazdaság gondoskodik az öregekről is. Mindegyik annyit dolgozik, amennyit az egészsége engedi, és úgy részesedik, hogy hiányt ne szenvedjen. Így például Bíró D. Albertné is 200 kg búzát, 129 kg kukoricát, 475 kg szénát, 220 kg zabot, 8 l bort stb. kapott. Ebből és a háztája gazdasága jövedelméből gondtalanul megél.”⁴³¹

1962-re, a kollektivizálás befejezésére a települések ősi úri családjai teljesen felszámolódtak, a családok tagjai vagy kényszermunkán, vagy emigrációba kényszerülve hátrahagyták javaikat. Teleken a Horváth, Deák és Héjja kúriákat állami vagyonnak nyilvánították, és a termelőszövetkezet vette

430 Zabola is szövetkezeti község. *Vörös Zászló*, VIII. évf. 140. (2350.) sz. 1959. június 17. 1. oldal.

431 *Vörös Zászló*, VIII. évf. 7. (2217.) sz. 1959. január 10. 1. oldal.

használatba. Tamásfalván az úri birtokon a béresek és családjaik számára épített zsellérház is állami tulajdonba került, s lebontva elvitték Szöröcsére, ahová az állami gazdaság közési központja költözött (kezdetben még Tamásfalván volt).

Az úri birtokok felszerelésével gyakorlatilag az állam számára megkaparintott helyi földeket művelték meg. *Két brigád volt Tamásfalván, s az állatok, a földterület, a szerszámok, minden el volt osztva kétfelé. A brigádon belül csoportok voltak. A Bányaiak és Hollakyak cséplőgépeivel dolgoztak. Egy cséplőbrigád 19 emberből állott: eregető, zsákoló, behányó, szalmánál kévevágók, töreknél a hölgyek voltak. Reggel fél hatkor sítoltak, mentek az emberek, hatkor kezdődött a cséplés.* (Tamásfalva)

A cséplést a szérún végezték egy aktivista figyelő tekintete mellett, megelőzve, hogy az összehordott gabonából még a lemérés előtt a termelők kivegyék a jussukat. „Aztán közeledett a tavaszi kampány Minden Kollektív gazdaság részére a termelési terv alapján a Megyei Mezőgazdasági Igazgatóság megadta a gazdasági földterülete után terményekre felosztotta és azt végre kellett hajtani.

Utána kezdődött a növényápolás és rövididőn belől az aratás első esztendőbe kézimunka erővel végeztük az egész aratást elég jól is ment a munka mert elég jól kijöttek a normával. A learatott szalmás gabonát kalongyába kellett összerakni!!! És egy hét után be kellett hordassuk a szérúre fogattal!!! A hordás közbe nekifogtunk a csépléshez a cséplőgéphez munkaerőt kellett beszervezni a behordott gabona biztonságba érdekébe meg kellett szervezzem a falusi Tűzolto csoportot minden napra két tűzoltót!!! A cséplési szérúhelyen kívül megvolt jelölve a cigarettázo hely csak ott lehetett cigarettázni!!! A hordás és cséplés eltartott 3-4 hétig ezekután jöttek a soron levő munkák.”⁴³²

A közösen, nagy csoportokban végzett munkaalkalmak a közösségi életre is jó hatással voltak, az emberek – miután már úgymint megszabadították őket a magángazdaság gondjaitól – az együttlét miatt szerettek közös munkálatokat végezni. (A kollektívben egy munkanap hogy nézett ki?) *Volt csoportfelelős, az eljárta, hogy hová kell menni, mindenki vitte az ételt magával. Reggel 7-től, amíg láttak, ha nem volt elvégezve. Tíz, tizenötből állt egy csoport, mikor beléállt egy darabba, az látszott. Annak volt rossz, aki nem tudott gyorsan kapálni, ha volt egy rokon, az kisegítette. Ha nem, addig ültek, akik kiérték a soron, amíg a másik is kiért. Annak azért volt rossz, mert nem tudott annyit pihenni, mint a mások. Jó hangulat volt, pláne mikor leültünk enni, egy órát pihentünk.* (Havadtó)

(Akkor hány állat volt a faluban?) *250 darab. Akinek nem volt földje, az csak jubot, kecskét tartott. Akinek két hektáron (3,45 kh) fejjel volt, az már tartott tehenet, disznót, tinót. A tejet a csarnokba vitték, vállalat hordta el a tejet. Itt lefőlezték, a tejjölt elvitték, a másodtejet visszaadták. A Keresztes-báz első felibe volt a csarnok s a régi szövetkezetben. A kollektív szervezés az úgy volt, hogy futkároztunk, hogy ne legyünk itthon, de aztán kimenekvés nem volt.* (Havadtó)

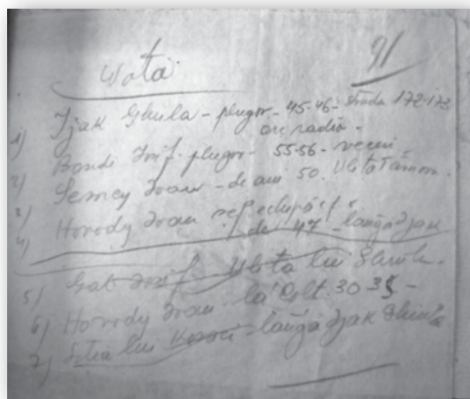
Pityókaválogatás. 1970-es évek, SzNM Fotótéka (BGy)

Adminisztráció, propaganda, feljelentés

A vidék gazdasági életében kulcsszerepet betöltő nagyobb földművesek egzisztenciális el lehetetlenítésével egyidejűleg olyan társadalmi csoport jutott a lokális hatalomhoz, amelynek egyrészt megfelelő rálátása és képzettsége hiányzott a rászabott feladatok elvégzéséhez, másrészt periférikus, mellőzött státusát kompenzálva a régi társadalmi-gazdasági rendszer teljes fölforgatását felsőbb utasításra, túlteljesítve az elvártakat, vakon elvégezte.

„Ezek után rátérek a vezetőség megválasztására!!! Ez elég bonyolult volt mivel a faluba levő aktivitások nagyon pályáztak a vezető szerepre. Nade a falusi föld tulajdonosok nem nagyon értettek egyet a Megyei bizottság javaslataihoz. Aztán rábízták a községi elnök javaslatára!!!! Aki Havadi Sándor Havadtői szegén családból származó volt az előző időkre szolgált a nagygazdáknál ezekután elismerés vele szembe.

Legelsősorba javasolta a gazdaság elnökét az nem volt más mint Sütő G. Béla nekem a válaszom a nemmel volt, hogy nem tudom vállalni, mivel hogy feladatul adta Zeli mama, hogy ne váljalak semmiféle vezetői posztot!!! Én magam javasoltam magam helyett Havadi Mihály szomszédomat ő ugy vállalta hogy én helyettesitem az irányításokat, ezekután Továbbá megválasztották a Kettő mezei brigádosokat elis vállalták a beosztásukat. Utána a gazdaság Raktárosát – plusz – a

Megfigyelt személyek nevei Havadtón 1947-ben. MÁLvt, Csendőrségi iratok, F. 17, lelt. sz. 27, 652-es dosszié, 91. oldal

könyvelőséget. A vége felé nagy ünnepség alakult ki, S közbe a megyei főnökség meggyőződött arról, hogy Béla tata kell hogy végezze az elnöki feladatokat ezek után Magdi és anyátok mivel főiskolás volt ő mondta, hogy válaJam.

Ezek után hogy reám várták az elnöki posztot nekikellett fogni a feladatoknak.⁴³³

Helyi származású nincstelen személyek a politikai hatalom beleegyezését tudva maguk mögött átvették a közösségek szimbolikus és adminisztratív vezetését, s közben teljesen kivetkőztek magukból. *Ez a Húszár, ő rugdosta bé az ajtókat, ő vót a főnök. Nagy részegen jött esténként haza, örökké szedték össze, kocsival hordozták. Most is látszik, az ajtók nem a legjobbakk. (...) Vót egy tanító, úgy hívták, Sárkán, egye ki a fene, nagy kommunista vót.* (Havadtó)

A feljelentések, besúgások egymást érték, ezáltal

a közösség belső rendje szétzilálódott, az embereken a rettegés lett úrrá, a bizalom és az emberi jóhiszeműség zárkózottságra, állandósuló félelemre változott.

El akarták vitetni a fekete kocsival, azt mondta volt a felesége: viteds el s tanítsd meg a gazembert becsületre. Félték, mikor Oroszországból hazajött, hogy elveszi az ő vezető szerepüket. Akkor a legszegényebbekből lettek a vezetők. (A fekete kocsit honnan jött?) [Erdő]Szentgyörgyről, ahogy megjünk fel, van az a Bolya háza, az öregek így ismerik. Annak a túlsó felébe volt kialakítva egy kerítés, szűrős dróttal, nem is volt szabad ott elmenni. Aki oda került a kezükbe, azt jól megverték. (Kik voltak a verőlegények?) Összevissza verődött népség. Egy fekete kocsit teljesített szolgálatot a környéken. Jöttek éjjel s egynapi enniával emelték fel. Mikor elvitték az uramnak a bányát, hát több mint két hónapig

433 SÜTŐ G. Béla önéletrajza, 2011.

minden este tettem a friss ételt a táskába be neki, hogy jönnek, jönnek, mert annyi fenyegetések voltak s annyi mindent mondtak, ha egy mocc volt az úton, már fenn voltunk, s egy rendbéli tiszta ruha. Sok hideg inget viselt abba az időbe az ember. (Havadtó)

Az 1949-es évet Gagyi József a „krízis évének” nevezi kötetében. Elemzésében rámutat, hogy ez volt az az esztendő, amikor a hatalom rendeletei és erőszakszervezetei a társadalom legalsó szintjéig legyűrűztek, az emberek érezni kezdték, hogy nincs menekvés az egyre többet követelő kommunista hatalom elől, s mivel a rendszer állandósulni látszott, rá kellett jönniük, hogy ebben a rendszerben élni kell.⁴³⁴

A szóbeli feljelentéseket az állami szervek ugyanúgy kivizsgálták, mint az írásba adott nyilatkozatokat. A faluközösségekben dúló agresszív, társadalmi frusztrációkat felszínre hozó szimbolikus és tényleges, magából kiforduló, gátlásoktól mentes hatalomátvétel természetrajzát jól illusztrálja az a zabolai szövetkezet ellen készült feljelentés, amelyet súlyos írásproblémákkal küszködő feladója egyszerű, nyílt levelezőlapon küldött be Zaboláról a sepsiszentgyörgyi prefektúrára.

„Címzett: Vármegyei néptanács Prefektura Sfuntu georg, 1949. nov. 3.

mi dolog az elvtársak hogy a szövetkezetbe zabolán s páván egy liter gázt másképp nem adnak csak egy tojásat s két lejét a monopol árut sem agyák sértetlen pecsétes üvegbe ezt megmongya a faluba akárki vizsgálatot kérünk. Harai M eltárs s a társak”⁴³⁵

Senki semmit nem is mert mondani, nagyon félt a nép. Úgy félt az ember, hogy kívül mit beszél, mert ártatlanul is el tudták vitétni. Ők valamit kiköholnak, s így is el tudták vitétni, az első évek elején olyanok voltak. Aztán kezdett stabilizálódni. Ha egyszer rásóztak valamit valakire, két-három alátámasztotta, annak vége volt, azt vitték. Osztán vége lett a fekete kocsis menetnek is. (Havadtó)

A Kis-Küküllő menti Csókfalva az 1950. decemberi átszervezés eredményeként beosztott faluból községközpont lett, melyhez adminisztratív szempontból hozzácsatolták Székelyszentistván, Atosfalva, Abod és Cséje településeket.⁴³⁶ Osztályszempontok alapján a helyi tanácselnök és titkár a helyi szegényparaszti és középparaszti sorokból került ki. 1952-ben a választás helyett már felülről érkező kinevezést alkalmazták.⁴³⁷

A vegyes etnikumú Zabolán az alelnököt egészen Ceaușescu trónra lépéséig a román lakosok közül jelölték, míg a néptanács titkárát a megyei pártbizottság nevezte ki. A sztálinista időkben a helyi vezetők munkáját a különböző pártközpontokból kiküldött munkás származású aktivisták ellenőrizték. Ezek a tudatosan kiválasztott vezetők feltétel nélkül végrehajtották a párt központi apparátusának minden utasítását.⁴³⁸

Situatia Numerica a informatorilor
pe la 25. II. 1951. pana la 25. III. 1951.

Nr. ord.	Problema	activatorul	Nr. Informatorilor			Nr. Informatorilor
			pe la 25. II.	pe la 25. III.	pe la 25. III.	
1.	Danac R.P.R.	Ștef de Păd.	-	-	-	-
2.	Danac R.P.R.	Ștef de Păd.	-	-	-	-
3.	U. C. B.	Ștef de Păd.	3.	-	-	3.
4.	Cooperativa	Ștef de Păd.	1.	-	-	1.
5.	U. C. B.	Ștef de Păd.	4.	-	-	4.
6.	U. C. B.	Ștef de Păd.	1.	-	-	1.
7.	U. C. B.	Ștef de Păd.	2.	-	-	2.
8.	U. C. B.	Ștef de Păd.	2.	-	-	2.
9.	U. C. B.	Ștef de Păd.	-	1.	-	1.
10.	U. C. B.	Ștef de Păd.	-	1.	-	1.
11.	U. C. B.	Ștef de Păd.	-	1.	-	1.
12.	U. C. B.	Ștef de Păd.	-	1.	-	1.

Besúgók számszerűsített nyilvántartása 1951. február–március hónapokban (Erdőszentgyörgy, Kelementalke). MÁLvt, Állambiztonsági iratok, F. 594, lelt. sz. 1235, 596-os dosszié, 356. oldal

434 GAGYI József 2004, 39.

435 SÁLvt, Fond 9, lelt. sz. 17, 553. iratcsomó, 1.

436 MOLDOVAN Mărioara Lenuța 1980, 69.

437 OLÁH Sándor 1998a, 90.

438 POZSONY Ferenc 2012.

A kommunista párt által a helyi néptanácsok élére kinevezett elnök sokszor analfabéta, a lokális társadalom marginalizált rétegéből származott. *Sokszor éjjeleket nem tudok aludni s úgy végig gondolok sokmindent, azt az időt, hogy olyan nagy helyt voltak el, mindenkire rá voltak törve, de a gyermekeikből egyből se lett semmi. Nem tudták taníttatni, nem volt eszük hozzá. (...) Soba nem felejttem el, hogy Szalkai Ibolyka tanított, Kovács Pista bá leányának nem adott jó jegyet s ugye Szentgyörgyön volt a difuzor központja, hogy megpellengérezte, hogy Ibolyka el is ment Havadtőről. Más se tudott jó jegyet adni, mert nem volt jó tanuló. (Havadtő)*

Situatia Anunerea a Informatorilor
Data 25 II 1951 până la 30 IV 1951

№ Problemei art.	Obiectivul	№ Informatorilor	№ Informatorilor	№ Informatorilor	№ Informatorilor
		Realizati	Participanti	Mag. absconditi	Info Informatorilor
1. Informatorii	Făcându-le	1	—	—	1
2. Informatorii	—	1	—	—	1
3. Informatorii	Racina	1	—	—	1
4. Informatorii	Chinul-Mic	—	1	—	1
5. Informatorii	Pro-dale	1	—	—	1
6. Informatorii	Șinderei	3	—	—	3
7. Informatorii	Chibod	1	—	—	1
8. Informatorii	Bereni	1	—	—	1
9. Informatorii	Măruș	1	—	—	1
10. Informatorii	Bezdă	1	—	—	1
11. Informatorii	—	1	—	—	1
12. Informatorii	—	1	—	—	1
13. Informatorii	—	1	—	—	1

Bestűgók számszerűsített nyilvántartása 1951. február–március hónapokban (Gyulakuta, Havadtő, Hármásfalu). MÁLvt, Állambiztonsági iratok, F. 594, lelt. sz. 1235, 596-os dosszié, 357. oldal

Aratás, 1970-es évek. SzNM Fotóteka (BÁ)

A korszak magyarországi anyagait tanulmányozva állapította meg Gyarmati György az 1950-es évek káderrendszeréről, hogy „döbbenetes, bár nem érthetetlen az a hanyatlás, ami a negyvenes évtized utolsó éveitől a hivatali írásbeliséget jellemzi. Levéltári anyagokban bűvárkodva a korabeli iratok stílusának és helyesírásának hirtelen alsótagozatos elemista szintre romlása önmagában is azonosíthatóvá teszi az »új népi káderek« hivatalba lépését.”⁴³⁹

Ugyanerre a következtetésre jut Oláh Sándor is a székelyföldi viszonylatokat elemézve. Homoród vidékének kollektivizálási dokumentumaiból kiténik az új elit az agresszív, intoleráns, alternatívákat kizáró magatartása, amelyet a kutató egyrészt a hierarchiában fölötte állók elvárásaira adott válaszként, másrészt a korábbi stigmatizáltság és kirekesztettség kompenzációs következményeként magyaráz. Megállapítja ugyanakkor, hogy szembe tünő a hivatali ügyintézés és az adminisztratív szakmai kompetencia drasztikus zuhanása ezekben az években.⁴⁴⁰

Ráadásul ebben a kifordított korszakban becsületesnek és a kommunisták részére megbízható embernek csak az számított, következésképp az juthatott földi javakhoz, „aki sem fizikai, sem szellemi munkája után semmit felmutatni nem tudott”.⁴⁴¹

(Mondta, hogy jobb volt a magángazdaságban. A kollektív időbe elnök volt, magának sem volt jobb?) *Pénzt nem kaptam, csak normára dolgoztam tizenkét esztendeig. Akkor tanultak a gyermekeim. Gabonát kaptam, disznót tartottunk. Aztán kényszerítették, hogy a pártba lépjek be. (Felesége) Én ellenkeztem,*

439 GYARMATI György 1991, 62.

440 OLÁH Sándor 1998b, 112.

441 MÁTHÉ János 2008, 164.

nem akartam hagyni, osztán a nagy leányom azt mondta, ne ellenkezzem. Kijött a megyétől a titkár, kérdi: miért nem engedi, hogy beálljon a pártba, hát elnök. Mondom, eddig is a munkája után élt. Azt mondja: tudom, hogy miért nem akarja, mert a leggyaralóbb, leghitványabb emberek voltak a párttagok. (...) Meglássa, mikor a maga ura beáll, az olyanszerű emberek mind mennek maga után. Így is volt. (Havadtó)

(Akik az irodán dolgoztak, azok jobban hozzáfértek?) Amennyit ők akartak. A mérésnél volt sok minden. Én örökké zúgolódtam, aki fix normás volt, zsákokkal vitte a cukrot, egy szál répát nem kapált. Ez a kicsi Pista egy szál répát nem kapált, mégis zsákoslag vitte a cukrot. Mi a tarisznyával a hónunk alatt, s a sok répát kapáltuk.

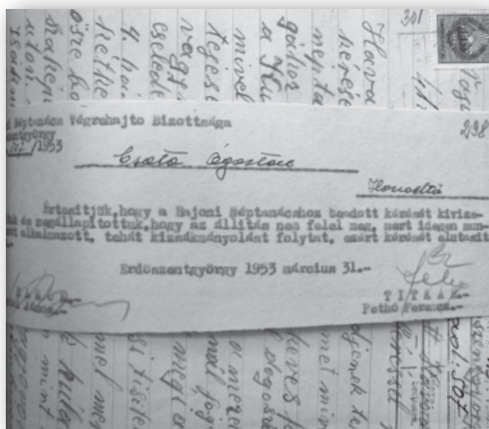
Én a répát örökké sűrűre hagytam, mert nekem az uram tizedelte ki, volt ilyen tizedelő kapánk, ha több maradt, azt kapáláskor kidobtam. Sűrűn hagytam, sok répa lett, nem lettek nagyok, de sok lett, s úgy reméltem, hogy kapok cukrot, de akkor is a hónam alatt elhoztam. Én egyszer ezt egy nagygyűlésbe felhoztam, hogy nincs ez jól így, de osztán olyan ellenség lettem... (Havadtó)

A szabályozás mellett ellenőrző tevékenységet is kifejtének az intézmények. Az ellenőrzési módszereket jelentések, terepen történő helyi ellenőrzés, kielemező gyűlések, helyi társadalmi nyilvánosság jelentette. A büntetések a vétségeknek megfelelően: börtön, kényszermunka, pénz-büntetés, fizikai agresszió, írásbeli megrovás.⁴⁴²

„Minden kéthétbe kellett vezetőtanács gyűlést tartsak feladatuk elvégzésére a következő munkák végrehajtását amit a brigádok kellett végrehajtsák a csoportfelelőkkel együtt megvalítsák. Ezeknek a munkáknak az elvégzését ismertették a brigádok!!! Nade aztán engemis minden heten beszámoltattak a közvetlen felelőseim amelyet minden alkalommal erdőszentgyörgyön tartották meg aminek a neve Cuász volt magyarul KUÁSZK.”⁴⁴³

Az 1949. április 12-ei pityóka vetőmag ügyében kiadott prefektusi rendelet tükrözi a hatalom mindenhatóságát, a nagy terv végrehajtásának a fontosságát. Eszerint minden fuvart meg kell állítani, amely a megyéből pityókát akar kivinni, ennek végrehajtásáért főleg a megyehatáron lévő települések tanácsai a felelősek. Azok a települések és gazdák, melyeknek nincs vetőmagjuk, a helyi tanácsok szereznek be nekik pénzzért. Azokon a településeken, ahol többlet van, tartoznak a többinek a beszerzés lehetőségének a biztosításával. A prefektusi rendelet a pityókaszezon végéig tart.⁴⁴⁴

Rajoni Szekuritáté, Erdőszentgyörgy: „Tudomásukra hozzuk, hogy az utóbbi időben falun és városon egyaránt gyufahiány észlelhető. Ez a hiány a spekulánsok számlájára írható, akik gyufafélszleteket vásárolnak fel és azokat falvakon élelmiszerekre cserélik. Kezdeményezzenek vizsgálatokat az önök körzetében, hogy leleplezzék

A kulákosított Csató Ágoston felmentési kérelmére írt hatósági válasz. MÁLvt, Erdőszentgyörgy rajoni néptanács iratai, F. 937, lelt. sz. 1125, 146-os dosszié, 298. oldal

442 OLÁH Sándor 1998a, 94.

443 SÜTŐ G. Béla önéletrása, 2011. A visszaemlékező által említett KUÁSZK az 1980-as években kidolgozott településrendezési (szisztematizálási) tervekben a több községközpontot magába tömörítő regionális egység – Consiliu Unic Agroindustrial de Stat și Cooperatist (C.U.A.S.C.), azaz állami és szövetkezeti agroindusztriális egységes tanács – neve.

444 SÁLvt, Fond 9, lelt. sz. 17, 283/1 irat.

ezeket az elemeket és átadják a Miliciának. Az eredményt két napon belül jelentik e rendelet átvételét követően. (1951. január 25.)”

A dokumentum második lapjaként lefűzött kivizsgálási eredmény:

Szekuritáté Regionális Igazgatósága, Marosvásárhely: „Az önök gyufahiányra vonatkozó rendeletére a következőket jelentjük: A rajonunk területén végzett ellenőrzésekből kiderül, hogy a falusi szövetkezeteket a helyi postahivatalok látják el gyufakészletekkel, mely havonta 36 000 doboz gyufát jelent, azonban a vizsgálatból kiderül, hogy ez a mennyiség nem elegendő és hiány tapasztalható. Ez okból kifolyólag a posta az illetékes szervekkel konzultált, hogy a havi mennyiség 50 000 doboz gyufára emelkedjen.

Ugyanakkor jelentjük, hogy a mostanig végzett vizsgálatok során nem fedeztünk fel olyan elemeket, akik gyufát cserélnének falvakban élelmiszerre. Az ügyet a továbbiakban is figyelemmel követjük, és abban az esetben, ha gyufaspekulánsokra bukkanunk, jelenteni fogjuk esetről esetre. (1951. jan. 28.)”⁴⁴⁵

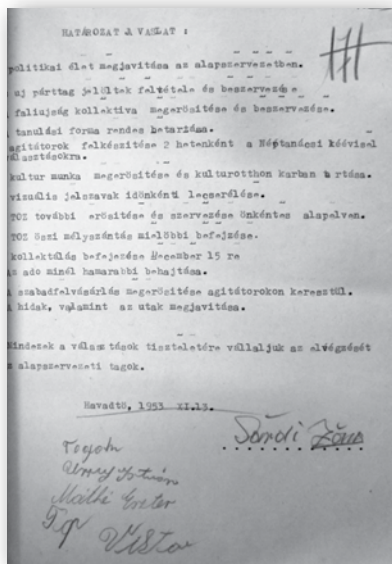
Más példa: „Szekuritáté Regionális Igazgatósága, Marosvásárhely: Az önök telefonos rendeletére a következőket jelentjük: Körzetünkben 5 kollektív gazdaság létrehozása van tervbe véve a következő községekben és falvakban: Nagykenden, ahol 10 földműves iratkozott be, Szentdemeteren, ahol 12 földműves van feliratkozva, Berében 4 földműves iratkozott be a kollektív gazdaságba, Gyulakuta községben, *Havadtó* faluban 15 földműves. Ezeknek a kollektív gazdaságoknak a létrehozása az első negyedére van betervezve.”⁴⁴⁶

Tamásfalván és Cófalván többször hallottuk emlegetni, hogy a környező falvak viszonylatában is *nálunk voltak a legmocskabb kommunisták. Tamásfalvára az a jellemző, hogy nagyon sok pártember került ki vezető posztba, megyei szintre. Kézdi rajonba. Szívvel-lélekkel ezek a párt mellett voltak. A szegény rétegből. Olyan is volt, hogy Kolozsváron valami magas major [ezredes] vagy szekustiszt volt. Azt én is ismertem... (A falubeliek tudták, hogy ki a szekus?) Tudták. Nem volt ő besúgó, tiszt volt. (...) Falusi szinten a pártemberek szökdöstek a maguk módján, de nem attól függött, hogy tanulsz vagy nem. A szegény is meg tudta engedni, hogy taníttassa a gyermekét. (Tamásfalva)*

Ezt a korabeli sajtó anyagai is alátámasztják, hisz az 1950-es évek tartományi jelentéseiben több alkalommal szerepelt Cófalva mint az új rendszer melletti egyik legelkötelezettebb település.

Társadalmi téren kétségtelen, hogy széles rétegek számára jelentett felemelkedési lehetőséget a kollektívbe történő belépés. A kor propagandája élt is ezeknek a soroknak a megmutatási lehetőségével, a változások dicséretével.

A Maros megyébe elszármazott háromszéki téglavető cigány család életkörülményeinek a javulása – a cikkíró szerint – a kollektív gazdaságba való belépés eredménye. „1953-tól nem kódorgunk. Azóta, hogy kollektivista vagyok – teszi hozzá, s apró szemek kacag, amint rámnéz.

A havadtói pártalapszervezet feladatvállalási nyilatkozata. MÁLvt, Erdőszentgyörgy rajoni bizottság iratai, F. 1162, lelt. sz. 1393, 29-es dosszié, 133. oldal

445 MÁLvt, Fond 594, lelt. sz. 1235/1. (A Szekuritáté levelezése és vizsgálatai), 1–2. oldal.

446 MÁLvt, Fond 594, lelt. sz. 1235/1. (A Szekuritáté levelezése és vizsgálatai), 5. oldal. Kiemelés tőlem – K. I.

Jó kollektivistá – dicséri mellettem az elnök, mire Sztojka (mindenki így szólítja a kollektívben – tehát nevéen szólítják és nem tegezik, ami a megbecsülés jele a cigány irányába – K. I.) önérzetesen kihúzza magát. – kivetette már a téglát? – Én-e? Én már nem vetek téglát. Fogatos vagyok, nincs arra időm... – Gyere ebédelni, Sztojka – kiáltja az asszony s Sztojka elindul. Ideérik a füstölt hús illata. Sztojkaék az idén két hízott sertést vágtak és fehér kenyeret esznek. Hét éve, hogy kollektivistá s a közösség szorgalmas, dolgozó, egyenes embert faragott belőle. Hajdan került a munkát, sokat ivott, alamizsnára szorult, földig hajolt a gazdagok előtt. Most úgy ül az ökrösszekéren, mintha odanőtt volna, mint, aki magáénak érzi a kollektív gazdaságot. Azt mondják, hogy néha-néha még a korszó fenekére néz, de mind ritkábban. Különösen azóta kerüli a duhajkodást, hogy kiénekelte az agitációs művészbrigád. Néha még összevágja a bokáját, ha vezetőember szólítja, de meg nem hajol senki előtt. Annyit keres a kollektívben, mint bárki más, aki jól dolgozik. Megkapta a közösségtől a legdrágábbat: a dolgozó embernek kijáró tiszteletet és megbecsülést.”⁴⁴⁷

A *Vörös Zászló* 1959. február 19-ei számában *Sepsiszentgyörgy rajonban mind nagyobb teret hódít a közös gazdálkodás* címmel olvasható beszámoló szerint: „A rajoni pártbizottság irányításával a helyi erők különösen jól dolgoznak *Cófalván*, Besenyőben, Bitán, Nagyborosnyón, Szotyorban, Aldobolyban, Nagyajtán, Baróton, Köpeczen, Kisborosnyón és Egerpatakon. Döntő mértékben a helyi párttagok, képviselők, agitátorok és értelmiségiek munkájának köszönhető, hogy ezek a falvak is a teljesen szövetkezetesített falvak sorába kerültek.”⁴⁴⁸

Az 1960-as évektől újabb lendületet vett a termények szerződéses lekötése. A termelők a falu és a város közötti árucere-elmélet szerint ipari árukért ellátják terménnyel, élelmiszerral a városi népet és nyersanyaggal az ipart, azaz terményfeleslegeiket nem viszik a szabadpiacra, hanem szerződéses alapon előre meghatározott áron leadják, ám ez az „önkéntes” (valójában kényszerítéses) típusú beadási rendszer már a korábbi évekből ismerős volt a földművesek számára.⁴⁴⁹

Az elégedetlenségek és az erőszakoskodások vezettek oda, hogy Kézdiszéken partizánakciókra is sor került, melynek során korábbi gazdák váltak előbb szegényeket védő, hatalmi embereket támadó rettegett törvénytelen kivüliekké, majd áldozatokká. Az oszdolai betyárok, Pusztai, Jeges és Decsi (Dézsi) neve ma is ismerősen cseng Háromszéken.⁴⁵⁰

Az egyéni beszolgáltatások számsorai Havadtöről 1952-ből. MÁLvt, Erdőszentgyörgy rajoni néptanács iratai, F. 937, left. sz. 1125, 46-os dosszié, 1. oldal

447 Sztojka otthonra talált. *Vörös Zászló*, VIII. évf. 108. (2318.) sz. 1959. május 10. 1. oldal.

448 Sepsiszentgyörgy rajonban mind nagyobb teret hódít a közös gazdálkodás. *Vörös Zászló*, VIII. évf. 41. (2251.) sz. 1959. február 19. 1. oldal.

449 MÁTHÉ János 2008, 169.

450 Lásd IOCHOM István 2009.

Több acél = több kenyér! Szövetkezetesítés, iparosítás

Az 1950-es évektől kezdve a mezőgazdasági átalakításokon kívül az új hatalom a társadalom teljes spektrumának átszervezését sürgette. A települések hagyományos mesterségeivel foglalkozókat számba vették, tevékenységüket szövetkezi keretbe importálták, iparendély kiváltásának kötelezettsége mellett. *Szabó több is volt. De osztán azok a kollektívbe kerültek. Minden volt. Kovácsműhely volt a kollektívbe, a régi kovácsok oda kerültek be, az asztalosok is oda kerültek be.* (Tamásfalva)

A korábbi magánvállalkozásokat szerre megszüntették, vagy ellehetetlenítették helyzetüket és megbuktatták. Helyüket az állami vállalatok és háziipari szövetkezetek vették át, amelyeket az országos szövetkezeti unió felügyelt. Sorra csődbe mentek a régi magánboltok. A korábban is termelő mesteremberek tevékenységét ellenőrzésekkel szorították vissza, az embereket folyamatos megfigyelés alatt tartották. *Akkor úgy volt, hogy készruhát nem lehetett kapni. Az azt jelentette, hogy ünnepek előtt, karácsony, húsvét, pünkösd előtt az úgy volt szokás, hogy egy új ruhát vagy egy új kabátot, nem is tudom, hogy mondták neki, télen például, karácsony előtt egy bundás dzsekit rendeltek, s azt készítette. Nadrágot... vagy valamit újat csináltattak. S osztán a másik munka az volt, hogy a nadrág kilyukadt, s akkor megfódoztatták, így egész... nem tudom, hogy mondták, hogy az egész két lábra tettek ilyen vázson anyagot. Kívül. Réjahúzották. Azt tudom, hogy rengeteg munkájuk volt, este 12-kor, 1-kor feküdtek le. Későre feküdtek le, s korán keltek.*

A mezőgazdasági termelőszövetkezet kovácsműhelye Zabolán. 1970-es évek, SziNM Fotótéka (BGy)

Iparendélyt is kiváltottak, de valószínű óriási sokat kellett fizessenek, s akkor feketén dolgoztak. S volt egy ilyen felhajtó, jött és próbálta elkapni őket, hogy adót nem fizettek, s mégis dolgoztak. Osztán emlékszem, hogy eccer az illető megjelent, a nevit keresem... Asszem, hogy valamelyik tanárnőnek az apja volt, finánc volt, megjelent, s ezek nem tudom, hova, gyorsan eldugták a ruhákat. S az illető béjött, réjamatott, s azt mondta, onnan szedjék ki. Ki kellett szedjék, pont arra mutatott, abova eldugták. (Cófalva)

Annak idején, mikor építettük ezt a házat, az uram dolgozott, én később kezdtem dolgozni. Vettünk részletet, mindent meg kellett venni. Akkor nem voltak olyan nagyok a kamatok. 1973-ba építettük, a rajzot megcsinálták, régebb egyforma házakat terveztek (...) Akkor olcsóbb volt minden, könnyebben meg tudtak venni. A téglát s a szarufát apósoméktól kaptuk. Nekik volt egy házuk, ami nem készült el, azt lebontottuk, s ide kihoztuk. Emlékszem, hogy a cigányok vetették a téglát, még a magyarok is, akik építeni akartak. Csinálták a téglát, kiegészítették. Régebb nem volt téglagyár. A miénk is cigánytégla, nem gyári. Egyebet mindent mi a két kezünk után részletre, ahogy lehetett, úgy csináltuk meg. (Havadtó)

Vettünk részletet, mindent meg kellett venni. Akkor nem voltak olyan nagyok a kamatok. 1973-ba építettük, a rajzot megcsinálták, régebb egyforma házakat terveztek (...) Akkor olcsóbb volt minden, könnyebben meg tudtak venni. A téglát s a szarufát apósoméktól kaptuk. Nekik volt egy házuk, ami nem készült el, azt lebontottuk, s ide kihoztuk. Emlékszem, hogy a cigányok vetették a téglát, még a magyarok is, akik építeni akartak. Csinálták a téglát, kiegészítették. Régebb nem volt téglagyár. A miénk is cigánytégla, nem gyári. Egyebet mindent mi a két kezünk után részletre, ahogy lehetett, úgy csináltuk meg. (Havadtó)

Az 1950-es évekre *ahogy én visszaemlékszem, volt sok szegény család. Nyáron mentek napszámba, szolgálni a fiatal lányok. Lozsádra jártak dolgozni, a mezőn dolgoztak egész nyáron s őszig, amíg volt mit dolgozni. Akkor mi a mezőre nem jártunk, azért nem emlékszem. (...) Rozsot vetettünk kenyérnek, itthon sütöttük a kenyeret, amíg volt liszt, amíg kezdtek az üzletbe hozni. Volt az az idő, hogy csak egy negyed kenyeret kaptunk, nem volt az elég, de volt ismerős s kapott azon kívül kenyeret. Akinek nagy családja volt, ott bizony nehéz volt. A cukrot, olajat, húst csak Vásárhelyt tudtuk megvásárolni, korán elmentünk, sorba álltunk, hogy kapjunk. Kicsi fizetés volt, de jobban be tudtuk osztani, mert nem volt drága semmi.* (Havadtó)

Agrárkiállítás Sepsiszentgyörgyön 1951-ben.
SzNM Fotótéka (ismeretlen fotós)

A Kis-Küküllő mente és a Feketeügy menti települések markánsan eltérő módon zárták az iparosítás korszakát. Míg a háromszéki falvakban a kollektív gazdaságok köré szerveződő terményraktárakon kívül nemigen említhetünk nagyobb volumenű beruházásokat, ipari fejlesztéseket, azok továbbra is a mezőgazdaságból és a régióközpont, Kovászna ipartelepein teremtették meg életfeltételeiket, a Kis-Küküllő menti falvaknak egészen más utat jelölt ki a szocialista hatalom.

A Hangya szövetkezet keretében 1951-ben Erdőszentgyörgyön gyümölcsfeldolgozó alakult, amely a vidék gazdag gyümölcsstermését használta fel. Mivel már az első év nyereséget termelt, fokozatosan kiépült az egység a Bözöd felé vezető út mellett, amely a tucatnyi állandó alkalmazott mellett szezonmunkásokat – főleg asszonyokat – foglalkoztatott. Jó termés idején a következő évtizedekben is a bedolgozók száma elérte az 5–600 főt, a környék településeinek munkalehetőséget teremtett.⁴⁵¹ A fajták biztosítása érdekében 1952-ben faiskolát létesítettek egy 3 hektáros (5,12 kh) területen, mely a környék gyümölcskultúrájára nagy hatást gyakorolt.⁴⁵²

Erdőszentgyörgy egyik legnagyobb szövetkezete az 1955-ben létesített Küküllő Kisipari Termelőszövetkezet, mely indulásakor 5 szekcióval és 62 taggal rendelkezett. A szolgáltatások és a termelés rohamos bővülése eredményeként 1985-re már 1300 munkás dolgozott 24 részlegen.⁴⁵³ Az 1950-es évek iparosítási hullámaként vágóhíd, gabonarakár, növényvédelmi központ, szarvasmarha-megtermékenyítő központ, termékbe gyűjtő raktár és disznóhizlalda létesült, igaz, hogy 1968 után, mivel a település elveszítette rajonközponti szerepét, hasonló méretű fejlesztésekre már nem került sor, kevés továbbfejlődő vállalata maradt a községnek.⁴⁵⁴

Gyári munkások a „bányaság” (saját gyűjtés)

451 BARTOS Miklós – DÖME László 2005, 42.

452 BARTOS Miklós – DÖME László 2005, 42.

453 BARTOS Miklós – DÖME László 2005, 41.

454 BARTOS Miklós – DÖME László 2005, 42.

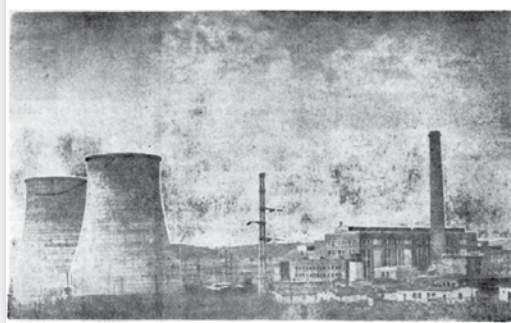
Az 1970-es évek elején a gyümölcsstermesztés még új lendületet vett, megalakult a termelőszövetkezetek közötti társulás, melynek keretében a település határában 60 hektár (104,26 kh) málna, 10 (17,37 kh) hektár ribizli, 5 hektár (8,68 kh) mogyoró, 100 hektár (173,77 kh) dióültetvényt létesítettek.⁴⁵⁵ *A gyermekeknek vakációba milyen jó nyári kereset volt. Az egy nyári szezon volt, ahogy beállott például a málna. Aztat a kollektív tavasszal, vagy mikor metszési idő volt, asszem tavasszal, vótak, amelyikek kollektívisták vótak, na azoknak, hogy kijöjjön a fizetésük, vót egy norma, mittudomén, egy esztendőre volt, hogy 100 nap vagy ilyenmi. S azok bé voltak osztva oda, hogy na te máma mész, vagy ezen a héten oda, s aztat csinálod. Nem mész vetni, vagy nem mész egyebűve. Hát az is függött, me olyant nem szabhattak bé, amelyik tövestől vágta volna ki, egy kicsit kellett értsen is hozzá. S akkor volt a ribizli, az csak fekete ribizli volt, de ezek mind ilyen szezon munkák voltak. Volt, hogy fizettek minden este, volt, aki számított menni, amíg tartott a szezon, az a végén kérte. (S most hogy néznek ki azok a gyümölcsösök?) Most? Kaszálók. A mogyorós még megvan, őriztetik, osztán nem tudom, hogy valaki megvette, vagy mi... (Erdőszentgyörgy)*

Havadtón az 1970-es években a meglévő téglagyár mellett könnyűipari termelőegység, kosárgyár létesült, mely a település asszonyai közül többeket munkahelyhez jutatott. Termékeiket bel- és külföldön egyaránt értékesíteni tudták. *A kosárgyár 1972-be indult meg. Én 73-ba kerültem oda vesszőt húzni, ott tanították be a munkásokat. Jöttek a szentgyörgyi cigányok, s azok tanították meg. Az elemzett települések társadalmi és gazdasági átalakulásának lehangosabb eseménye a Gyulakután felépített hőerőmű, mely már évekkel a beindítása előtt környékbeliek százainak adott munkát.*

Hármasfalu, Erdőszentgyörgy, Havadtó, Kelementelke lakossága egy részének fontos bevételi forrást jelentett az idénymunkaszerűen nyújtott szolgáltatás. „Aztán telt mult az idő alakult a kereseti lehetőség közbe vettem lovat és 1952-es évbe megkezdődött „a gyulakuti” hőerőmű építése ahol a lovakal alkalom volt fuvarozásra aránylag meg is fizették a szállítási munkát a küküllőből kellett szállítani a homokot amit km. után fizették egyéb szállítá volt a Havadtói Téglagyártól szállítottuk a téglát.”⁴⁵⁶

Az erőmű a két térség – sőt, Székelyföld – viszonylatában is az 1950-es évek közepén a legnagyobb befektetésnek számított, mellyel a település egyszerűen az ország energetikai

Erdőszentgyörgy Ontja a fényt az erőmű

A gyulakuti hőerőmű 1959-ben. *Vörös Zászló*, 1959. augusztus 22.

térképére került, igaz, a propagandaanyagokban nagyon sokáig a rajonközpontot, Erdőszentgyörgyöt emlegetik az üzem településeként. Az iparosítási tervek szerint ugyanis az Erdőszentgyörgy–Gyulakuta iparosodottabb tengelyt kiterjesztették volna a Szováta–Balavásár településtengelyre, mely egy nagy ipari vidékként kapcsolódott volna be az országos ellátórendszerbe.⁴⁵⁷ Nem csodálkozhatunk, hogy ebben a grandiózus vízióban az áramtermelő erőmű beindítását a mesterséges bolygók és világűrrakéták technológiai csodájával egyenértékűként emlegették az újságcikkekben.

„1954 április 12, 22 óra 7 perc. Az impozáns vezérműteremben összegyűlt szerelők, technikusok izgalma eléri a tetőfokot. Az 1-es számú turbogenerátor kiállva az ellenőrzési próbát, – a

455 BARTOS Miklós – DÖME László 2005, 42.

456 SÜTŐ G. Béla önéletréje, 2011.

457 Interjúadat. Havadtó, 2011.

percenkénti 3000 fordulatot már rég elérte. Innen adják optikai távközléssel a jelt: A gép szinkronizálásra készen! A vezérműteremben a jelzés vétele után elektromos osztály főnöke üzembe helyezi a szinkronoszópót, mely először gyors fordulatosokat végez. Egy-két fordulatszám, néhány kézmozdulat és a szinkronoszóp lassul. Már alig észrevehető a forgása, mikor hirtelen kapcsol az osztályfőnök, s e pillanatban kigyúl a kapcsoló vörös lámpája. Tapsorkán csap fel. Népi demokratikus államunk e kolosszális létesítménye a civilizált ember nélkülözhetetlen eszközét, a villamos energiát szolgáltatja. Az 1-es számú turbogenerátor az országos hálózatnak dolgozik, 25.000 kW teljesítő képességgel. 1954 áprilisában termelni kezd az erdőszentgyörgyi hőerőmű első 25.000 kW gépcsoportja, 1954 decemberében a második, 1955-ben a harmadik, 1956-ban a negyedik és 1958-ban az ötös gépcsoport. Jelen pillanatban ez nemcsak tartományunk, de hazánk legnagyobb kapacitással dolgozó hőerőműve. Megindulása óta összesen mintegy 2,7 milliárd kw óra villamosenergiát termelt. Szemléltetés végett csak annyit, hogy üzemünk ma fedezni tudná Bukarest összes ipari és világításienergia szükségletét. Amiről feltétlen beszélnünk kell, az a Szovjetunió önzetlen segítsége, amellyel hozzájárult e nagy és modern üzem építéséhez.”⁴⁵⁸ A hőerőmű „egész berendezése a Szovjetunióban készült, ott, ahol mesterséges bolygókat és világűrakkétákat bocsátanak fel”⁴⁵⁹

A Vörös Csillag hőerőmű dicsérete a *Vörös Zászló* napilapban. *Vörös Zászló*, 1959. április 14.

Szabadidő, művelődés, infrastruktúra

A tervgazdálkodással a hatalmi szervezet a mindennapi élet tradicionális időhasználatát támadta meg. Amellett, hogy a munkára fordítható idő lehető legteljesebb kihasználását irányozták elő, a munkaszüneti napra, vasárnap délelőttre is úgy szervezték meg a tevékenységeket – közmunkákat, gyűléseket, kiértékelőket –, hogy azok egybeessenek a templomba járásnak, a hitélet gyakorlásának tradicionális idejével.⁴⁶⁰ Az ateista szemléletű hatalom kifejezetten üldözte a vallásos alkalmakat, megmozdulásokat.

Az új világregend a tradicionális közösségek évszázados hagyományait is átalakította, felszámolta. Míg sok székelyföldi településen az 1920-as években hagyományosan keddi vagy csütörtöki napon tartották az esküvőket, mivel az egyház tiltotta a vasárnapi hangos mulatozást, a kommunista hatóság-

458 Tartományunk büszkesége. Az erdőszentgyörgyi „Vörös Csillag” hőerőmű. *Vörös Zászló*, VIII. évf. 87. (2297.) sz. 1959. április 14. 3. oldal.

459 Az újítási mozgalom egyéves mérlege a Vörös Csillag hőerőműnél. *Vörös Zászló*, VIII. évf. 173. (2383.) sz. 1959. július 25. 5. oldal.

460 OLÁH Sándor 1998a, 90–91.

Üzemi torna a textilgyár udvarán. 1950-es évek, SzNM Fotótéka (ismeretlen fotós)

gok már nem nézték jó szemmel a hétköznapi naplopást, ennek folyamányaként az amúgy is háttérbe szorított egyházi szempontok csorbultak: a falusi esküvők időpontja átkerült vasárnapra.⁴⁶¹

Egy feljelentés szerint Ujlaki Ioan (Újlaki János) róm. kat. plébános Zabolán titokban valóságórát tartott minden hétfőn, csütörtökön és pénteken, 1948. december 7-én pl. Borbát Alexandru (Borbáh Sándor) tanító házában. A prefektusi rendelet alapján végzett ellenőrzés után az illetékes szervek 1948. december 25-én – karácsony szent estjén! – jelentették: „Ujlaki Ioan a róm. Kat. Egyház gyűléstermében tartja az órákat, itt van a posta is és itt lakik Borbát tanító is, aki volt kántorként nincs jóban a pappal.” Nem sikerült megállapítani, hogy tartott-e titokban órát.⁴⁶²

(Volt-e tiltva a templomlátogatás?) *Hát hogye. Figyelték, hogy járunk-e a templomba, még azt is figyelték, hogy karácsonyba van-e karácsonyfa. A párt részéről volt egy pártaktivista, az figyelte, a néptanácsnál volt vendégszoba, ott tartózkodott, kosztot fogadtak neki. A gyerekek volt a vasárnap délelőtti tevékenység, hogy ne tudjanak menni templomba. Az iskola kellett szervezze.* (Tamásfalva)

A kulturális nevelőmunka fölötté szükséges voltáról. Vörös Zászló, 1959. január 13.

461 Lásd KINDA István 2012, 13.
462 SÁLvt, Fond 9, left. sz. 17, 233-as iratsomó.
463 OLÁH Sándor 1998a, 92–93.

vagy javaslatokat fogalmaztak meg. „Tamásfalván is aratnak a kollektivisták. Szorgos kezek vágják a gabonát, de sokkal eredményesebb lenne a munka, ha a vezetőség intézkedne a brigádok, csoportok és egyének közötti szocialista verseny megszervezéséről” – írja Gólya Miklós kollektivistá Tamásfalváról.⁴⁶⁴

Kultúra és művelődés terén is a szovjet mintára megrendezett versenyeké, vetélkedőké, megmérettetéseké volt a főszerep, melyeknek egyre nagyobb számú érdeklődőt kellett vonzaniuk. Orbaiszéken a körzeti kultúrversenyt 1959-ben Páván tartották meg, melyen Zabola, Petőfalva, Páva, Tamásfalva és Kovászna tánc csoportjai, agitációs brigádjai és énekkarai léptek fel, a tét a rajoni döntőbe jutás lehetősége volt.⁴⁶⁵ *Hát akkor annyi ilyen verseny volt, Aki tud, az nyer... teccik-e tudni. Színdarabok, Megéneklünk Románia,⁴⁶⁶ hát mi, a pedagógusok majdnem minden este foglaltak voltunk. Színjátzó csoport, tánc csoport, agitációs brigád csoport, zenekar, kórus, azt mind mű kellett. Tanítani kellett, így volt. S így a falvak egymás között versenyeztünk. Ki volt tűzve, hogy hol, mikor lesz a verseny megszervezve (Kővár, Szentlélek). 1973-tól van férfikórus, azóta is működik, előbb én, most már a fiammal ketten vezetjük.* (Tamásfalva)

Tagadhatatlan, hogy számos kezdeményezés termékeny talajra talált, főképp az 1950–60-as évek fordulóján. Nostalgizálva emlegetik, hogy például Tamásfalván a 60-as években állami cukrászda kezdte meg működését. A propagandaterjesztés eszközeiként ún. Vörös Sarkokat alakítottak ki a kultúrotthonokban, ahol könyvek, sakk, rádió, napilapok, folyóiratok álltak a „szellemi rabság béklyóitól megszabadult dolgozók” rendelkezésére, akik a lehetőségeket kihasználva „szomjasan tanulnak, művelődnek”.⁴⁶⁷ Még a legkisebb településen is könyvtár létesült a dolgozók kulturális életének színesítését megelőzve.⁴⁶⁸ *Tamásfalván könyvtár volt, ami naponta nyitott. A fiatalok oda jártak, s volt egy olyan harc, hogy ki olvas el több könyvet. Egy ilyen egészséges szellem kialakult. Me aki könyvet olvasott, annak ki volt írva a neve [a könyvtárban függő táblára].* (Tamásfalva) Tendenciát nyilván jelez, ám nem kezelhető hiteles adatként, hogy Erdőszentgyörgy rajonban a lakosság 37%-a rendszeresen olvas, és az elolvasott könyvek száma jóval meghaladja az 50 000-et.⁴⁶⁹

Névre szóló, nyilvános dicsérettel, újságbába történő *külrással* jól lehetett motiválni az „önkénteseket”. Teleken az IMSZ⁴⁷⁰ hazafias brigád tagjai a falu központjában 200 önkéntes munkaóra alatt ifjúsági parkot létesítettek. „Az ifjak, mint például Szakács Rozália, Józsa Margit, Józsa Teréz és még sokan mások derekasan kivették részüket a munkából. Nagy segítséget kaptak Ilyés András és Rácz Károly idősebb dolgozóktól is. (Fülöp Ala-

A televízió is családtaggá válik (*saját gyűjtés*)

464 *Vörös Zászló*, VIII. évf. 179. (2389.) sz. 1959. augusztus 1. 1. oldal.

465 Körzeti kultúrverseny Páván. *Vörös Zászló*, VIII. évf. 25. (2235.) sz. 1959. január 31. 2. oldal.

466 Az említett nagyszabású fesztivál megszervezésére csak 1976-tól került sor. A témához lásd NOVÁK Csaba Zoltán (összeáll.) 2017, 44–45. Hargita megyei példatárként lásd DEMETER Csanád 2016.

467 *Vörös Zászló*, VIII. évf. 9. (2219.) sz. 1959. január 13. 3. oldal.

468 NOVÁK Csaba Zoltán (összeáll.) 2017, 45.

469 *Vörös Zászló*, VIII. évf. 9. (2219.) sz. 1959. január 13. 3. oldal.

470 Ifjúság Szövetség.

dár)” – írja az újság.⁴⁷¹ A falu központjában mozit is berendeztek, és klubéletet szerveztek a kultúrotthon köré a korábbi hagyományos szórakozási formákat – pl. a fonót – felváltva. *Az üzletben mindent lehetett kapni, könyvtől elkezdve. Nagyon sok szépirodalmi könyvet árultak. S a fiatalság sokat olvasott. Ez az én társaságom. Mert volt egy másik társaság is, kik a bodegába jártak. A klubba oda mindenki járt. Ki volt alakulva egy hierarchia, s mindenki tudta, hogy hova tartozik.* (Tamásfalva)

A párt ideológiáját forgalmazó ellenőrzött fórumokon a fiatalság hatékonyabb átképzése vált megvalósíthatóvá. Nem elhanyagolható szempont volt az sem, hogy a vasárnapra szervezett közös programok az egyházi élettől próbálták a vallásos kisközösségeket eltántorítani. *Akkor egy televízió volt [a faluban]. Fehér-fekete, a klubban, klubélet volt, met ott volt egy televízió, május 1., augusztus 23-i felvonulásokat, az összes fiatal esszegyült, még akik városon voltak, azok is hazajöttek, hát nem tudom, 10 sor pad, az teli volt. Tehát végül nem a felvonulás volt a lényeg, hanem a szórakozás. S akkor komoly ping-pong csatákat vívtunk, annyian voltunk, sorba álltunk. Vasárnap délután ott szórakoztunk.*

Volt sakk, rómi volt, s nagy divat volt a futball. Az egy olyan óriási dicsőség volt, ha valaki a kicsi csapatba vagy nagy csapatba bekerült, hogy az hibetetlen. Emlékszem, mint gyermek, aki a nagy csapatba futballozott, egy kicsi gyermek vótam, hát úgy felnéztünk reja, hogy Isten tudja ki volt. S Tamásfalvának híres csapatja volt mindig, de most már Tamásfalván a futball leáldozott teljesen.

A közlekedés forradalma: a bicikli elterjedése falun (saját gyűjtés)

De hát a kollektívelnök volt ott a mindenes, az is nagy futballdrukker volt, azt élveztem, a fehérnép, az anyja ordított: – Rúgd le! – olyan menet volt, szívvel-lélekkel az egész falu. Amikor idegenbe futballoztunk s jöttünk haza, akkor az egész falu várta a csapatot. Az nagy dolog volt. S énekeltünk, úgy mentünk be a faluba.

(Ez a szocializmus idején alakult-e így ki, vagy korábban is volt?) *Igen, valószínű akkor alakult ki. Nem volt edző. Az anyagiakat azt a kollektívelnök rendezte, és egy ilyen hangulat alakult ott ki az ifjúság, fiatalság között, hogy óriási dolog volt, aki futballozhatott. S tudtunk is futballozni, me mondom, a fiatalok ott futballoztunk.* (Tamásfalva)

Egy másik visszaemlékező határozottan állítja, annyira jól ment a helyi futbalcsapatnak a játék, hogy a Magyar Autonóm Tartomány rajonjai között megszervezett mezőgazdasági kupaversenynek az 50-es években négy éven keresztül Tamásfalva volt a győztese.

Volt abba az időbe ez a mezőgazdasági kupaverseny. Rajonok, akkor volt a Magyar Autonóm Tartomány, Maros megye, s Udvarhely s Csík s Régen s Szentgyörgy s Kézdi, na ezek, s Maroshévíz, ezek a rajonok vótak akkor, s közöttük vót a mezőgazdasági kupaverseny, futballból, de egyéb is vót, futás, ugrás, minden vót, de ez vót a legnépszerűbb, a futball. S Tamásfalvával vagy négy éven keresztül mindig megnyertük. Voltunk Kibéd, Kiskend, Kiskapus, Axente-Sever^{A72} az 1950-es évekbe, az egész közül Tamásfalva volt a nyertes. Vonattal vittek, a rajoni sportbizottság szervezte,

471 *Vörös Zászló*, VIII. évf. 200. (2410.) sz. 1959. augusztus 27. 1. oldal.

472 Asszonyfalva, Szeben megye. Kommunista új nevét 1950-ben kapta.

az ő költségen mentünk. A játékosok is mind innen voltak a faluból. (...) Szekérbajnokság volt, ha esett az eső, a szekérre kóbort tettünk, azzal mentünk. (Tamásfalva)

A közösségi hangulatot a közösségben elfogyasztott ételekkel-italokkal is fokozni lehetett. S hogy milyen italokat fogyasztottak? *Akinek volt gyümölcse, az megcsinálta. Akkor az ital se volt olyan drága. Vasárnap a mi embereink elmentek meccsre s azután összegyűltek s kártyáztak. Mi mentünk a gyerekekkel s töltöttük az időt. Volt egy bandájuk, s nyáron, mikor nem volt meccs, akkor a büfé előtt kártyáztak. Télen hol egyiknél, hol másiknál. Közbe iddögáltak, mindenki csinált bort, mert a szőlős még megvolt.* (Havadtó)

Volt ott bor elég. Dolgoztunk szőlőt, megmérték, kiadták a részünket. A kollektív ültetett, sok szőlő volt, de most tönkrement. Érdeklünk volt, hogy csináljunk, hogy legyen. Ősszel, aki dolgozott szőlőt, az őrizte, hogy ne lopják el. Egy nap – egy éjjel, így sorba őriztük a szőlőt. (Havadtó)

Az 1960-as években egyre grandiózusabb jelleget öltött falvakon is a fesztiválszerű megmozdulás a jelesebb kommunista ünnepeken. Ezek az eseményeken a közösségek szellemi és gazdasági életének vezetői számára végrehajtandó feladatokat szabtak ki központi utasításra. *Abba az időbe az ilyen mesterembereket az ilyesmibe próbálták betenni. Május elsején s augusztus 23-án felvonultak. Tata mesélte, hogy kellett vigyék az ollót, ő mint szabó s csattogtatott, s kiabálták, hogy éljen a kommunista párt. Minden mester a saját szerszámjával. Község szinten fel kellett vonulni. Ki volt adva, mikor volt a rétyi Tavirózsa fesztivál, ki voltak rendelve, flekkent kellett sütni. Oda muszáj volt menni. S megfelelő, elég olcsó áron kellett árulni.* (Tamásfalva)

Volt például Rétyen fesztivál. Akkor csak teherautó volt, s akkor a teherautóval a fiatalságot hozták Rétyre. Táncdalfesztivál volt.⁴⁷³ Na akkor május elsején mindig nagy flekkenezés volt, elég olcsó volt egy flekken, megengedhette bárki magának azt. (Azt honnan hozták?) Levágtak egy nagy disznót vagy tehent a kollektívbe. Nem húst hoztak, ott levágták. S ilyen ünnepek alkalmával mindig levágtak disznót vagy valamit és az embereknek adtak pénzért. S akkor az én fiatalkoromban alakult egy fiatal zenekar. Azok minden vasárnap próbáltak. Volt a kollektívokert, egy ilyen gyümölcsös volt, azt elvették valakitől, ott próbáltak. Én olyan négy-ötödikes lehettem. Minden vasárnap bál volt, azt jelentette. (Cőfalva)

Azzal a folyamattal párhuzamosan, hogy az emberek saját tulajdonát a közös művelésű termőföldek közé kényszerítették, levették a gazdaember válláról a megmunkálásának terheit. Távlati gondolkodásában megjelent a föld vonzásából kiszabadult új nemzedéknek a kinevelési szándéka. A gyermekek, akik a hagyományos gazdasági struktúrában meghatározott szerepet játszottak a

Havadtói család óvodás gyermekekkel az 1950-es évek végén (saját gyűjtés)

473 A megyésítést követően minden székelyföldi megye kialakította saját népünnepélyét: Maros megyében *Leányvásár*, Hargita megyében *Tavasza a Hargitán*, Kovászna megyében a *Bálványos fesztivál*, a kovásznai Tündérvölgyben a *Fakitermelő munkások fesztiváljának* megszervezésére került sor. A *Tavirózsa* könnyűzenei táncdalfesztiválokra 1968-tól került sor a Rétyi Nyírben. NOVÁK Csaba Zoltán – TÓTH-BARTOS András – KELEMEN Kálmán Lóránt 2013, 162–170; DEMETER Csanád 2016; NOVÁK Csaba Zoltán (összeáll.) 2017, 45.

könnyebb munkák, például az állatokra való felügyelet ellátásával, a javak közös tulajdonba kerülését követően felszabadultak korábbi kötelezettségeik alól, és teljesebb, a kor szelleméhez illő közösségi életet élhettek. *Gyermekkorunkba a mi magunk módján megcsináltuk, elmentünk fürödni, a kollektív földjéből pityókát szedtünk ki, s volt kertészet, uborkát loptak a fiúk, s fogtunk halat s rákot s megsüttük s ettünk... A zabolai patakba a gyermekek halásztak. Mikor már egy kicsit nagyobbra nőttünk, a Feketeügyre jártunk le fürödni. 4-5 kilométer van. Hát biciklivel mentünk, de még gyalog is leszaladtunk, mezítláb egy fürdőbugyiban. Egész nyáron fürödtünk s halásztunk s futballoztunk.*

Ilyen szempontból, hogy a szülők kollektivisták voltak, a gyermekeknek könnyű volt. A helyzet rejkényszerítette, hogy tanuljon s inkább menjen el a faluból, minthogy itt maradjon s kollektivista legyen. Elmentél kapálni, s adtak normát s a normára nem kaptál semmit. Nem volt érdemes ott dolgozni. A fiatalok között jó hangulat volt, s a városra elkerült fiatalok, akik még családot nem alapítottak, azok minden szombaton jöttek haza. Vonattal jöttek. (Tamásfalva)

Aki egyszer egy kicsit is értelmes volt, azok mind elmentek Tamásfalváról. Egy olyan hangulat volt akkor, hogy tanulni, tanulni... Tamásfalváról az 50-es évek második felében több egyetemista volt, mint Kovásznán. Úgyes gyermekek voltak, s ilyen harc volt, hogy minél többen egyetemre, s nehéz volt bejutni egyetemre. 8-10-en voltak egyszerre egyetemisták.

Több volt az egyetemista az én időmben Tamásfalváról, mint Kovásznáról. S Tamásfalva most ezért robbant le, mert nincsen, értelmiségi sincs. Aki csak egyszer tehetett, iskolát végeztek, s aki iskolát végzett, szakiskolát is, az ment. Az munkahelyet kapott Szentgyörgyön, nagyon sokan vannak Szentgyörgyön. Rengetegen. (Tamásfalva) Szörccsén ezzel szemben többen voltak ott beiskolázatlanok, nem végezték el a 7 vagy 8 osztályt. S akkor otthon maradtak a kollektív gazdaságban. S innen a tamásfalviak elmentek gyárakba, s ide-oda, ahova már kellett az iskolai végzettség, s akkor itt csökkent, ott pedig len szaporodott a lakosság. Ott most is több az ilyen fiatal házaspár, mint itt nálunk. (Tamásfalva)

Székelytamásfalvi fiatalok kerékpárral (saját gyűjtés)

olyant csináltak, hogy Barátoson leszálltak a vonatról és a mezőn átjöttek. De ez volt az egyedüli fontos út. Az 50-es években egyszer javították fel, egy nagy-nagy javítás volt, olyan út volt azelőtt, hogy egy esős időben 5 kilométert a biciklit kellett taszítanom. Volt a mezőn, a legelőn egy ösvény, ott járt mindenki, biciklivel is ott jártunk. Az 50-es években pedig nagyon jó utat csináltak Kovászna felé. Az azt jelentette, hogy szinte olyan volt, mint az aszfalt. Tehát tört követ tettek, s felül homokkal leszórták, finom homokkal, az nagyon jó út volt. Asszem, hogy volt alkalmazva egy időben útász, úgyhogy gondját viselte az útnak. Biciklivel jártunk, inkább. Rengeteg bicikli volt a faluban. (Tamásfalva)

Az orbaiszéki települések közötti kapcsolat-tartást és a közlekedést mindig az utak minősége határozta meg. A 20. század derekán Szörccsén és Tamásfalván már többnyire kerékpárral jártak a környező falvakba, és a valamicskével nagyobb központnak számító Kovásznára. Érdekes tény, hogy a jelenlegi községközponthoz, Zabolához nem kapcsolta gazdasági szál ezeket a falvakat, a több síkú, organikus társadalmi kapcsolat leginkább Kovászna, Sepsiszentgyörgy és Kézdivásárhely városokkal kötötte össze a mezőföldi településeket.

A kovásznai út volt a legfontosabb, se Szörccse felé, se Zabola felé, egyedül a kovásznai volt az. Na még

A vonatra ezekből a falvakból az utazók a kovásznai állomáson ültek fel. Autóbuszjárat, amely összekötötte Tamásfalvát az 1952-ben városi rangra emelt fürdővárossal, Kovásznával, a visszaemlékezők szerint csak az 1970-es évek elején indult be. *Buszt 72 után, a hetvenes évek elején tették be, amikor én jártam iskolába, akkor busz nem volt.* (Tamásfalva) Telefon is csak a rendőrségen és a kollektív gazdaságok irodáin volt akkoriban.⁴⁷⁴

A Kis-Küküllő menti változásokról tudósító napilapban szintén a fejlődés és az egészséges versengés kialakulása a fő téma: „a rádió 1945-ben még újság volt nálunk, ma már nem az. S annyi a kerékpár, hogy hirtelen meg sem tudnám számolni. Sokan még a mezőre is azzal járnak. Úgy hallottam s az újságból is olvastam, hogy Kiskenden, Udvarfalván már olyanok is vannak, akik motorkerékpárt vettek. Ebben megelőztek minket, de utolérjük őket, mert erősödik a mi kollektívünk is, milliomosok vagyunk már” – közli a helyi cikkíró.⁴⁷⁵

Az új élet jelképei – az új ház, a rádió, a kerékpár, a motorkerékpár – motivációs céllal állandóan részei voltak a kor újságcikkeinek. Az Erdőszentgyörgy és Gyulakuta közötti útszakaszt a sajtó anyagai alapján az 1950-es évek legvégén látták el részlegesen makadám burkolattal. 1959-ben a földművesek az útépitésből is kivették részüket, 523 fogatos és 471 kézi önkéntes munkanapot dolgoztak, 104 tonna kockakövet és 764 köbméter egyéb nyersanyagot szállítottak. Kihordtak 1044 köbméter homokot, 1946 méter sáncot ástak, 2450 méternyi kitararítottak és 2000 méteres útszakaszt előkészítettek a további munkálatokra. A cikk végkövetkeztetése: „Így dolgoznak Erdőszentgyörgy rajon földművesei községük szépítéséért, fejlesztéséért.”⁴⁷⁶

Kigyúlnak Iljics lámpái...

Az én időmbe vezették be a villanyt. A fermába volt egy generátor. S a fermának a lakásaiba villany volt már azelőtt, ahogy bevezették volna a villanyt a faluba. S ahol van a díszkapu, körülbelül odáig az út is ki volt világítva. Az egy különleges érdekesség volt.

Ósztán én arra emlékszem, mikor megvették az első rádiót édesanyámék. Nem volt még villany, teleges rádió volt. Azt soha el nem felejttem, mikor bementa, hogy Kossuth rádió, Budapest. Az egy olyan különleges emlék marad nekem. Az az akkumulátor jó drága volt, s nagyon gyakran kellett cserélni. Nem volt olcsó dolog. (Tamásfalva)

A falvak infrastruktúra-fejlesztési programja keretében – már korábban is láthattuk az útépités kapcsán – jelentős mértékben támaszkodtak a helyi erőforrásokra és a munkaerő bevonására. Köz-munkák, kötelező felajánlások megszervezésével sok esetben lényegében a helybeliekkel végeztették el a munkák dandárját, tény, hogy a szervezőmunka és a kötelezettség kiszabása a hatalom helyi aktorainak a kezében volt. Legyen szó akár iskolaépítésről, akár a villanyhálózat kiépítéséről, a helyi lakosság munka- és pénzbeli felajánlásai nélkül nem kezdték el a beruházást. Sőt, a közösség érdekeit mindenekelőtt szem előtt tartó kommunista propaganda az „önkéntes” felajánlásoknak egy újfajta frazeológiáját is bevezette: a háztartásokban *ideiglenesen fölöslegessé* (sic!) váló pénzüsszegek felajánlását! Ugyanabban az esztendőben Tamásfalván iskolaépítésbe, Hármásfaluban villanyhálózat felállításába kezdtek. Lássuk, hogyan indultak ezek a megvalósítások:

474 Háromszék prefektusa már 1949-ben elrendelte, hogy a rendőrségeket fel kell szerelni telefontal. SÁLvt, Fond 9, lelt. sz. 17, 316-os dosszié.

475 *Vörös Zászló*, VIII. évf. 199. (2409.) sz. 1959. augusztus 26. 3. oldal.

476 *Községfejlesztés Erdőszentgyörgy rajonban. Vörös Zászló*, VIII. évf. 176. (2386.) sz. 1959. július 29. 2. oldal.

Milyen a kollektivista lakodalom?

A társadalom újrastrukturálódása az emberi kapcsolatok újraszervezését is jelentette. Az új világrend célja, hogy a hagyományos emberi kapcsolatok helyett a szocialista új ember másfajta kötődéseket hozzon létre, melynek fő szálai a munka és a párt köré szerveződtek. Az alábbi újságcikk egy új rend szerint lezajló falusi székely esküvőt mutat be, bizonyára több ponton durván csúsztatva, de jól kidolgozott propagandaanyagként.

„Két napja állt a mulatság Fazekas Istvánéknál. Kiskendi és kelementelki kollektivisták ropták a táncot. Bor, pecsenye, kalácsillat kavargott. Héthatárra szóló lakodalom volt, olyan, mint amilyent a kollektivisták szoktak manapság rendezni, ha egybekel az ifjú pár. A vőlegény Fazekas István kelementelki kollektivista. Aprótermetű, bizakodó tekintetű, szorgalmas fiatalember, akire büszke a kollektív gazdaság. A menyasszony, Koncz P. Gizella, kiskendi kollektivista lány, aki az elmúlt esztendőben is közel 150 munkagységet teljesített a kollektív gazdaságban. Mind a ketten elég jól keresnek, s ezután sem lesz hiba a munkában. Előbb azon gondolkodtak, hogy melyik kollektív gazdaságban maradjanak, mert mind a kettő egyformán ragaszkodott hozzájuk, végül Kelementelke mellett döntöttek. Úgy illik az – mondták a szülők – hogy a lány a fiú faluját válassza, s így a menyasszonyt annak rendje és módja szerint átköltöztették Fazekas Istvánékhoz. Szombaton kezdődött a lakodalom, s még hétfőn délelőtt is javában állt a mulatság. A vérpezsdítő zenére még a legkisebbek is táncra perdültek. Körbe álltak, járták a sírbát, majd a csárdásra dobbantak a lábak. Néhány pillanatig elbeszélgettünk a fiatal házaspárral. – Mit terveznek a jövőre? Fazekas István elgondolkozva válaszolt: egyelőre édesapáméknál fogunk lakni, külön szobában. Mindenünk megvan, ami szükséges az induláshoz a fiatal házásoknak. Bútorban, staférungban nincs hiány, s annyi ajándékot hoztak a vendégek, hogy azt sem tudjuk, hová tegyük. Csupán rádiónk nincs, de a lakodalom után azonnal vásárolunk egyet. Későbbi tervünk új lakóház építése. Házhelyet kapunk a kollektívától, s a többit megcsináljuk a magunk erejéből. Olyan természetesen mondta ezt, mintha örökké így lett volna. Van mire alapozzanak, hiszen alig van olyan fiatal kollektivista család, mely rövid idő alatt ne épített volna kényelmes, új lakást.

Régebb Kelementelkén is előfordult, hogy egy-egy férj durván bánt a feleségével, még az ütlegeléstől sem riadt vissza. Hogyan vélekedik erről Fazekas István és felesége? – szíinigaz, régebb sokan úgy tartották, hogy a pénz számolva, s az asszony verve jó – mondotta a fiatal férj. – Mostanság hallani sem lehet erről a mi falunkban. Az a férfi, aki megüti az asszonyt, nem érdemli meg a megbecsülést. Itt, akár tanuk előtt is kijelenthetem, hogy nálunk ez soha nem fog előfordulni. – No, még csak az hiányzik, hogy bánts engem. Rögtön itthagynálak, s vissza is

Fiatal pár Erdőszentgyörgyön
(saját gyűjtés)

mennék a kiskendi kollektívbe – mondotta a fiatalasszony. Azok az idők már rég letűntek, hogy a családban egyik a másikon uralkodjék. Egyformán keresünk, együtt kell megosszuk az örömet és gondot egyaránt. (...)”⁴⁸¹

Láthatjuk, hogy az interjúalanyok társadalomképében a legfontosabb összetartó erő már nem a család, hanem a kollektív gazdaság, mely nagycsaládként fogadja magába a munkába álló ifjakat. Ennek az egységnek a gyarapításáért dolgozik minden erejével a fiatal család mindkét tagja, s a jó munkásaira büszke a kollektív gazdaság is. Gyarapodásukat jelzi, hogy az ünnep lejárta után „azonnal” kívánják megvásárolni az új élet technikai vívmányát, a rádiót. A házépítés nem gond, mert a kollektív odafigyel, hogy tagjai jó körülmények közt éljenek. Bár ez utóbbi állításban van igazság – mért ki földeket a kollektív házépítés céljára –, az, hogy Kelemenelkén a román sárba táncot járták volna a lakodalomban, minden bizonnyal nem felelt meg a valóságnak. A két kultúra közötti átmenet ösztönzése, az összemérés lehetősége viszont felkínálkozott az újságíró számára.

Összegző

Az 1950-es évektől kezdődően a falusi életvilágok széles körű kiszolgáltatottsága és kizsákmányolása azt eredményezte, hogy az immár országos ellátórendszerbe kapcsolt és abban kiemelt felelősséggel felruházott alapterményeket előállító közösségek bomlásnak indultak. Ipari munkavállalással egyre többen kerültek át a rendszer fogyasztói oldalára, miközben munkájukért pénzt, komfortosabb lakhatási körülményeket, kényelmesebb, szabadidőt is magába foglaló életet kaptak.

Bányászok Baróton. 1950-es évek, SzNM Fotótéka (BÁ)

A városokra és bányavidékekre irányuló elvándorlás mellett a falvakon maradtak is változások sorát éltek meg. A gazdasági bizonytalanság közepette a földművesek megintogtak abbéli meggyőződésükben, hogy a vagyon betonbiztos formája a földbirtok, amely az inflációt és a pénzcserét is képes kivédeni. A falusiak visszaemlékezése szerint az 1950-es években feltűnően sok földterület cserélt gazdát, akik eladták, attól féltek, hogy az állam amúgyis elveszi, akik a hírek ellenére mégis ebbe fektették pénzüket és bizalmukat, a magántulajdon szentségében reménykedtek. Utóbbiak végül nagyot csalódtak, összes földbirtokukat be kellett adniuk a közösbe.⁴⁸²

Háromszék gazdatársadalmá 1959-ig már nagy árat fizetett a változások kasszájába. „Az egykori, mezőgazdaságilag elmaradott Felsőháromszék földjein, ahol közel 2.000 földnél-

481 Kollektivista házasság. *Vörös Zászló*, VIII. évf. 79. (2289.) sz. 1959. április 4. 4. oldal.

482 BODÓ Julianna 2004, 18.

küli földműves család élt, ma 14 virágzó kollektív és 42 társas gazdaság hirdeti az új élet, a szocialista mezőgazdaság győzelmét. Négy kollektivizált és 29 teljesen szövetkezetesített falu van a rajonban. (...) A pártszervezetek politikai munkája, valamint a meglévő szocialista egységek példamutatása eredményeként Zabola, Kisnyújtód, Haraj, Poján, Tamásfalva, Szörce, Csomakörös és Béla falva dolgozó földművesei is összerületükkel a közös gazdálkodás mellett döntöttek.⁴⁸³

Ha nem is sikerült feldolgoznia a gazdáknak a földek elvesztését, azzal szembesültek, hogy a birtok megmunkálásának gondja már nem az övék, s figyelmük, energiájuk a határból fokozatosan a kapun belüli portára összpontosulhatott, a mindennapi életkörülmények kényelmesebbé tételére koncentráltak, amely egyre inkább adaptálni kezdte a városban látott mintákat, elemeket. A felülről szervezett társasok és kollektívek közös vagyonkezelése a társadalom legalsó kategóriáiból kinevezett vezetőség láttán már kezdettől fogva egyértelműsítette, hogy a társadalmi egyenlőtlenségek gyors visszabillentését fogja szolgálni, a vagyont összekuporgató földművesek kárára.

Válaszreakcióik természetesnek is hatottak: a munkaerő-visszatartás, az elvándorlás stratégiái mellett a közös javak titkon történő megdézsmálása, az osztások alkalmával a minél nagyobb arányban történő részesedés, a kerthelyiségek, a kapálnivaló répa- és kukoricaföldek kimérésekor minél jobb parcellák megszerzése, a határról történő lemondással a beltelek és a kert kiemelt gondozása,⁴⁸⁴ valamint a házépítés a vagyonképzés újabb formájaként hódított teret. Hosszú évtizedekre meghatározta például a falusi porták képét az a rendelkezés, amely a falunak is városias jelleget kölcsönzött: előírta, hogy május 1-jére a házak elejét ki kell meszelni, a kifolyó trágyalevet eldugni, az utcát megseperni. Székelyföldön sokfelé mindmáig a porták tavaszi szépítését ennek szellemében a meszelt járdaszegélyek jelzik.⁴⁸⁵ Más földrajzi területekről is azt jelzik a kutatások, hogy gyökeresen megváltozott az értékszempont a gazdálkodók esetében a közös gazdálkodás bevezetésével. Míg a földművelő, állattartó gazdánál az állatállomány és a gazdasági épületek karbantartása sokszor előbbre való volt, mint a lakóházé, a termelészövetkezetek megalakulásával a gazdasági épületek nagy része kihasználatlanul maradt, s így az értékorientáció súlypontja fokozatosan áthelyeződött a lakóház korszerűsítésére, csinosítására.⁴⁸⁶

A közös gazdálkodást megelőzően a magángazda nemcsak fogyasztói, de termelői mentalitással is rendelkezett, beruházott, tartalékol, ápolta földjét, állatait, ültetvényeit, amit sokszor magánál is előbbre valóként kezelt. Ezzel ellentétben a téesz-tagot már tipikus bérmunkás-mentalitás jellemzi, aki megfelelő ösztönző és szankcionáló mechanizmusok hiányában munkáját elhanyagolja, kihúzza magát a munkálatok alól, lóg, az állatokat nemtörődöm módon látja el. A téesz-tag gondoskodó magatartása a háztájira korlátozódik, ahol többé-kevésbé a korábbi mentalitás szerint gazdálkodik. Az 1960-as évek folyamán Ceaușescu nem véletlenül

Társulásból kollektív: cófalvi példa.
Vörös Zászló, 1959. november 5.

483 Vörös Zászló, VIII. évf. 100. (2310.) sz. 1959. április 29. 1. oldal.

484 GAGYI József 2007, 12.

485 1951. IV. 25. MÁTHÉ János 2008, 86.

486 Lásd JÁVOR Katalin 1978, 308–309; BALOGH Balázs 2002, 210.

A cőfalvi termelőszövetkezet 1986-ban (RT)

követelt minduntalan „gazdaszellemet” minden dolgozótól.⁴⁸⁷

Ugyanígy az időhasználat terén is elkülönült a magáncélra és a közösségi célra fordítható időkeret felhasználtsága. Paládi-Kovács Attila rámutat, hogy a szocializmusban az emberek nemcsak a javakat, de az időt is ambivalens módon kezelték: a családi gazdaságra fordított időt megbecsülték, igyekeztek a legjobban kihasználni, hisz az időpazarlással önmagukat károsították volna, míg a kollektivisták, az ipari alkalmazottak és az állami tisztviselők szívesebben „lopják az időt”, valahogy eltöltik az alkalmazotti szférában.⁴⁸⁸

Az alábbi újságcikk a nyilvánvaló propagandatorzítások ellenére főbb vonalaiban tartalmazza azokat a változásokat, amelyekkel a falusi társadalmak szembesültek az 1950-es években, itt konkrétan Páva. „(...) 1791-ben megkezdődött a leány és fiúgyermekek »oktatása« az egyházi iskolában, ahol oklevél nélküli iskolamesterek működtek. Száz év múlva az iskolát a község, majd az állam vette át. A falu lakói ebben az időben zsupfedeles, ritkábban zszindelyes faházikókban laktak s látástól vakulásig a két földesúr birtokán görnyedtek, vagy tenyérynai földjüket túrták kezdetleges szerszámaikkal. Ha a régi krónikást ma vinné arra az útja s látná azt a Pávát, ahol nem a török basa, sem a földbirtokosok, hanem a nép, a dolgozók közössége az úr, nem hinne a szemének. A határban traktor hasítja a kövér barázdákat a kollektivisták és társultak földjein, s a volt »súlyomrablók«⁴⁸⁹, zszellérek, késői unokái kiegyenesített derékkal, magabiztosan járnak a gépek nyomában. Övék a föld, maguknak vetnek, s övék a termés is.

A zsupfödeles, zszindelyes házak helyét mindinkább piros tetős, új házak foglalják el, mert a kollektivisták ugyancsak építkeznek, hogy csak Todor B. Jánost, Sütő Gézát, Bende Vilmost, Timár Gyulát említsük. Orvosi rendelő, szülőotthon, 7 osztályos iskola és a múlt évben épített korszerű, szép kultúrotthon teszi szebbé, jobbá, gazdagabbá az életet Páván.

A még városra is beillő kultúrotthonokra méltán büszke a falu népe. Közös összefogásuk eredménye. Önkéntes hozzájárulással, önkéntes munkával épült, melyből különösen a kollektivisták vették ki derekasan a részüket.⁴⁹⁰

Havadtón az egyik legnagyobb gazda ingatlanjai szolgálták a falu infrastrukturális fejlesztésének alapjául. *Itt lent laktak az öregekkel, majd épített fenn a futballpályánál. Kórház, orvosi rendelő, pártiroda is volt a házukban. 56-ba még volt befektető Sándor Árpiek házában, ott volt a rendelő is.* (Havadtó)

Az 1960. december 24-i alkotmánymódosítás után a Székelyföld nagy részét egy adminisztratív egységbe foglaló tartomány új nevet és szűkülő területet, valamint hatáskört kapott. A Maros-Magyar Autonóm Tartományról a magyarság arányainak megváltoztatása szándékával leválasztották a déli részét, a magyarok által lakott Háromszéket, vagyis a sepsiszentgyörgyi, illetve a kézdivásárhelyi rajont, és Brassó tartományhoz csatolták.⁴⁹¹

487 HUNYA Gábor 1990, 112–113.

488 PALÁDI-KOVÁCS Attila 2001b, 145–146.

489 Az Erdélyi Fejedelemség idején Páván többen súlyomtenyésztéssel foglalkoztak, melyeket felnevelés és betanítás után vadászszőlőmóként értékesítettek az Udvarban. Vö. POZSONY Ferenc 2011.

490 Más lett az élet Páván is. *Vörös Zászló*, VIII. évf. 72. (2282.) sz. 1959. március 27. 1. oldal.

491 VINCZE Gábor 2005.

A kollektivizálási kampány utolsó nagy rohamának évében, 1962 októberében dicsőségesen jelentették a lapok, hogy a Maros-Magyar Autonóm Tartományban befejeződött a mezőgazdaság kollektivizálása. Egy héttel később ugyanez a hír Brassóból is.⁴⁹² Tény, hogy a településenként változó erejű ellenállást már az 1950-es évek végére jelentős mértékben megtörte és a kollektivizálást közvetlenül elősegítette az iparban egyre hangosabban zajló expanzió, mely felszívta a társadalom munka nélkül maradt tagjait.⁴⁹³

Az 1962-ben erőszakkal befejezett kollektivizáláskor azonosítható birtokszerkezet gyakorlatilag a szocializmus végéig változatlan maradt, csak a kedvezőtlen frontier-területek⁴⁹⁴, erdő, tanyavilág, hegyvidékek (pl. Varság, Vargyas környékén) maradtak ki a kollektivizálásból.

A létrehozott új struktúrák közül az állami gazdaságok inkább Havasalföldön, a térszék Erdélyben és Moldvában domináltak.⁴⁹⁵ A mezőgazdasági földterületek tulajdonjoga 60%-ban a kollektív gazdaságok, 30%-a az állami mezőgazdasági vállalatok kezén volt, s mindössze 9%-a maradt magántulajdonban.⁴⁹⁶

Az iparosításra kijelölt vidékeken, mint például a Kis-Küküllő menti településeken a létrehozott gyárak, üzemek már a földművelésből nehezen megélő réteget fokozatosan munkásokká léptették elő, s ezáltal megnyílt előttük egy másféle élethez vezető út is, miközben nem szakadtak el a falusi környezet és szociális háló nyújtotta előnyöktől sem. Gagy József szerint a romániai parasztság az ipari munkahelyen sem vált le a föld „köldökzsinórjáról”, lényegében továbbra is parasztok maradtak, ami azt jelenti, hogy a múlt képe nem felejtődött el, a jövőkép pedig nem igazán alakult ki.⁴⁹⁷ *Az iparosítás nagyapámnak anyagi biztonságot adott, mert neki mert kezdeni építeni, hogy volt munkahelye. Gyulakután kezdte, ott dolgozott. Negatívumot az jelentett, hogy be akarták szervezni, olyan közösségbe volt, ahol állandóan akarták beszervezni. Szabadságot jelentett a falusi embernek, ha nehezebben is, de szabadon dolgozhatott. Mikor a gyárba került, úgy érezte, hogy megfosztották a szabadságától.* (Havadtó)

**Bővül, erősödik mezőgazdaságunk
szövetkezeti szektora**

**Új társas gazdaságot
avattak Atosfalván**

A Hármasköszéghhez tartozó Atosfalva dolgozó látva, hogy Hármasköszég társult tagjai mennyivel jobban és könnyebben élnek, mint az egyénileg dolgozók, elhatározták, hogy társas gazdaságot alakítsanak. A kezdeményezést tett követte és 69 család rúgott a közös gazdálkodás útjára.

As avatás napján ünnepi díszbe öltözött a falu kultúrterébe és így várta a közgyűlésre érkezőket és vendégeket. A helyi, valamint a csókfalvi kultúrcsoport lázasan készült a jelenlévők szorakoztatására.

As alakuló gyűlésen a tagság már megvitatta a közös munka megkezdésének legfontosabb feladatait. Elhatározta, hogy a helyi kollektív gazdaság által felajánlott traktorral szántják fel a földet és a tagosított területen vízlecsapolást végeznek. Ugyancsak elhatározták, hogy a növényápolási munkákat idejében és jó körülmények között végzik el.

A társulás elnökeként Nagy Sándort, titkárának Nagy Lászlót választották meg.

SZABÓ MIHALY

Atosfalva gazdálkodói új társast avattak.
Vörös Zászló, 1959. március 12.

492 VINCZE Gábor 2005, 675.

493 Vö. KISS Dénes István 2007, 48.

494 Tagányi Zoltán fogalomhasználata. Lásd GAGYI József 2007, 12.

495 A korszak erdélyi történetéhez lásd a BÁRDI Nándor (szerk.) 2005. kötet tanulmányait, főleg: GAGYI József 2005; OLTÍ Ágoston – GIDÓ Attila 2005; KÁPOLNÁSI Zsolt 2005; LÁSZLÓ Márton 2005a; 2005b; 2005c; OLÁH Sándor 2005a; 2005b.

496 VERESS Emőd 2001, 127.

497 GAGYI József 2007, 18–19.

Gázkereső próbafúrás Havadtó határában az 1960-as években *(saját gyűjtés)*

A kommunizmus kiteljesedése (1962–1989)

A korszakot néhány nagyobb horderejű történés jellemzi. 1965. március 19-én meghalt Gheorghe Gheorghiu-Dej, a Román Munkáspárt első titkára, az Államtanács elnöke. Utóda a párt és az ország élén Nicolae Ceaușescu elvtárs lett. Az 1965. augusztus 21-ei új alkotmány kimondja, hogy az ország hivatalos neve Románia Szocialista Köztársaság.⁴⁹⁸ 1968. január 1-jétől az ország közigazgatási-területi átszervezése értelmében megszűnt a korábbi 17 tartomány – köztük a Maros-Magyar Autonóm Tartomány – és az ezekben felállított járások, helyüket az újonnan létrehozott 40 megye és az alárendelt községek vették át.⁴⁹⁹ A pártvezetés politikájában egészen 1971-ig tartó engedékenyebb politizálás következtében az újonnan létrehozott Kovászna megye első titkára, egyben tanácselnöke Király Károly, Maros megyéé Nicolae Veres, Hargitáé Branis László lett.⁵⁰⁰

Az átszervezés során Orbaiszéken Székelytamásfalvát, Szöröcsét és Székelypetőfalvát a községi státusú Zabolához rendelték, amelybe már néhány évvel korábban, 1964-ben beolvasztották a szomszédos Pávát.⁵⁰¹ *1968-ig külön község volt Tamásfalva, Szöröcse, Petőfalva. Egy évet Szöröcse nem akart Zabolához tartozni, Barátoshoz tartozott, a kollektív az egy volt, nagyon rossz volt úgy. Aztán csak ide csatolták.* (Tamásfalva)

Komoly harc folyt azért, hogy a néptanács megmaradhasson Tamásfalván. Aztán nem tudták megmenteni. Mindenáron azt akarták, ha már muszáj megszüntetni, akkor kapcsolják Kovásznához. Rengeteg gyűlést tartottak. Zabolához akarták, de a tamásfalviak semmiképp nem

Jószágaira büszke gazda. 1970-es évek, SzNM Fotótéka (BÁ)

498 VINCZE Gábor 2005, 678–679.

499 HUNYA Gábor 1990, 163.

500 VINCZE Gábor 2005, 683.

501 POZSONY Ferenc 2011, 9.

akarták. Met az az út, ami most megvan, az aszfalt Zabola felé, az egy mezei út volt, tehát Zabolához semmi de semmi nem kötötte a tamásfalviakat. És rájuk erőszakolták, és végül most is a másik út lenne a fontosabb. S látszik az, hogy Zabolát mennyire fejlesztették, és Tamásfalva el van hanyagolva. Me ha központ lenne, biztos másképp nézne ki. (Tamásfalva)

A kommunizmus idején az országos viszonylatban egyre súlyosodó mezőgazdasági helyzettel párhuzamosan ment végbe a városi ipari centrumok ajánlotta munkahelyek falusi népességgel történő feltöltése, amelynek megvalósulásához a térszben dolgozó középkorú és idős generáció is jelentősen hozzájárult a fiatalabb nemzedék agráriumból való *kimenekítése* révén. A 60-as évekre ugyanis már jelentősebben eltávolodott egymástól a termelősövetkezetben dolgozó falusiak és a városi munkások jövedelme, mint az 50-es években.⁵⁰² A fogyasztási statisztikák konstans módon emelkedő adatokat közölnek a városi életformával kapcsolatos iparcikkek eladásával kapcsolatban: Kovászna megyében bútorból 1965-ben 14 284 lejre, 1975-ben 44 097 lejre adtak el, televízióból az 1181-es darabszámhoz képest 3981-et, hűtőszekrényből 543-hoz képest 1975-ben 2550-et, órából pedig, amely a mezőgazdaságokhoz képest már nem napszakhoz, hanem órában és percben kifejezett időhöz kötött munkavégzés mérését tette lehetővé, 1965-ben még csak 7259 darabot, 1975-ben pedig már 10 607 darabot értékesítettek megyeszinten.⁵⁰³

Említettem, hogy a kollektivizálási politikai kampány, majd az irreális ütemben építkező ipar és az ezzel összekapcsolt hajszolt urbanizáció, illetve a rurális környezet lakosságának modern ipartelepek vonzáskörébe történő fokozatos kivonulását a munkahelyek létesülésének előnyei és szimbolikus felértékelődése mellett az államilag szövetkezetesített mezőgazdaság csökkentett családi haszna és leromló presztízse is elősegítette. A történészek szerint Romániában a munkaerő-felszívó iparosítás – jóval megkésve a többi kelet-európai államokhoz képest – csak a 70-es évek végén öltött nagyobb méreteket. Ebben a folyamatban pedig Székelyföld és a Kárpátok előterének az átalakulása volt a leggyorsabb, annak tulajdoníthatóan, hogy az összehangolt térségfejlesztés csupán ekkoriban érte el ezt a vidéket. Az ipar területi szétáramlásának eredménye a lakosság városi koncentrációja és a nagy arányú urbanizáció. Minél újabb keletű ugyanis egy megye fejlesztése – mondják a szakértők –, annál szélsőséesebbek az ott uralkodó viszonyok.⁵⁰⁴

Arra kényszerültünk, hogy a saját földünkről lopjunk...

Miközben a kollektív gazdaságok deklarált célja a hatékony művelés érdekében a mezsgyék teljes felszámolása, a határ egyben való megművelése volt, 1962–64 között országos szintű átstrukturálást hajtottak végre, melynek során a termelősövetkezeteket vonták össze a szétaprózottság megszüntetésének szándékával, ugyanis sok településen a társadalmi rétegeknek megfelelően egymás mellett több termelősövetkezet jött létre. Az akció lebonyolításával 1964-re a korábbi 6424 szövetkezeti egységből országszinten összesen 4680 maradt.⁵⁰⁵ A termelősövetkezetek egy következő fázisban, 1965-ben területi szövetségekbe tömörültek, majd három évvel

502 HUNYA Gábor 1990, 113.

503 *Anuarul statistic al județului Covasna*. 1976, 220–221.

504 HUNYA Gábor 1990, 160–161.

505 HUNYA Gábor 1990, 103.

később az állami gazdaságok ún. trösztökbe. Ekkora területi koncentráción viszont már lehetetlen volt a helyi termelési feltételek figyelembevétele, ennek eredményeként a termelés a központilag meghatározott terv alapján megvalósíthatatlan volt, és a korábbiaknál nagyobb mértékben hamisították a terméseredmények számait.⁵⁰⁶

A közös gazdaságok a hatékonyságot és a felszereltséget illetően még kelet-európai szinten is elmaradottaknak számítottak, a gyenge felszereltség és a széles terményskála miatt lényegében kisparaszti gazdaságként működtek, amelyek „mindenféle növényt termeltek, mindenféle állatot tartottak”.⁵⁰⁷ A helyzet megszüntetése érdekében az 1960-as évek második felében egy szakosítási folyamat vette kezdetét, képzett szakemberek bevonásával. A szakosítási kampány azonban csak növénytermesztésben lett sikeres, az állattartásban kevésbé.⁵⁰⁸

A kommunizmus kiteljesedésével a magánföld tulajdonjoga nem jelentette az afölötti szabad rendelkezést, hiszen tilos volt az adásvétel, a törvények és a politika egységes állami földvagyon emlegettek, lényegében kvázi tulajdonról lehet beszélni ebben a szakaszban.⁵⁰⁹ (A falunak az összes földje a kollektívhez tartozott?) *Persze. Összecsatolták később Ravával, annak sok rossz területe volt s megette a jövedelmet. A munka után gabonával kellett fizetni. Szerződést kellett kötni a gabonára. Gabonaféléket, lent, kendert, még cirkot is termeltünk. A gazdasági mérnök határozta el, hogy hova mit vetnek. Volt kiküldve rendes mezőgazdasági mérnök Vásárhelyről, ki volt ide helyezve. Kellten menjen gyűléseket tartani. Ő állapította meg, hogy melyik földbe mit tehetnek.* (Havadtó)

Míg az 1950–60-as években a párt és a gazdaság helyi sejtjeinek élére tanulatlan, kéznél lévő, alkalmas, a megkapott pozícióért cserébe messzemenően lojális személyeket állítottak,⁵¹⁰ az idő haladtával fokozatosan szakképzett káderek kerültek a meghatározó pozíciókba. Az 1980-as évekre nagy mértékben megváltozott az elit társadalmi összetétele. A falvak életébe beekelődő, idegenből kihelyezett szakképzett agrárelit, és a hivatalokban, intézményekben dolgozó közép-káderek életvezetési gyakorlata, társadalmi szokásai vonatkozási keretként, modellként működtek a lokális társadalmakban.⁵¹¹

Ennek ellenére – vagy talán épp emiatt – a kollektív gazdasághoz és a saját életvitelhez kapcsolódó értékek egyre markánsabban elváltak egymástól.⁵¹² A közös vagyon pocskékolása, a saját erő és energiakímélés a kollektivisták körében általánosnak volt mondható. Bár látszólag mindenki odaadóan dolgozott a szocializmus építésén, az érdek azt diktálta, hogy a saját megélhetés

A terméshozam egyre emelkedik. 1970-es évek, SzNM Fotótéka (BA)

506 HUNYA Gábor 1990.

507 MICULESCU, A., idézi HUNYA Gábor 1990, 103.

508 Vö. KISS Dénes István 2007, 49.

509 Lásd HUNYA Gábor 1990, 102.

510 Vö. TÓTH Csaba 2011.

511 GYARMATI György 1991, 121.

512 BODÓ Julianna 2004, 69.

Káposztaszedés, 1970-es évek. Az árkosai Agronómusok háza fotótékája (FL)

társadalmi kategóriák kapnak szóbeli elismerést, akikről kevésbé hihető, hogy nekik köszönhetően valósultak meg – ha ugyan megvalósultak – a teljesítmény keretszámai. A tamásfalvi mezei brigád dolgozóinak állatállománnyal dolgozó szekciója is jelentős gazdasági bővülésről számolt be: „A számadatokból kitűnik, hogy a szerződési terv az év végig teljesítve lesz, sőt egyes termé-

Répaszedés, 1970-es évek. Az árkosai Agronómusok háza fotótékája (FL)

érdekében minél többet kicsípjen a közvagyonból. Az irodákon dolgozó káderek, akik a tervgazdálkodás sarokszámaival kellett elszámoljanak, azon szorgoskodtak, hogy minél észrevétlenebbül hamisítsák meg azokat az eredményeket tükröző adatokat, amelyeket maguk is már többszörösen torzítva kaptak kézhez. Mindeközben a kötelező – mert elvárt – frázis szerint az előirányzott határfoknál jobban, többet stb. termeltek, s ez évről évre, megállás nélküli fejlődést jelentett – papíron legalábbis. „...a számadatokból is kitűnik, hogy minden termény fajtánál a terv feladatát tulszárnyaltuk” – vallották a tamásfalvi mezei brigádosok 1967-ben.⁵¹³

A jelentésekből egyértelműen kitűnik, hogy az egész község gazdasági mutatóit a társadalmi hierarchia legalsó fokán álló munkások lendítették előre, s gyakori, hogy olyan társadalmi kategóriák kapnak szóbeli elismerést, akikről kevésbé hihető, hogy nekik köszönhetően valósultak meg – ha ugyan megvalósultak – a teljesítmény keretszámai. A tamásfalvi mezei brigád dolgozóinak állatállománnyal dolgozó szekciója is jelentős gazdasági bővülésről számolt be: „A számadatokból kitűnik, hogy a szerződési terv az év végig teljesítve lesz, sőt egyes termé-

nyeknél túl is szárnyaljuk a tervet, ezen eredmények eléréséhez komolyan hozzájárultak az állattenyésztésben dolgozó párttagjaink... nem utolsó sorban megemlíthető Tulit András szopo borju gondozó mely az év folyamán több mint 200 drb borjut nevelt a többi gondozó elvtársakal együtt.”⁵¹⁴

A gumicsizmás állatgondozótól és a mező sarát taposó brigádostól kezdve a ranglétrán felfelé mindenki tudta, hogy az eredményeket csak akkor lehet igazán hihetően meghamisítani, ha „a rendelkezésre álló erőforrásokról is sikerül hamis képet festeni. Egy technikailag elmaradott mezőgazdaságban pedig a legfontosabb erőforrás a föld és a munkaerő”.⁵¹⁵ Az élet folytonos hazugságon alapult, ami a közösség kölcsönös bizalmon alapuló értékrendjét és alapját kezdte ki. Azzal, hogy a falusiak megértették, hogy a boldogulás

513 SÁLvt, Fond 564, 1967/30-as dosszié, Tamásfalvi MTSz iratai, I. sz. mezei brigád jelentése, 1. oldal.

514 SÁLvt, Fond 564, 1967/30-as dosszié, Tamásfalvi MTSz iratai, Zootechnikai brigád, RKP Alapszervezet, Tamásfalva, 70. oldal.

515 RÉV István 1996, 143.

egyedüli módja az egyéni, néma cselekvés, a hagyományos közösségi tudat visszafordíthatatlanul megrendült.⁵¹⁶

Egy 1985-ös adat jól példázza a hamisítás bevett gyakorlatát a társadalom teljes spektrumán, melynek alappillére nemcsak az emberekkel, de még a természettel szemben is kötelezően teljesítendő elvárás volt. „El nem hinném, ha nem megbízható forrásokból tudnám: Egy új eljárás van elterjedőben, a *reevaluare*, ami nem más, mint a mezőgazdasági terményhozam újraértékelése. Ez a következőképpen történik: A mérnök, elnök megállapítják méréseikkel, hogy mennyit termett a föld, s az így nyert adatot továbbítják a felsőbb szervekhez, akik ezt felülbírálják. Ebben az évben az egyik tsz kiszámította, hogy hektáronként 2400 kg kukorica terem. Ez azonban nem volt elégséges, mert az értekezleten a magyar első titkárokkal közölték, hogy a hektáronkénti hozam nem lehet kevesebb 5000 kg-nál. Mindenik gazdaság eszerint átjavította a mérési adatait. Közben azonban még történt valami. A főtitkár helikopterrel a levegőből helyszíni szemlét tartott, és azt konstataálta, hogy a hozam (átlaghozam) eléri a 7200 kg[-ot]. Természetesen mindenki, szó nélkül, kijavította az adatokat.”⁵¹⁷ Így lett a valósághoz közel álló, de vélhetően enyhén felfelé pozicionált kezdeti terméseredmény alapján országosan előírt megháromszorozott hozamelvárás.

A termelőszövetkezetek lehetővé tették, hogy tagjaik saját célokra is megtermelhessék a szükséges terményeket a közösből kimért háztáji gazdaságok keretében. Ezeknek az egybeszántott, majd *kicüvekkelt* parcelláknak az engedélyezett nagysága kezdetben 30 ár volt családonként, majd 1965-től, hogy ösztönözzék, hogy minél többen munkát vállaljanak a kollektívben, tagonként 15 árat mértek.⁵¹⁸

A gazdaság szántatta, vetette s akkor mindenki vállalt, amennyit akart. Mi is csak úgy vállaltunk, mert nem dolgoztunk állandólag. Vállaltunk kapálnivalót s azért kaptunk egy kicsi kerthelyiséget. (Hol voltak a faluban a kerthelyiségek?) Leginkább a hegyen adták, öt árat. Az meg volt szántva s úgy kimérték, s abba azt vethetett mindenki, amit akart. (Egybe szántották a kerthelyiség földet s azután mérték ki?) Persze, ki mennyit íratott. (Akkor kellett-e valamit beszolgáltatni?) Nem. (Azért, hogy kerthelyet kapjon, mit kellett csináljon?) Hát azért vállaltunk kapálnivalót. (Az mekkora kellett legyen?) Én azt már nem tudom, mert nem volt muszáj mindenkől vállalnunk. Ha vállaltunk, kevesebb jutott a tagoknak, akik mentek normázni. Aztán nekünk is adtak normát. (Az is vállalhatott, akinek volt állami munkahelye?) Igen, igen, há én is dolgoztam s vállaltam, a kosárgyárban dolgoztam. Pár évet vállaltunk, osztán mind olyan helyen adták a kerthelyeket, hogy... (Ezt ki határozta meg?) A kollektív vezetőség: Gál Béla, Gál Gyula, Bakó Pityu is volt kollektív vezető. (Havadtó)

Egy másik visszaemlékező szerint: *Kerthelyiség is volt. Abba saját magának termelhetett mindenki, az kint a határba volt. Nem lopták el, loptak a kollektívból eleget a táskába, amibe vittük az*

Szántás. 1970-es évek, SzNM Fotótéka (BA)

516 RÉV István 1996, 156.

517 FÁBIÁN Ernő 2010, 148.

518 HUNYA Gábor 1990, 101.

ennivalót. Előre nem lehetett, de a végén 8–10 cső töröbúzát beléttünk, egy előre ment, s ha nem volt senki, aki ellenőrizze, akkor hoztuk. Sokszor eldobtuk bizony. (Havadtó)

A rendszerrel vagy a vezetőséggel szembeni bármiféle nemtetszés kinyilvánítása azzal a fenyegetettséggel járt, hogy a kerthelységet elveszik az illetőtől. Egy visszaemlékező szerint „A kollektív alatt avval a tizenöt ár veteménfőddel, amit szemkiszúrásból adtak, münköt sakkba tartottak, avval belöllünk rabszolgát csináltak.”⁵¹⁹

Egyszer az egyik komám úgy megharagudott reám, dolgoztunk a kollektívben, osztották a szilvát, s én a miénkhez mentem ki, leültem az árnyékba a fák alá s vártam, hogy jöjjön a mérnök. Az egyik ember mondja, na innét kell nekem, a Molnár Endrééből. Mire odaértek, én felálltam, há mondom, nem bánom kedves komám, de ettől eddig ennyit én kaphatok? Mit beszélsz te... egy fésze volt a karján s eldobta mérgibe. Na-na, mondom, ezt a szilvafát az én uram s az apja ültette, menj te is oda, amit apád ültetett. (Havadtó)

Kelementelkén a kollektív gazdaság idejét felidéző narratívák – többnyire a kevés földdel rendelkező gazdák – az első két évtizedet, az 1950-es és 1960-as éveket a gazdasági stabilitás és jólét korszakaként tartják számon. Ebben az időben csatolták a falut közigazgatásilag Gyulakutához; a két település tagolatlan termelési egységként szerepelt. Ez az állapot a szőlőtermesztés terén jelentős hátrányként jelentkezett Kelementelke számára: a frissen telepített és már termőre forduló nemes szőlőfajták borát arányosan osztották meg a két falu között, cserébe Gyulakutáról oltatlan (direkt termő), hibrid fajok jóval gyengébb minőségű termését kapták. Ez a felismerés vezetett oda, hogy a Kelementelkén agrármérnökként dolgozó M. J. vezetésével megkezdődtek a községközpontban is a szőlőtelepítési munkálatok az 1960-as évek derekán.

Az intenzív állattenyésztés szorult helyzetbe került a kis méretű legelők miatt, az is megsejt, hogy a 35 km-re lévő Szovátára kellett felhajtani a 250 darabra gyarapodott szarvasmarha-állományt egy-egy legeltetési idény erejéig. A helyi vezetés nyomására engedélyt szereztek az illetékes felsőbb szervektől legelő létrehozására erdőirtás útján, s ennek folyamányaként

1968–69-re 75 hektár (130,33 kh) erdőből legelőt állítottak be. Ebben az időben a termelőszövetkezet keretei közt 40–50 állandó férfi munkaerőt foglalkoztattak, de nagyobb horderejű munkákra (erdőirtás, teraszosítás) akár 100–120 férfit is mozgósítottak a falu lakosságából.

Az ipari elhelyezkedés lehetőségével a mobilisabb réteg, elsősorban a *termelésbe frissen kikerült* fiatalabb generáció élt. A nagyfokú ipari orientáció mellett a mezőgazdaság széles társadalmi rétegnek – a középkorú és az idős nemzedéknek – továbbra is elsődleges foglalkozást jelentett, sőt a naponta ingázók számára is mindvégig megmaradt kiegészítő erőforrásként. *Ez a falu nem volt gazdag falu. Mint más falu, hogy Gyulakuta, Havadtó, Erdőszentgyörgy, ott ugye mindegyikbe volt valami üzem, ott a gyulakuti üzem, ott volt a*

Gépesítés az állattenyésztésben. 1970-es évek, SzNM Fotótéka (BÁ)

prefabrikát,⁵²⁰ itt a kelementelki nép csak a fűből élt. Ez a kicsi falu, ez – azt kell mondjuk –, hogy ez a Kelementelke volt szinte ejiszte a legszegényebb falu, nem volt semmi pénzforrás. (Kelementelke)

Az állami munkahely mellett sokan kollektivistaként második műszakot is vállaltak. A helyi óvodában dadaként dolgozó, jelenleg nyugdíjas K. M. így emlékszik erre: *Az óvodában dolgoztam, de volt 15 ári kerthelység, azt kétféle mérték, adtak a hegyen is, máshol is. Azt megdolgoztam, mentünk a kollektívnek is dolgozni örökké, s akkor adtak 4 mázsza búzát – mondjuk átlagba, általában – és 4–5 mázsza kukoricát, s még volt a kerthelység. Attól eltekintve pénzfizetés: ahány nap volt a hónapba – kivétel a vasárnap –, mikor 25, mikor 24 nap, s annyit dolgoztunk, annyi 10 lejt kaptunk, 250 lejt, 260 lejt egy hónapba. Na ez vót a fizetés.* (Kelementelke)

A kollektívben dolgozó családok burgonyaszükségletét egyáltalán nem volt képes fedezni a helyi termés, amely a megemelt beadási kvótát is alig egyenlítette ki. A szükségleteket távoli vidékre irányuló munkamigráció során próbálták kielégíteni a helyiek: *Indultak el az asszonyok, ilyenkor má mikor agusztus eljött, hogy vége vót a munkának, [...] elmentek, s 2–3 hétig Csíkba... ott termelték, onnan jött a téli pityóka, onnan jött a téli eledel. [...] Az emberek, a férfiak pedig elmentek Csíkba kaszálni, szinte egy hónapot vótak oda, pénzér mentek, itt helybe semmi lehetőség, semmi pénzforrás nem volt.* (Kelementelke)

A termelés országos szintű erőltetett fokozásával az 1970-es évek végén, de hangsúlyosabban az 1980-as években a kollektívben dolgozó falusiak részesedési kvótája drasztikusan lecsökkent. Egy visszaemlékező állítása szerint *már irtóztunk, mikor jött az aratás, a saját földünkön megtermelt gabona ment Vásárhelyre a vagonba.* A részesedési kulcs a kezdeti igen jövedelmezőnek ítélt 20%-ról fokozatosan 15%-ra, majd később 7%-ra csökkent, ellehetetlenítve az itt dolgozók életét: *arra kényszerültünk, hogy a saját földünkről lopjunk.*

A lopások visszaszorítására tett intézkedések közt az is előfordult, hogy a mezőt kettészelő vasútnál betakarodáskor Marosvásárhelyről kirendelt katonasággal ellenőriztették a hátrából hazatérő falusiakat. A szükség mértékét jól kifejezi, hogy a lajbi alá dugott, vagy a vizlató szemek és kezek elől a harisnyába, melltartóba elrejtett néhány cső kukoricáért hajlandóak voltak megkockáztatni a tettenérés veszélyét és a büntetést is. Az apránként, csövenként összehordott kukoricát ugyanis később különféle eszközökre, textíliákra vagy kézimunkákra (fonott kosár, szék) lehetett cserélni a környéken házaló, *feketéző* cigányoknál, ezért az asszonyok a kukoricacsövek különböző módú kényelmetlen csempészését is képesek voltak vállalni.⁵²¹

Az 1980-as évek végére a kollektivisták csoportja többszörösen kizsákmányolt társadalmi réteggé vált, de – amint a naplóvezető Fábián Ernő kovásznai tanár feljegyzéseiből⁵²² kiderül – minden társadalmi réteget megroppantott ebben az évtizedben Ceaușescu gazdaságpolitikája. Néhány példa a megbotránkoztató intézkedésekből 1984-ből:

Répaszedés, 1970-es évek.

Az árkoszi Agronómusok háza fotótékája (FL)

520 Építkezésekhez (főleg tömbházépítéshez) betonelemeket előre legyártó termelési egység.

521 KINDA István – PETI Lehel 2006, 213–214.

522 FÁBIÁN Ernő 2010.

„Folynak a mezőgazdasági terményekre a szerződéskötések. Újra, mint a kollektivizálás idején, az erőszak uralkodik. Az emberek agyvérzést, szívrohamot kapnak, az utolsó cseppet is ki akarják sajtolni [belőlük], ami még megmaradt. Ebben a munkában a rendőrség is részt vesz, nem is maradhat ki belőle. Ez az egész akció arra irányul, hogy kényszermunkára erőltesse azokat, akik egy darabka termőterülettel is rendelkeznek.”⁵²³

„Íme, a kenyér receptje (200 kg kenyérré számítva az összetétel a következő): 120 kg kukoricaliszt, 30 kg szárított, őrölt krumpliliszt, 80 kg ún. „speciál” keverék, amiből hiányzik a búza vagy nagyon kevés van belőle a többi anyagba vegyítve, 3 liter olaj, 0,30 kg citromsó. Ezt a kenyeret osztogatják jegyre.”⁵²⁴

„A megyei újságban megjelent a dísztávirat, hogy az egész megye területén kitűnő eredménnyel befejeződött a burgonya begyűjtése és az őszi szántás. Ezzel elérték, hogy Kovászna megye egyszeriben első lett a betakarítási munkálatok időbeni elvégzésében. Gyakorlatilag nem kellene többet a mezőre menni. De nem így történik. Továbbra is folytatjuk a mezőgazdasági munkálatokat, a burgonyaszedést, mert még jócskán van a földben.”⁵²⁵

Üzletbelső az 1970-es években. Az árkosai Agronómusok háza fotótékája (FL)

„Megkezdjük a pityóka tarlózását. Nagy melegben, porba és izzadságba keverve. Szerencsére Tamásfalvára küldöttek, így feltehető, hogy elkerüljük a helyi és megyei vezetők szüntelen és ízléstelen kellemetlenkedéseit. Kovásznán csak kötekedni tudnak. Éppen most hallottam, hogy a néptanács elnöke az értelmiségiek kezét is ellenőrizte, hogy dolgoznak-e vagy nem. Mocskos kézzel lehet bizonyítani a forradalmiságot.”⁵²⁶

523 FÁBIÁN Ernő 2010, 56.

524 FÁBIÁN Ernő 2010, 62–63.

525 FÁBIÁN Ernő 2010, 147.

526 FÁBIÁN Ernő 2010, 211.

„Kiosztották némely mezőgazdasági termelőszövetkezetekben (mert nem mindenki jutott el addig) az évi járandóságot. ... Egy nyugdíjasnak, amilyen anyósom is Illyefalván, egész évre adtak: 50 kg krumpli, 30 kg kukorica, 2 kg cukor. Ebből kell egész évben megélni.”⁵²⁷

„Az állatszerveződések, melyeket az emberekből valósággal (terrorisztikus eszközökkel) kikényszerítenek, a legnagyobb ráfizetéssel végződnek. Csak egyetlen példa: A szövetkezet elnöke a tavasszal 1530 lejért vett egy malacot, melyet a megkötött szerződés értelmében most 75 kg súllyal leadott az államnak, de érte mindössze 650 lejt fizettek. Több mint 100% ráfizetés. Ez mindenkiel így történik, a szerződő dolgozó reálbérének rovására.”⁵²⁸

Az 1987-es és 1988-as intézkedések közt elgondolkodtató Fábián Ernő két feljegyzése:

„A burgonya hozama hektáronként 12–13 ezer kg. A statisztikai jelentésekben azonban nem szabad 20–22 ezer kg[-nál] kevesebb mennyiség szerepeljen. Közben bevezették a burgonyafejadagot: havi 5 kg vagy egész évre 50 kg. [Sic!] A jegyek (ticket) is elkészültek. A szabadpiaci árak: Kovásznán 1 kg burgonya 8 lej, Kolozsváron, Temesváron eléri a 20 lejt is. Egy kezdő tanár fizetése: 2200 lej. Ezzel Kolozsváron 110 kg burgonyát tud venni, Kovásznán 250–260 kg-ot. Ezek az életszínvonal jelzőszámai. S nem túlzás, ha arra gondolok, hogy egy mázsza gabona 1600–1800 lej. Azt is híresztelik, hogy a tsz-tagoknak nem fognak burgonyát osztani. A burgonyahalmokat fegyveresek őrzik. (Ki most az osztályellenség?) A tanárok is őrséget kell teljesítsenek.”⁵²⁹

„Az újságokban közzétett felhívás szerint az állam az első osztályú pityókát 1 lejért vásárolja fel (a II. osztály 0,80 és a III. 0,40 lej). A szabadpiacon a pityóka nálunk (Kovászna) 8 lej, Kolozsváron és Temesváron 14 lej. ... Megjegyzendő, hogy a tsz-tagoknak sem gabonát, sem pedig pityókát nem fognak adni. A terményben való részesítést megszüntették. Egy tsz-tag heti kenyéradagja ½ házikenyér pénzért.”⁵³⁰

Csépeljünk szemveszteség nélkül! Propagandagépezet a megszorítások mögött

Már 1959-ben szemrehányó cikkben hívták fel a propaganda hiányosságaira a figyelmet a tartományi napilap hasábjain. Mint írták, a Kis-Küküllő mente legtöbb településén hiányoznak a szemléltető agitáció leghatékonyabb formái, amelyek a kollektív és társas gazdaságok eredményeit, a tagok állandóan növekvő jövedelmét népszerűsítették volna grafikonok, kimutatások segítségével, összevetve a magángazdák eredményeivel. A kifüggesztett jelszavak ugyanakkor nem elég konkrétak, mint pl. a Hármásfaluban olvasható mozgósító szövegek: „Csak tisztított vetőmagot vess!”, vagy „Végezzétek el idejében a vetést!”, mivel ezek nem elég meggyőzőek. A párt megyei „PR-szakemberei” azt javasolják, hogy valahogy így fogalmazzák át a buzdító felhívásokat: „Az idejében elvetett, tiszta vetőmag 3–4 mázsával több búzát jelent hektáronként”,

527 FÁBIÁN Ernő 2010, 221.

528 FÁBIÁN Ernő 2010, 223.

529 FÁBIÁN Ernő 2010, 266.

530 FÁBIÁN Ernő 2010, 339.

Aratás. 1970-es évek, SzNM Fotótéka (BÁ)

„20 tonna istállótrágya 4–5 mázsával több búzát ad hektáronként”.⁵³¹

A 60-as évek elején egyre jobban kitágult a propagandaszövegek alkalmazásának terepe, a néptanácsok, kultúrotthonok tereiből az utcára, sőt, a mezőre szállították a párt üzeneteit, hogy állandóan a dolgozók szeme előtt lebegjen. A kollektív első évében aratáskor a kollektivisták díszkapuk alatt vonultak ki a faluból, melyekre különféle aktuális szlogenek voltak kifüggesztve.⁵³² A „csépeljünk szemvesztés nélkül!” felhívás már mintha előrevetítette volna, hogy a közös tulajdonú, közös művelés alá fogott terület betakarítási munkálatait a kisemmitett gazdák nem fogják a leglelkismeretesebben elvégezni. Mindazonáltal már egy évvel később, naplójának lezárásában némi meglepéssel nyugtázza Magyarhermány krónikaírója,

hogy az élet kezdett egyfajta normalizálódás irányába tartani, a látványos akciók lecsengtek, „lejárt a díszkapu mánia, lejárt az élenjárók és a kullogók táblája, lejárt az »elvitettek« aranykora”.⁵³³

A rendszer bedarálta azokat, akiknek más lehetőségük nem volt, és mindent elkövetett, hogy odaadó, hűséges, szorgalmas alattvalókat neveljen belőlük. A pártgyűlések, munkamegbeszélések kiváló alkalmaknak bizonyultak arra, hogy az elvégzendő feladatok nemes célkitűzései mellett a számonkérésre is sor kerülhessen, s ilyenkor éppen arra az erkölcsi kódexre és tartásra apelláltak, amelyet az új rendszer alapjaiban megrengetett. Gyakori megjegyzései a jegyzőkönyveknek a párttagok nyilvános megszégyenítése, hibáik nyilvánosságra hozatala és beismertetése. A kommunista ideológia szerint ugyanis a bűn beismerése és a nyilvános vezeklés után a szankcionált személy minden korábbinál buzgóbb követője lehet a hatalmi ideológiáknak. A kritika és az önkritika nem csak a vidéki funkcionáriusoknál, de a legfelsőbb szinteken is elvárás volt a jó kommunistáktól.

„A gyűlések látogatása a párttagok általebben az évben javult, példaképp említhetjük Péter Erzsébet, Papp Gizella, Kopacz Lajos, Ambarus Sándor, Fákó Mária, Mirtse Mihály és más elvtársakat, akik rendszeresen látogatták a havi alapszervezeti üléseket.

Azonban ezt nem mondhatjuk el Kopacz Katalin, Benedek Rozália, Tusa Ferencz, Bende János párttagokról akik nem látogatták rendszeresen a gyűléseket de ennél sujosabb a helyezett Bende János elvtárs tevékenységében aki mint a pártbizottságnak pottagja és ezzel szemben az év alatt csak 6 esetben jelent meg a gyűlésen.

A gyűlések színvonalának az állandó növeléséhez nagyban hozzá járultak az olyan párttagok mint Kopacz Sándor, Péter Erzsébet, Szöcs Albert, Bende János és más párttagok akik a gyűlé-

531 Konkrét, időszerű, szemléltető agitációt Erdőszentgyörgy rajonban! *Vörös Zászló*, VIII. évf. 221. (2431.) sz. 1959. szeptember 20. 3. oldal.

532 MÁTHÉ János 2008, 190.

533 MÁTHÉ János 2008, 196.

sek alkalmával nemcsak hogy megjelentek a gyűlésen hanem bekapcsolodtak a vitában és értékes javaslatokkal segítették a bürokrácia tevékenységét a bíráló és az önbírálat szellemében.”⁵³⁴

A pártpropagandában a mezőgazdaság szocialista átalakításának látványos eredményeit a mindennapok életszínvonala és a fejlettség szintje mutatja. A Kommunista Ifjúsági Szövetség (KISz) rajoni bizottságának jegyzőkönyveiből az ifjúság által kifejtett tevékenység indoklásából az is körvonalazódik, hogy milyen nehézségekkel nézett szembe a kommunista ideológia lokális szinten még a hatalmi berendezkedést követő két évtized múltán is. Ezekben gazdasági, társadalmi és kulturális vonatkozású adatokat is bőven találunk.

1967-ben például egy átfogó jelentés szerint Háromszék Kézdi járásában „A legtöbb alapszervezet, mivel az anyagi kondíciók biztosítottak, gazdag tevékenységet fejt ki, közös televíziózás, csoportos újságolvasás, könyvrecenziók, különféle szórakoztató játékok. Megemlíthetjük a pojáni, szentkatolnai, tamásfalvi, maksai, esztelneki, hosszúfalui szervezetek által szervezett tevékenységeket és másokat, ahol a fiatalság nagyon szívesen vesz részt az érdekes és ugyanakkor nevelő hatású rendezvényeken (1967. febr. 25).”⁵³⁵

Tamásfalva az eddigiekhez hasonlóan néhány más településsel együtt kiemelt dicséretet kap a kifejtett kultúrunkáért, szemben a hosszúfalui mezőgazdasági brigáddal, ahol egy tudományos előadás keretében a silőről tartott „recenzió” bemutatása nem volt eléggé figyelemfelkeltő.

A szép szó mellett széles tárház állt a hatalom rendelkezésére az elvárásoknak való megfeleltetésre, köztük verés, zsarolás, bebörtönzés is szerepelt. Mindenki tudta, hogy a milíciával nem érdemes ujjat húzni. Az egyik tamásfalvi lakost a 80-as évek végén *lopásért felhozták Zabolára, s a talpát kerekre verték, hogy négy órát gyalogolt Tamásfalváig.*”⁵³⁶ (Zabola)

„Teljesen ellepték a társadalmat a besúgók »fekete seregének csordája«. [Sic!] Majdnem mindenki, tudva vagy tudatlanul, besúgó”⁵³⁷ – írta Fábrián Ernő a naplójába. Ez volt a háttérben annak a rémületnek is, amelyet a falu papja átélt, amikor Tamásfalván egy szilveszter éjszakáján a gyülekezet spontán módon elénekelt a magyar himnusz. *Tamásfalván szokás volt, hogy az egész falu bálba volt szilveszterkor. Éjfélkor a bál leállt, mindenki a templomba ment akkor. S valószínű, hogy pártállástól függetlenül mindenki ott volt a templomban, s az volt, hogy a kántor kijött a templom elé, s egy éneket elénekelték, s az érdekesség az volt, hogy azt az éneket senki nem tudta kívülről, de a kántor egy sort elmondott hangoson, s akkor utána énekelték, s elmondta a másik sort, s utána. S akkor bementek a templomba, s a pap nem prédikált, hanem csak egyet imádkozott. És kijelentette ez a Barta pap, hogy csak azt az éneket énekeljék el, amelyiket ő bediktál. A karzatba a fiatalok elkezdtek énekelni a Himnusz, persze hogy a kántor melléjük állt és elénekelték a himnusz, és a pap megijedt, s kiszaladt*

Munka a kézdivásárhelyi készruhágyárban. 1970-es évek, SzNM Fotótéca (BA)

534 SÁLvt, Fond 564, 1967/30-as dosszié, Tamásfalvi MTSZ iratai, I. sz. mezői brigád, 1–3. oldal.

535 SÁLvt, Fond 559, 28-as dosszié, 17. oldal

536 Zabola és Tamásfalva központjai 6,7 kilométerre vannak egymástól. Gyalog ez a táv kb. másfél óra.

537 FÁBIÁN Ernő 2010, 61.

a templomból, s valamit otffelejtett, s visszaszaladt s akkor elvette s megint kiszaladt. Na s akkor én legalábbis meg voltam botránkozva, hogy milyen gyáva ez a pap. De most utólag el tudom képzelni, hogy amikor a papokat csak úgy elhurcolták, hogy meg lehetett ijedve. Na s akkor osztán a fiatalokat – Gézánkat is – behívták a Szekuritátéra. Különben Kőrösön is elénekelték 89 előtt, Derzsi Gyurinak is meggyűlt a baja. (Tamásfalva)

Hagymagyérintés. 1970-es évek, SzNM Fotótéka (BÁ)

Erről az utóbbi, kőrösi eseményről írott napló is tájékoztat: „Verik Kőrösön az embereket, mert óév estéjén a székely himnuszt énekelték. El lehetett volna kerülni. A verés (tömeges verés!) azonban egyébként nem indokolható.”⁵³⁸

A román pártvezetés 1970-es években hozott voluntarista politikai és gazdasági döntéseinek nyomán az élet minden területére kiterjedő válság alakult ki Romániában, amely az 1980-as évekre teljesen felborította a rendszer normális működését. Ebben az időben a zabolai családok figyelmét is elsősorban az alapvető élelmiszerekkel, közszükségleti cikkekkel, gyógyszerekkel, elektromos árammal kapcsolatos súlyos ellátási zavarok kötötték le.⁵³⁹ Maros megyében a megyeközponti Centrocoop⁵⁴⁰ által működtetett

falusi boltokban egyre több lett az üres polc, s egyre hosszabbak a sorok egy-egy fontosabb élelmiszer-ellátmány érkezésekor. Az egykori gyulakuti pékség pékmesterének visszaemlékezése szerint a 80-as években *úgy volt, hogy egy 24 órát kellett álljon a kenyér a raktárba, addig nem volt szabad kiadni az üzletbe. (Miért?) Hogy ne legyen friss. Mert akkor kevesebb fogy. Abba a rendszerbe úgy volt. Hát ugye, mikor porcióra adták, mittudomén, egy-egy negyed kenyér jutott személyenként, na hát ha kaptál egy friss kenyeret, kettőbe törted, s avval meg is etted, na de hogyha keményebbet kaptál, akkor felszeletelted s egy szelet elég volt egy ételre. Itt volt a politika benne. (Erdőszentgyörgy)*

„A sepsiszentgyörgyi nagyáruházban a magyar barackpálinkát és a vinilin nadrágszíjat együtt árulják. Ez egészen szokatlan formája az árukapcsolásnak, amit egyébként a kereskedelmi törvények és rendelkezések tiltanak, de ezzel ebben az országban az égvilágon senki sem törődik. Nincs jog, csak érdek és rendelet.”⁵⁴¹

A mezőgazdasági szektorban dolgozó falusiak körében tapasztalt nélkülözés a városi lakosságra is áterjedt, igaz, őket az élelmiszerhiány mellett a modern kor újabb szolgáltatásainak árai is megsarcolták.

„Újabb energiamegszorítások, villany, tüzelőanyag, üzemekben váltásokat küldenek haza, kényszerszabadságolások, magángépkocsiknak nem szabad közlekedniük. Mindezt azért, mert a hőmérő -20° körül ingadozik. Erre hivatkoznak. A valóságban a gazdasági csőd tünetei, melyek annyira elhúzódtak, hogy a csodák közé sorolhatók (1985. I. 11.).”⁵⁴²

538 FÁBIÁN Ernő 2010, 43.

539 POZSONY Ferenc 2012, 106.

540 Fogyasztási Szövetkezetek Központja.

541 FÁBIÁN Ernő 2010, 223.

542 FÁBIÁN Ernő 2010, 95.

„Úgy hallani, hogy a fogorvosoknak csak foghúzással szabad foglalkozni[uk], mert az egyéb munkálatok sok villamos energiát igényelnek. Azzal pedig takarékoskodni kell.”⁵⁴³

„A húsadagot fejenként ½ kg[-ra] csökkentették. Személyenként és havonta (1988).”⁵⁴⁴

„A környező falvakban »forradalmi eszközöket« alkalmaznak. Aki nem vállal cukorrépa-ka-pálást, függetlenül attól, hogy hol dolgozik, nem kapja meg a kenyér- és más élelmiszer-fejadagot. Mivel a tavaly semmi terményt nem osztottak, a fizikai megélhetés kétségessé vált. Marad a lopás, csalás, vagy más csalárd, nem tiszta eszközökkel végzett beszerzés.

Bodok község sem marad le a »nemes« forradalmi versengésben. A boltban szeszt osztottak, és csak az olyan honpolgár – ha volna hon – részesülhetett a jótéteményből, aki két döglött csirke árát is kifizette. Mert az történt, hogy a csirkék megdöglöttek, és valakivel meg kellett őket fizettetni. Ki más lehet az a valaki, mint a dolgozó. Kafka és Beckett, de még Orwell is pirulhat siríjában, ekkora fantáziájuk az abszurdról nekik se volt (1988).”⁵⁴⁵

Területrendezési tervek és félelmek

Az 1968/2. számú törvénymódosítási törvény hatálya lépése országos léptékű „szisztematizálást” (elsősorban megéjsztést), modernizálást eredményezett, ez viszont csak a kezdetét jelentette az átfogó szocialista területrendezési törekvéseknek: az 1970-es évek elején a meghirdetett projekt új, konkretizált programpontokkal bővült ki. A pártvezetés szándéka szerint „A városok és a falvak területrendezése, egy új városi központhálózat létrehozása hozzájárul a környező falusi zónák civilizációs szintjének emeléséhez, a falusi környezetek gazdasági-társadalmi tevékenységeinek kiszélesítése biztosítani fogja a falusi életfeltételek városiakhoz való közeledését.”⁵⁴⁶ A rurális környezetek adminisztratív átrendezési programjának jelmondata a szocialista agrárium nagyarányú kiterjesztésének szándékát vetítette előre: a települések (főleg falvak) által elfoglalt területeket „vissza kell adni a mezőgazdaságnak.”

A primér szektorként termelő mezőgazdaság makroszerkezeti átalakításáról a párt főtitkára alaposabban kifejtett elképzeléseit a Román Kommunista Párt XIII. Kongresszusának alapdokumentumaként egyhangúlag elfogadott beszédében, 1984 őszén tárta a nyilvánosság elé. „Tenni fogunk a földalap felsőfokú átszervezéséért és értékesítéséért az összes megyében, és az ország termőterületeinek 500 ezer hektárral (868 863,85 kh) való kiterjesztéséért az 1986–2000 közti periódusban (...) a beépített területek

TABEL SINTETIC		
CONTINUT DE SISTEMATIZARE A LOCALITATILOR SI DE RENAZARE A UNITATILOR TERITORIAL-ADMINISTRATIVE I A SC-UNILOR SI UNITATILOR ECONOMICE DIN COMUNE		
ATIA — LOCALITATI 234.000 — SUPRAFATA 124.000 — SUPRAFATA 34.366 — LOCALITATI 110.000 — SUPRAFATA 37.232	SUPRAFATA TOTALA — HA 370.500 — HA 156.284 — HA 94.959 — HA 89.571 — HA 1.758 — HA 156.964 — HA 3.273- — HA 13.965	
ATIA OCUPATA* — PERSONE 106.400 — PERSONE 39.400 SA NEAGRIURA-FONGANE 22.600 SA SI UNAS — PERSONE 67.000 SA SI UNAS — PERSONE 9.300		
SUA DE LOCALITATI		
— LOCALITATI DE SAZARE	5	5
— SAZARE INDUSTRIALE CENTRE CLASICE	33	29
— SAZARE	122	65
BETRE CONSTRUIBILE — SUPRAFATA		
— HA	7.675	4.522
— SAZARE	1.900	1.733
— SAZARE ECONOMICE SA NEAGRIURA — HA	864	773
— SAZARE ECONOMICE SA NEAGRIURA — HA	5.775	2.789
— SAZARE ECONOMICE SA NEAGRIURA — HA	1.379	1.148
SAZARE CLASICE UNILOR SA ANTRILOR		
— SAZARE CLASICE UNILOR SA ANTRILOR	5	6
— SAZARE CLASICE UNILOR SA ANTRILOR	28.108	38.313
— SAZARE CLASICE UNILOR SA ANTRILOR	14.816	19.942
— SAZARE CLASICE UNILOR SA ANTRILOR	5	5
— SAZARE CLASICE UNILOR SA ANTRILOR	3	3

A háromszéki települések szisztematizálásának egyik kerettervezete, 1988. SÁLvt, F. 535, 23-as dosszié, 9. oldal

543 FÁBIÁN Ernő 2010, 96.

544 FÁBIÁN Ernő 2010, 298.

545 FÁBIÁN Ernő 2010, 311.

546 CEAUȘESCU, Nicolae 1972, 42. (ford. – K. I.)

perimétereinek visszaszorításával, a szétszórt gazdaságok átcsoportosításával (...).⁵⁴⁷ Körülbelül ezzel egy időben már bekövetkeztek a makrogazdasági válsággal fenyegető korábbi veszélyek: bár a hatalmi követelésekhez igazított (torz) statisztikákból folyamatos dinamikus fejlődés olvasható ki,⁵⁴⁸ valójában a mezőgazdaság termelékenysége a földek lesavanyodása, kiélése következtében megcsappant, a tőke termelésből való kivonásával egyidejűleg az ipar termelékenységének csökkenése is érezte hatását, a lakosság egyre szegényedett, noha évek óta minden erővel a termékek mennyiségi és minőségi javítását szorgalmazták.⁵⁴⁹ Miközben a kommunista propagandaszervezet tevékenysége folytán a sajtótermékek és egyéb kiadványok a sokadik ötéves terv határidő előtti bravúros teljesítésének beszámolóitól és az életszínvonal emelkedését jósoló „prognózisoktól”⁵⁵⁰ voltak hangosak, a mindennapok gyakorlatában érezhető eredmények és intézkedések az ellenkező tendenciákat – az általános gyengülést, az ipar amortizációját, az emberek elszegényedését – mutatták.

A mezőgazdaság átalakítását meghatározó XIII. pártkongresszus után két évvel, 1986-ban, a Parasztság III. Kongresszusán Ceaușescu (ismételten) állást foglalt az ország mezőgazdasági rendeltetésű földalapjának ésszerű használata és védelme mellett. „A föld (...) csak korlátozott mennyiségben áll az emberiség rendelkezésére, nem szaporítható, mással nem pótolható, s egyes földterületek termőterületté való átalakítása csak nagy ráfordítások árán és csupán bizonyos határig lehetséges. Ezért emelte ki pártunk főtitkára, hogy mindent el kell követni a szántóterület 500 000 hektárral (868 863,85 kh) való növeléséért.”⁵⁵¹

A célkitűzések megvalósításának tervezett körülményei valósággal sokkolták a hazai és külföldi közvéleményt: az árterek lecsapolása, a terméketlen területek termőre fordítása, az irtás során nyert területek mellett a pártvezetés szerint a legkézenfekvőbb megoldásként a települések felszámolása kínálkozik: „emlékszünk ugye a világtörténelemben egyedülálló kijelentésre, hogy »lemondunk« néhány ezer faluról, mert »meghaladtak«, nem bizonyítják életképességüket.”⁵⁵²

A területrendezések ideológiai hátterében a gazdasági megfontolások mellett szélsőséges nacionalizmustól fűtött nemzetpolitikai motivációk és erővonalak húzódtak. „...a legfőbb vezetés már 1972. július 19–21-én, a kommunista párt bukaresti országos konferenciáján meghirdette a kisebbségek rövid távú beolvasztását, román terminológiával »nemzeti homogenizálási« programját. Ezzel a romániai nemzeti kisebbségek beolvasztásának gyakorlata hivatalos formát öltött, de a határozat utáni első években a hatalom még ügyelt arra, hogy a tényleges célok esetenként taktikai engedményekkel ellensúlyozza.”⁵⁵³

Az 1960–1980-as évek közötti falu–város irányú tömeges méretű spontán migrációt a kommunista pártvezetés autokrata módon kívánta megszervezni és a városi populáció felduzzasztását elősegíteni. A lokális közösségek interetnikus, városi környezetekbe történő kimozdítása,

547 XIII. Pártkongresszus 1985, 579. (ford. – K. I.)

548 A kommunista termelőszövetkezetek gazdálkodásának hivatalos statisztikáiról, azok kutatásának buktatóiról bővebben lásd: RÉV István 1996.

549 „Az államterv határidő előtti példás megvalósítása és a nemzetgazdaság folyamatos bővítése (...) érdekében a termelési és a közlekedési költségeket (...) csökkenteni kell, (...) emelni a termékek minőségi szintjét.” SÁLvt, F. 565, lelt. sz. 651. (1974) (nyersfordítás – K. I.)

550 Ezek az előrejelzések 1972-ben már az 1990-es kiemelkedően magas nemzetgazdasági beteljesülést vetítették előre, amikor az egy lakosra jutó nemzeti jövedelem eléri a 2500–3000 dollárt. Ceaușescu 1972. 39. Ráadásul „2000-ig a hazai ipari ártermelés 2,1–2,4-szeresére növekedik. Általánossá válik a termelés automatizálása, kibernetizálása és robotizálása. A munkatermelékenység és a többi minőségi mutató tekintetében Románia eléri a legfejlettebb országok szintjét.” KOVRIG Magdolna 1986, 286.

551 LUPÁN Ernő 1986, 404.

552 BARABÁS László 2000, 118.

553 POZSONY Ferenc 2002, 77–78.

illetve kollektív elbizonytalanodást okozó szétszórása mellett az intoleráns hatalom hatásos stratégiaként a tömbmagyar lakosságú székelyföldi városokba a meglehetősen hátrányos helyzetű, elmaradott regáti románság tömeges betelepítését alkalmazta.⁵⁵⁴ Az 1980-as évek közepére tehát nyilvánvalóvá vált, hogy a diktátor hírhedt „területrendezési terve” értelmében az erdélyi székely-magyar tradicionális kistelepülések legnagyobb hányada beolvadásra, illetve lerombolásra, felszámolásra ítéltetett.⁵⁵⁵ Az elképzelések 8000 romániai falu megsemmisítését tűzték ki célul, és a hatalomnak szándékában állt ezeket egyes mezővárosi jellegű városokra, valamint nagyvárosok történelmi városrészeire is kiterjeszteni.⁵⁵⁶

Háromszéken a megyei pártbizottság Bukarestnek megküldött 1988. június 24-i javaslatában az adminisztratív egységek újatervezését és központosítását a községek számának 33-ról 32-re, a falvak számának 122-ről 87-re javasolt csökkentésével oldotta meg.⁵⁵⁷

	Létező	Javasolt	Eligazodásként javasolt
C.U.A.S.C. ⁵⁵⁸	6	6	6
C.A.P. ⁵⁵⁹	47	34	43
Községek	33	32	29
Falvak	122	87	65

Orbaiszéket két nagy szövetkezeti tanács ölelte volna magába. Nagyborosnyó központhoz Nagyborosnyó, Barátos, Zágon, Zágónbárkány, Szitabodza, Kommandó községek – és az azokhoz tartozó falvak –, és Kovászna, illetve Bodzaforduló város tartozott volna. Gelence központhoz Gelence, Szentkatolna, Zabola, Ozsdola, Bereck községek – és az azok alá beosztott falusi települések –, illetve Kézdivásárhely város volt elképzelve.⁵⁶⁰

A program, amely „megoldja a falusi lakosság gondjait” a technikai tervezéssel a legtöbb település esetében kezdetét vette: a megyei néptanácsok megrendelésére tervezőintézetek készítették el a községek szakszerű „szisztematizálási” tervrajzait és makettjeit. A projektek készítőit azzal fenyegették, hogy a diktátor „minden tervet, makettet személyesen fog ellenőrizni, és jaj lesz, ha hibát talál...”⁵⁶¹ Az új városnegyedek projektjeinek elkészítése során azonban a tervezők tisztában voltak tevékenységük gyakorlati hozadékaival: „értjük, hogy felesleges munkát végzünk”; „...gyakran mondogattuk, hogy ezekben egyetlen falusi ember se fog beköltözni.”⁵⁶²

554 VINCZE Gábor 2003, 422.

555 A XIII. Kongresszuson Kovászna megye pártbizottságának küldötte megköszönte a RKP főtitkárának, hogy „mindörökre megoldotta a nemzetiségi kérdést.” XIII. Pártkongresszus, 1985, 419.

556 Az Erdélyi Magyar Hírügynökség információi szerint a városokat illetően „Mindenekelőtt olyan, a közelmúltban városokhoz csatolt negyedekre, illetve óvárosi részekre, amelyek – Erdélyben legalábbis – a kisebbségi kultúra pótolhatatlan rekvizitumai voltak.” Közli VINCZE Gábor 2003, 445.

557 Raport. SÁLvt, 1989, F. 535, 23-as dosszié, 1–5. A székelyföldi szisztematizálási elképzelésekről, a tervek alakulásáról lásd NOVÁK Csaba Zoltán 2017, 108–116.

558 Az állami és szövetkezeti agroindusztriális egységek tanács – Consiliu Unic Agroindustrial de Stat și Cooperatist (C.U.A.S.C.) – alapszabálya 1983-ban jelent meg a Hivatalos Közlönyben. Az okirat szerint ezek a tanácsok a mezőgazdaság megszervezésének és vezetésének a felső szervezeti formáját képezik. *Monitorul Oficial* nr. 18/30 martie 1983.

559 Cooperativă Agricolă de Producție – mezőgazdasági termelő szövetkezet.

560 SÁLvt, 1989, F. 535, 23-as dosszié, 51–52.

561 BARABÁS László 2000, 117–118.

562 BARABÁS László 2000, 121.

A falusi lakosság számára építendő *blokk* és *garzon negyedek*ben ugyanis nem volt megoldva a fűtés, a víz- és csatornahálózat, az elemi higiéniai körülmények.

Az 1980-as évek második felében a meghirdetett szisztematizálási program és a kiszivárgott információk nem mindig estek egybe. Fábián Ernő naplójában több olyan adatot vetett papírra, melyekhez hallomás útján jutott, s ugyan igazságértékük ellenőrizetlen volt, elegendők voltak ahhoz, hogy újabb és újabb félelmeket ültessenek el az érintettekben.

„Megvonják a termelőszövetkezeti parasztoktól az egyéni használatban levő földterületet. Éppen akkor, amikor a termelés növelését kellene az egyéni érdekeltség támogatásával ösztönözni. Ezt is fordítva csinálják. A zsaroló gazdálkodásra jellemző, hogy 1974-ig 800 négyzetméter számított a belterületből személyi tulajdonnak, az 58, 59/1974-es törvény *retroaktív jelleggel* 250 négyzetmétert szab meg. Amennyiben az udvar ennél nagyobb, az már beleszámít a használatba kiadható parcella területébe. Amennyiben a települése belterületén vagy a mezőn valaki elveszíti a kerthelyiséghez való jogát bármilyen okból kifolyólag, az átmegy a termelőszövetkezet használatába. Ugyanakkor a mezőn nincs ki dolgozozzon. A szövetkezeti parasztságot gyakorlatilag felszámolták. A művelt földterületet kiadják a munkásoknak, intézmények dolgozóinak, akiket a munkaidőn túli mezőgazdasági munkálatokra kényszerítettek.”⁵⁶³

COMUNA	Populatia totala	Populatia urbana
COMUNA BAHAI	74.430	29.483
Comuna Bahai	8.336	8.088
Comuna Vingaia	21.379	3.125
Comuna Bistrita	21.272	4.768
Comuna Iliești	23.491	4.350
Comuna Ilișești	20.471	4.798
COMUNA BUCU	30.493	19.096
Comuna Bucu	3.720	3.179
Comuna Bocu	4.894	4.470
Comuna Bistrița	4.933	4.773
Comuna Ciobici	4.917	4.849
Comuna Iliești	4.932	4.871
Comuna Iliești	4.964	4.871
COMUNA BUCUR	56.477	23.666
Comuna Bucur	9.739	3.550
Comuna Bistrița	16.874	3.254
Comuna Valea Crișului	9.277	4.293
Comuna Bistrița	9.594	4.293
Comuna Bistrița	9.154	6.750
Comuna Bistrița	20.471	4.798
COMUNA BUCUR	67.437	23.666
Comuna Bucur	11.473	4.844
Comuna Bucur	11.723	4.844
Comuna Bucur	13.402	3.604
Comuna Bucur	15.235	4.702
COMUNA BUCUR	64.733	43.463
Comuna Bucur	9.463	3.923
Comuna Bucur	10.463	3.923
Comuna Bucur	11.463	3.923
Comuna Bucur	12.463	3.923
Comuna Bucur	13.463	3.923
Comuna Bucur	14.463	3.923
Comuna Bucur	15.463	3.923
Comuna Bucur	16.463	3.923
Comuna Bucur	17.463	3.923
Comuna Bucur	18.463	3.923
Comuna Bucur	19.463	3.923
Comuna Bucur	20.463	3.923

Nagyborosnyó körzet és a hozzá tartozó községek az egyik tervváltozatban, 1988. SÁLvt, F. 535, 23-as dosszié, 51. oldal

A 1980-as évek végére a sztálini ideológiával mélyen terhelt kommunista diktatúra faluromboló gépezetének legismertebbé vált erdélyi áldozata a Maros megyei Bözödújfaló lett. A faluközösség és a környék lakossága értetlenkedve fogadta a döntést, majd a kíméletlen ki-

563 FÁBIÁN Ernő 2010, 186.

564 1990-re kellett volna kijelölni azt az 558 agráripari központot, amelyekben új, három-négy emeletes panelházakat építettek volna a falusiaknak. Ezt az ezredfordulóra tervezték megvalósítani. Bárdi Nándor és Filep Tamás Guszáv jegyzete. FÁBIÁN Ernő 2010, 240.

565 FÁBIÁN Ernő 2010, 240.

566 FÁBIÁN Ernő 2010, 326.

lakoltatásnál⁵⁶⁷ „segédkező” katonasági alakulatokat: noha viszonylag kis falunak számított, kedvező településföldrajzi helyzete miatt Erdőszentgyörgy község prosperáló gazdaságú, nagy agrártermelékenyséű falujaként tartották számon.⁵⁶⁸ Etnikai, felekezeti sokszínűsége dacára is példás együttélést tanúsító, nyelvében magyar Bözödújfalú megakadályozhatatlanul véghezvitt kitelepítésével,⁵⁶⁹ a közösség erőszakos felszámolásával és a lerombolt falu elárasztása révén ígéretes halfogással kecsegtető horgászparadicsom kialakításával a diktátor a hullámsírba temetett székely falu hírhedtté vált, erősen mediatizált negatív mítoszát alkotta meg.⁵⁷⁰ Az érintett lakosság nem fejt(het)ett ki nyílt ellenállást, rosszallásuk csupán passzív technikák és befele forduló magatartás formájában történt meg.

Külföld, az anyaországi magyarok és a más országok kisebbségben élő magyarjai nyíltan elítélték és tiltakoztak a program ellen. 1988–1989-ben például Szlovákiában „láttuk a televízióban, hogy miként rombolják a falusi házakat és a székelykapukat Erdélyben”, ennek hatására ellenzéki tiltakozásként aláírásgyűjtést is szerveztek az erdélyi falurombolás ellen.⁵⁷¹

„Mintha a falurombolás lendületét megtörte volna a magyar és a nemzetközi tiltakozás. Ma (1988. IX. 8.) a Szentgyörgyön tartott fejtágítón az első titkár tájékoztatót a megye falvainak és községeinek ún. szisztematizálásáról. Csak a tanyaszerű településeket (szám szerint: három) fogják lebontani. Az ún. »satele dezafectate«-ban (pl. Szacsva, Magyarós) nem adnak építési engedélyt, a házakat nem lehet eladni, de a lakosok továbbra is ott maradhatnak!”⁵⁷²

567 A falu elrendelt kiürítésének sok helyi család nem tett eleget, dacára annak, hogy közben a gyűjtőmedence kezdett vízzel feltelni. Úgy számítottak, hogy a még lakott házakra *úgysem merik ráengedni a vizet*. Csalódtak: a falu elárasztották, és menekülő ütemben sürgősen evakuálni kellett a lakott utcáreszeket. Az a tény, hogy a végső kiköltöztetés a rendszerváltás után, 1992-ben történt meg, sok kérdést felvet.

568 A mikrorégió Hargita megyéhez tartozó falvaiból (Kőrispatak, Bözöd, Etéd irányából) különösen gabonaérés-kor *jödögéltek zsákkal a bányuk alatt Újfaluba*. (Erdőszentgyörgy)

569 Az 1990-es évek elején az erdőszentgyörgyi garzon negyed bözödújfalusi lakói kétségbeesetten próbálták jószágaikat a néhány négyzetméteres, bekerített fásszínre körül nevelni, a zsúfoltság a szárnyasok elkeveredésével járt, valamint az utcakép síkátorszerű, baromficsődülettől zajos groteszk képét adta vissza. Kiemelt „előnyt” élveztek a földszint lakói, akik az utcára nyíló konyhaablakaik alatt 2–3 négyzetméteres konyhakertet állítottak be, ahol kevés sárgarépát, zellert, petrezselymet, néhány fej hagymát termesztettek. Az itt élő idős falusiak mostoha sorsukba soha nem törődtek bele.

570 A felvillantott eseménysorozat lezárása kedvéért teszem hozzá: a hullámokkal két évtizedig dacoló katolikus templom tornya, mely a hányatott sorsú bözödújfalusiak jelképévé vált, 2014. június 29-én összeomlott. A vízzel borított falu maradványai a tó utóbbi évekbeni apadása, majd vízének 2017 nyarán történő jelentős mértékű leengedése következtében – több mint 8 méter vízert engedtek le, hogy az irányítótoronyhoz vezető hidat meg tudják javítani – újra a száraz felszínre kerültek, s pár hónap alatt két méter magas bozótos nőtt a helyén. A part hosszában épült hétvégi nyaralók előtt a lepadt vízből az egykori út menti fák meredező ágai teljesítik ki a turistariasztó látványt. A falu erőszakkal evakuált idősebb lakóinak egy része a „helyi építészeti hagyományok figyelembevételével” számukra „tervezett”, infrastruktúra nélküli erdőszentgyörgyi *gettó*ban hunyt el. Az egykori Bözödújfalú jól működő székely (szombatos vallású) közösségéről két monográfia is született. Lásd KOVÁCS András 1986; Uő 1997.

571 L. JUHÁSZ Ilona 2005, 139, 28.

572 FÁBIÁN Ernő 2010, 332. Satele dezafectate = érintetlen falvak.

Épül a bözödújfalusi víztározó gátja. 1988. október 22. (PL)

A kommunista párt által kibocsátott rendeletekben és egyéb dokumentumokban a negatív intonációjú, a hagyományos értékek elvesztésével járó, sok esetben román nacionalista ihlettségű *falurombolást* következetesen a pozitív előjelű, fejlődést feltételező *modernizáció, területrendezés, átszoptortosítás, szisztematizálás, régiófejlesztés* fogalmakkal fedték le, illetve tompították, burkolták a hazai és a külföldi közvélemény előtt.

Példaként, összesítő adatként Barabás László riportjának részletét idézzük, „válaszként arra a kérdésre, hogy hány hektár földet nyert volna a diktátor mezőgazdasága a Maros megyei falvak lerombolásával. A »lotizált«⁵⁷³ háztáji kertekből 4500 hektárt (7819,77 kh) ... tett volna nagyüzemileg tönkre, mert a kertjét mindig mindenki megművelte, tulajdonképpen abból éltek az emberek. Amivel gyarapodott volna a szántóterület: 1500 hektár (2606,59 kh). Házak, csűrök, gabonások, sütőkemencék, pajták, kapuk felszántott helye! És templomoké, és temetőké?!⁵⁷⁴

A mezőgazdasági területek felszabadítási lázában Háromszék több települése teljesen eltűnt volna a föld színéről. Ezek közül egyes esetekben tervek álltak megvalósításra készen, mások esetében a hosszabb kifutású projekt részeként került volna sor a kivitelezésre.

Az urbanizált ország imázs-alakításának törekvései közt Székelyföld Kárpátok övezte szögletében 1985–86 táján megvalósításra szánt projektté érett az orbaiszéki Cófalva felszámolása. Ez konkrétan azt tartalmazta, hogy Cófalva 200 főnyi lakosságát a közeli községközpontba, Nagyborosnyóra tervezett négy tömbházba zsúfolták volna össze; ezzel egy időben házaik lebontásra kerültek volna, és a falu a földdel vált volna egyenlővé.⁵⁷⁵

A kutatott települések közül a Feketeügy mentén a mezőgazdaságilag rendkívül jól hasznosítható birtokokkal rendelkező Székelypétfalva és Tamásfalva is hasonló sorsra ítéltetett. Bár kész tervek nem emlegettek, a tervezet kapcsán kiszüremlett információknak olyan hatása volt, amely hosszabb távon a település társadalmi összképének a megváltozásához járult hozzá.

573 A *lot* egy háztájt, belsőseget jelentett, amelynek nagysága az újratervezett településeken nem haladhatta meg a 2,5 árat, ennek függvényében számították ki az illető település méretét. BARABÁS László 2000, 118.

574 BARABÁS László 2000, 120.

575 Nagyborosnyóhoz hasonló mintafalu, C.U.A.S.C. státust „ruháztak volna” az orbaiszéki Gelencére is.

Aki tehetette, elkezdte bontani a házát – az építőanyagból máshol épített hajlékot. 1988. október 20. (PL)

A környező ipari központokba irányuló kiköltözések hullámát felerősítette a lebontásra ítélt településről való menekülési tömb is. Az ingatlanárak esni kezdtek, s ez jelentős mértékben elősegítette a cigányság tömeges betelepődését a kiköltöző családok olcsón megvásárolt házaiba.

Tó a falu helyén, még dacol a vízzel a templomtorony. 2011. április 24. (KI)

A cőfalviak hitetlenkedve fogadták a kiadott rendeletet, *az utolsó percig hittük, hogy megmarad a falu*. A reménykedő magatartást az is bizonyítja, hogy több, a faluhoz semmilyen szállal nem kötődő városi család ebben a bizonytalan időszakban vásárolt családi házat a faluban, amelyek felújítását, bővítését a falu drasztikus megsemmisítését előrevetítő „híresztelések” ellenére is folytatni próbálta. A községi néptanácsnál a falu lakói közül ketten látták is a kivitelezésre

váro tervrajzokat. *Kész volt a terv, hogy Nagyborosnyón hol lesznek a blokkok, az utak; a községet is összeszorították volna. '91-ben kezdtek volna a blokkokat építeni. Vízház a temető hátsó felében lett volna... Cófalván közben kezdtek felértékelni a lebontásra szoruló házakat...* (Cófalva)

A falu felülről irányított erőszakos kitelepítésének programja a komplex szocialista célkitűzések mesterkéletlen megvalósítása érdekében fogant. A totalitárius hatalom az ekkor már igen súlyos helyzetben lévő, jelentősen amortizálódott technikai felszereltségű, végsőkig erőltetett, alacsony termelékenységű mezőgazdaságot a művelés alá fogott területek kiterjesztésével, termőföld *felszabadításával* kívánta jövedelmezőbbé tenni a határt átszelő Kovászna-patak árterületeinek lecsapolása mellett úgy, hogy a település belterületeit, a házak lebontásával és a házhelyek termőfölddé alakításával a székely falut egészében feláldozta volna. A termőterületek felszabadításának előterjesztett szándékát valamennyi érintett és kívülálló a kommunista pártvezetés szkizofrén, életképtelen urbanizációs törekvéseként értelmezte.⁵⁷⁶ 1989 decemberében a diktatúra megbuktatásával a politikai-ideológiai háttértámogatás nélkül maradt, mély közösségi averziókat támasztó országos hatósugarú „területrendezési terv” valóra váltásának küszöbén végérvényesen kifulladás. Bözödújfalú végleges elárasztását és a lakók elűzését az 1990-es évek elején már a diktátor nyomdokain járó poszt-szocialista hatalom vitte véghez.

Máthé Zoltán házából csak a lépcső maradt meg – azt id. Vura Ferenc kőművesmester öntötte az 1970-es években minőségi betonból. 2017. június 30. (KI)

⁵⁷⁶ Olyan véleményt is hallottunk, mely szerint a falu lakosságát nem kitelepítették volna, hanem életkörülményeinek ellehetetlenítésével lakhelyének elhagyására szándékoztak kényszeríteni. A nagyborosnyói tömbházak a lakhelyváltás alternatívájaként jöttek számításba.

A munkaerő-ellátás és nemzetpolitikai stratégiái

A Kis-Küküllő mente térségének gazdasági fellendülését elősegítő tényezők közt jelentős magyarázó erővel bír a falvak népességmozgásának 20. századi alakulása, amely a maguk során infrastrukturális, makrogazdasági és politikai körülmények által volt meghatározott.

A kommunizmus idején az országos viszonylatban egyre súlyosodó mezőgazdasági helyzettel párhuzamosan ment végbe a városi ipari centrumok ajánlotta munkahelyek falusi népességgel történő feltöltése, amelynek megvalósulásához a térszben dolgozó középkorú és idős generáció is jelentősen hozzájárult a fiatalabb nemzedék agráriumból való *kimenekítése* révén.⁵⁷⁷ Az 1970-es és 80-as években hasonló megfontolások alapján számos nagycsalád⁵⁷⁸ oszlott meg a kollektív termelés és a városi munkalehetőség választásai között. Marosvásárhelyen, Segesváron, Dicsőszentmártonban, Székelyudvarhelyen, illetve Háromszék esetében Sepsiszentgyörgyön, Kovásznán, Kézdivásárhelyen, Brassóban az új lakónegyedekben ráadásul könnyen bérlakáshoz juthattak a fiatal családok.

Gyulakuta esetében a beindított hőerőmű munkaerőigényét a községbe telepített *jövővények* elégitették ki, akik lakást és városi körülményeket kaptak szolgálataikért. „Népi demokratikus rendszerünkben már megszokottá vált, hogy az üzemek építésével párhuzamosan gondoskodnak a dolgozók szociális igényeinek kielégítéséről is. Így mintegy 110 fürdőszobás, összkomfortos lakosztály (kb. 256 szobával) áll a dolgozók rendelkezésére. Minden igénylő 200–400 négyzetméter zöldságas kertet kapott. Az 1958-as évben fejeződött be az új kultúrotthon építése központosított alaplól. Ezenkívül kórház, mozi, élelmiszer-üzlet stb. biztosítja a dolgozók igényeinek kielégítését.”⁵⁷⁹

A cófalvi laskagyár épülete 1986-ban (RT)

577 Ezt a *Fiam*, csak éppen kollektívista ne légy! típusú felszólítások is jelezték.

578 Tanulmányomban a *nagycsalád* társadalomnéprajzi irodalomban kidolgozott definíciójával dolgozom. Lásd: FÉL Edit 2001b.

579 Tartományunk büszkesége. Az erdőszentgyörgyi „Vörös Csillag” hőerőmű. *Vörös Zászló*, VIII. évf. 87. (2297.) sz. 1959. április 14. 3. oldal.

A kialakuló elsőgenerációs városiakok és a városiasodó községek népességének szélesedő társadalmában polgáriasuló életvitelük révén a mindennapok szintjén lassan eltávolodtak az alacsony megbecsültségű, nehezebbnek tartott és alacsony (terménybeli) juttatásokat feltételező rurális életformától, anélkül azonban, hogy megszakították volna a kapcsolatot a falun dolgozó idősekkel, akiket rendszerint hétvégén látogattak és segítettek.⁵⁸⁰ Az iparosítás lázba hozta a helyi közösségeket, nagy ívű elvándorlást eredményezve. Csókfalva, Szentistván és Atosfalva településekről leginkább Székelyudvarhely, Marosvásárhely, Dicsőszentmárton, Petrozsény, Csíkszereda voltak a célállomások. Ha megnézzük a demográfiai adatokat, azt láthatjuk, hogy 1948 után a lakosság folyamatosan csökken, egyrészt közvetlenül az elvándorlás, másrészt, közvetve, a gyermeket vállaló népességréteg szűküléséből fakadó gyermeklétszám-csökkenés miatt, a fiatal családok ugyanis már sokszor ipari központokban jönnek létre, gyerekeik is itt születnek. 1958-ban 1570-en, 1968-ban 1449-en, 1977-ben pedig már csak 1307-en éltek az összeolvasztott településen, a kivándorlás mértéke két évtized alatt egy kisebb falu lakosságához elegendő számú népesség, 263 fő.⁵⁸¹

A munkaerő-mozgás azonban a demográfiai és etnikai arányok megváltoztatására is kiválóan alkalmassá vált, a tömbszerű székely településekre fokozatosan román és cigány származású munkások érkeztek, akik letelepedve az etnikai paletta színesítését hivatottak elősegíteni. Petőfalva esetében például valamennyi adtaközlő egyetért abban, hogy a település a kollektivizálás előtt kiváló termőföldjei miatt rendkívül gazdag falu volt.

Petőfalva és Telek Szörcsét, Tamásfalvát gazdaságilag meghaladja, met a talaj a különbség, me Tamásfalvának is kötött talaja van, a miénk pedig homok, e bírja a szárazságot, bírja az esőt is. (Telek) A 70-es években az iparosítás kezdetével ment tönkre Petőfalva. Kézdin ahogy megkezdték az iparosítást, az ipar elszívta a lakosságot. Kollektív volt, nem voltak magánbirtokok, s az ipar elszívta. Akkor robbant le Petőfalva. Valamikor volt is egy újságcikk a Megyei Tükörbe, „Az utolsó mohikán”, ez volt az alcím, hogy „Petőfalva az egytehenes falu”. Tehát oda jutott, hogy magángazdaságban egyetlen tehen volt. Ez úgy a 70-es évek közepe felé. Kollektívbe volt, de magán személynek egy. Aztán cigányok kezdtek beköltözni, annyira lement az ingatlanoknak az ára a múlt rendszerbe. (Petőfalva)

A kézdivásárhelyi mezőgazdasági termelőszövetkezet munkásszállása. 1975, az árkosai Agronómusok háza fototékája (FL)

580 Egy 1977-es adat szerint Kovászna megye városi lakosságának 58,8 százaléka elsőgenerációs városiakó volt. KESZI-HARMATH Sándor 1986, 406.

581 Lásd MOLDOVAN, Mărioara Lenuța 1980, 72.

Orbaitelenek az átgondolt, szándékos népességfeloldó tervezetek egyikét jelentette az a rendelkezés, amely értelmében román vidékekről népes munkáscsaládokat kellett kötelező módon a helyi kollektív gazdaságba alkalmazni. *Az utolsó időszakba, a kommunista rendszerbe próbálták telepíteni, kötelező módon 10 fejt a gazdaságba fel kellett venni. Nagypatak, Zágon, Zabolának a felső része, onnat jöttek. De ahogy megszűnt a gazdasági élet, ezek elmentek.* (Telek)

Kovásznán sokan dolgoztak a deszkakeraktnál. *Az egy nagy lerakat volt, Kommandóráról hordták le a deszkákat, s ott nagyon sok tamásfalvi dolgozott. Kovászán az állomás környékén volt egy telek, barakkokkal. Ott egy mint egy cőfalvi nagyságú, lélekszámú falu volt. A fátelének a munkásai voltak. Én egy telet ott laktam valakinél, beadtak kintlakásba. Én ott azt az állomási réteget, ott mindenkit ismertem. Aztán ott az egészet lesöpörték, s vagy Kovászánra beköltöztették, vagy az állomáson a blokkba béköltöztették. De annak a telepnek egy különleges élete volt. Családok voltak. Napközioththon volt, édesanyám ott főzött, s dada volt. Ott minden héten vágtak egy disznót vagy egy borjút, aki a kollektívnek a tagja volt, a gyermekeit ott ingyen étkeztették, hálatták, reggeltől estig ott ülhettek.* (Cőfalva)

Hasonló betelepítések Székelyföld-szerte történtek. 1988-ban Fábíán Ernő feljegyezte, hogy Köpecre Olténiából hatvan cigány családot akarnak telepíteni. „Munkahely nincs, munkásokat bocsátanak el mindenfelé, de a gyarmatosító telepeseeknek munkalehetőséget teremtenek. A cigányok a szentgyörgyi textilgyárnak dolgoznak. Közben tervezik a falvak lebontását. Ezzel évszázados székely településeket törölnek ki a történelemből.”⁵⁸²

Néhány héttel későbbi feljegyzése szerint „a hírek sokasodnak. Széltében-hosszában beszélnek, hogy a falurombolást népcserével kötik össze, innen a Regátba, onnan ide fogják telepíteni a népet. Elhíhető!”⁵⁸³

A magyar falvakban gyökeret vert románek kiválóan érezték magukat a kibocsátó közegüknél jóval magasabb életszínvonalú, rendezett, civilizáltabb székely települések társadalmában, ahol fokozatosan beépültek a mindennapi élet rendjébe, szoros társadalmi kapcsolatokat építettek ki, beházasodtak a székely családokba. Mindeközben szem előtt kellett tartaniuk, hogy nem véletlenül, hanem nemzetiségük okán kerültek ebbe a kivételezett helyzetbe, s ezt a státusukat még a családi berkekben is éreztették. „A vegyes házasságúak kibírhatatlanok ... mert nem egyenlő felek, hanem a többségiekhez tartozó házastárs alárendeltjeiként jeleskednek és vállalnak szerepeket. Visszahúzódnak, kitérnek a problémák elől, jópofáskodnak, kerülnek az egyenes beszédet, mintha egy láthatatlan szem valahonnan figyelné őket, és két fül hallgatná szavaikat. *Megfelezzett emberek.* Mert a családban is rabszolgák, a többség kiszolgálóiként »férfiaskodnak».”⁵⁸⁴

A sepsiszentgyörgyi szövőgyár az 1970-es években.
SzNM Fotótéka (BGy)

582 FÁBIÁN Ernő 2010, 296.

583 FÁBIÁN Ernő 2010, 326.

584 FÁBIÁN Ernő 2010, 367–368.

A „pult alatti” gazdaság

Falun a háztáji gazdaságban és a kerthelységekben folytatott termelés lehetősége a nehéz körülmények közt élő városi családok egy részének hazatérését és gazdálkodásba való bekapcsolódását eredményezte. Rurális–urbánus megosztottságuk miatt a felbomlott nagycsaládok a különböző erőforrásokhoz való hozzájutásuk révén a kétlakiságra épülő komplementer gazdaság szerkezetet építettek ki az alapvető élelmiszerekkel kapcsolatos súlyos ellátási zavarok enyhítésére.⁵⁸⁵

Kerítésépítés a kollektívben. 1970-es évek, SzNM Fotótéka (BÁ)

Ebben az időszakban már nem voltak fesztiválok, nem volt ildomos, ha több ember összegyűlt. A tömeget már nem szerették. Abba az időszakra, ha négy-öt ember összeverődött, már nem beszéltek nyíltan. Attól függetlenül, hogy ismerték egymást. Ez a téma kerülendő volt, nem tudtad, hogy kivel van dolgod. (Zabola)

Hogy hogyan éltek az emberek ebben a bizonytalan, egyre szegényedő szociális légkörben? Hiteles képet kaphatunk attól az adatközlőtől, aki egy ideig a tamásfalvi kocsmá intézőjeként és a rendszert jól ismerő szövetkezeti beszerzőként működött. Visszaemlékezéseiből egyrészt az áruforgalmazás nehézségei, másrészt a település erkölcsi életének és fogyasztási szokásainak egy része is kidomborodik.

Volt egy vegyes üzlet, az emeleten volt egy ipari részleg, s alól az élelmiszer. S mellette a kocsmá. A kocsmárosság jól ment, a beszerzéssel volt baj. Akkor nem lehetett szeszes italt, nagyon keveset. Az úgy volt, amikor szeszes ital érkezett, az maximum két óra alatt el volt fogyva. Pár üveg bitter vagy vodka vagy – legjobb esetben – zilabi pálinka, volt az a jó zilabi pálinka, minimális volt. Bor, sör. S a sörbe is főleg a poharas sört erőltették, az üveges sör valuta volt. A hordós sört erőltették. Az viszont kényes volt, mert nem tudtad időben eladni, akkor elromlott. Nem ment úgy, mert a másikat el is vitték. Aztán jöttek, ugye, edényekkel, ami megint... időbe telt, amíg egy edényt megtöltöttél abból a habos sörből, de rendszeren sor volt, dulakodás volt az üveges sörért. (...)

585 A nagyüzemi gazdálkodás társadalmi következményeiről lásd: OLÁH Sándor 2004a, 128–138.

Itallal intéztem például a tejet, a gyermekek kicsikék voltak. Volt a tejszarnokos, az tudta, hogy volt az edényem, azt töltötte meg, jött bé, kacsintott, töltöttem ki neki a féldecit, így működött. Vagy tejszínt... tejszínt annyit hozott. Nem kellett egyik se kifizesse. Ez így ment, szőrt a szőrrel... Tejszínt annyit hozott, hogy otthon már nem néztünk reja. (...)

Ez úgy működött nálam, hogy míg beszerző voltam, elég sokat jártam Kovásznán a pártszövődébe. Az elnökkel mentem el egy párszor, s akkor megismerkedtem a pártszövődének az igazgatójával, a mesternővel, az úgy lehet, szörcei származású volt, akkor oda közbe kellett egy láda vodka, vagy legjobb esetben szesz vagy mittudoménmi. Az elnökkel ugye intézkedtek, s akkor – szimpatikus voltam, mi voltam – közbe vittem én is, amit tudtam, akkor adtak hol egy vég szövetet, hol gyapjút vagy bármit. De sokszor volt úgy, hogy az igazgató behívatott, hát ugye ott mindig volt neszkáv és BT és cigaretta, pártvonalon nekik megvolt, s akkor kérdezte, ha mivel vagy? Trabanttal. Akkor hívatta be a mesternőt, valamelyiket, Gy.-nek, aszongya, abból s abból a szövetből vagy gyapjúból tegyél. S akkor én azt elfogadtam. S akkor meglátott a mesternő, s akkor: – Gy. – valakit elküldött, hogy ebből s ebből... úgy is volt, sokszor két helyről kaptam. Akkor én azt megköszöntem szépen, s otthon el volt téve. S amit a feleségem nem használt fel kötni vagy egyébre, mikor bodegás [kocsmáros] lettem, akkor egy-egy szoknyának valóval, egy-egy szvetternek való gyapjúval mentem bé a kézdüi lerakathoz, intézkedtem én is egy kicsi ilyen italt, egy kicsi... ez volt. (...)

Aztán volt egy olyan időszakom, hogy kitanultak a mezőgazdászok, s amikor mentem le a Trabanttal, akkor már futtak ki az útra, hogy mit viszek. S akkor ha bor vagy sör vagy akármi, akkor ott már helybe... aztán olyan is volt, hogy hozták a zsák gabonát. Pénz nem volt náluk, s akkor épp vetek ősszel, akkor én adtam egy üveg italt, ők egy zsák gabonát.

Vagy olyan, hogy a kollektívbe kaptak járulékot, korpát vagy ilyensmit, s volt olyan, amelyik jött s hozta nekem a korpát italért. Nekem akkor dísznő is volt itthon... hát ilyen cserekereskedelem volt. Nem volt könnyű beszerezni a gabonát. (Zabola)

A brassói Steagull Roşu kamiongyár terméke, a beszerzésekre használt SR 101 teherautó 1966-ban.
CsNM Fotótéka (ismeretlen fotós)

Az adatközlő kocsmárosként megtapasztalta, hogy a kifele meglehetősen homogén, egységes képet mutató kis falu társadalma több rétegre, érdekszövetségre tagolódik. Ráadásul megfigyelhette azt az állandó rivalizálást is a két szomszédos település, Szörcse és Tamásfalva között, amely még az 50-es évekre, a néptanács alakulásának idejéig nyúlik vissza, abból fakadóan, hogy melyik az erősebb település, melyik alkalmasabb a községközponti státusz elnyerésére.

Tamásfalva és Szörcse között mindig is megvolt a nézeteltérés. Mai napig megvan. Volt egy tanító bácsi, aki a kórust szervezte, a falu élire állt, aki reprezentált, meg tudta szervezni a fogadást, úgy, hogy az egy pozitív képet mutatott.

De így ahogy közvetlenebb kapcsolatba kerültem az emberekkel, akkor n számú klikk létezik, ott is érdekkör, szövetségek. Mindenkinek megvolt a saját bandája, kollektívben, gépparknál, állami gazdaságnál, magánszférában. Ez úgy működött, hogy a kollektívben a mérnöknek, a brigádosnak volt egy bandája, a SMA-nál a másiknak egy másik bandája. Ez a magánéletükben is tükröződött. A magánéletben is megvolt az irigység, a konkurencia. Inkább az irigység, hogy egyik ehhez fér hozzá, másik máséhoz. (Zabola)

Néptanács vonalon voltak nézeteltérések, nem tetszett, hogy itt volt a községközpont Tamásfalván. A szörcseiek nem végeztek iskolát, inkább a föld mellett maradtak. A tamásfalviak tovább mentek iskolába, egyetemre, orvosok, mérnökök, tanárok, tanítók lettek. Szörcsén az emberek reamenősebbek, a tamásfalviak csendesebbek. A néptanácsnál az elnök, titkár előbb Tamásfalváról, Szörcsről három-négy néptanácsi alkalmazott, 1968-ig külön község volt Szörcse, Tamásfalva, Petőfalva. Egy évet Szörcse Barátoshoz tartozott közigazgatásilag, a kollektív gazdaság pedig Tamásfalvához. Végül Zabolához csatolták Szörcsét is. (Tamásfalva)

Szörcse nem volt nagyobb a mi időnkbe, Szörcsén sokkal több gyermek született. Valószínű, hogy sokkal kevesebben mentek el abból a középosztályból, nem tudom, hogy miért, de a két falu között állandóan ellenségeskedés volt. A szörcseiek vadabbak. Elkezdve a futballtól, az óriási derby volt, olyan, mint most a Dinamo s a Rapid vagy a Steaua. Élet-halálra ment az a harc. Kevés volt a házasság a tamásfalviak és a szörcseiek között. (Tamásfalva)

A 80-as évek végén a lokális vezető réteg összetétele radikálisan megváltozott, a korábbi kulturális és adminisztratív elit vesztett szerepéből, helyét a javakhoz és erőforrásokhoz való hozzájutás függvényében a beszerzők, boltosok, hentesek vették át.

A boltos óriási szerepet játszott, a tamásfalvi boltos T. G., ő nagyon jól vitte, tehát a legjobban menő üzlet volt úgylehet községszinten a tamásfalvi, különben a szörcsei is. Ők rengeteget intéztek, főleg építkezés terén. Ők nem sajnálták, volt mindig egy bárányuk, egy féljubuk, pityóka vagy mittudomén mivel intézkedtek, cementgyárba, téglagyárba, műtrágyagyárba. Ők elmentek s elhozták a községi kvótát, ha kellett, s aztán tovább intézték ők. Nem juttál hozzá. Isten tudja, hogy tudat beszerezni az építkezési engedélyt. Vagy szerződést kellett kötni. Hiába volt meg nekem raktáron a cement, téglá, bármí, pártvonalon köteleztek, hogy nem adbatsz, csak ha egy disznót szerződsz vagy ennyi pityókát vagy... attól függetlenül, hogy nem volt nekem földterületem, de le kellett szerződjem.

Visszaemlékszem, kölyök voltam, amikor az aragázkályát, palackot vették, hat mázsa pityókát kellett egy aragázipalackért szerződni. Apám megvette valamelyik bellértől a pityókát, leadta a szövetkezetbe. Vagy tyúkot kellett... kölyök voltam, mentünk, met anyám... mind a ketten ott dolgoztak a szövetkezetnél, tojást kellett gyűjteni a faluból. S akkor anyám, hogy otthon tudja végezni a dolgát, mi már akkorák voltunk, hogy egy táskával elküldött, s ideadta a pénzt, megmondta, hogy hány lejig vagy hány baniig vehessük meg a tojást, ugye Zs. már akkor számolni is tudott, s akkor mentünk, s kopogtatunk minden ajtón, hogy van-e tojás. S akkor vettük meg. Vagy nyulat kellett leadni, vagy tyúkot. Azt tartottuk a szövetkezetnél, s hetente egyszer vittük le Szentgyörgyre. Ha nem gyűlt össze annyi, akkor ott helybe eladták. (Zabola)

A javakhoz, a *tűzhöz való közelség* azonban nagyon óvatossá, körültekintővé tette az új helyi vezetői csoport tagjait. Anyagi gyarapodásukat nagyon sokáig titokban tartották, presztízsjavakat nem vásároltak, kerülték a jómódot eláruló javak nyilvános halmozását. Tamásfalván a hentes elsőként engedhette meg magának, hogy személygépkocsit vásároljon, ám ingatlanügyleteiről a legutóbbi időnkig senki sem tudott. A féltett pénzét egyszerűen elásta a csűrjében. *Ahogy a Daciát kezdték gyártani... K. bácsinak valószínű lett volna pénze, de nem mert venni. Ő titokban megvett egy házat Kovásznán, aztán megvett a leányának, azt kijavíttatta, most hallom, hogy van egy nagy beltelke Kovásznán, amit úgy vett meg annak idején, s otthon egy szép házat épített, s autót vett magának, de a sok pénzt, hallottad, hogy eltemette. S halála után, 90 után a csűrbe a fia, aki mérnököt végzett, egy pincét akart csinálni, hogy legyen ahova a ptyókát tárolni, s akkor kapták meg a rengeteg százast, pénzt. De már le volt járva a pénz.* (Tamásfalva)

Az élelmiszerek terén a hivatalos disztribúciót végző személyek mellett kialakult egy seftelő-üzletelő réteg is, akik szintén tudtak ügyeket intézni. Egyik adatközlő szerint ezek ugyan nem voltak a település adminisztratív vagy pártvezetőinek a sorában, ám kapcsolati rendszerük és fokozatosan felhalmozódó javaik tekintetében ugyancsak annak számítottak. A kérdésre, hogy kikből alakult ez a csoport, az illegalitás határán mozgó szabad kereskedőket jelölték meg. *Azok gazdagodtak meg, akik a ptyóka-töröbúza cserét csinálták. Azoknak hasznik volt. Üzleti szellemmel megáldott emberek. Akik szegények vezető pozícióba kerültek, az én szememben egy sem gazdagodott meg. Nem az volt a cél, hogy meggazdagodjon, hanem a közösséget vezessék. Azért megjártszották ők az urat, a vezetőt.* (Cófalva)

90 előtt a lopás keményen ment. De az én gyermekkoromban még hittek a kollektívben. A sok szegénynek osztottak sokat. Akkor osztán 80 s 90 között, ott elszabadult a pokol, akkor senkinek nem adtak semmit, mindenki meg kellett lopja a magát. Akkor egy szekér ptyóka vagy válogatott nagy ptyóka nem számított. Vagy egy autó ptyóka. (Cófalva)

Termésnap Sepsiszentgyörgyön. 1970-es évek második fele, SzNM Fotótéka (BA)

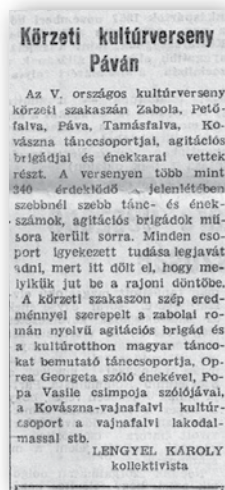
Elvtársak szemrevételezik a termést a *Ziua verde a cartofului* (A burgonya zöld napja) nevű rendezvény keretében. 1977, az árközi Agronómusok háza fototéka (FL)

Ez volt az az időszak, amikor a helyi tanács- és kollektívelnökök és a brigádosok mellett egy másik réteg, a traktoristák is monopolhelyzetbe kerültek. A Kis-Küküllő menti településeken is sokan emlékeznek, hogy a több szálon keresztül átfuttatott lopások hasznát a traktoristák szállították le a megbeszélte helyre, hozzáfértek a legtöbb terményhez, jó kapcsolatokat ápoltak a közösség befolyásos vezetőivel. Jól kiépült és közös illegális ügyletekkel megszilárdított társadalmi kapcsolataiknak köszönhetően a hiánygazdaság ellenére családjaik nem szenvedtek hiányt semmiben, az egyik fiatal traktorista anyja például a 80-as évek végén fennhangon dicsekedett azzal, hogy *könyvéig nyúlok mindenbe* – liszthez, cukorhoz mind hozzáfértek. Mivel a milicisták számára is ők szállították a közösből „megrendelt” javakat, legtöbbjük bizodalma minden körülményt áthágott, mely az egyre nagyobb mértékű lopások mellett a mértéktelen alkoholfogyasztásban is megnyilvánult.⁵⁸⁶ Felsőbb ellenőrzés esetén azonban a kapcsolatemberek megütötték a bokájukat: Erdőszentgyörgyön és Havadtón a 80-as években többen börtönben is ültek a közösből történő lopások miatt.⁵⁸⁷

Művelődés minden fokon: recenzió a silóról

Erdőszentgyörgy rajonközpont visszavonhatatlanul a városiasodás útjára lépett. A beindult feldolgozóüzemek, termelőszövetkezetek szakapparátusát és munkásait a környékről származó és helyben kiképzett munkaerővel kívánták feltölteni. A szakiskolák által ingyenesen kiképzett fiatal munkaerő kötelezettsége volt, hogy a termelésbe való kikerülését követően öt évig szerződéssel dolgozzon a szövetkezetnek, a tanítgatásért cserébe. A szakiskolák mellett az 1966-ban felavatott líceumban a kor igényeinek megfelelő biológia és kémia laboratóriumok is felszerelésre kerültek.⁵⁸⁸ Iskolán kívüli tevékenységekre, tematikus délutánokra, előadásokra a lokális értelmiség bevonásával került sor, akiket szinte szabadidő nélkül hagyott a kötelező önkéntességet megrendelő hatalom.

A településeken létrejött KISz-bizottságok folyamatosan az ifjúság racionális szellemében történő nevelésére fektették a hangsúlyt. Kézdivásárhely rajoni KISz-bizottságának az 1967-es jelentésében olvashatjuk, hogy a rajonban a legtöbb alapszervezet tevékenysége a közös televíziózás, csoportos újságotolvasás, könyvrecenziók, különféle szórakoztató játékok megszervezésén túl – mivel az anyagi kondíciók biztosítottak – gazdasági aktivitásra is kiterjed. Megemlítik a polyáni, szentkatolnai, tamásfalvi, maksai, esztelneki, hosszúfalvi szervezetek által lebonyolított tevékenységeket, „ahol a fiatalság nagyon szívesen vesz részt az érdekes és ugyanakkor nevelő hatású rendezvényeken”.⁵⁸⁹ Céljuk, hogy a szervezet tevékenységébe minél többen bekapcsolódjanak, bár az erdősítés, a legelőtakarítás vagy az ócskavasgyűjtés nem tartozott a legvonzóbb mun-

Művelődési versenyek Háromszéken. *Vörös Zászló*, 1959. január 31.

586 Ez volt a magyarzata, hogy egy korabeli mondás szerint a kollektív idején *a 650-es traktor 1 ezrelék véralkohol-szint alatt nem indul*, azaz a traktoristák általában ittasan, máskor *mattreszegen* végezték munkájukat.

587 A falusi társadalom erkölcsi értékítélete a kommunizmus alatt nagyot változott. Lásd GAGYI József 2016.

588 BARTOS Miklós – DÖME László 2005, 47.

589 KISZ, Rajoni Bizottság, Kézdivásárhely, SÁLvt, Fond 559, 28-as dosszié, 17. oldal.

kák közé. Ugyanígy valószínűleg a silőről tartott „recenzió” sem érte el a kívánt tudományos és gyakorlati hasznot, amint azt a bizottság leleplező céllal papírra vetette: „Esztelnek, Tamásfalva, Ozsdola, Szitabodza szervezeteinek példáit hozzuk, ahol a könyvtárosok szép recenziókat tartanak a szépirodalmi, technikai, mezőgazdasági, ateista-tudományos könyvekről. A hasonló jól szervezett recenziók a fiatalság köréből az olvasói létszám növekedéséhez vezetnek.

Hiányként említjük, hogy egyes recenziók nem érik el a kívánt szintet, nem érdeklik a fiatalságot. A hosszúfalui II-es brigád nagygyűlésén például egy gyenge recenziót mutattak be a silőről, amely a fiatal mezőgazdászok számára érdekes téma, de a bemutatása nem volt attraktív, érdekes.”⁵⁹⁰

Végkövetkeztetésük általában az, hogy a KISZ-aktivisták a pártvezetés irányelveinek megfelelően, alacsonyabb szinten jelentős politikai, oktató, értékvédő és értékteremtő munkásságot végez, számtalan érdektelen kívülállót sikerült a szocialista eszmék és munka szolgálatába állítaniuk. A kommunista ifjak, ahol csak beavatkoznak a rendszert aláásó huligánok, tekerzők életébe, vagy elbeszélgetnek velük a szervezetek, azonnal lényeges javulás tapasztalható, jelentős eredményeket érnek el a társadalom- és ideológiaellenes személyek meggyőzésével. Emellett nagy munkát végeznek a kiszabott munkák „önkéntes” elvégzésével, mint például az erdőszítés, legelőtakarítás, ócskavasgyűjtés.

Ennek az erőltetett, nem őszinte, kirakatszerű nevelőmunkának a hatásaként Fábrián Ernő két évtizeddel később azt írta naplójába, hogy „Az ifúságból hiányzik a büntudat. ... A csalás, lopás és hazudozás a társadalmi közmegegyezéshez tartozik”.⁵⁹¹

Az 1968-as prágai eseményeket követően Ceaușescu is átmenetileg lazított kisebbségpolitikáján, melynek eredményeként látványosan fellendült a székelyföldi falvakon a művelődési élet. A közigazgatási átszervezéssel, a meggyésítéssel létrejött rendszer gördülékenyebbé tette az ügyintézkést, a rajontartomány–Bukarest procedurális tengely helyett egy közvetlenebb, megye–Bukarest rendszer épült ki. Kovászna megyében a megyei identitás, a „kovásznaiság” kiépítése és a helyi elit legitimációs törekvése mind hozzájárult a kulturális felpezsdüléshez.⁵⁹² Zabolán például közel száztagú népzene- és néptáncgyűttes, énekkar, színjátszó kör, kamarazenekar kezdte meg működését a helybéli zenetanár irányításával.⁵⁹³ Ebben az időszakban jöttek létre azok a kulturális-művelődési intézmények, melyek mára nagy nevet vívtak ki maguknak: Kézdivásárhelyen a Céhtörténeti Múzeum, Csernátonban a Haszmann Pál Múzeum, Erdővidéken az Er-

Nyolcadikos fiúk osztályfőnökükkel Erdőszentgyörgyön 1968-ban (saját gyűjtés)

590 KISZ, Rajoni Bizottság, Kézdivásárhely, SÁLvt, Fond 559, 28-as dosszié, 18. oldal.

591 FÁBRIÁN Ernő 2010, 392.

592 Bővebben lásd NOVÁK Csaba Zoltán – TÓTH Bartos András – KELEMEN Kálmán Lóránt 2013, 109–170.

A kommunista elit identitástudatának elemeiről TÁRAŞ Silviu 2015.

593 POZSONY Ferenc 2012, 105.

dővidék Múzeuma elődje, Kisbaconban a Benedek Elek Emlékház, Zágomban a Mikes Kelemen Emlékház, Sepsiszentgyörgyön a Megyei Képtár stb.⁵⁹⁴

Az átmenet azonban csak néhány évig tartott. A települések élére fokozatosan már csak román anyanyelvű, más vidékről származó néptanácselnököket, egyben községi párttitkárokat neveztek ki. Az iskolák, művelődési otthonok igazgatói székébe párthű, fundamentalista vezetőket neveztek ki, a kollektív gazdaságokat sok helyen szintén román származású elnökök irányították.⁵⁹⁵

Fábián Ernő tanár az 1980-as évek második felének jelei alapján egy összeomlás előtt álló rendszert vizionált. Feljegyzéseiből szemezgetve:

„A környező falvakból majdnem kettőszáz diák jár az iskolába (Tamásfalva, Szörcse, Telek, Zabola, Páké, Barátos, Papolc, Zágomban). (...) A falusiak jövedelme annyira csekély, hogy akinek két vagy három gyermeke van, nem tudja kifizetni a havi 800–900 lej útiköltséget. (Fábián Ernő fizetése ekkor havi 4340 lej volt.)”⁵⁹⁶

„Zabolán diáktábor működik. Elég, ha annyit írok, hogy két hét alatt egyetlen alkalommal sem utaltak ki húst. Mindössze másfél disznófejet kaptak. Alig tudták zöldségből, olcsó szalámból az ételeket elkészíteni. ... Az előző időszakban Dobrudzsából hoztak árva és elhagyatott gyerekeket. Még a dinnyehéjat is megették. Kérték az ételt, és nem volt mit adni a megszokott, kalóriaszegény készítményeken kívül.”⁵⁹⁷

„Ma tartják Illyefalván a konfirmálást. A hatóságok a tegnap elrendelték, hogy mindenkinek a mezőre kell mennie szalmát gyűjteni, mert, ahogy tudjuk, »télen az állatok fő eledele«. Aki nem engedelmeskedik, háromezer lej büntetésben részesítik.”⁵⁹⁸

Vass Dezső zabolai tanár iskolai zenekart vezényel. CsNM Fotótéka (ismeretlen fotós)

594 Vö. KINDA István (szerk.) 2011.

595 POZSONY Ferenc 2012, 105.

596 1985-ös adat. FÁBIÁN Ernő 2010, 149.

597 FÁBIÁN Ernő 2010, 209.

598 FÁBIÁN Ernő 2010, 258.

Azt már nem lehetett bírni sokáig...

Összegző

A kommunista rezsim utólagos értékelésekor a kollektívben dolgozók és a gyári munkások más-más értékítéletet fogalmaznak meg. A megkérdezettek egyhangúan a gyári munkát a mezőgazdasági termelősövetkezetek munkahelyei elé helyezték. *A gyárba több volt a pénz, kevesebb munkával.* (Erdőszentgyörgy) *A gyári munkásoknak több volt az alaptőkéje, ha akart, tudott befektetni, hamarabb tudott váltani. A kollektivisták mind visszább kerültek.* (Havadtó) *Mindenkinek megvolt a munkahelye, nem volt olyan drága minden. A fiatalok elmentek állami munkahelyre. Előnyösebb volt a gyárba dolgozni, mint a mezőn. De azért mindenki dolgozott a mezőn is, csak most van elhanyagolva a föld.* (Havadtó)

Gépesített mezőgazdaság: traktorok és az első kombájn Zabola határában. CsNM Fotótéka (ismeretlen fotós)

A szocializmus dicséretét kéziratos hagyatékokban is fellelhetjük. Havadtó nyugdíjat élvező református lévita-tanítója az állam által biztosított nyugdíj biztonságát elismerő szavakkal méltányolja 1965-ben. „[Nagy Endre] írásából feltételezem, hogy a letűnt kapitalista világ olyan korszakában írhatta jóhiszemű elgondolással, amikor, az állam a legkevesebbet törődött az elaggott nyugdíjasokkal, az öreg nyugdíjasok éhbéren, lerongyolódva pusztultak el! Mennyivel magasabb színvonalon áll a mai szocialista rendszerben a nyugdíjasok helyzete, amikor az állam a tisztességes megélhetés követelményeként rendezte a nyugdíj kérdést!”⁵⁹⁹

A szocializmus az egységes gondolkodás irányába próbálta terelni a lakosságot, a szónoklatok, a plakátok, propagandaanyagok mögött azonban egy más dimenzióban is az egységesülés irányába hajlott a népesség, a magángazdaságot feloszlató szocialista rendszerben ugyanis a falusiak földdel szembeni attitűdje is egységesebb képet mutat, mint a korábbi periódusokban.

A termelősövetkezet közös földje és a három évtizedes közösben végzett termelői munka a magángazdasági ambíciókat és gazdálkodási perspektívákat minimálisra tompította. Legtöbbször ugyanis nem hittek már abban, hogy lehetőség nyílik a kollektivizálás előtti állapotok legalább

⁵⁹⁹ NAGY Sándor 1960–1965, 790. Nagy Endre *Öregek kalauza* című, Budapesten 1933-ban kiadott könyvének megállapításával helyezi szembe a saját korát.

részleges restaurációjára. Az 1970-es évektől kezdve a fiatalok az iparosodó környékbeli városok gyáraiban keresve munkát végérvényesnek hitték eltávolodásukat a termőföld és a gazdálkodás vonzásától. A kialakuló elsőgenerációs városlakók szélesedő társadalmában polgárisuló életvitelük révén a mindennapok szintjén lassan eltávolodtak az alacsony megbecsültségű, nehezebbnek tartott és alacsony (terménybeli) juttatásokat feltételező rurális életformától, anélkül azonban, hogy megszakították volna a kapcsolatot a falun dolgozó idősokkal, akiket rendszerint hétvégén látogattak és segítettek.

Barabás József hegesztőmester és autója, a „csehszlovák csoda”, egy Skoda 105L/120 *(saját gyűjtés)*

Székelyföld etniaki arányainak megváltoztatása nyílt titoknak minősült. „...a Marosvásárhely külnegyedeiben újonnan felépített panelház negyedekbe éjszaka, a katonaság költözteti be a lakókat. Ezek az új lakók Óromániából érkeznek. Elsősorban a moldvai részek, többnyire már évek óta munka nélkül élő román ajkú lakosságát telepítik be Marosvásárhelyre. [...] az új lakosoknak az erdélyiek rovására teremtenek munkaalkalmat. Viszont betelepítésükkel Bukarest tovább lazítja az erdélyi nemzetiségek – mindenekelőtt a magyarok – demográfiai egyöntetűségét.”⁶⁰⁰

Kovászna szomszédságában, a jelentős románsággal rendelkező Vajnafalva híres juhászai a hatóságok szeme láttára – a hatalom támogató elnézésével – vagyonokra tettek szert, s megváltozott gazdasági státusukat szimbolikus házépítésekkel fejezték ki. Míg a település székely lakosságát egyre mélyebb nyomorba taszították a koncepciózus kizsákmányolásra játszó rendeletek, a település és a legalitás határán tevékenykedő, az állami apparátussal közismerten jó viszonyt ápoló juhászok látványos gyarapodást értek el. „A vajnafalvi románok a szigorú építkezési tilalmak ellenére is építkeznek. A magyarok a falvakban szegényednek, az MTSZ-ek több éve úgyszólván semmit sem osztanak, mindent bezabál a központosított állami alap. Csakhogy ez egyáltalán nem érinti a csobánokat, akik elszegődnek a magyar falvakba a juhok mellé, és a szövetkezet állománya mellett felnevelik saját állataikat (juh, disznó stb.), ingyen és díjmentve, amiből nagy

600 Erdélyi Magyar Hírügynökség, 1987/91. sz. jelentés. Közli VINCZE Gábor 2003, 422.

összegeket zsebelnek be. Ebből épülnek az emeletes házak és származnak a százezres esküvői ajándékok. Mindenki tudja, de senki nem veszi észre.”⁶⁰¹

A társadalom legszélesebb rétegeit érintő nélkülözések fokozódása élelmiszerválságba torlott. A fejadagok kiváltásáért az emberek már a hajnali órákban az üzletek elé álltak, sorok alakultak ki. Zsír, húst, fűszert – hogy édességekről és déli gyümölcsről ne is beszéljünk – csak a nagyobb városokban lehetett kapni, legtöbbször *pult alatt*. Erdőszentgyörgyről és környékéről általában Bukarest, Temesvár, Dicsőszentmárton voltak a megcélzott városok, ahonnan degeszre tömött táskákkal érkeztek haza a napokig vonatozó és napokig sorokat álló vásárlók. A beszerzett áru sem volt minden esetben örömmel fogyasztott élelmiszer a falusi terményekhez szokott emberek számára.

Nagy volt a baj nálunk, hogy az én uram az üzleti csirkét nem szerette; az üzleti tojást én nem tudtam megenni. A piskótát megsütöttem és elosztogattam, a parizer ehetetlen volt. Töltött paprikát csináltam parizerből, ruhakeményítőt tettem a töltelékbe, de úgy is kifolyt... Nem bánom, akármilyen világ legyen, de azt már nem lehetett bírni sokáig. (Havadtó)

Emlék a katonaeletből 1988-ból (saját gyűjtés)

Emlék a szocializmusból (saját gyűjtés)

Szükülő kínálat *(saját gyűjtés)*

Nem hittem, hogy ez a rendszer megdőljön! (1990–2007)

Románia Szocialista Köztársaság és vele együtt Ceaușescu diktatúrájának a korszaka 1989. december 25-én végérvényesen lezárult, amikor végrehajtották a pártfőtitkár-államfőn és feleségén a rögtönítélő katonai bíróság halálos ítéletét.⁶⁰²

A lakosság nagy része a több évtizedes agyimosás után már nem reménykedett a változásban. *Nem, higgye el. Úgy el volt már menve, azt mondtam, higgye el, hogy ez a világ meg nem dől, nem hittem, nem akartam elhinni, hogy ez a rendszer megdőljön. Pedig láttuk, hogy már sok nincsen, most is ideges vagyok, amikor mondja Balog Irén: jobb volt a kollektívbe. – Nektek jobb volt, tökéletes igazad van. (...) Az utóbbi időbe tudva volt, hogy omlik össze minden. Vásárhelyt az a rengeteg szövőgép, száz darab, ki volt téve a szabadba, hogy viszik el külföldre. Senkinek se kellett semmi, amit gyártott Románia. Nem tudom, ebbe a rendszerbe mit csináltak vele, ott mind megrozsdásodott, ejjsze beolvastották.* (Havadtó)

Tönkrement géppark Gyulakuta szélén (KI)

Reprivatizálás

A kelet-európai diktatórikus kommunista rezsimek felbomlásával olyan gazdaságpolitikai helyzet állt elő, hogy – több évtizedes kihagyás után – újra lehetővé vált a gazdálkodás kisüzemi keretek közötti folytatása.⁶⁰³ A gazdálkodói magatartások és beállítódások az új keretek között egyénekenként más-más módon jelentek meg.

Gagy József szerint a székelyföldi falvakon a közös vagyon széthordása már 1989. december 22-én délután, tehát még a forradalom végkimenetelének megismerése előtt elkezdődött.⁶⁰⁴ Ez a gyűlölt rendszer ellen kitörő bosszúálló aktus, amely demokratikusnak aligha mondható, egyre több igénylőt felvonultató önbíráskodásszerű akciók keretében valósult meg. A kollektív és állami gazdaságok elleni támadás a hanyatló korszak helyi aktorainak, az idegen származású mezőgazdasági szakembereknek a támadásával indult: az ők esetükben a felbőszült falusiak nem találták magukat szembe egy rokonsági rendszeren belüli szolidaritással,⁶⁰⁵ míg a helyi pártapparátus és végrehajtó szervek emberei köré a kiterjedt kapcsolathálójuk és a vérségi kötelékek voltak védőháló. Ez utóbbiak lehettek azok, akik a megváltozott politikai helyzetben is – az adminisztrációt és a szétosztásra váró vagyonelemeket belülről ismerő elitként – a lokális hierarchiák csúcsára kerültek, sok esetben ideiglenes vezetőként, akiknek a hatalmát a választói rendszer azután megszilárdította. Az elit hatalomátmentése ugyanis az 1991-ben kezdődött hivatalos földosztáson keresztül megtörtént, hiszen a tulajdonosok immár nemcsak az atomjaira hullott közösségek magángazdáiként, hanem az azokból összeálló választói rétegeként is figyelemre méltó politikai erőt képviseltek.⁶⁰⁶

Bozótba vesztett kombájnok és mezőgazdasági gépek (KI)

A tűzhöz közeli kollektív-felszámoló bizottságok tagjai sok esetben ugyanazok a személyek voltak, akik a dobra vert ingó- és ingatlanvagyon napok leforgása alatt potom pénzért megszerezték, hogy majd a pénzzel kielégíthessék a követelőző gazdák igényeit. Mire a licitálás véget ért és az eredmény köz tudomásra jutott, már késő volt észbe kapni. Az állatállomány szétosztásakor a családok azzal szembesültek, hogy sem istálló, ahol tartásuk, sem takarmány, amivel etessék, nincs. A kollektívben sem volt sokkal jobb a helyzet takarmány szempontjából, ráadásul a gondozók is „felmondtak” a gazdaságoknak.

A rendszerváltás 1989-ben szükséges volt, de az akkori embereket nem szabadott volna vezetői pozícióba engedni. Új embereket kellett volna kiképezni. A régiókat nem bezárni, de öt év után megszüntetni azokat, akik a kommunizmusba vezetők voltak. Egyik napról a másikra normális, hogy nem lehetett volna, de egy törvényt hoztam volna, hogy se gyárban se parlamentben ne vezethessenek. Nem az, hogy tizenöt évig még az vezessen, aki akkor a legnagyobb nyaló volt?! (Havadtó)

603 VERESS Enikő 1999; CARTWRIGHT, Andrew L. 2001; KOTICS József 2006, 8.

604 GAGYI József 2007, 13.

605 GAGYI József 2007, 13.

606 Vö. GAGYI József 2007, 14.

Az 1990-es átmeneti évet követően 1991-ben a 18-as törvény előírta a földek magántulajdonba történő visszaadását, elsősorban a korábbi földkönyvekre, illetve a kollektív emlékezetre alapozva. A földmérések felbolygatták a falusi társadalmakat, viszályokat szítottak és keltettek életre, személyeket és családokat fordítottak szembe egymással. Az elégedetlenségeket sok helyen fokozta, hogy a földmérő bizottságok tagjai közt hitelüket veszített, alsóbb társadalmi kategóriájú emberek tűntek fel, azok, akik a legtöbbet nyerhettek, akárcsak a négy évtizeddel korábbi földmegyestés idején. Jellemzően más-más határmezsgyékre emlékeztek a szomszédos birtokok tulajdonosai, s annak ellenére, hogy több esetben is történtek tisztázó gyűlések, a rossz beidegződések az évek múltával is minduntalan előbukkantak.

Földmérések, határviták

A terepkutatás interjúból egyértelműen az derül ki, hogy a több évtizeddel korábbi tulajdonfosztás után is az egykori tulajdonosok a kollektív „ézelmileg semleges földjei” közé vegyített földtulajdonukat kiemelt figyelemmel követték, nosztalgiával viszonyultak valamikori birtokaikhoz, s dédelgetett álmuk volt, hogy majd egyszer újra birtokba vehetik és művelés alá foghatják. (Számot tartottak a saját földjeikre?) *Hát persze. Csak az nem úgy sikerült, mert egy része a Két patak között, mikor mérték ki, azt mondja Nagy Domi Palinak, hogy itt apádnak volt 50 ár. Mondom, mennyi vót itt, te honnan tudod? Megyek s hozom a törvényes papírt. A föld egy oszló volt (...) a testvérem ura a határba rakott köveket, azzal jegyezte meg a határt, s egyszer néztem a 14 árat, nektek hét-hét sor nekem hat... Most már vethetnek, amit akarnak, olyan drága megdolgoztatni.* (Havadtó)

Könnyű egyetérteni a székelyföldi gazdasági újrastrukturálódást elemző kutatásokkal, amennyiben azt állapítják meg, hogy „néhány évtizede azt gondolhattuk, hogy a társadalom végérvényesen a modern korba lépett, már nem fordulnak elő, csak zárva nyosan, olyan esetek, melyekben a földhöz ragaszkodnak, kötődnek. 1989 után a falu teljesen más irányba fordult. A földéhség mindenütt előtűnt. A társadalmak röghöz kötötté kezdtek válni”.⁶⁰⁷

Minden talpalatnyi földet műveléssel vagy bekerítéssel birtokba vettek a falvak lakói. A parcellák megszemélyesedtek, az embereket az igazság, a jog keresése hajtotta, olykor irracionális érveket támasztva: „Azé az erdő, aki hozza. Hozzuk el mi is a részünket”,⁶⁰⁸ „Ha a földet visszakapom és az enyém lesz, akkor fölötte az ég is az enyém.”⁶⁰⁹

Mind a Kis-Küküllő, mind a Feketeügy mentén az első teendőik egyike volt a bekerített háztáji földjének a kiterjesztése a kert mögötti dűlőkre, azok kijelölése, bekerítése, még mielőtt tisztá-

Pityókaásás lóvontatta ekével Háromszék hegyvidéki településein (VL)

607 GAGYI József 2007, 5.

608 GAGYI József 2007, 12.

609 GAGYI József 2007, 6.

tázódott volna azok tulajdonjoga. Havadtón a 2,5 árnyira korlátozott belsősegeket egy hirtelen hullámban duplájára terjesztették a szomszédságok, egyik a másik példáján felbuzdulva, 8–10 méterrel is továbbköltöztették, *kitették a kerítést*. Az öntörvényűen bekerített parcellákat majd a későbbiekben viták, földcserék, vásárlások árán szerezték meg, néhol hivatalosan is.

A legáltalánosabb és legkevésbé feltűnő földszerzésnek a korábbi parcellák között húzódó mezei utak bekebelezése, felszámolása mellett az *elszántás* számított azokon a területeken, ahol nem volt út, sánc, kerítés építve. Ez azzal járt, hogy tendenciózusan minden évben egy-két barázdával többet hasítottak le a szomszéd földjéből, s ezt a lopott földcsíkot felháborodott viták, fenyegetések árán is próbálták megóvni. Példák sora mutatja, hogy ellenállás híján ekképpen egészen nagy méretű mezőgazdasági területet, sőt, méternél szélesebb beltelket is megszerzett a „talpraesett” szomszéd. A határviták megoldásaként a mindkét fél által elfogadott határvonalon gyakorivá vált a faültetés, vascövekek leverése, kőhalmok hányása, melyek mind a magánterület szentségét és integritását voltak hivatottak biztosítani. A *cüvekelés* lázában új megoldások is születtek: a szántó szélső pontjain ásott méternyi mélységű gödrök határjelző szerepükön túl az *elütalást* hivatottak megelőzni, azt, hogy lóvontatta szekerekkel vetéskor vagy betakarodáskor keresztül-kasul utat verjenek rajta.

Havadtó egyik gyümölcsöseben, az *Szilvásban* álló több száz szilvafa több tucatnyi régi tulajdonos között oszlott meg. A rendszerváltás utáni első nagy szilvatermés idején a helyszínre elsőnek érkező szilvafa-tulajdonosok közül ki baltával, ki körbekaszálással, ki bélyegzéssel próbálta a szomszédai tudtára adni, mely fák állnak az ő birtokán. Mire valamennyi birtokos és örökös a helyszínre ért, összevissza jelölt fákból állt a gyümölcsös, attól függően, hogy melyik fán mennyi termés mutatkozott. Egy három egyforma parcellából álló tagban a vitás helyzet megoldására a jelen lévő örökösök az egyik idős tulajdonost hívták bírászkodni, akinek a javaslataiba végül mindannyian beleegyeztek, és abban az esztendőben annak az egyezségnek a szabályai szerint történt meg a gyümölcsszedés.

Tarlóégetés Havadtón – az elszabadult lángok megfékezése (KI)

tartva a településen, a szomszédban álló házat pedig hosszas lakatlanság után a 80-as évek végén egy, a faluból elszármazott helybéli vásárolta meg. Miután a frissen vásárolt ház felújításába kezdtek, az újonnan kialakított fürdőszoba vízellátását a használaton kívüli közös kútból kívánták megoldani. A szomszéd ellenállása miatt hivatalos eljárás indult, mely végül lehetővé tette a kút kitakarítását és fele-fele arányban történő használatba vételét. A kút „feltárásának” munkálatai során a kutasok meglepődve vették észre, hogy az évtizedek óta lezárt kút bűnjelek garmadát

Mivel jó szilvatermés a vidéken csupán három-négyévente szokott lenni, és a következő szüretre már termőre fordult jónéhány fiatal fa is, az egyik tulajdonos már a szilvaszedés előtt jóval – „megfelelkezve” a korábbi egyezségről – ismét újrászabta a határokat aszerint, hogy melyik fán állt a legtöbb gyümölcs. A fákon ejtett jelzéseket látva végül a szomszédai megelőzték a lopást: félig éretten leszedték a gyümölcsöt a sajátjuknak tartott fákról.

A határviták egy sajátos példája a szintén havadtói narratíva szerint két szomszédos ház között lévő közös tulajdonú kúté. Az egyik ház tulajdonosa köztudomásúlag az egyik legnagyobb tolvajként volt számon

rejtette: a környékről eltűnt kerékpárok alkatrészekről lecsupaszított vázait ebbe dobva tüntették el a helybeliek és a hatóságok szeme elől...

Kisüzemi alternatívák

Településenként, családonként más-más stratégiák, elgondolások szerint láttak hozzá a rendszerváltás után a megélhetés biztosításához, melynek alappillére a család visszaszerzésre váró földvagyonra volt. A hagyományos gazdálkodói szemléletben egy dolog rendíthetetlenül határozott volt: minden darab földet vissza kell venni, ott, ahol az a kollektív előtt volt, akkor is, ha azóta tönkrement, vagy a természet visszavádatotta. *1990 után, mikor visszaadták, már az árkok be voltak bozótosodva. Hogy az milyen jó föld volt valamikor...* (Havadtó) Hogy azzal majd mit fognak kezdeni, a továbbiakban eldöntésre került, valamennyi megoldás azonban kiütkereső, tétova döntés volt, amely az első években sokat alakult. (Bánták-e a kollektív felbomlását?) *Annyiból igen, hogy mindenki ő maga kell, hogy gondoskodjon szántásról. Az idősebbek nem, mert nem ment volna tönkre annyi föld, ha tovább tart. A jó helyeken is mind ott van hagyva, pedig azok voltak a legjobb földek. Egy része városon lakik, eleinte még elfogadták felibe, harmadába, de már azoknak se kell a föld, mert sokat kell fizetni. Ezért nehéz.* (Havadtó)

Tamásfalvi gazdálkodók. 1970-es évek, SzNM Fotótéka (BGy)

Számos erdélyi faluban „azt a földet, amelyet három évtizeddel korábban, 1962-ben a gazdák fájó szívvel adtak be a közösbe, 1990-ben tehetetlenül, megöregedve, kényszeredetten vették újra a birtokukba. A hajdani gazdatársadalom még élő, idős tagjai érezték annak erkölcsi kényszerítő súlyát, hogy az őseik által évszázadokon át óvott földet meg kell művelni és tovább kell őrizni jövő nemzedékei számára. Termőterületük hasznosítására, korszerű megművelésére azonban sem erejük, sem elegendő pénzük nem volt.”⁶¹⁰ Cófalva lakossága például, amely megúszta a falurombolást, a közel 300 hektáros (521,31 kh) lesóványodott, végletekig kiélt termőföldet azonnal birtokba vette, és nagy anyagi áldozatok árán megkezdte feljavítását és termőképesség alakítását. A Kárpát-kanyarban fekvő orbaiszéki települések közül Zabolának és Pávanak hatalmas erdősegei voltak, melyeknek a kimérése és tulajdonba vétele talán még a szántóknál is sürgősebb volt, látták ugyanis a gazdák, hogy az állami erdészet célja a *zavarosban halászás*, a visszaadás késleltetése. Pávan a családok jövedelemstruktúrájában már korábban is *inkább az erdő hozott hasznot, ugye kinyilazták, eladták a fát. (...) Most visszakaptam 40 hektárt (69,50 kh), szántót most 7-et (12,16 kh) kaptam vissza, s még vissza kéne olyan 2 hektár 60 árt (4,51 kh).* (Páva)

Az 1950-es évek birtokviszonyainak, valamint a magángazdaságok korabeli termelési kultúrájának rendszerváltás utáni erőteljes restaurációja a kollektivizálás periódusában ható kényszerek ismerete nélkül aligha lenne magától értetődő. Oláh Sándor mutat rá a két Homoród mente kollektivizálásáról írott kötete utószavában arra, hogy a termelészövetkezeti gazdálkodási forma rendszerváltást követő azonnali felosztásában, a köztulajdon megállíthatatlan széthordásában azok az utóhatások érvényesültek, amelyeket a kollektivizálást előkészítő időszak kényszerei, az elszenvedett sérelmek váltottak ki.⁶¹¹ Tapasztalatai alapján a kollektívek felszámolásában ugyanis „azok a gazdák voltak a véleményformálók és élenjáró kivitelezők, még a törvényes szabályozások megjelenése előtt, akiket három évtizeddel korábban fiatal gazdaként tulajdonuktól megfosztottak.”⁶¹²

Cőfalván mindent géppel csinálnak (KI)

szakapott kevéske földjükkel a megfelelő eszközállomány hiányában;

b) másutt markánsan érvényesült a régi földműves gazdaságok iránti nosztalgia, és mindenki ugyanazt a földjét követelte vissza, amelyet annak idején családjától erőszakkal elvettek, melynek művelésére családi keretek között készültek fel.

a) Társulás

Kis-Küküllő menti Kelementelkén a falu első reakciója az „elárvult” kollektívvel szemben a felszámolási szándék volt, de egy hamarosan megtartott falugyűlésen teret hódított a néhány *komolyabb* gazda részéről indított *ne verjük szét a kollektívet!* felhívás. Sokan a gazdák közül sajnálták a termelésre hosszú évtizedek nehézségei árán beállított gazdaság széthordását, ezért úgy vélték, továbbra is lehet jövője a társas rendszerű gazdálkodásnak. A termelési stratégia, az infrastruktúra és a vezetői elit így egy hivatalos névváltoztatással annyira észrevétlenül csúszott át a szocializmus és a kapitalizmus határvonalán, hogy az egykori aranykorszakot idéző Aranykalász *gazdasági társaság* minőségben bejegyzett szövetkezetet a későbbiekben is *kollektív*nek nevezték a faluban, funkcióban maradt vezetőjét a narratívák szintjén továbbra is *kollektívelnök*nek titulálták.

Megfontolt gazdasági elképzeléseket, ugyanakkor vállalkozói szellem hiányát is tükrözheti a kelementelki példa, amely lényegében változatlan apparátussal tovább működött 1990 után is. Egy falubeli beszélgetőtárs szerint *a kezdeményező készséget a kollektív ideje alatt elvették az*

611 Korábban említettem, hogy számos idősebb család emlékszik bosszúsán vissza, hogy a közös gazdaságba bekenyszerített nagy termelékenységű *kővér* földjeikről a kollektív az első években akkora terméseket takarított be és osztott ki a földnélküliek között, hogy egyesek attól tartottak, a padlásra hordott gabona súlya alatt rájuk szakad vályogházuk mennyezete.

612 OLÁH Sándor 2001, 263–264.

emberektől.⁶¹³ (Kelementelke) Ennek hatásaként is értelmezhető, hogy az 1990-es évek elején a faluközösség úgy döntött, hogy a hatékony gazdasági termelés érdekében nem osztják újra a földeket és a gyulakuti termelészövetkezettel közösen birtokolt gépparkot sem magánosítják, hanem ugyanúgy megtartják a falu közös tulajdonában, ahogy a korábbi három évtizedben volt.

A kezdeti tervezet alapján az immár önmagának termelő gazdasági társulat nagyszabású beruházásokat tűzött ki célul, főleg az állattenyésztésben belül. Lehetőséget láttak disznóhízlalda és tejcsernok létrehozásában, ugyanígy megvalósíthatónak találták egy pékség létesítésének reményét is. A lelkesedést ez irányban csak fokozta, hogy egyéb alternatíva az adott időszakban nem kínálkozott a település kis birtokokkal rendelkező lakói számára. Ezért az 1991-ben *Aranykalász* néven megalakult társas gazdaságtól senki sem igényelte vissza földjét, hanem feltétel nélkül a közös művelésbe bocsátotta. Ugyanígy történt rövid ideig Havadtón, de Gyulakután is, ahol a földek egy részét gazdasági társulás formájában művelték tovább.

Nem csupán a kollektív gazdaság infrastruktúrája maradt a régi, de a vezetői csoport is, lévén, hogy a kommunista nómenklaturista elit is átvészelte a rendszerváltást, átmentette vezető pozícióját és státusát a termelőegység keretein belül. A kollektív utolsó évtizedében Kelementelkén a kollektívelnöki tisztséget egy agrármérnök töltötte be. Mivel felesége helybéli származású, és munkahelye is ide kötötte, a család itt telepedett le. Falubeli lévén, a közösség és közte kölcsönös megbecsülésen alapuló bizalmi viszony alakult ki, amit elősegített az elnök részéről az az emberséges viszonyulásmód, amit a dolgozókkal szemben tanúsított.

A demokrácia hajnalán a társas gazdaság élére való megválasztását részben ennek a korábban felhalmozott szimbolikus tőkének köszönhetette, részben annak a fennálló társadalmi-gazdasági struktúrának, amely a valamelyest képzett egyéneket szülőfalujuktól

Az ipar továbbélése a Kis-Küküllő mentén otthoni keretek között (KI)

távoli vidékekre helyezte, monopóliumot biztosítva a helybe kinevezett gazdasági-társadalmi elit számára. A falu gazdái még később is úgy vélték, hogy hozzáértőbb személy nem akadt akkoriban a faluban, aki teljességében átlátta volna a termelészövetkezetben fennálló gazdasági helyzetet, és olyan kecses kilépési stratégiát tudott volna ajánlani a gazdaság számára, mint a köztisztviselőként álló mérnök. Titkon abban is reménykedtek, hogy a kollektívelnökként kialakított több évtizedes kapcsolati tőkéjét az új rendszerben is kamatoztatni tudja, immár a település javára.

A kollektív átmentésekor a fellendítést megcélzó projekt része volt a falu teljes gazdaságát integráló erős társas gazdaság létrehozása, amely a gabona-, hús-, tej- és egyéb nyersanyagtermelésen kívül néhány késztermék előállítását is képes lenne elvégezni, mint például a helyben megtermelt búzából a faluban kenyeret sütni, vagy a hús- és tejtermeléssel piacra lépni. A faluval párhuzamosan végigvonuló déli lejtőkön megtermelt jó minőségű szőlőből nyert bor egy részét

613 Oláh Sándor székelyföldi elszegényedést elemző tanulmányában is úgy látta, hogy „nem volt tér az innovatív tevékenységekre, a kockázatos kezdeményezőkézségre, a piaci mechanizmusok működtetésére”. OLÁH Sándor 1997, 44.

a faluturizmus kialakításának és fejlesztésének gondolatával egyetlen borpincébe szándékoztak gyűjteni, ahol hangulatos borkóstolásokat terveztek a turisták számára.

Az 1991-ben az egész falut megnyerő közeljövő-kép ideája később egyre halványult. A társas életében voltak kimagasló és gyengébb eredményeket hozó évek, mindezek mellett szövetkezeti forma a településen napjainkban is működik.

b) Magánosítás

Cófalván a földek visszamérésének idején lehetőségként vetette fel valaki, hogy társas gazdaság formájában továbbra is közösen műveljék a falu termőföldjeit, az ötletet azonban egyhangúlag elvetették a gazdák. Később az állattenyésztők szövetkezetbe tömörülnek, egyébként, ahogy mondják, *mindenféle szövetkezéstől irtóznak a cőfalviak*. (Cőfalva)

A termőföld vonzása már közvetlenül a rendszerváltozás előtti években is családokat készítetett arra, hogy ellehetetlenített városi életkörülményeiket a termelőképes falusi gazdaságokba való visszatéréssel váltsák fel. Ezek a családok ipari termelésből származó megtakarított – és drasztikus hiánygazdaság miatt semmire nem fordítható – pénzüket a mezőgazdaságba fordították.

Pityókaárusítás a kapu előtt Cőfalván (KI)

Mivel a rendszerváltozás utáni *előnyös magánosításból* egy-egy település teljesen kimaradt, mert a gépeket a *tűzhöz, közeli szomszéd* település vállalkozóvá előlépett gazdálkodói vásárolták fel potom áron,⁶¹⁴ arra kényszerültek, hogy máshonnan – pl. Havasalföldről – vásároljanak használt traktorokat, gépeket.

A több földdel rendelkező, valamint a magasabb munkaerő-potenciállal bíró (fiatal) és a lehető legtöbb munkafolyamat gépesítésére törekvő családi gazdaságok saját földjeik mellett a falusiaktól – főleg idősektől – haszonbérbe vett területeken is termelni kezdtek. Az önellátó jellegű és a nagyobb gazdasági léptékű agrártermelés

elsősorban azokban a familiákban jelent megélhetési lehetőséget, amelyek a faluhoz való kötődésük okán az 1990-es évek elején visszakapták a család kollektívbe kényszerített termőföldjeit. A falu mezőgazdaságának alakulása tehát jelentős mértékben a *helyi* származású tagokból álló családi gazdaságokhoz kötött.

Orbaitelek gazdálkodói is követelték a barátosi kollektív gazdaság felosztását, annak ellenére, hogy jól menő termelőegységként tartották számon. Holland segítséggel a gazdakör újraszerveződött, s a beszerzett külföldi gépekkel elkezdték a földek megművelését (később viszont a gépek magántulajdonba kerültek). *Amikor egy üszőnek az ára 5–6000 lej volt, egy tehénnek az ára 9000, akkor 70 millió lej értéke volt a barátosi kollektív gazdaságnak. Itt nem szedték szét a gazdaságot, hanem kiosztódott. Teleken is mindenki megkapta a részt. Személyenként, kb. közvégszinten 1500–1600 között volt a tagság száma. Na de a két falunak (Barátosnak és Pákénak) a lakossága kb. a 49%-kal volt, Telek volt 51%-kal. Minden 1000 lej után kiosztásra került 232 lej. S akkor ki kellett szedni könyvelésen keresztül, hogy 30 éven keresztül kinek mennyi volt a munkanapja.* (Telek)

614 A rendszerváltás áttekinthetetlen forgatagában a técszek gépparkját sok esetben a korábbi pártapparátus helyi képviselői „szerezték meg”. KINDA István – PETI Lehel 2006, 208–241.

Tamásfalván is megpróbálkoztak a társas gazdaság újraindításával, de fokozatosan csődbe ment a közös vállalkozás. *A kollektív gépeit részeseedésbe kiadták, több személy kapta, azt eladták, ingó és ingatlan javakat, állatokat, mindent, attól függően, hogy a munkája után mennyi volt a részesezése.* (Tamásfalva)

90 után a társas megbukott. A kollektív állategészségügyi technikus a vezetője. Voltak sokan, akik bent maradtak, nem volt igás állatjuk, amivel megműveljék a földet, s ment egy pár évig, s osztán bebukott. Autójuk volt, sok minden volt, de osztán felvettek hitelt, dolgozni nem mentek, hanem csak kellett a javadalmasítás a birtok után, akkor osztán hozták a cigányokat s a románokat munkálni, dolgoztatni, s azok a jövedelmet vitték el, s csak a hitelt vették fel, s nem tudták visszaadni, s a kamat nőtt, s akkor elárverezték az autót, elárverezték ezt-azt.

Az a nagy magtár is a társas tulajdona volt, aztán K. évenként fizette a kamatot a bankok felé, met hanem adták volna el, s az övé lett. Egy nagy istállóban vannak 10–20-an, akiknek része van benne, el van osztva, gabonát tárolnak benne. Olyan is volt, hogy tiszta új istálló, még állat sem volt benne. K. is megvett egy istállót azoktól, akik visszakapták. Van vagy 100 Limuzin-féle tehene, vagy 20 magyarországi szürkemarha, vagy 5 embere, akik a gépekkel rendezik. S embereket hoz bentről a Regátból, válogatni, hát mondjuk az ilyen válogatás, hogy behányják a gépbe, hogy szortírozza meg, ültetni, me most már általában gépekkel szedik a kukoricát, pityókát. A szortírozáshoz kell a munkaerő. Fekete jerbicsidek⁶¹⁵ ezek, úgy mondják ezeknek. (Tamásfalva)

A kollektív gépeket kiosztották részeseedésbe. Ingó-ingatlant elosztottak munkája szerint, milyen részesezése volt. A kollektív megszűnése után beilleszkedtek, a kezdetben volt egy kicsi vita de (...) 1990 után társast alapítottak, P.J. volt az elnök, de az nem ment, elbukott. Közös akarattal történt, az embereknek nem volt, amivel megmunkálják a földeket. Bennhagyták a közösbe, ment is egy pár évig, de aztán bebukott. Felvettek sok hitelt... (Tamásfalva)

Szörcsén teljesen szétrombolták a kollektív gazdaságot. Tamásfalván az istállókból is csak egy hiányzik, mind megvannak, gabonát tárolnak benne. Egy nagy istállóba vannak tízen, húszan is, akinek elosztották. B. K. is megvett egy istállót azoktól, akik visszakapták. Van négy-öt embere, aki gépekkel jár, van 100 tehén, 20 szürkemarha, gépjai, ügyesen rendezik. Kovásznán lakik, de minden reggel hat-fél hétkor itt van. Mikor szezon van, este későn megy baza. Embereket hoz a Regátból pityóka válogatni. Általába gépekkel dolgoznak, géppel szedik a pityókát, a töröbúzát kombájnnal csépelik le. Kézszel nemigen dolgoznak, csak válogatás, szortírozásnál, oda kell a kézi munkaerő, de másbora nem. (Tamásfalva)

Tamásfalva közbirtokossága az erdők eladása mellett döntött. *1990 után visszaigényelték a földeket, az erdő közbirtokosságba volt, a kovásznaiak megvásárolták. Voltak kisebb erdőterületek, egy hektár, egy hold voltak Nagy Sándor, Nagy Barabás, malmuk volt s mellette gáter, megvásárolták a fát s a területet is.* (Tamásfalva)

Erdőszentgyörgyön 1990-ben szintén felvetették, hogy a kollektívet továbbörökítve társas-ként műveljék a község földjeit, az egykori öreg földművesek azonban még egy közös gazdálkodásba nem akartak beleegyezni. *Itt is, hogy legyen társas, csak aztán sokan küsdöttek, a régi öregek, hogy az övék a föld s nekik kell, azt hitték, hogy élnek, mint Matuzsálem, s azok nem mentek belé...* (Erdőszentgyörgy)

615 'Fekete gyomirtók'. A cigány munkások helyi gúnyneve (a *ierbucid* románul gyomirtót jelent).

Az agrárfalu új struktúrája

Míg a korábbi évtizedekben a falu–város irányú mobilitás határozta meg a régió népességmozgását, az 1990-es évektől a folyamat hirtelen visszafordulásáról beszélhetünk. A rendszerváltás előtti két évtized urbanizációs hulláma a 90-es évek közepére megtört, amikor az eufórikus hangulatot széles tömegek körében a kilátástalan jövő kényszerű felismerése váltotta fel. A rendszeralakító változás első privatizációs hullámában a városok állami panellakásai alacsony áron megvásárolhatóvá váltak. A Sepsiszentgyörgyhöz jobban kötődő cőfalvi, teleki és tamásfalvi családok valamennyien éltek ezzel a lehetőséggel, attól függetlenül, hogy jövőjüket továbbra is városon, vagy a falusi örökség és a visszamérés előtt álló családi birtokon képzelték el. Hazaköltözésükre vonatkozó döntésüket a tömegével felszámoló munkahelyek hamarosan megerősítették.

A perspektíva híján hazaköltöző egykori falusi családok mellett egyre több városi igényelte a nyugodtabb, csendesebb rurális környezetbe való kivonulást. A leszegényedő városi lakónegyedekből ráadásul a tehetősebb családok szerre városszéli vagy olyan rusztikus környezetbe vonultak, ahol hétvégi villaként használt régi házba, esetleg családi házzá bővített lakásokba költözhetek, városi lakásaikat azonban valamennyien megtartották.

A rendszerváltás után a Kis-Küküllő mente és a Feketeügy vidéki települések lakossága dominánsan más perspektívákat látott kínálni. A jelentős mértékben iparosodott maroszéki térség népessége jellemzően szakképzettséggel és munkásmentalitással rendelkezett, melynek fő szervező elve, értéke a fizetéssel járó munkahelyre történő alkalmazás. Amennyiben a helyben működő létesítmények felbomlása után a településen erre nem volt lehetőség, az ingázással járó kényelmetlenséget is tömegek vállalták be, hiszen a kis méretű földcsíkokon nem termelhetek annyit, hogy a család megélhetését és jövőjét azáltal biztosítani lehessen. A visszakapott földeken egyénileg is megkezdtek a termelést – egyes településeken ekkor még társas formájában folytatták, nekik gondot igazán nem kellett viselniük a földekre –, de az eléggé esetenlül zajlott, hiányzott a rutin és a gazdálkodói előkép, hiszen a térség családjai évtizedekkel korábban az ipari termelésre álltak át.

Havadtón az egyik család, amelynek tagjai cukrászként dolgoztak az erdőszentgyörgyi szövetkezet cukrászlaboratóriumában, már a kora 90-es években felhagyott a határban lévő földek művelésével. Az egyik kapáláskor ugyanis a családfő a tűző napon leégett, majd egy heves délutáni zápor hazamenet jól megverte. Ekkor kimondta, ami egész nap foglalkoztatta: őt többet nem veri meg az eső, mert többet nem fog a földeken dolgozni.

A szomszédos Erdőszentgyörgyön is *szabadulnak a tehentől. Nincsen egy csorda, hogy reggel kieresztik s este hazaviszik, egész nap a pajtába... Akkor oda már egy ló is kell, ha nem, akkor minden nap fogadsz valakit, vagy minden két napba, hogy hozzon egy-egy szekér ződet? Úgy hogy ha tart egy tehenet, akkor kell egy lovat is mellette (...). Akkor már nagyobb a kiadás, me akkor már olyan lovat kéne, hogy tudjon szántani is vele. S akkor így ezer inkább mondanak le az állatokról.* (Erdőszentgyörgy)

Ezzel szemben a kevésbé iparosodott Feketeügy menti települések lakossága túlnyomó többségben a földek művelésében látott jövőképet, s kevesebb településen támogatták a társulások létrehozását. Ehhez hozzájárult az is, hogy nagyságrenddel nagyobb méretű földbirtokok voltak egy-egy család tulajdonában, valamint a földek termőértéke sokkal magasabb, mint a másik térségben lévő agyagos talajoké.

a) *Gazdálkodók.* Míg országos viszonylatban sok településen a visszkapott földek megművelésének mikéntje foglalkoztatta a lakosságot a magángazdaságok alacsony gépesítése és a kollektivizálás előtti termelési viszonyok önkéntelen újraélesztése miatt, néhány településen – például Cófalván, Teleken vagy a Kis-Küküllő menti Hármásfaluban – a nagy erővel megkezdett mezőgazdasági termelés haszna a tőke agráriumba történő visszaforgatását, a gazdaságok technikai és stratégiai fejlesztését tette lehetővé. Ennek legalapvetőbb feltételét „a megfelelő természet-földrajzi adottságokkal rendelkező, ezért specializációra képes és a piacra lépés lehetőségét egyaránt biztosító”⁶¹⁶ mikrorégió nyújtotta.

Háromszéken hatalmas lépéselőnyt biztosít a gazdálkodásban érdekeltek számára az 1992-ben Illyefalván létrehozott LAM Alapítvány, amelynek portfóliójában gazda- és gazdaszonyképzés, vállalkozások indításához és fejlesztéséhez igényelhető változatos hitelkonstrukciók találhatóak. Fő célja, hogy a rendszerváltás után kialakuló új birtokviszonyok közepette szakmai tudást, stratégiát és infrastruktúrát tegyen elérhetővé az érdekeltek számára. Az alapítvány sikerességét a számok is mutatják: a 2017-ben fennállásának 25. évét ünneplő alapítvány több mint 10 000 kiszolgált ügyféllel, képzések és mezőgazdasági gyakorlatok tucatjaival, részvénytársasága – melynek 2013-ig megnyitott 7 fiókintézete egész Székelyföldet lefedi – mintegy 4000 hitel kihelyezésével, a jubileum évében is több mint 1000 aktív hitellel büszkélkedhet.⁶¹⁷

Háromszéken az intenzív *pityókatermelésre* szakosodott családok másfél-két évtized alatt a termelés legtöbb fázisát gépesítették.⁶¹⁸ A burgonya értékesítéséből származó jövedelem lehetővé tette azt is, hogy a mérsékelt, de az *állandó* havi (tej) és évi (hús) hasznot hozó állattartás számára a takarmány megtermelésének és előkészítésének munkafázisaiból az emberi munkaerő alkalmazása teljességgel megkímélődjön: *Cófalván csak a pap kaszál kézzel. Mások a kezüket nem teszik a szénára. Mindent géppel csinálnak.* (Cófalva)

Néhány intenzív gazdálkodásra berendezkedett család géppálmányának fejlesztése érdekében kölcsönhöz folyamodott, az illyefalvi LAM Alapítvány nyújtotta hitelből traktorokat vásároltak. A sikeresen gazdálkodó cófalvi családokban a jelentős tőkebefektetés mellett agrárgazdasági szaktudás megszerzése és alkalmazása is történt. A hitelező alapítvány által szervezett intenzív gazdátanfolyam helyi részvevői közül több cófalvi fiatalember pár hónapos tapasztalatszerzésre utazhatott Svájcba, ahonnan az elmélyített ismeretek és perspektivikus gazdaságmodellekben való tájékozottság mellett használt gépekkel tértek haza. Közülük egy a program lejárta után magánúton újra visszatért vendéglátójához a svájci farmra. Itthoni gazdálkodásának eredményes megszervezésében a falusiak a nyugati tapasztalatok kamatoztatását fedezték fel.

A föld szeretetébe beleszületett idősebb emberek egyértelműen nem lettek volna képesek akkora léptékű váltást véghezvinni, mint a megváltozott földműves életformára fogékony fiatalok,

Leltárba vett uniós tehén (KI)

616 SZABÓ Á. Töhötöm 2004, 100.

617 Az alapítvány hivatalos honlapja szerint. Forrás: <http://www.lamilieni.ro/article/262-rolunk/>. Utolsó letöltés: 2017. szeptember 12.

618 A gépesítetlen munkafázisokra a helyi és a környékbeli falvak munkanélküli lakosságát szerződtetik.

akik ugyan nem akartak földművesek lenni, de nagy gazdálkodói hagyományokba szocializálódtak, proletárrá avansáltak, majd munkanélkülivé vált elsőgenerációs városlakókként elsodorta őket is az összeomló városi ipar és a dekollektivizáció árja, és fokozatosan visszatértek a biztos alapokat jelentő termőföld vonzásába. A visszakapott földek művelésével egyidejűleg pedig fel kellett vállalniuk a gazdálkodói életformával járó gazdasági és társadalmi feladatokat.⁶¹⁹ *Édesapám, nyugodjék csendesen, visszakapta a tészből a földjeit és a teheneit, mindent, és ahol abba hagyta a 60-as évekbe, ugyanott folytatták ezek az emberek. Persze, hogy ez eleve halálra volt ítélve. Viszont volt egy elégtétel neki, hogy lám, visszakaptuk a földet, és 70–80 évesen is valamit tudtam produkálni. Mondjuk ennyi elégtétel, úgy 10–15 évig ment, utána rá kellett jönni, hogy gépesíteni kell. De ez már fiatalabb nemzedék.* (Székelyszentistván, Hármásfalu)

Betakart burgonyahalom a templom mögött (KI)

Míg korábban egy több faluból álló nagyobb község mezőgazdasági gépparkjában 40–50 traktor volt állományban, a rendszerváltástól eltelt két évtizednyi földcentrikus építkezés sikerét jelzi, hogy a mezőföldi falvak milyen szinten rendezkedtek be a mezőgazdasági munkálatok elvégzésére eszközök, szerszámok, gépek vásárlásával – illetve, hogy a Kis-Küküllő menti települések milyen szinten távolodtak el ettől a megélhetési formától.

A nagyságrend szemléltetése végett néhány példa a két térségből:

1a) a 610 lakosú Orbaitelek 1427 holdas területén 2006-ban, az EU-s csatlakozást megelőzően Teleken 86 traktor volt, valamint a hozzájuk való felszerelések és szállító eszközök (Telek);

1b) a 224 fős Cófalva 1019 holdat művelő falusi gazdáinak tulajdonában ugyanekkor közel 30 traktor volt.

Ez különösen akkor válik szembetűnő felszereltségnek, ha szem előtt tartjuk, hogy ugyanabban az időben

2a) a várossá váló 4748 fős Erdőszentgyörgy 6471 holdas adminisztrációs területét megmunkáló géppark összesen 44 traktorból állt,⁶²⁰

2b) a 877 lakosú Havadtő 1232 holdas területére mindössze 5 traktor jutott.⁶²¹

Két évtizeddel a földek visszaszerzése után a Kis-Küküllő menti szántók legnagyobb részét néhány gazdasági vállalkozó műveli, így például Gyulakután, Havadtőn, Erdőszentgyörgyön és Hármásfaluban is. Ők azok, akik megfelelő gépparkkal rendelkeznek, s alkalmanként szezonmunkásokat is foglalkoztatnak.⁶²² Okos megvalósításként értékelik, hogy az egyik vállalkozó annyira szerteágazó tevékenységet folytat, hogy *felneveli az állatot, le is vágja, az üzletjibe el is adja, az éttermibe fel is szolgálja, nem kell másodkézből vegye.* (Erdőszentgyörgy)

619 Lásd GAGYI József 2007, 7.

620 BARTOS Miklós – DÖME László 2005, 43.

621 A népességre vonatkozó adatok a 2002-es állapotot tükrözik, forrásuk: VARGA E. Árpád é. n., a területre vonatkozó információkat lásd KOZMA Ferenc [1879] 2008, 143–144; 151–152. A traktorok számát illető adatok adatközlői információkból származnak.

622 JÓZSA György é. n. kézirat.

Cófalván, Teleken, Tamásfalván és Szörcsén is a legnagyobb burgonyatermelők közt csak két-három családot tartanak számon a faluban. Ők a sajátjukon kívül másoktól bérelt földeket is megművelnek, családonként 16–20 hektárt (28–35 kh). *1990 után a földeket bére vették: B. K., Sz. A., P. J., V. Z., sok gépje van, három traktor, kombájn. A legnagyobb B. K., saját földje is sok van, vásárolt és bérelt is földeket. Akik városban laknak, a szülők után örökölték földeket, nem volt mit csináljanak vele, így eladták.* (Tamásfalva)

Családi gazdaság Cófalván (KI)

A megfelelő eszközkészlet igénybevétele mellett lehetőségük van a megtermelt burgonyamennyiséget a kedvezőbb piaci árfeltételek kialakulásáig hosszabb időn keresztül is tárolni. A mikrorégió szintjén is felkészült gazdaságnak számít az, amely 4–5 vagon (40–50 tonna) burgonyát családi termelés keretében képes előállítani és annak jelentős részét raktározni is tudja. (Korábban, az ország Európai Unió csatlakozásáig a régió terményspecializációja szükségtelenné tette az áru reklámozását, ennek tulajdoníthatóan piacra sem szállítottak. A betakarítástól kezdve a távolabbi megyék nagy tételben szállító forgalmazó felvásárlói hétről hétre átfésülték a környéket, rakományukat a termelőktől szerezték be.) A specializáció ellenére minden gazdaságra jellemző a termelés több ágazatában való részvétel. Valamennyi nagyobb burgonyatermelő egyben számontartott tej- és hústermelő is, családonként 8–10 fejőstehenet és 4–5 borjút tartanak, évente 30–40 sertést hizlalnak, emellett birka- és szárnyasállományt is nevelnek.

A magas jövedelmezőség⁶²³ magas befektetéseket, visszafordítást követel a fejlesztés érdekében, többek közt ezzel magyarázható a látványos szimbolikus és ceremóniális befektetések hiánya.⁶²⁴ Jövedelmeiket elsősorban a gazdaság korszerűsítésébe, új mezőgazdasági gépek⁶²⁵ vásárlására, a fiatal családok külön háztartásba történő szeparációjára – házépítésre – fordítják.

Ők valamennyien a dekollektivizáció idején hozott helyes döntést látják beigazolódni: a földeket egyéni, családi üzemszervezetben a leghatékonyabb művelni. A felülről irányított vagy hierarchiára épülő szervezetek – mint amilyen a közös gazdálkodást lehetővé tevő társas lett volna – létjogosultságát az organikus szerveződő hagyományos intézmény, a kaláka különféle formáinak gyakorlata is megkérdőjelezi.⁶²⁶ Ilyen jól működő kalákarendszer tette lehetővé az egyházterem új szárnyal való kibővítését az 1990-es évek legelején, amikor *a gazdák odaálltak az egyház mellé.* Az informális reciprok gazdasági kapcsolatok leginkább olyan, egy-egy család erejét meghaladó idénymunkák során aktivizálódnak, mint például a zöldtakarmány silózása,

623 Az egyik gazda bevallása alapján 2006-ban *csak ptyókából megmaradt háromszáz millió* (kb. 8500 euró).

624 Termékspecializációt elemző kutatásaink szerint a magas jövedelmezőség megemelt reprezentációs költségeket von maga után. Lásd: KINDA István – PETI Lehel 2004, 203–225; KINDA István 2005a, 147–170.

625 Egy jól felszerelt családi gazdaság a következő gépekkel rendelkezik: *kicsi és nagy traktor, kicsi és nagy remorka, kicsi eke, kétvágatú eke, kultivátor, ptyókaültető, ptyókaszedő kombájn, tőtőgető, műtrágyaszóró, permetező, pergető, rosta, szénáösszeverő, kaszagép, vetőgép, trágyaszóró, szénahordó* (ezt leginkább *ladewagen*nek nevezik), *fejőgép, malom, répaörlő, nagy borona, csillagborona, 2 koci* (a személygépkocsikkal ételt szállítanak a mezőre a napszámosoknak).

626 A néprajzi szakirodalom alapos eredményeire való tekintettel a kaláka fogalmi, szervezeti meghatározásától eltekintek. A közös munkavégzés szokásáról bővebben: FÉL Edit 1940, 361–381; HAJDÚ-FARKAS Zoltán 1997.

Pityókaválogatás géppel és cigány napszámosokkal (KI)

– tömegesen lépték át a határt, elsősorban magyarországi célpontok felé, ahol több hónapos szezonális munkavégzés alatt jelentős pénzüsszegeket gyűjtöttek össze, amelyeket hazatérve használtak fel. Leginkább építőanyagokba fektettek házbővítés és új ház építése céljából.

(Kik mentek el először külföldre a faluból, a szegények vagy a gazdagok?) *A szegényebb vállalkozó szelleműek, nekik nem volt vesztenivalójuk, csak nyerni valójuk volt. Bordi, az öreg, ő volt a nagy vállalkozó. Ő sikeres volt. Sütő Domi bá ács volt, ő is eleinte sok embert vitt ki. Mentek a fiatalok is, de olyan is, aki értett a kőművesseghhez, építkezésbe vállalkozó volt, és nyitottabb volt. (...) Amíg kialakult, hogy negyven évvel ezelőtt hogy csinálták... neki fogott, akkor még kedvőből csinálták, párhuzamosan a magyarországi munkaállalással a földet is dolgozták.* (Havadtó)

(Az első vállalkozás, cég a faluban?) *A kőműves csoportok s két-három üzlet. Havadtón azért maradtak le, mert nem volt példakép, hogy lássák, ezt úgy kell csinálni. A székelyeknek (!) merszük volt. Farkaslaka, Korond, itt hamarabb mertek vállalkozni. Nem biztos, hogy a zömének jól ment. Hamarabb vállalkozott, több embernek tudott munkát adni.* (Havadtó)

A rendszerváltás után a székelyföldi településeken helyiek, elszármazottak és idegenek különböző irányultságú családi vállalkozásokat indítottak. Ezek egy része termelő-szolgáltatónak indultak, mások kereskedelmi jellegűek voltak.

Erdőszentgyörgyön a korábbi Május 1. termelősövetkezet bútorgyáranak vezetői közül egyenesen a holland megrendelőnek kezdtek dolgozni, létrehozta egy saját bútorgyárat, amely fokozatosan elszippantotta a szövetkezet szakembereit, s így az csődbe jutott. A szintén megbukott/megbuktatott Agevacoop gyümölcs- és zöldségfeldolgozó épületeinek felvásárlásával, majd átalakításával és kibővítésével az új vállalat stabil munkáltatóvá vált az ezredfordulóra a munkanélküliségtől egyre jobban sújtott térségben.

Az emberi munkát fölöslegessé teszi a burgonyaszedő gép (KI)

amikor a traktorral, utánfutóval rendelkező gazdák baráti alapon *egymáson segítenek*, akár több napon keresztül is, fizetség nélkül. A kalákások teljes ellátása a segítséget igénybe vevő gazda tiszte. A közös kalákákba tömörülő gazdákat mára már külön csoportként tartják számon a faluban, ők rendszerint külön bált is szerveznek, amelyen csak meghívó alapján lehet részt venni.

b. Vállalkozók. A Kis-Küküllő menti települések legnagyobb rendszerváltás utáni lehetősége a külföldi munkamigráció lett. A falvak mesteremberei – ácsok, kőművesek, asztalosok

induló cégét bérbeadott kereskedelmi egységek, több saját ingatlan, üzletek sokaságának tulajdonosává tudta fejleszteni.

Reggel bé tudott jönni, főnök volt, szekciófőnök, s a kenyerek sorba voltak rakva, nézte meg, azt a ládát választotta, amelyiket ő akarta, s olyant, amilyent ő akart. Elején, még a 90-es években is úgy volt, hogy egy 24 órát kellett álljon a kenyér a raktárba, addig nem volt szabad kiadni az üzletbe. Hogy ne legyen friss. Me akkor kevesebb fogy. S akkor a szövetkezet üzletjibe hozták a napos kenyeret, s ő az ő üzletjibe hozta a meleg kenyeret. Normális, hogy annyit adott el, amennyit akart. S ez neki osztán sokat jelentett. (Erdőszentgyörgy)

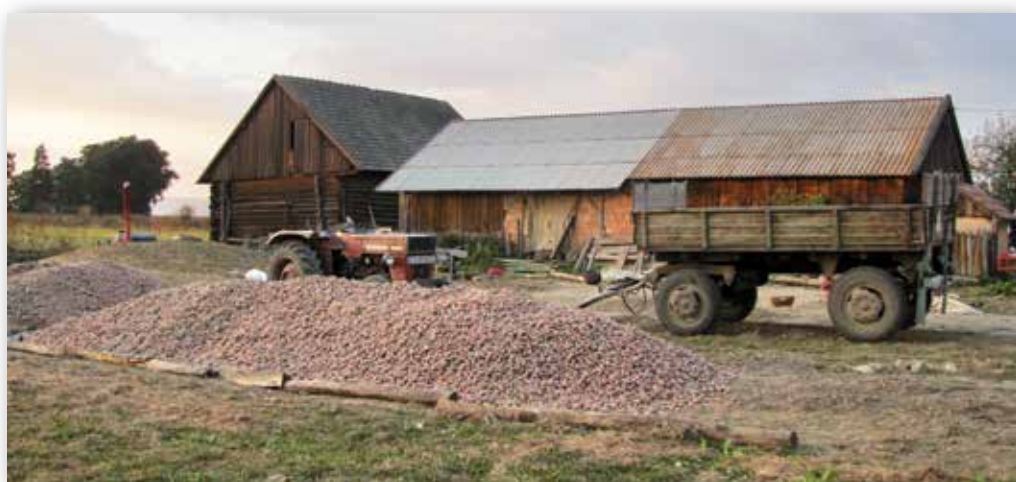
Cófalván a családi vállalkozások a 90-es években a következő irányokban próbálkoztak (felsorolásképpen): olajprés üzemeltetése, tejfeldolgozó (nem indult be), csirkekellető, kürtőskalács-sütés különböző alkalmakra és turistaszezonban különböző helyszíneken, malom (mára csak magának öröl a molnár), magántaxi Sepsiszentgyörgyön. Szinte minden vállalkozásra jellemző, hogy szolgáltatásai mellett a család számára megtermelte a szükséges húst és zöldséget. A faluban több család tavasztól őszi kapu előtti *kispados* kereskedelmet folytatott friss zöldséggel, tojással, virággal. Egy cigány család téglavetéssel egészítette ki napszámból származó jövedelmét.

Az illyefalvi LAM Alapítvány kölcsönével például egy fiatal családfő szerelőműhelyt nyitott, ahol a falu és a környék mezőgazdasági gépeit javíthatta volna. Vállalkozásának már kezdeti szakaszában felismerte a buktatót, hogy a géppel rendelkező gazdaságok valamennyi férfitagja egyben székely ezermester is. Mivel gépeit mindenki maga *bütyköli*, a javítóműhely tevékenységét a családi eszközállomány karbantartására kényszerült korlátozni, amellyel saját és bérelt parcellákat művelnek.

Orbáiteleken a 90-es években két fűrészüzem (gatter) indult be, ahol a Kovászna környéki erdőségek vágtereinek anyagát dolgoztatta fel két vállalkozó, a deszkát és egyéb fűrészarút nagy tételekben külföldre szállították, főleg tengeri úton, Konstancáról. A termelőszövetkezet istállóiban berendezett fűrészüzem az új évezred elejére megbukott, és az egyik tulajdonos ezekben állattenyésztési farmot hozott létre, több mint 200 szarvasmarhával. Az állatállományt használt bucaresti cég vásárolta fel.

Egy cőfalvi család vállalkozásához – pékség beindításához és üzemeltetéséhez – igényelt és kapott hosszú lejáratú kölcsönt. Ezt a termelő jellegű, kialakult piaccal rendelkező nyugati típusú vállalkozást cőfalvi gyökerű, kétlaki család működtette. A megyei szinten számon tartott több mint 100 pékség azonban egymás helyzetét ellehetetlenítette, a nagyobb induló tőkével rendelkezők a piacra azáltal törtek be és terjeszkedtek a többiek kárára, hogy termékeiket olcsóbban, vagy éppen áron alul értékesítették. Közel tíz éves működése és a felszerelés folyamatos újítása ellenére a pékség tulajdonosa végül a növekvő higiéniai követelmények és a nagy tőkét mozgó versenytársak miatt a bezárás mellett döntött. Előtte azonban a család megkezdte a több lábbon álló családi vállalkozás és gazdaság kiépítését, vegyesüzletet nyitott, ahol a saját péktermékeket is forgalmazták. 2007 tavaszán pedig tágas parkolóval, kerti (szabadtéri) egységgel kiegészített, megyei szinten is az egyik legkorszerűbb technikával felszerelt diszkót helyeztek üzembe, amelyben a Sepsiszentgyörgy–Kovászna körzetének szórakozni vágyó fiatalságát kívánták vendégül látni – idővel azonban ez sem váltotta be a hozzá fűzött reményeket.

Néhány családban a gazdálkodói és a vállalkozói magatartások együttes jelenléte figyelhető meg, ahol annyira erős a keveset kockáztató, inkább a bejáratott stratégiákat, olcsó felszereléseket alkalmazó gazdaságépítő hajlam, hogy nem annyira a nyugati típusú, pénztőkét mozgó váll-

Betakarítás egy cőfalvi gazdálkodónál (KI)

kozók, mint inkább anyagi és terménybeli tőkével dolgozó *falusi vállalkozók*⁶²⁷ körébe sorolhatók be. A helyiek által racionálisnak ítélt kalkuláció hiánya ebben a két-három családban a gazdasági eszközállomány elhasznált, kopott, javításra szoruló gépekkel való túlságos felszerelését eredményezte, következésképp a nagyobb időszaki munkákra még a saját célra sem tudtak biztonságos és gyors gépi munkafázist szavatolni, így energiájukat és jövedelmüket a gépek javítása, bütykölése emésztette fel.

A Kis-Küküllő menti Hármásfaluban (Szentistvánon) az első fontosabb ipari létesítmény, egy fakitermelő és -feldolgozó cég családi vállalkozásként jött létre a volt kollektív gazdaság helyén. Néhány év alatt közel 100 munkakönyves munkásnak és több tucatnyi idénymunkásnak biztosított munkahelyet. Termékét bel- és külföldre, holland, szír, német és osztrák vállalat számára juttatta el. Emellett a vállalkozó *kavicsbánya, faluturizmus működtetésében is érdekelt, most épp egy panziót épít. (...) Elég sokan még mindig eljárnak dolgozni, a munkahely Szovátán, van a volt térszék a helyén, vagy egy kicsi bútorüzem Atosfalván, akkor egy virágkertet, mások a földgáz-kitermelésnél, vagy járnak a nagyvilágot, Afrikától kezdve mindenfelé.* (Hármásfalú)

Külön színfoltot jelentett a településen az ezredfordulón egyházi kezdeményezésre beindított pékség, melynek felszerelése holland adományból származott. A két váltásban működő termelőegység napi kapacitása 800–1200 kenyér volt, amelyet a faluban és a szomszédos Makfalván értékesítettek.⁶²⁸

Hármásfalú körzetének a legsikeresebb kertészetét a szomszéd falusiak létesítették a település határában. Működtetésében a helybeliek a céltudatosságot, a szakmaiságot és a tudás sikeres alkalmazását látják. *A kertészetet aki Atosfalva és Makfalva között nyitotta, itt a környéken talán a legnagyobb kertészet, és ami úgy tiszteletre méltó: alulról építkeztek. Hollandiából hozták azokat az elemeket, amiket ott már lebontottak, és lényegében tehát olcsón meg tudták kapni és fel tudtak építeni. Földeket vásároltak fel és a lényeg az, hogy jónéhány embernek munkahelyet biztosítanak. Elvégezték*

627 A fogalom alatt a megfelelő képzettség és kifejlett vállalkozói hajlam nélküli mindent elvállaló, munkafázisért, gépért vagy terményért cserébe, esetleg pénzért dolgozó, magukat minden helyzetből kivágó találcóny gazdaságépítőket értem.

628 JÓZSA György é. n. kézirat.

a kertészeti egyetemet, neki ez volt az álma, és az álmát megvalósította. Az tény, hogy le az összes kalapokkal, hogy hogy dolgoznak ott. (Hármasfalu)

A Tamásfalván létesült *palettagyár* – ahol áruszállításra használatos raklapokat készítenek – munkásai közt van 4–5 idegen család is, akik Barátos, Kézdi, Szentgyörgyről valók, de állandó lakbelyük van itt, a gáternél dolgoznak. Eddig három váltásban dolgoztak az emberek, most azt hiszem, kevesebben vannak, de most is építkeznek. Örövendnek az emberek a faluból, keresnek és itthon vannak. Nők is dolgoznak, a szegecselés géppel történik, nagyjából gépesítve van. Csak ezeknek van licenzük, a másoktól megvásárolják, a pecsétet ráütik s úgy adják el. A kész terméket Zabola felé viszik TIR kocsikkal. Keskenyre szabták az utat, jól indult, de a zabolaiak nem engedték, hogy földet vegyenek el. (Tamásfalva)

c) *Nyugdíjasok*. Az öregedő települések családjainak nagy részében nyugdíjból származik a rendszeres pénzjövedelem. A Kis-Küküllő mentén a sorra bedőlő ipartelepek miatt sokan előbb munkanélküli segílyt igényeltek, majd előrehozott nyugdíjba vonultak, hiszen az egyre szűkülő munkaerőpiacon a nagy tapasztalatú, több fizetést igénylő, hamarosan nyugdíjkorhatárt elérő munkaerőre nem volt szükség. Tömeges méreteket öltött a betegnyugdíjba vonulás, annál is inkább, hogy az biztos jövedelmet jelentett a nyugdíjkorhatár eléréséig. A hamisított kórkép alapján igazolásokat kiállító kórházak orvosai tetemes csúszópénzekhez jutottak, tehát mindkét fél számára előnyös megoldásnak bizonyult – mindaddig, amíg az országos nyugdíjpénztár meg nem sínylette. *Oda vagyunk kerülve, hogy nagyon sokan a kiskertet nem művelik meg. Nagyon sokan megvásárolják a zöldséget az üzletben, falun!* (Székelyszentistván, Hármasfalu)

Raktáron az eladásra váró termés (KI)

Orbaiszéken az idősek és gyermekeik családja számos esetben közös gazdaságot szervezett. A földek megmunkálását a nagycsaládi formációban élők többnyire maguk végezték. Azok az idősek, akik házastársi vagy gyermeki támasz nélkül maradtak, visszakapott földjeiket helyi gazdáknak adták művelésre terményben megállapított bér fejében, a földek eladása azokban a falvakban, ahol földművelésből élnek, szóba sem jöhetett: *a földet nem lehet a kézből kiadni*. Közülük sokan kisebb állatállományt tartottak, a nyugdíj mellett a tejpénz jelentős súllyal került számításba.⁶²⁹ A saját célra előállított hús mellett az évente értékesített 2–3 sertés az idős családok kényelmes megélhetését biztosította.

d) *Napszámosok*. Orbaiszéken az alacsony jövedelmű magyar és cigány családok egyre ritkábban jutottak napszámos munkához a falubeliek földjein, főként a gépesített gazdaságoknak tulajdoníthatóan. Ritkább esetben a családi gazdaságok állandó munkaerőt – *szolgát* – foglalkoztattak, akiknek feladata a tartósabb idénymunkákon kívül az állatok gondozása és egyéb gazdasági munkák elvégzése volt. Szolgálataikért nem napszámot, hanem az országos minimál-

⁶²⁹ Cőfalva tehénállománya 2006-ban az egyik gazda számításai szerint 194 darab fejőstehén és borjú, a sertésállomány ennél jóval nagyobb volt.

Vásárlóra váró termés (KI)

bérrel rendszerint megegyező havi fizetést, alkalmanként élelmiszert is kaptak. Az ártermelésre szakosodott nagygazdaságok szezonális munkaerő-szükséglete a helyi napszamosok bevonása mellett olykor a környező falvak napszamosainak igénybevételét is megkövetelte.

A települések lakossága nemcsak a gazdálkodás ágazatai szerint csoportosítható, hanem a jövedelemforrások alapján is. Megjegyezhető, hogy kevés az olyan család, ahol kizárólag egy típusú jövedelemmel rendelkeztek, általában a családok ellátása két-három forrás együttes használatával kerekedett ki.

Cófalva népességstruktúrája

A kis lélekszáma miatt áttekinthetőbb és egy mikrovizsgálattal⁶³⁰ feltárt Cófalva 1986-ban rögzített lakossági állapota és a jelenlegi demográfiai viszonyainak összevetése arra utal, hogy a belső népesség struktúrája azonos maradt, 1986 táján a kiköltözések megszűntek, viszont egyre sűrűbben telepedtek le elszármazott és idegen családok. (Az épületek kibővítéséhez, átalakításához azonban a hatóságok a 80-as évek utolsó harmadában már nem adtak építési engedélyt.⁶³¹) Noha a helybéliek mindannyian tudatában voltak, hogy Cófalva rövidesen felszámolódik, bíztak a megmaradásban. Petőfalvával szemben kevés olyan helyi család volt, amely a kitelepítés miatt lecsökkenő ház- és telekárak ellenére is *mentette a menthetőt*, és házát eladva végérvényesen megszakította kapcsolatát a faluval. Nekik tulajdoníthatóan azonban a faluban néhány környékbeli cigány család is olcsón házat szerzett magának.

A betelepedésnek kedvező tényezők közt az idegenek első helyen jelölik meg a falu előnyös elhelyezkedését a városokhoz viszonyítva. Közlekedési szempontból Cófalva tranzitfalva a megyeszékhelyet (Sepsiszentgyörgy) és a nagy idegenforgalmú fürdővárost (Kovászna) összekötő megyei úton, ahonnan azok könnyen és gyorsan, ingázási rendszerességgel is megközelíthetők.⁶³² Ez a tényező a falu rendszerváltozás utáni gazdasági fellendüléséhez, a vállalkozások és ingatlan-befektetések számbeli gyarapodásához, a külső népesség nagyfokú vonzásához járult hozzá.

630 KINDA István 2007c.

631 Információink szerint még sírkövet sem állíthattak a cőfalvi temetőben. Aki a tiltás ellenére mégis megtette, hivatalosan igazolnia kellett az alapanyagok eredetét, ezen felül a helyi hatóság folyamatos zaklatásának volt kitéve.

632 A távolság a megyeszékhelytől 20, Kovásznától 12 km. Ez magyarázza a cőfalvi lakosság munkahelyekre történő nagyfokú szétszóródását a megyében. A falusi lakosság a szocialista érában az alábbi munkahelyekre irányult: lécfalvi és várhegyi farm; Sepsiszentgyörgy: autóvillamosági vállalat (IAME), kenyérgyár, textilgyár, szállítási vállalat; Brassó: laskagyár, traktor- és kamiongyár (Steagul Roșu), szállítási vállalat, bútorgyár és -lerakat, készruhágyár; Nagyborosnyó: mezőgazdasági géppark (SMT); Kézdivásárhely: csavargyár, bútor-előkészítő (PAL-lemez gyár).

Falubeli státusuk, illetve falubeli kötődésük, genealógiájuk alapján Cófalva 98 családja 2006-ban három fő kategóriába tartozott:⁶³³

1. *Helyiek.* Azok a családok, amelyek a múlt rendszer alatt is a faluban éltek, illetve itt nevelkedtek. Ők legalább egy generációra visszavezethetően cófalviak. Számuk: 54 család

2. *Beköltözöttek.* Azokat a családokat soroljuk ide, akik a '80-as évek közepétől kezdve, de leginkább az 1990-es években a faluba telepedtek. Közöttük nyilván vannak:

a) *elszármaszottak:* helyi származású, de városban megalakult vagy ott élő elszármaszott családok, akik *hazajöttek* a családi birtok miatt. Közülük néhányan intenzív gazdálkodást folytatnak a visszakapott földeken. A helyi kötődésű hazatért családok száma 15. A falu örül a hazatérő családoknak, *legalább szaporodik a falu.*

b) *idegenek:* 14 család teljesen idegenként vásárolt házat a faluban. A helyiek erkölcsileg támogatják a magyar nemzetiségű betelepülőket. Mindössze egy ellenvélemény hangzott el velük kapcsolatban: *ha idáig máshol megéltek, mér nem maradtak ott?* Földek hiányában nem valószínű, hogy nagyobb léptékű gazdálkodást.

3. *Kétlakiak.* Városi lakással és munkahellyel rendelkezik több olyan cófalvi kötődésű család is, akik helyi és városi lakhelyeik közt időszakosan ingázó, kétlaki életmódot folytatnak. Néhány család itt vásárolt házat és indított vállalkozást, miközben tagjai leginkább városban laknak. Két-három környékbeli család itt vásárolt házat tagjainak falubeli vagy közeli munkalehetősége miatt. Az itt felépített családi és hétvégi házakat általában nyári időszakban lakják folyamatosan. Főleg az idősebb családok számítottak úgy, hogy *nyáron falum dolgozunk, télen a blokkba nézzük a tévét*, de ők fokozatosan egylaki – falusi életformára – rendezkednek be. A kétlaki életmódot követő családok száma 15.

A legfiatalabb cófalvi nemzedék az iskolavégzés és a cégeknél remélt alkalmazás reményében továbbra is városokra irányul. Köztük külföldi munkavállaló egészen az EU-s csatlakozás begyűrűző hatásáig nem volt. *Az ügyesebbek hazajönnek* – mondják a falubeliek a városról hazatért, családi gazdaságba integrálódó fiatalokról. A falunak értelmiségi rétege úgyszólván nincs, az 1990–2013 között szolgáló református lelkésze a faluban telepedett le nyugdíjazása után, az óvoda és az iskola 2013-tól megszűnt. A falusi származású másod-har-

Cigány család háza Cófalván (KI)

Némelyek téglavetéssel is próbálkoznak – itt épp nem sikerült megvédeni az esőtől a kivetett téglát (KI)

633 KINDA István 2007c. Húsz év alatt mindössze egy idős család költözött ki végérvényesen a faluból leromlott egészségi állapot miatt.

madgenerációs cőfalviak közt már vannak másutt dolgozó egyetemet végzettek és még tanuló egyetemisták is.

A falu családjai a primér jövedelemforrások tekintetében a következő kategóriákba tartoztak:

1. Állandó munkahelyi jövedelem. 23 családban aktív tevékenységből származott pénzbeli jövedelmük. Ide soroltam a kétlaki életmódot folytató alkalmazottakat, a családi vállalkozásokat és a helyben dolgozókat. Jelentős arányban gazdálkodtak.

2. Nyugdíj. 48 családban állami vagy betegnyugdíj képezte a megélhetés stabil alapját. A nyugdíjas családok nagyon kevés kivétellel mind gazdálkodtak nukleáris és nagycsaládi szinten.

3. Mezőgazdasági termelés. Fő foglalkozásként 16 nagycsalád folytatott agrártermelést, az idősebbeknek állami nyugdíjuk is volt, a fiatalok (30–35 évesek) kizárólag agrártermeléssel és állattartással foglalkoztak. Köztük voltak a legnagyobb termelők is.

4. Napszám. 10 család állandó jövedelem és gazdálkodási alternatíva híján alkalmi és napszám-munkákat vállalt.

5. Külföld. 1 család időszakosan külföldön dolgozott.

Az új évezred küszöbén

A rendszerváltozás után Székelyföld legnagyobb infrastrukturális problémája az utak gyenge minősége volt, amely késleltette a befektetéseket és nehezítette a turizmus fellendülését. A Kis-Küküllő mente szerencsésebb volt az úthálózat fejlesztésének szempontjából, ugyanis a Marosvásárhely–Szováta–Csíkszereda útvonalat kiemelt jelentősége miatt elég gyorsan modernizálták. Bár a vizsgált települések ugyanazon az útvonalon mintegy 20 kilométernyi hosszan nyúlnak el egymás végében, infrastrukturális adottság szempontjából eléggé egyenetlenek a viszonyok.

Míg Havadtőn az 1950-es években villany- és gázvezeték került a háztartásokba, és az ezredfordulón a vezetékes vízellátás bizonyult a következő fontos beruházásnak – ami mindmáig nem valósult meg, a néhány kilométerre, a szintén a főúton fekvő Hármásfalu 1999-ben még mindig a gázhálózat kiépítésével vesződött, s annak megvalósítását az 1950-es évek retorikájára hajzó módon értékelte: „A másik fontos mozzanat az, hogy Szentistvánnak ma már nem csak villanya, földgáza is van. Mégpedig nemcsak kint, a falu határában található 28 gázkútban, hanem bent, a háztartásokban is, ez nagy dolog; örvendetes tény, amely már az együttgondolkodás eredménye. A földgáz bevezetéséhez szükséges anyagi alapot a falu lakosai egyrészt önerőből (!) teremtették elő, másrészt pedig abból az összegből biztosították, amit a visszaigényelt erdők részleges kitermeléséből, gyérítéséből kaptak. A falu lakói büszkéek lehetnek önmagukra ezért a közös anyagi erőfeszítésért; de tisztelet és köszönet illeti az ún. szentistváni gázbizottság tagjait is (...) És hadd említsük meg a legfontosabb pillanatot: 1999. december 9. – ekkor lobbant lángra először a földgáz egy szentistváni lakásban.”⁶³⁴

A Feketeügy menti településekre napjainkig sem került gázvezeték, igaz, mára lecsengett az a modernizációs hullám, amely támogatta volna ezt a beruházást. A lakossági gáz magas ára és alacsony fűtőértéke miatt a lényegesen hidegebb éghajlatú Orbaiszéken a fafűtést preferálják, mindaddig, míg a tűzifa elérhető a környéken. (A Holzindustrie Schweighofer fakitermelő osztrák óriásvállalat rétyi megtelepedésével azonban korábban elképzelhetetlen tűzifahiány és

áremelkedés alakult ki, melyre egyelőre nem született megoldás.)

Tárgyalt időszakunkban valamennyi településen jó villanyhálózat, vezetékes telefonhálózat volt kiépítve. A háztartásokban gyakori a személyautó és a számítógép, internethálózat is működött. Míg a 90-es évek elején a falusiak számos parabolaantennát vásároltak, később a digitális televíziózás terjedt el. Különösen vonzó a 21. századi székelyföldi faluban az, hogy magas komfort mellett *olcsóbb az élet*, mint városban, és lehetőség van a családi hús- és terményszükséglet megtermelésére.

A falusi emberek életében a legkényelmesebb időszak 2000 után következett be. A városi kívánsja a falusi csendet. Odáig mindig irigyelték a falusi embereket, főleg a régi rendszerben. Könnyebb volt az élet városban. Az öreg falusiak más szempontok szerint nézik. Az új demokráciában az embereknek volt megtakarított pénzük. Azelőtt nem volt mire elkölteni. Akkor ha több mindenre rálépünk... (Havadtó)

Konfirmációs emlék 1994-ből (saját gyűjtés)

Akkor a cüvekekre jobban vigyáztunk...

Összegző

Székelyföld viszonylatában az 1989-es rendszerváltás nem jelentett teljes politikai és társadalmi megújulást. A korábbi rezsim nómenklaturista elitje legtöbb településen különösebb pozíció és státuszvesztés nélkül átmentette pozícióját az új adminisztratív struktúrába, sőt, a társadalmi megbecsültséggel járó egyházi elitbe is. Ennek ellenére a korábbi korszak eseményeiről nem szívesen beszélnek, mert úgy érzik, hogy ami érdekében cselekedtek, azt az idő nem igazolta.

A fiatal generáció a kollektívvel szembeni negatív attitűdöt átörökölte az idősektől, s végül ők voltak azok, akik a kollektív felszámolását kikövetelték és szétverését elvégezték.⁶³⁵ Elszórt példák vannak arra vonatkozóan, hogy Székelyföldön a társulások azokon a településeken alakultak újra, ahol korábban a

Favágó gép Zabolán (KI)

termelőszövetkezet jobb gazdaságot volt képes működtetni, így Kelemenlén, Gyulakután napjainkban is több-kevesebb sikerrel közös gazdálkodást működtet a falu gazdáinak egy része.

Bár nagy erővel vonultak fel a visszakapott területek megművelésére, a Kis-Küküllő térségében néhány év leforgása alatt rájöttek arra, hogy a mezőgazdálkodástól túlságosan messzire kerültek az ipari munkahelyekre történő adaptációval, szakítottak a gazdálkodói attitűddel, s szívesebben foglalkoznak a kommunizmusban tanult mesterségek űzésével (nagyon kis mértékben hivatalosan, céget alapítva; többnyire maszekként, feketén, itthon vagy külföldön tevékenykednek), mint a nadrágszíjparcellákon szakszerűtlenül végzett és még korábbi megélhetési módozatot jelentő földműveléssel. Az idősek pedig hamarosan kioregedtek a munkából.

Havadtón minden talpalatnyi helyet kihasználnak termelésre (KI)

A kertek kibővítéseként elfoglalt néhány árnyi elvadult, *vizenyős*, évtizedek folyamán szemétdombként használt területet például kézi *ligalérozással* (rigolírozás) próbálták visszaszélesíteni és termővé tenni. Mondani sem kell, a földet 50–70 cm mélységig átforgató munkálatok éveken keresztül zajlottak, termőre mégis csak akkor fordult a parcella, amikor néhány billenőkocsi talajjal sikerült feltölteni ezeket.

Szintén erőn felüli energiáfordításnak minősült az erdőrengetegek között visszakapott földek bevetése, majd azoknak a vadkároktól történő megőrzése. Utóbbi azt jelentette, hogy a tulajdonos vagy fizetett embere

kapálástól a betakarodásig minden éjszaka a kukoricás mellett őrködött kutyákkal együtt. Végezetül az elszaporodó vadak győzedelmeskedtek, a területet fel kellett hagyni. *Volt egy kezdeti ilyen nagy hórukk, ami aztán alábbhagyott, ugyanis a visszatérők megőregekedtek, no meg hogy leszűkült a mezőgazdaságilag megművelt területeknek a mennyisége, ez azt jelentette, hogy a vadállatoknak az élettere is kitérgült, és mivel kevesebb megművelt földterület van, a vadkár eléggé magas, nem hozza ki, hogy megművelje az ember a területet.* (Hármasfalu) *Nem volt akkor annyi vad, mint most. Most még a térségbe is teszik tönkre a vadak, el vannak szaporodva.* (Erdőszentgyörgy)

Ugyancsak fölöslegesnek bizonyultak a 90-es évek hajnalán azok a befektetések, melyekkel a háztartások kemencéket építettek, hiszen – mint hallani lehetett a rémhíreket – a magángazdaság hátulütőjeként többé már nem lehet az üzletben kenyeret kapni, a visszavett földekből mindenkinek meg kell élnie. Mondani sem kell: a kemencéket néhány évvel később a legtöbb helyen lebontották...

Orbaiszéken az utóbbi két évtized erőfeszítéseinek eredményeként valamennyi faluban a gépekkel felszerelt nagyobb gazdaságok agrárszolgáltatásai az egész falu mezőgazdasági teljesítményét és hatékonyságát számottevő mértékben megnövelték. Az elemzett településeken például nem okozott gondot egy egyedül élő 70 éves öregnek fél hektáron burgonyát termesztenie: a szántást, vetést, kapálást és a termény begyűjtését a falubelije géppel elvégezte, a munka ellenszolgáltatásaként pedig mindeki más-más módot talált, de a hangsúlyos atyafisági kötődések mindenképp könnyítették a kiadások terheit. Sokan több földdarabot is birtokoltak, s az egyes parcellák bérbeadásából tudták fedezni a saját célra fenntartott darab megmunkálási költségeit.

Mindkét térségben megfigyelhető, hogy a háztáji termények és a gazdaságban nevelt állatok fontos szerepet töltek be a családok élelmiszer-ellátásában, bár igyekeztek a munkafázisokat

könnyebbé tenni, más vidékeken vagy a televízióban látott minták alapján korszerűsíteni. Üveg-házak, *fóliák* építésével elérhető volt, hogy akkor is legyen zöldség, amikor a természet törvényei szerint a szabadban még nem termett meg. Öntözőrendszerek kiépítésével lehetővé vált, hogy a kis méretű háztáji gazdaságban intenzív növénytermesztés valósuljon meg, amely a maga során többletjövedelmet jelentett a határhasználatlalt többnyire felhagyott családoknak.

A szakirodalom szerint Székelyföldön a dekollektivizáció lecsendesülése a történelmi parasztság végét jelzi, hiszen – mint fentebb is láttuk – helyüket a nagy parcellákon termelő agrár-vállalkozók vették át.⁶³⁶ Mint a falusiak mondták, ma már annyi *villongás nincs, de sok föld van, még mindig nem tudják, hogy a kié. 1989–1995 között nagy tétje volt a földnek, most már nincs nagy tétje. Akkor a cüvekekre jobban vigyáztunk...* (Havadtó)

Burgonyaültetés háromszéki kertben, traktorral (KI)

A háromszéki valuta (KI)

Kalákában jobban megy a munka (KI)

Tendenciák az Európai Unió keretei között (2007–2017)

Románia 2007. január 1-jén csatlakozott az Európai Unióhoz. Az eseményt közvetlenül megelőző évek mérlege azt mutatta, hogy a Feketeügy menti települések – mint Cófálva, Telek, Szörcse és Tamásfalva – városi környezetekből fokozatosan duzzadó lakossága elsősorban a földművelő és állattartó gazdálkodásra építi megélhetését, amely még a vállalkozói szférának is jelentős kiegészítő erőforrása.

2007 óta a korábbi mezőgazdasági berendezkedés felbomlásáról, átstrukturálódásáról beszélhetünk. Míg korábban csak találgatások voltak Románia EU-s tagságának következményeit illetően, a belépést követő hónapokban már megindult a hagyományos mezőgazdaságok felszámolása.

Első érzékeny pontként az új szabályok az állatállományt érintették. A tej nyelésének és értékesítésének feltételei szinte kivitelezhetetlen módon szigorodtak: a hírek az istállók felszereltségét illetően egyelőre nem mindenütt váltak valóra, bár ahol még mindig kézzel fejk a tehenet, többnyire a falusiak körében értékesítik a tejet. Magától értetődő, hogy az idősek, akik korábban az általuk tartott egy-két tehen hasznából egészítették ki jövedelmeiket, megrendülten értesültek arról, hogy hamarosan ettől a pénzforrástól is megfosztják őket.

2008-ban például Cófálván, ahol egy-két évvel korábban mintegy 200 tehenet tartottak, több tíz állattól szabadultak meg néhány hónap alatt. Az állattartás terén bevezetett szigorítások természetesen a mezőgazdaságra is kihatnak: ha nincs állat, nem kell takarmányt termelni, hisz azt eladni sem lehet, ráadásul az eddig állati erővel végzett mezőgazdasági munkálatokat is más eszközökkel kellene elvégezni. Adott tehát a helyzet: vagy parlagon marad a föld, vagy bérbe adják.

Erdőszentgyörgyön is drasztikusan leépült az állatállomány a 2000-es években, bár ott korábban ható tendenciák miatt – mivel a gazdálkodási rendszer nem életformát, azaz teljes struktúrát jelentett, ahol a termeléstől a családi fogyasztásig és a fölösleges vagy célzottan előállított termény piacra kerüléséig minden mozzanatot elvégeztek volna. A gazdálkodástól való elállás

Disznóperzselés szalmával Cófálván (KI)

anyagi indokait így nem nehéz egymás mellé sorolni: *A tavasz folyamán volt 2 lej a tej. Ha kap valakit, hogy elvigye. Na de számítsd ki, egy tehen után, ne vegyél, csak egy olyan közepes fejőstehenet, az napjába ne adjon, csak 12 liter tejet: 6-ot reggel s 6-ot este. Abból 2-t hagyjál meg a család részire, 10 litret el tudnál adni. Oda kuncaft kéne. (...) Ha a tejet nincs hova eladják, inkább adják oda a malacoknak s a disznóknak, s azokat, ha el tudják adni, abból jó vissza valami. (Erdőszentgyörgy)*

Vagy ugyanez mezőgazdasági példával alátámasztva: *(A földeket mivel éri meg leginkább bevetni?) Bévetni? Szinte semmivel. A 40 árit vasárnap vetették bé búzával. A vetés, már kell tenni rá műtrágyát... már csak az a 40 ári már 800 lejbe áll. S még akkor, ha meglesz, kibújik, akkor még jerbicsidálás (gyomirtózás), s az aratás, ott van, hogy... Most például a gabonát 11 lejér meg lehet kapni [Nyárád] Szeredába. Számítsd ki, akkor hány véka búza kéne legyen arról a 40 áriról, ha már 800 lejbe került. Az felmejen arra, felmejen égy 1100–1200 lejre. Avval tudna venni hány vékát? Tudna venni 100 vékát. S annyi nem lesz benne akkor sem, ha lenn a gyökerinél is kalász lesz – nem, nem lesz honnan. (Erdőszentgyörgy)*

Disznóperzselés ventilátoros fatüzelésű perzselővel
Havadtőn (KI)

minőségileg 14 ár, törőbúza, pityóka volt benne, (...) a zöldségért sajnálom a homokos földet. Odaadtam ingyen valakinek. Hozott nekem egy kicsi fuszulykát és a férje két napot nekem dolgozott, mikor szigeteltük a faházikó belsejét. (...) Ha nekem nem jött ki, hogy jöjjön ki másnak? Megéri, ha nagyon odaállsz, de kevés haszonnal. De ha meg kell fizetni a saját munkádat is, akkor nem éri meg. Saját géparkot tartani nagy luxus a nadrágszűjparcelláért. Ha lenne legalább 50 ár egy parcellában. (Havadtó)

Mások alternatív területkihasználási technikákat alkalmaznak: *Adnak el földeket, van helybéli is, aki megvásárolja, viszont van idegenből is, aki vásárolt földet, és próbál vele valamit kezdeni. Például egyik helyen áfonyát ültetett valaki, másik halastavat hozott létre. (Hármasfalu)*

Az orbaiszéki Mezőföld falusi közösségeiben a rendszerváltozás utáni erőteljes modernizációs törekvések egyrészt a nyugati gazdálkodási modellek és a piacorientált családi gazdálkodásra épülő falusi életforma adaptációjában (helyiek), másrészt a városi–falusi környezetek közti rendszeres mo-

A Kis-Küküllő mentén tehát egyre jobban eltávolodtak a földműveléstől. *Havadtó szegényebb, Gyulakuta és Szentgyörgyhöz képest is. Kelementelkével tartom egyszintűnek. Kelementelkén a társas bukás szélén áll. Kevesebb az az ember, aki mer az új felé nyitni, vállalkozni, megtanulni valamit jól, kiszűrni, hogy az embereknek mire van szüksége. Könnyebb élni betegnyugdíjjal, mint nyitni az új felé és próbálkozni. Aki mer vállalkozni, mint pl. Mihály Arpiék, dolgozott tizenöt évet külföldön, de látszik. Elismert szakember, komoly munkával is megkeresik. Kitartó, hosszabb munkának az eredménye. Vagy pl. akik komolyan méhészkednek, azoknak is megvan az eredményük. (Havadtó)*

Második évbe, harmadik évbe rájöttem, abszolút nem érdemes vele foglalkozni, csak magadnak amit megtermelsz, hogy nem kell megvenni. Nadrágszűjparcellába csak nagyon kicsi a nyereség. Most a földet felhagytuk, leégettük a gaszt, az volt rajta a munka. Ha meg kellett volna fizessem valakinek a munkát, minuszba jöttem volna ki. A legjobb föld

bilitás felerősödésében (kétlakiak), valamint az elszármazottak szülőfaluhoz kötődő befektetéseinek megvalósításában érhető tetten.

A falvak gazdasága viszonylag magas fokon gépesített, ami az aktív generációk termőföld-centrikus, élő gazdálkodói hagyományának, az 1990-es években megkezdett energia-ráfordításnak, a fejlesztést célzó hitelvállalásnak és a nagyfokú agrárspecializációnak tulajdonítható. A gépek hiánya főleg azokra a családokra jellemző, amelyek fiataljai eltávolodtak a falusi gazdálkodástól, és jövőjüket urbánus környezetben építik. A hagyományosabb eszköztechnikát felvonultató gazdaságok nagyobb földjeiket inkább bérbe adják a jól felszerelt családoknak, mintsem nagy anyagi ráfordítás árán végeztessenek el azokkal egy-egy munkafázist.

A nagy részt gépekkel végzett földművelés előnyeinek felismerése a szerény eszközkészlettel bíró és ezért hatalmas energiakifejtésre kényszerített családok mentalitását, földdel és munkával kapcsolatos hagyományos attitűdjét nagymértékben alakították. A bérbe adott földek szakszerű és rendszeres megművelésén túl jövedelmezőségük a gazda számára lehetővé teszi kisebb állatállomány fenntartását. Az ebbe forgatott mezőgazdasági haszon végső soron a tej és hús eladásából származó állandó és kiegészítő jövedelmekben, éves lebontásban térül meg. Ahogy Erdőszentgyörgyön mondták: *akinek pénze van, az már jobban tud gondolkodni is.*

A burgonyatermelés specializációja ellenére egyelőre egyre kérdésesebb a gazdák számára a termény értékesítése, amennyiben határozottan körvonalazott biztos felvevőpiac nem alakult ki, és amíg a növekvő forgalmú szupermarketek még a környékbeli városok fogyasztóit is osztrák, holland, szír, egyiptomi import burgonyával árasztják el. Jelentős probléma, hogy míg az önerőből menedzselt agrártermelés a nyugati farmok termelésének és felszereltségének irányába mozdult el, a családi erőfeszítések mögül hiányzik a támogatásokat és az előnyös hitelkonstrukciókat biztosító országos szintű agrárpolitika, amely elősegíthetné a nyugati típusú – *farmszerű* – céltudatos és piacorientált családi termelőegységek kialakítását. Ebben a kedvezőtlen összefüggésben pedig a családi agrárvállalkozások léte még az időjárás alakulásának és az import termények dömpingjének is kiszolgáltatott.

Míg korábban csak találgattak a falusi gazdák, az EU-s csatlakozás évében, 2007-ben már egyre konkrétan látták az új gazdaságpolitikai helyzet családi gazdaságokra vonatkozó feltételeit. Azzal a felismeréssel, hogy a hagyományos családi gazdálkodás volumene egyre inkább visszaszorul a termények rendkívüli ellenőrzöttsége és a kisléptékű forgalmazás útjába gördített akadályok miatt, az agráriumhoz kötődő helyiek közül többen egyik napról a másikra felhagytak

A csúrt a gazdaság méretére csökkentik egy tamásfalvi öregasszony udvarán (KI)

Tavaszi házimunka: szappanfőzés Zabolán 2005-ben (KI)

a „röghöz kötött” mezőgazdasággal és mobilitással járó fizetési állást vállaltak (például egy háromfős család két férfi tagja – apa és fia – felszámolva gazdaságát, Európát járó kamionsofőrként kezdett dolgozni). A falubeliek 2007–2008-as jelzései szerint a mezőgazdaságból menekülők példáját egyre többen szándékoznak követni, és reális esélyét látták annak, hogy nemsokára a falusiaktól bérbé vett cőfalvi határt csupán két-három gazdasági nagyvállalkozó fogja művelni.

Burgonyabetakarítás napszámosokkal a Sepsiszentgyörgy melletti Szépmezőn (KI)

A 2007-es év negatív termelői tapasztalata ugyancsak ezt a mezőgazdaságtól elforduló tendenciát erősítette fel. Míg korábban a felvásárlók már kitermeléskor jelentkeztek a *pityóka* iránt érdeklődve, 2007 őszén a termelők hiába várták azokat, s a remény, hogy talán télen fellendül a kereslet a pincékben, vermekben raktározott minőségi háromszéki burgonya iránt, egyre halványabbá vált 2008 januárjában. Főleg azután, hogy több ízben kiderült: a megengedettnél jóval nagyobb vegyszertartalmú lengyel, cseh, osztrák és német burgonyával árasztották el a hazai piacot, amelyet ráadásul a hivatalos papírokon

– félrevezetve az ellenőrző hatóságokat – *hagymaként* szállították az országba, és bekövetkezett, amitől félték: olcsó szíriai, egyiptomi és török burgonya dömpingje akadályozta meg évről évre a helyi termény értékesítését.⁶³⁷

A visszaszoruló mezőgazdaság mellett az állatállomány kényszerű leépítése is hangsúlyosan jelentkező tendencia. Tekintettel arra, hogy a házilag megtermelt hús és tej kisebb léptékű értékesítését fokozatosan betiltják, a falusi gazdák lassan kivonulásra kényszerülnek a korábban megélhetést biztosító, hasznot hozó termelési ágazatból.

Az elbizonytalanodó mezőgazdasági szférához hasonlóan kedvezőtlennek ítélik Kovászna és Hargita megye közös környezetvédelmi, hulladékgazdálkodási projektjét, melynek értelmében egy nagy kapacitású hulladékfeldolgozó üzemet építettek fel Lécfalva határában. A helyiek úgy vélik, hogy a szemétegetésből fakadó levegő- és termőföldszennyezés hatására a településeket a komolyabb befektetők továbbra is elkerülhetik, telkeik és ingatlanjaik elértéktelenedhetnek, és a falvak a fokozatosan fogyatkozó települések közé sorolódhatnak...

A 2008-as válság – narratívában

A 2008-ban induló és azóta több rendbéli utórengést produkáló gazdasági világválság egyre mélyülő bugyrait sorra bank- és pénzügyi válságnak, hitelválságnak, részvénypiaci recesszióknak, árfolyamháborúnak stb. nevezik.⁶³⁸ Ezt a világgazdaságra gyakorolt hatása alapján az elemzők gyakran összefüggésben emlegették a szintén Amerikából induló, 1929–1933 között tartó nagy

637 Hagyma-e a pityóka? *Háromszék*, 2008. január 25.

638 Románia sérülékenységét több makrogazdasági tényező is kiélezte. Lásd MURGESCU, Bogdan 2010, 478–481.

gazdasági világválsággal. Mivel a székelyföldi falvak 20. századi gazdasági átmeneteinek jelen vizsgálata során az rajzolódik ki, hogy a térség gazdálkodóit időről időre válságokozó gazdaságpolitikai döntések sokkolták, egy pesszimistább szemléletben lényegében megszorító intézkedések sorából áll össze a 20. századi székelyföldi gazdaságtörténet, melyben többször lenullázták a földműves réteg vagyonát. Történeti perspektívában szemlélve a gazdaságalakító tényezőket, úgy tűnik, hogy a 21. századi recesszió nem vezetett élet-halál kérdését felvető elemi drámához a falusi termelők körében – mint az sok eladósodott városi család esetében történt –, a megcsappant pénzforrások mellett a saját földjükön továbbra is megtermelhették a fogyasztáshoz szükséges alapanyagokat.

2007–2008 üzleti szempontból a legjobb volt. (...) Szépen csomagolva mindent el lehetett adni, akkor ütöttek le, hogy vásárolhassanak – most te hadakozol a vevőkért. Akkor sorba álltak, hogy tudjanak a pénzükhéért venni valamit. Lakást, telket kellett volna venni a leértékelődés előtt. Akinek volt valaki, aki felvilágosítsa... Külföldön már lehetett látni, hogy mi következik. Lakást venni most éri meg, mikor minden padlón van, nem ezelőtt két évvel. (...) Az ember butább volt a bezártság után. Akkor kellett volna nyitni az új felé.

Az alapvásárlóim is mindig a szegényekből kerülnek ki. A tehetősebbek vigyáznak, hogy mire mennyit költenek. Olyan is van, aki szándékosan rejtegeti az anyagi hátterét, nem mutogatja. Nagyon jól keres, de ital, cigi miatt elmegy.

A 2008-ban kezdődő válság anyagilag negatív hatású, de pozitív hatás az, hogy az emberek jobban meggondolják, hová mit költenek. Ez nekem nem jó, de... Látható volt, hogy buletinál (személyi igazolvány) kölcsönt lehetett felvenni, hogy ez nem tartható. Azt a pénzt költötte el, ami neki sohasem lett volna másként. Még a háznál, autónál is átverős volt. (Havadtó)

Összegző

Az EU-s csatlakozás falusi gazdatársadalmakra gyakorolt pozitív hatásai között a megkérdozettek egybehangzóan a megművelt földekre adott támogatásokat, az ún. szubvenciókat, illetve a térségfejlesztési pályázati támogatásokat említik. *Nagyon sokan foglalkoznak méhészkedéssel, több mint tíz méhész van Szentistvánon. Nagyon sokan sikeresen pályáztak, volt, aki európai uniós pályázatot is megnyert.* (Hármasfalu)

A pénz megszerzése érdekében a pályázati rendszerek és adminisztrációs teendők közelebb kerültek a gazdákhöz, a földművesek rá lettek utalva a könyvelési ügyvitelre, kalkulációra, rendszerezésre. Ugyanakkor megfigyelhetőek a korábbi rendszerben beidegződött csalások, adattorzítások, melyek az új adatnyilvántartó technológia fényében nem maradnak leplezetlenül. Maguk a földművesek csodálkoztak a legjobban, amikor a helyi tanácsok nyilvántartó irodáiban eléjük tették a határról készült műholdfelvételeket, s azokon még a vetések sorai is tisztán kivehetőek voltak. Ilyen körülmények között szinte 100%-os a lebukás esélye, mely a felvett pénzüsszegeken túl büntetőkamatok kifizetését vonja maga után.

A fiatal gazdák csoportja érzékenyen követi az EU-s gazdasági mozgásokat újabb lehetőségek, kiugrási irányok felől érdeklődve. Receptivitásuk, adaptációs hajlamuk bizonyítéka, hogy az újabb, gazdaságilag előnyösebb növénykultúrák (repce, energiafűz) promoválasát nem elutasítóan kezelik, hanem érdeklődéssel követik a fejleményeket, és – amennyiben úgy tűnik számukra, hogy megéri – bele is vágnának a kipróbálásába.

Déli fejés a székelypetőfalvi esztenán (KI)

A szabályozottság, a hagyományos technológiák tiltása azonban negatív megítélésű a települések gazdáinak körében. Látják ugyanis, hogy a helyi termékek minősége, melyeket nem engednek áruba bocsátani, forgalmazni, sokkal jobb, mint az EU-s direktívákat minden tekintetben betartó termékek minősége. Az Európai Unió és a székely falu helyzetének paradoxonát egy idős földműves a következőképpen fogalmazta meg: „Oda kerültünk, hogy ha az Unióba meg találják látni, hogy én a teheneket befogtam, ejjsze még meg es büntetnek állatkínzásétt.”⁶³⁹

639 TÁNCZOS Vilmos 2008, 211.

Struktúra és mentalitás a kutatott térségekben

Az elemzés fejezetei során számtalan utalást tettem arra vonatkozóan, hogy a két vidék – a Kis-Küküllő és a Feketeügy menti települések – között mind külsőségek tekintetében, mind a lakossági mentalitás, életvezetés, megélhetési stratégiák szintjén markáns különbségek vannak, melyek meglátásom szerint a 20. század folyamán végbement gazdaság- és etnopolitikai változások során mélyültek el. Székelyföld sokat idézett utazója, Orbán Balázs is mintha már másfél évszázaddal ezelőtt érzékelt volna valamit abból a különbségből, amely napjainkra sokkal markánsabban megjelenik a két régióban.

Mivel *A Székelyföld leírásában* Erdőszentgyörgy után, elhagyva a Kis-Küküllő völgyét, a Havad patakának völgyében fekvő településeket mutatja be, a folyóvölgybe visszatértekor rögzített tapasztalatai kétséget kizáróan Havadtőre vonatkoznak, hiszen ezt követően éri el a szomszédos Gyalakutát. „Mindinkább gyönyörködhetünk a vidék polgárisodottabb alakot öltő képletein; a szélesülő völgyet környező hegyeken már mindenütt szőlők zöldellenek, a szép térnek minden hantja mivelet alatt van, s gazdagon jutalmazza meg az emberi szorgalmat, az úton több mozgás, több élet; de im elértük Gyalakutát.”⁶⁴⁰

Feketeügy menti utazásáról pedig a következő történetet jegyezte le: „Furcsa egy esetünk volt ennek [a várhegyi domb] levételénél; mert képünket fényképileg állítván elő, sötét kamaránkat egy sátor helyettesíté. – Megérkezve a Várhegy alatti rétre, kieresztők lovainkat legelni, s sátrunkat felhúzva, kedvező pont keresésére indultunk; egyszer azonban csak látjuk, hogy a szomszéd Czófalváról néhány egyén közeleg arra felé, hozzánk éve, látom, hogy nagy zavarban vannak, én szóba állok velök, s kisül, hogy biz a czófalvi bíró uram és esküdtjei, kik sátrunk által tévhitre vezetettek, azt hívék, hogy sátoros cigányok vagyunk, s mivel a falu rendszabályai szerint az ily kóbor cigányoknak nem szabad a falu határán tanyát ütni, hát biz ők azért jöttek, hogy elkeressenek.”⁶⁴¹

A másfél évszázaddal ezelőtti két idézetből kirajzolódó kép szerint ugyanabban az időben az egyik térség polgárosult, fejlődő falvaknak adott otthont, a másik vidék falvában ugyanakkor hagyományosabb világszemléletet, a középkori communitas joggyakorlatát ismerhetjük fel.

A kommunizmus éveiben a két térség más-más fejlődési utat járt be. Az egyikben egymást érték az ipari falvak, a gazdálkodók nagy hányadából szakmunkások lettek, a másikban viszont

640 ORBÁN Balázs 1868.

641 ORBÁN Balázs 1868.

Munka a családi asztalosműhelyben Havadtón – a megrendelő is besegít (KI)

a mai elvárásokban is tükröződik: a gazdák folyamatosan panaszkodnak a napszámos munkára szoruló munkanélküliek úri elvárásai miatt. *Ahogy elmondták, régebb napszámba elmentek egy-egy kupa puliszkalisztér. Há most nem kapsz napszámost, vagy ha kapsz is, eccer reggel kávéztasd meg, akkor reggeli, előtte persze pálinka vagy bor, vagy pálinka s étel után bor, délbe dektó, még a sört is megisszák, ha úgy van, hogy legyen változatos, háromféle is lehet, reggel kávé, délbe kávé, egy csomag szivar, reggeli, ebéd, vacsora, s még 50 lej napszám. Na hát akkor számítsd ki!* (Erdőszentgyörgy)

A szomszédos településen is szóvá tették, hogy a rászorulóknak nem akarnak dolgozni. *Ami bosszantó, hogy nem lehet egy napszámost kapni, mint régebben, tehát a munka nem kell senkinek. Meg lehet látni, a falunak a határa 25%-ban sincs megművelve, parlagon van. A szőlősök teljesen főlészámolódtak.* (Hármasfalu)

Havadtói típusporta (KI)

re már jelentős számú téglaház épült a térségben. A mezőföldi falvak adottságait szisztematikusan bemutató levéltári adatsor szerint 1948-ban Teleken a 208 épületből mindössze 10 tégláépület,⁶⁴³

nem történt számottevő iparosítás, éppen ezért magasabb arányban maradtak a helybéliek a föld vonzásánál.

A kommunista diktatúra bukása után ez a kettősség továbbra is élezetten jelentkezik. A munkásproletárok állás nélkül maradván továbbra is az állam gondoskodására utalták magukat: segélyek, a nyugdíj különböző formái jelentették széles rétegek számára az egyetlen bevételi forrást, mivel megtagadták a visszakapott földek művelését, többen földjük eladásával végleg megszabadultak ettől a tehertől. A korábban megszokott kiszámítható életforma viszonylagos jóléte

Orbaiszék falvaiban azonban az önerőből megdolgozott földek haszna stabil megélhetést, biztonságos önellátást eredményezett. Lássuk, mindezek függvényében hogy néz ki a két térség településképe és egy-egy portája!

A 20. századi gazdasági potenciál javulását jelzi, hogy Erdőszentgyörgyön az 1959-ben összeírt 1155 házból 864 téglából épült, 291 faház, azonban ezek szerkezetében is a faváz közei téglával vannak kirakva.⁶⁴² Nyilvánvalóan természetföldrajzi okai is vannak, hogy a háromszéki településeken egy évtizeddel korábban még jóval nagyobb arányban találunk fából épült házakat, de bizonyára emellett a fejlettségi szintre is utal, hisz a 20. század végére

642 BARTOS Miklós – DÖME László 2005, 39.

643 SÁLvt, Fond 9, lelt. sz. 29, 30. iratcsomó, 15. oldal.

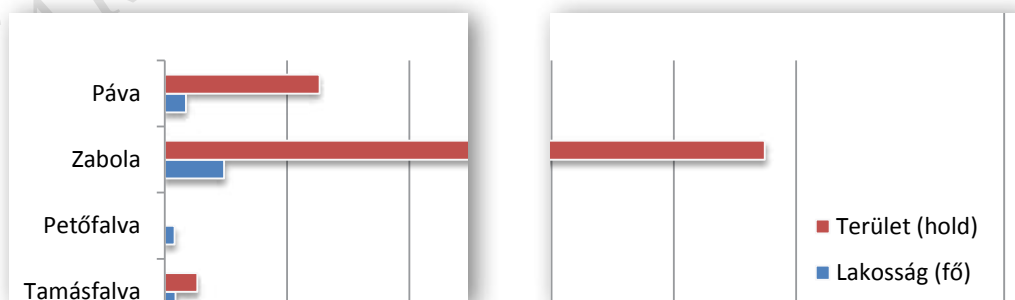
Tamásfalván a 237 házból csak 6 téglapépület,⁶⁴⁴ Barátoson a 21 téglaház mellett 193 faház volt,⁶⁴⁵ Szörcsén a 172 épületből egyetlen téglaház sem volt.⁶⁴⁶

Ha megnézzük, hogy 1910-ben és bő évszázaddal később, 2015–2016-ban a két térség milyen főbb foglalkoztatottsági mutatókkal rendelkezik, látni fogjuk egyrészt, hogy egy évszázad alatt óriásit, 60–70%-ot csökkent az agráriumból élők száma és nőtt az iparban, valamint a kereskedelemben foglalkoztatottaké, másrészt az is kiderül, hogy Marosszéken nagyobb arányú a mezőgazdaságból és a kereskedelemből élők száma, Háromszéken pedig az ipari munkavállalók aránya volt és maradt magasabb.

	A marosszéki települések 1910-ben ⁶⁴⁸	A marosszéki települések 2016-ban ⁶⁴⁹	A háromszéki települések 1910-ben ⁶⁵⁰	A háromszéki települések 2015-ben ⁶⁵¹
Agrárágazatban	83,40%	10,29%	70,34%	9,61%
Iparban	6,39%	10,34%	18,52%	12,03%
Kereskedelemben	2,54%	6,15%	0,72%	5,99%

Az alábbi összehasonlítás a két megye teljes népességstruktúráját, foglalkoztatottjainak számát és a témánk szempontjából fontosabb kategóriákat veszi számba és veti össze.

	Maros megye ⁶⁵² (550 846 fő)	Százalékban	Kovácsna megye ⁶⁵³ (210 177 fő)	Százalékban
Foglalkoztatott	225 500	40,93%	83 200	39,58%
Agrárágazatban	56 700	10,29%	20 200	9,61%
Iparban	57 000	10,34%	25 300	12,03%
Építőiparban	14 000	2,54%	3800	1,80%
Kereskedelemben	33 900	6,15%	12 600	5,99%
Minden egyéb	63 900	28,33%	21 300	25,60%

644 SÁLvt, Fond 9, lelt. sz. 29, 30. iratsomó, 28. oldal.

645 SÁLvt, Fond 9, lelt. sz. 29, 30. iratsomó, 54. oldal.

646 SÁLvt, Fond 9, lelt. sz. 29, 30. iratsomó, 200. oldal.

647 Segédlet a katonai közigazgatás és hadtápszolgálat ellátására. 1940, 159.

648 Az adatok forrása: http://www.mures.insse.ro/phpfiles/Mures_Anuar_statistic_2016.pdf. Utolsó letöltés: 2017. szeptember 8.

649 Segédlet a katonai közigazgatás és hadtápszolgálat ellátására. 1940, 221.

650 Az adatok forrása: <http://www.covasna.insse.ro/main.php?id=385>. Utolsó letöltés: 2017. szeptember 8.

651 Az adatok forrása: http://www.mures.insse.ro/phpfiles/Mures_Anuar_statistic_2016.pdf. Utolsó letöltés: 2017. szeptember 8.

652 Az adatok forrása: <http://www.covasna.insse.ro/main.php?id=385>. Utolsó letöltés: 2017. szeptember 8.

A táblázatból és a diagramokból látható, hogy a foglalkoztatottak száma és az elemzett kategóriákban dolgozók aránya a két megyében meglehetősen hasonlóan alakul. Az, hogy az agrárágazatban Maros megye lakosságának nagyobb hányada dolgozik, és alacsonyabb az iparban elhelyezkedők száma, a megye falusi településeinek magas számából eredeztethető.⁶⁵³

Kis-Küküllő menti összkép

Egész falvakon kell végigmenni a Kis-Küküllő völgyében ahhoz, hogy a főút mellett szoroson felzárkózó házak között egy-egy régebbire, akár csak 20. század eleji faépületre bukkanjunk. Mintha tudatosan pusztították volna ki az utcaképbe nem illő régi házakat... Többségük a 20. század derekán az útra merőleges tengelyű szűk portára téglából épített típusház. Akár csak maga az épület, az azt körülvevő belsőség is típuszerű „egyenporta”, mérete legtöbbször a Ceaușescu-féle előírások szerinti 2,5

Burgonyasorok a kapu előtt Havadtón (KI)

ár. Beosztása valamikor az 1960–1970-es években alakult ki, a típusházak elterjedésével egy időben.

Az úttól a porta hátsó végéig néhány egységet el lehet különíteni. Az út mentén, közvetlenül a betonozott vízelvezető árok melletti lejtőn 1–1,5 méter széles földszáv húzódik, melyet egyes helyeken virágokkal, másutt – drótból és cövekekből fél méter magas kertet húzva köréje – kerti zöldségekkel ültetnek be. Ezt a járda szűk sávja követi, több helyen az egymás mellé két sorba helyezett 50 x 50 cm méretű járdalapok közül az egyik sort felszedték, hogy a művelhető

terület ennyivel is nagyobb lehessen. A járda után a ház előtt közvetlenül újabb, ezúttal szélesebb megművelt parcella található, melybe sok helyen pityókat, murkot, káposztát ültetnek, az ágyások széleibe pedig virágmagot vetnek. A portákat a frontra néző hármásablak előtt egy-egy állványra futtatott rózsabokor díszíti. A lehető legjobb kihasználtságot kereső telekbeosztás eredményeként a házak nagy hányada közvetlenül beépül az utcaképbe, anélkül, hogy kerítés lenne előtte. A prototípusok szerint legyártott vaskapuk és -kerítések szinte teljes dominanciája jelzi, hogy néhány évtizeddel ezelőtt olyan erőteljes divathullám söpört végig a térségen, amelynek nyomán eltűntek a fából készült kapuk-kerítések.

A telek hosszanti tengelye egyik oldalán felépített nyújtott téglalap alapú házzal szemben az udvaron találjuk a kutat, mögötte, a szomszédos ház háta mögött sok helyen szőlőlugas, veteményes kert került kialakításra. A családok arra töreksenek, hogy a tényleges gazdasági udvar – tyúkudvar, téglából épített csűr, ólak, árnyékszék – külön kerítéssel válasszák le az udvarról.

653 Maros megyében 11 város, 91 község és 464 falu, Kovászna megyében 5 város, 40 község és 122 falu található.

Az adatok forrása: <http://www.mures.insse.ro>, <http://www.covasna.insse.ro>. Utolsó letöltés: 2017. szeptember 8.

A takaros, rendezett *bennevalók* egy-egy élet munkáját mutatják fel, amelynek anyagi alapjait a valamikor virágzó gyáripárban teremtették meg. Az itteni emberek számára nagy fontosságú, hogy a porta lehetőleg erőn felül reprezentálja a család anyagi helyzetét és gazdasági aspirációit, ennek érdekében folyamatos a tőkeráfördítés.

A helyzet akkor válik kontrasztossá, ha megtudjuk, hogy az állami és szövetkezeti vállalatoktól utcára került munkaképes emberek nagy része előrehozott- vagy betegnyugdíjból, munkanélküli segélyből, szűk szociális támogatásokból él, a fiatalság egy része külföldön próbál szerencsét, mások munkahelyteremtésre várva a helyi kocsmákban töltik az időt. Az ipari szektorban kialakult pénzcentrikus jövedelemszemlélet eredményeként az emberek a gazdálkodástól teljesen elfordultak, az állatállományt tucatnyi tyúk és egy-két malac képviseli, a mezőgazdaság leépült, a határ egyes részein a környékbeli vadásztársaságok vadgazdálkodást folytatnak. *Itt elsőosztályos föld volt valamikor, most szar lett az egész, magyarul megmondva. Itt a Küküllőparton már nem lehet termelni. Annyi a szarvastehen, hogy mikor ők megindulnak...* (Havadtő) A közel három évtizedes kiutkereső, kiváró magatartás folyamánként a takaros, gondozott házak lakói napjainkban a tisztas megélhetés alsó határán tengődnek.

Bekerített veteményeskert a kapu előtt Havadtőn (KI)

Feketeügy menti összkép

Orbaiszék látogatója némiképp hagyományosabb, régibb utcaképpel szembesül. Mintha érződne a tágasabb utcák, teresedésre alkalmas utcarészek láttán, hogy a települések jobban tudtak terjeszkedni a sík vidéken. A beltelkek változó, de általában nagyobb mérete arra enged következtetni, hogy kialakításuk a kommunista időszak előtt történt meg. A tágas, fából épített és vakolt házak az úttól tisztesebb távolságba, többnyire a kerítésen belül épültek. A porta előtti vízelvezető árok alig mélyített, sok helyen ki sincs alakítva, fűvel benőtt. Közvetlenül a kerítés előtt 1–3 méter széles földsáv húzódik, mely leginkább a legelőre vonuló tehének ösvénye, legtöbbször a kialakított sánc is az állatok taposása nyomán töltődik fel. A településen nincs kialakított járda, gyalogosok az út szélén közlekednek. Vaskerítést elvéve lehet látni, a natúr fából készült díszetlen kapuk és kertek az elterjedtek.

Cófalvi utcakép (KI)

Ebben a Kárpát-kanyar közeli földrengéses övezetben a faházak vakolata állandóan repedezett, elhanyagolt képet mutat. A porta tényleges udvara szűkre szabott, a gazdasági udvart kerítéssel választják le az elsőről. Sok helyen a kút is a gazdasági udvaron kapott helyet, hogy könnyebb legyen az állatállomány vízzel való ellátása. A telek tengelyére merőlegesen épült a háznál jóval nagyobb méretű boronafalú csűr, előtte kétoldalt különböző gazdasági épületek kaptak helyet: pajta, disznó- és tyúkól, árnyékszék, szekérszín, fásszín, földött szín traktoroknak és az állatok és gépek vontatta szerszámgépek számára. A gazdasági udvar pajta melletti sarkában a trágyadomb mérete az állatállomány számát is jelzi, de ara is utal, hogy a szerves trágya megbecsült áru a földműveléssel foglalkozók számára.

Az állatpatáktól feltört udvar, a kapuk elé, az udvar szegleteibe vagy a kertek alá ideiglenesen letett gépek, az elhullatott takarmánytörmelék a napi szinten működtetett gazdálkodás jelei. Ebben a környezetben a sepről kapueleje, a virággruppokkal beültetett udvar nem sokáig maradna eredeti állapotában, ezért nem is ez a legfőbb törekvése a település lakóinak. A kertek alatt elszívárgó trágyalevet nagyobb ünnepek előtt vezetik mélyített sáncba, s mivel az állatok ünnepeken is szokott bioritmusuk szerint viselkednek, a pünkösdvásárnaphoz is ugyanúgy hozzátartozik a falun végigvonuló tehének látványa, mint egy dolgos hétköznaphoz.

Az itteni ember legfőbb törekvése, hogy lépést tartson a természet és az állatállomány természetes rendjével, kiszolgálja azt a megfelelő munka elvégzésével. Saját magára, portájára ezért csak a gazdasági munkálatok szüneteiben tud figyelmet fordítani, hisz sokkal fontosabb számára, hogy a gabona idejében el legyen vetve, az állatok takarmányozása meg legyen oldva, a folytonosság és az újratermelhetőség folyamatosan fennálljon.

A nagy erőfeszítéseket igénylő munkának az eredménye nem tükröződik látványos reprezentációkban, legfeljebb megvásárlásra kerül egy-egy új gép, mellyel emberi és állati munkaerőt lehet kiváltani. A saját gazdaságban megtermelt bőség (zöldség, gabona, hús, tej, tojás) egy része eladásra kerül, a mezőgazdaság és az állatállomány haszna stabil anyagi háttérrel eredményez, követendő példát, vonzó életmintát mutat a fiatal nemzedékek számára. Ahogy az egyik adatköz-

Gazdálkodó család háztája Cofalván (KSzE)

lő látja, *Háromszéken nagy csűrök, hamarabb ráálltak az automatizálásra, mint itt. Havadtó nem tehető falu; inkább somer,⁶⁵⁴ betegnyugdijas falu.* (Havadtó)

A szocialista időszak falusi modernizációja leginkább felülről indukált modernizáció volt. A rendszer összeomlása kihúzta a modernizációs motort a közösségből, s mivel nem saját erejéből modernizálódott, a helyi társadalom nem volt képes tartani az addigi korszerűsítési ütemet, hiszen nem voltak meg az elkezdett folyamathoz a szükséges társadalmi és gazdasági erőforrásai.

654 Munkánélküli segélyből élő.

Összegző

A példák összegzéséhez, tanulság levonásához szem előtt kell tartanunk, hogy régi falusi igazság szerint onnan érdemes házasodni, ahol *nagy a ganédomb az udvaron* – az ugyanis a vagyon kifejezője, jelzi a gazdaság és az állatállomány méretét. A vizsgált Kis-Küküllő menti falvakban azonban a kevés megművelt földre már alig jut szerves trágya, hisz kevés az állat a gazdaságokban, s akik még tartanak tehenet, lovat, azok már idős gazdaemberek.

A porták esztétikája nincs összhangban a bennük zajló élet minőségével, az erőn felüli költségeket felemészítő beruházások hamis képet nyújtanak a család anyagi függetlenségéről és jólétéről, egyfajta cifra nyomorúságot tapasztalhatunk. A legújabb divatú átlós minta szerint padlócsempézett, szalagparkettázott ház lakójához többé már nem illik a trágyás gumicsizma, évtizedekkel korábban kiment divatból a fafűtéses kályha, hisz az emberek megengedhették maguknak, hogy ne tolerálják a fászládából hulló törmelékét és a fás tüzeléssel járó munkát. Utóbb a főzésre és fűtésre is alkalmas ódivatú takaréktűzhelyeket aragázkályhákra és automata gáztüzelésű konvektorokra cserélték, akkor is, ha ezek több energiát fogyasztottak és kisebb fűtőértéket produkáltak. *Mikor ide átköltöztünk, hát mindent átalakítottunk, nem kellett nekünk olyan kályha, ki volt pucolva minden, még hammu sem volt, még a papírt sem dobtuk bé, hogy ne kelljen kormozni azután. A gázzal jó is volt, (...) me téli hónapokba is nyugton ki tudtuk fizetni, nem kellett lessük, őj te, jön a gáz, vagy lessük az órát, hogy eddig eresszük, s utána nem. Mikor osztán nem tudtuk, akkor a kályhákat eladtuk, áttértünk csempére, hogy lehessen fűt tenni.* (Erdőszentgyörgy)

Az alábbi 2017-es gazdasági kimutatásban 4–4 településen a gazdaságok számát, a települések összerületét és szántóterületét, főbb állat- és gépállományát vettem számba, hogy elemezni lehessen a falvak mai gazdálkodói erejét.

Település	Gazdaságok száma	Összerület (kat. hold)	Szántóterület (kat. hold)	Szarvasmarha	Ló	Disznó	Traktor	Gépkocsi
Marosszék⁶⁵⁶								
Kelementelke	355	781,97	399,67	95	11	150	10	81
Gyulakuta	1006	1195,55	608,20	38	15	350	36	388
Havadtő	378	938,37	521,31	70	13	200	20	154
Erdőszentgyörgy	2173	10799,97	3185,25	660	115	700	44	281
<i>Összesen</i>	<i>3912</i>	<i>13715,86</i>	<i>4714,43</i>	<i>863</i>	<i>154</i>	<i>1400</i>	<i>110</i>	<i>904</i>
Orbaiszék⁶⁵⁷								
Szörccse	245	<i>n.a.</i>	<i>n.a.</i>	107	37	152	11	145
Tamásfalva	231	<i>n.a.</i>	<i>n.a.</i>	315	41	183	27	115
Petőfalva	70	<i>n.a.</i>	<i>n.a.</i>	60	12	30	1	23
Zabola	1411	21858,87	6490,41	687	197	597	87	970
<i>Összesen</i>	<i>1957</i>	<i>21858,87</i>	<i>6490,41</i>	<i>1169</i>	<i>287</i>	<i>962</i>	<i>126</i>	<i>1253</i>

655 2017-es adatok. Köszönöm a gyulakuti és erdőszentgyörgyi polgármesteri hivatalok adatszolgáltatási támogatását.
656 2017-es adatok. A területre vonatkozó adatok nincsenek meg településenkénti bontásban, csak Zabola községre összesítve. Köszönöm a zabolai polgármesteri hivatal szíves tájékoztatását.

Burgonyaszedés traktoros pergetővel Cófalván (KI)

Az adatokból az alábbi információk olvashatók ki:

- 4 marosszéki és 4 orbaiszéki település került összevetésre, melyekben a településtípusok erőviszonyai nagyjából kiegyenlítettek: Marosszékről egy községközpont két beosztott faluval és egy városiasodó nagyközségközpont, Orbaiszékről pedig egy falut korábban magába olvasztó községközpont és az ahhoz tartozó három falu,

- a marosszéki települések gazdaságainak száma duplája az orbaiszéki településekének,
- összterület szempontjából azonban 37,3%-kal (több mint 1/3-dal), szántóföld tekintetében 27,4%-kal elmarad az orbaiszékiek mögött,

- a marosszéki településeken 1 gazdaságra átlagosan 3,50 hold összterület, Orbaiszéken 1 gazdaságra átlagosan 11,16 hold összterület jut (több mint 3-szorosa)

- a marosszéki településeken 1 gazdaságra átlagosan 1,20 hold szántóterület, Orbaiszéken 1 gazdaságra 3,31 hold szántóterület jut (szinte 3-szorosa),

- a feleannyi orbaiszéki gazdaságban igásállatokból – szarvasmarha és ló –, traktorokból és gépkocsikból is több van, mint a marosszéki településeken,

- a marosszéki települések az adottságokat tekintve abszolút számokban egyedül a sertések számában kerekednek felül, de gazdaságokra visszaosztva itt is az orbaiszéki településeké az elsőbbség: háztartásonként 0,49 sertés a marosszéki 0,35-tel szemben.

Következtetésként megfogalmazható, hogy a kisebb birtokkal rendelkező marosszéki települések bő fél évszázada iparosodó régió részei, melynek lakossága eltávolodott a föld vonzásától. Állatállomány tekintetében leginkább szárnyast és sertést tartanak, amelyeknek a nevelése és takarmányozása nem igényel különösebb kiegészítő mezőgazdasági tevékenységet, mint a szarvasmarha vagy ló tartás esetében. Ha a fenti számsorokat nézzük, az elemzett kategóriákban egyértelműen az orbaiszéki települések a gazdagabbak. Mivel a tőketartalékokra vonatkozóan nem rendelkezünk adatokkal, csupán a reprezentált gazdagságot érzékeljük: az iparosodott vidéken élők a lakóházaik felszerelésében mindenképp megjelenítik – sok esetben felülreprezentálják – a vagyoni helyzetüket.

A zömmel 1960–70-es években épült típusházak összképét nem rontja az utcára folyó trágyalé, pihenő gazdasági gépek, szekerek, eladó terménnyel megrakott asztalok látványa. Úgy tűnik, hogy ezeken a településeken a régi falusi világra emlékeztető hagyományos elemeket tudatosan igyekeznek megsemmisíteni, szakítani a régimódi, föld és állat alapú gazdálkodással, a munkaközpontú gondolkodással, a tervezhető és kiszámítható jövőt kétkezi munkával építő törekvésekkel. *Mezőgazdaságból ugyanis megélni meg lehet, de meggazdagodni nem.* (Székelyszentistván, Hármásfalu)

A gazdasági kötöttségektől mentes városias élet utáni aspiráció az 1960-as években indult, és a 2000-es években tetőzött. Napjainkban egy új nemzedék színre lépésével talán fordulópontra is jutott, ahonnan – a gyarapodó üvegházak láttán – ismét az önellátó berendezkedés irányába nyílhat meg az út.

Az ipari szektor egykori munkástársadalmának és az agrárágazat gazdálkodói közösségének a párhuzamos bemutatásából az derül ki, hogy a föld értékközpontúsága nem szűnt meg, a gaz-

dálkodás-centrikus magatartás a 21. századi körülmények közepette is képes stabil megélhetést biztosítani, miközben csökkenti az egyén kiszolgáltatottságát a társadalomban. Ezek alapján érthető, hogy Székelyföld legfőbb politikai törekvése, az önállóság megteremtése a háromszéki térségben talál nagyobb visszhangra és támogatókra.

A szerves trágya aranyat ér a családi gazdaságban (KI)

„Szanaszét” heverő mezőgazdasági gépek a farmer kertjében (KI)

1895-ből datált kő kapuláb családi porta előtt Zabolán (KI)

Modern vaskerítés családi ház előtt Havadtón (KI)

Összefoglalás

Adolgozatban két székelyföldi kistáj településeinek fontosabb 20–21. századi történéseit követtem nyomon társadalmi és gazdasági szempontok alapján. A települések népességi és etnikai adatainak ismertetésekor felsoroltak egy évszázad leforgása után természetesen már teljesen másként néznek ki.

A társadalmi struktúraváltás ebben a tekintetben részben azt is jelenti, hogy a hagyományos transzilván (székelyföldi) multietnikus és multikulturális társadalom az időről időre fellángoló nemzetpolitikai törekvések miatt csupán néhány etnikumra redukálódott. A második világháború alatt a zsidók tűntek el a településekről, majd az államszocializmus évtizedei alatt fokozatosan a németek is kivándoroltak. Ennek a folyamatnak a legfőbb támogatója a nemzetállam létrehozását tervező szocialista Románia kivándorlást támogató politikája. Nem hivatalos megállapodások szerint egy aktív felnőtt németért az NSZK 10 000 márka, Izrael egy felsőfokú végzettségű zsidóért 5–10 000 dollárt fizetett.⁶⁵⁷ A két etnikum exodus a 80-as években felgyorsult, melynek eredményeként az ország elveszített két, gazdaságilag, politikailag, társadalmilag is jól felépített, a fejlődést és modernizációt jelentős mértékben előidéző etnikumot.⁶⁵⁸

Ezzel szemben Székelyföldön két másik népcsoport kezdett egyre nagyobb közösségeket alkotni: az államalkotó román, illetve a cigány etnikum. Míg a románság főképp a városokban és Székelyföld peremén jelent meg, a magyar és román anyanyelvű cigányság egyre sűrűbben reprezentált a kompakt székely falvakban is. *Csókfalva volt a tehetősebb település, Szentistvánról több mint 100 egyetemet végzett ember került ki, ők elmentek, a vákuum pedig azokat szippantotta be a helyükre, akiket nem kellett volna.* (Székelyszentistván, Hármásfalu)

Tendenciaszerű szerves társadalmi kapcsolatokról nem beszélhetünk, mindeddig az egymás mellettiség határozta meg az együttélési mintázatokat, kivételek azonban akadnak, és egyre sokasodnak. *Míg Makfalván nem keveredik a magyarság a cigányokkal, itt, Hármásfaluban már keverednek, és ez, tetszik, nem tetszik, jótékony hatással van a cigányságra nézve – és káros a magyarra.* (Székelyszentistván, Hármásfalu) Mindazonáltal az egyre hangsúlyosabbá váló szegregációs törekvések kontextusában egyre gyakrabban hallani a székelyek részéről elhangzó utasítást – *mindenki menjen és álljon a nagyapja sírja mellé!* – mellyel arra utalnak, hogy mind a román, mind a cigány lakosságot megtűrt jövevényként kezeli, akik a térség etnikai stabilitását veszélyeztetik. Főleg, ha felelmegetik, hogy valamikor a falu cigánysága mennyire szerény, alávetett népség volt, amelynek megvolt a maga komplementer szerepe a közösség gazdasági struktúrájában (gyepmesterek, téglavetők stb.). Havadtón a 20. század elején még csak két család volt. *Rendes cigányok voltak,*

657 HUNYA Gábor 1990, 258.

658 Vö. POZSONY Ferenc 2009, 93–94.

A traktor munkáját Havadtőn kézzel is segítik – a nagyobb gyökereket kézzel kihordják a föld szélére (KI)

edényeket foldoztak. Gáborné még él, meg van vakulva, mindjárt száz éves. Fent a Téglagyár utcában volt még egy Gábor. (...) Sok gyermeke volt, de soha panasz nem volt rájuk, hogy loptak volna, elmentek s kéregettek. Most van elég cigány. Nem itt születtek, vették a házakot, ezek már gazdag cigányok. (...) (Román cigányok?) Ezek, akik ide kerültek, tudnak magyarul. Egész nyáron nincsenek itthon. Azok rendes cigányok, mondták a szomszédok is, hogy ott nincs semmi mulatozás. Télen szoktak itthon lenni. Van két gyermekük. (Azok is ilyen kalaposok?) Nem, azok Kuriék mellett, az annak a fia. (...) Éjjel mulatnak azok, nem nappal. Mondták itt fenn a buszmegállóban, ott is állandóan olyan zakota van. (Havadtő) Ma már a település 10%-os cigány népességgel bővült.

A gazdálkodói attitűdöket és a földdel szemben tanúsított magatartásokat a fenti periódusok fényében vizsgálva úgy összegezhethetjük, hogy:

1. a kollektivizálás előtt a földhöz való feltétlen ragaszkodás,
2. a kollektív alatt a közös vagyon maximális kihasználása volt az általános tendencia,
3. a rendszerváltozás után a magángazdaság restaurációjára tett törekvések emelhetők ki, míg
4. az Európai Unió (gazdaság)politikai berendezkedése után ismét a gazdaságtól való kényszerű visszalépés figyelhető meg a tömegek viszonyulásmódjában, ám azzal párhuzamosan egy szűk réteg agráripari specializációja emelhető ki.

Úgy tűnik tehát, hogy ezeknek az alapvetően földhöz kötődő lokális közösségeknek az újabb és újabb politikai-stratégiai játszmák miatt az egyes korszakokban a tradicionális ragaszkodása a gazdálkodás támogatottságának függvényében fokozatos változáson ment keresztül, egyes esetekben oda vezetett, hogy a családnak generációkon át kenyeret adó földektől a hátrányos agrárpolitikák miatt megszabadulni kényszerültek. Annak az ágazatnak a szereplői, amely a régió gazdasági stabilitását jelenthetné, az utóbbi évszázad változatos makrogazdasági eseményeinek szorításában máig hatóan többnyire szenvedő alanyokká, többszörösen kismizmizett áldozatokká váltak.⁶⁵⁹

A csíkszentkirályi Tánczos Simon szemléletesebb megfogalmazása szerint: „Osztan most a demokráciába megint a többség, a közösség a jelszó. Az, hogy hát a nép kérte, hát a nép akarta. Most az Unióba es valahogy úgy intézik, hogy senki semmiért felelős ne legyen, hanem örökké csak a paraszt. Csak az én üdömbe hányszor örvendeztünk, hányszor szabadultunk fel! Előbb örvendeztünk a magyaroknak 40-be, akkor utánna 44-be jöttek az oroszok s nagy lelkesedéssel megint felszabadítottak. A kollektivizáláskor 62-be felszabadítottak a földtől, s akkor 89-be a forradalomkor megint felszabadultunk, met visszakaptuk a földet. S most evvel az Unióval jönnek a fűróval megint, s úgy nezd ki, hogy most a földről a parasztnak megint le kell szállani. A kérvényeket megint beadjuk, met nem tudunk a földvel mit kezdeni. Ott van a sok föld mindegyütt megműveletlenül, sok hely olyan giz-gaz van, hogy a medve es ellakhat benne. De azt még

659 Vö. KINDA István 2013b, 7.

nem lehet tudni, hogy végül a pontot hol teszi fel nekünk az Unió. Hogy métt adják a födre a támogatást es.”⁶⁰

Többször utaltam arra, hogy a székelység számára az örökölt föld a legfőbb érték, azt nem szabadott eladni, megművelése egyfajta erkölcsi kérdésként tétéleződött – a legújabb időkig, amikor az agrártermelésnek hátat fordító térségben egyre több földterület cserél gazdát. (Szereti-e a földet most is a falusi ember?) *Szereti, mert ha nem szeretné, már sok föld el lenne adva. Ha olyan dolog, ami nem hoz hasznot, akkor érzelmi alapon nem adod el. Szerették mindig a földet. A fiataloknál, ha nem tud abból megélni, akkor nincs akkora eszmei értéke. A kollektívizáláskor egyik napról a másikra elvették, annak még nagyobb ragaszkodást jelentett. Biztos ez a ragaszkodás, ha akkor 100%-ot, most 60–70%-ot jelent.*

(Földet adnak-e el? Milyen céllal veszik meg az eladó földeket?) *Pénzbefektetés, direkt gazdálkodás. F. J. bá pl., G. is vásárol, ő fiatal. Próbálja a jobban megművelhető, jobban megközelíthető földeket megvásárolni. Igen, de nincs olyan nagy mozgás. (Az idősek között van-e olyan, aki megszabadult minden földjétől?) Cs. J. bá nagyon ragaszkodott a földhöz, most egy pár éve sokat eladott a földjeiből. Meg a kétlaki emberek. (Havadtó)*

Az 1948-tól államosított magánföldek visszaszolgáltatása 1990-től nemcsak régióként, hanem falvanként is eltérő intenzitással vált lehetségessé, a hatalmát legtöbb helyen átmentett, újraszerveződött lokális adminisztratív elit politikai és gazdasági érdekei függvényében. Főleg azokon a településeken húzódtott hosszú ideig – sok helyen mindmáig –, amelyek értékes, kiterjedt erdőségekkel, vagy nagy kiterjedésű, jó termőterületekkel rendelkeztek. A legtöbb helyen a visszaszolgáltatás szándékosan tervezett útvesztőkbe fulladt: a cél az volt, hogy a tulajdonviszony tisztásáig és a birtok topográfiai azonosításáig a régi rendszerben szerveződött klientúra hasznosíthassa, az erdők esetében maximálisan kihasználhassa az erőforrásokat (olyan is megesett, hogy a jogerősen megnyert törvényszéki eljárás alatt a természetben – papíron – visszaszolgáltatott erdőt már kitermelte az állami erdészlet vagy ismeretlenek ellopták).

Az erdő ki van mérve, úgy le van vágva, hogy traktorral lehet közötte menni, de én nem kaptam egy szálát sem. Nekem már mindegy, én a pályámat lefutottam. Már a 80-at betöltöttem. (Havadtó)

Mindaz ellenére, hogy számos székelyföldi faluban napjainkig vannak tisztázatlan és visszaszolgáltatásra váró

Burgonyaszedő kombájna a Sepsiszentgyörgy melletti Szépmezőn (KI)

Biztos pont az önellátó gazdaságban: a húsféléket füstöléssel tartósítják Havadtón (KI)

területek, a rendszerváltás után a földek java része visszakerült korábbi tulajdonosához, amelyeknek megmunkálását a 90-es évek elején nagy erővel, optimista, eufórikus hangulatban kezdte meg a magyarság.

A probléma abból adódott, hogy a kollektív gazdaságok korszerűtlen, kiüregedett, leamortizált gépeire is a klientúra tett kezet, vagy pedig tisztázatlan körülmények között egyik napról a másikra eltűntek a gépparkból. A magántulajdonban lévő eszközállomány jórészt a kézi szerszámokból tevődött össze, tehát a korábban gépekkel művelt szövetkezeti földeket a kiparcellázás után a magánszemélyek már csak kézi, emberi és állati erővel tudták megművelni (egyfajta visszaparasztozódási⁶⁶¹ folyamat következett be, hiszen az 1948 előtti termelőeszközökhöz és technikákhoz voltak kénytelenek visszatérni). Mindeközben az egyes térségek egymástól eltérő gazdaságstratégiai pályát futottak be.

Székelyföld Maros megyei szakaszán, a Kis-Küküllő mentén a korábbi évtizedek intenzív ipari jelenléte eltávolította az embereket a mezőgazdasági termeléstől, amely keretében a *kollektivist*a alacsony presztízsű, lenézett életformának számított a pénzjövedelemmel járó *munkás* státussal szemben. A gyárak, üzemek 1990-es és 2000-es évek eleji csődbe jutása egy munkanélküli, a mezőgazdaságtól ódzkodó, polgáriusult életformát éltető tömeget eredményezett, amely kétségbeesetten próbált a legkülönbélebb megélhetési lehetőségek irányába kapkodni. Legmarkánsabb irányok a családi termelés, amely egyféle túlélő életstratégiaaként szolgált a kiúttalan helyzetben, illetve a külföldi munkavállalás, amely két és fél évtizeddel a változások után is megélhetést jelent egy mára már leszűkült réteg számára.

A baromfit a tojásért és a húsért is tenyésztik (KI)

A Kis-Küküllő felsőbb folyása mentén magángazdasági szervezetek működtetésével próbálkoztak, mindenki igyekezett úgy gazdálkodni, ahogy azt családja ereje és anyagi lehetőségei megengedték. A Szováta–Balavásár szakaszon fekvő falvak nadrágszíjparcelláit is legtöbbször lehetőségeik szerint hasznosították, de a 90-es évek végére a földek 30–40%-a megmunkálatlanul maradt, hisz a fiatalabb generáció tagjai külföldön keresték megélhetésüket (a jövedelmek felhasználásában sem a röghöz kötött megélhetés könnyítését, gépek vásárlását, a családi gazdaságok korszerűsítését, hanem a javak reprezentatív felmutatását, az építkezést, autók vásárlását részesítették előnyben).

Összegezve a Kis-Küküllő menti tapasztalatokat: kevés az önálló, progresszív elképzelés a mezőgazdaság fellendítése kapcsán, jellemző egyfajta vegetáló, a saját szükségletre termelő családi gazdaságok megléte, amelynek keretében egyre többen hagyják abba földek művelését, ha a racionális kalkuláció kimutatja az ágazat veszteséges mivoltát. A megműveletlen, elvadult területek azonban továbbra is földbirtokot jelentenek, melyekhez a legidősebbek körömszakadtig ragaszkodnak: *A földet nem is adom el. A gyermekeknek megbagyom.* (Havadtó)

Látnunk kell, hogy a mezőgazdaságilag lemaradottabb Kis-Küküllő mente térségében élő családok döntő többsége az elmúlt évtizedekre visszavezethető állami gondoskodás hatásaként nem keres vagy nem talál a maga számára kitorési pontot, s nem

661 Vö. SZABÓ Á. Töhötöm 2002, 27–29.

igazán generálja a változást. Abban reménykedik ugyanis – s ez a remény az évtizedek múlásával egyre halványabb és a várakozó generáció is lassan kiöregedik –, hogy a kommunizmusban működő ipari struktúrák lehányatlása csupán időleges, a „demokrácia” velejárója, s a hatalmas munkaerő-potenciált látva befektetők fogják az ipari létesítményeket privatizálni és újraindítani. Mindaddig, míg ez megvalósul, a kiváráó állásponton a tradicionális értékrendet és életvezetési modelleket alkalmazza, eléggé félszeg módon: termelő tevékenysége kimerül a háztartás számára előállított mennyiségnél, s ha valami véletlen folytán – jó gazdasági év, minőségi vetőmag jó eredménye – valamely terményből a szükségesnél több teremne, annak az eladásából plusz jövedelmet próbál elérni.

Ezzel szemben az orbaiszéki mezőgazdaság erősebb alapokon nyugszik: egyrészt alapvető különbség, hogy nagyon jó a termőföld, nagyobbak az egyes családok által birtokolt parcellák, és erősebb kötődés mutatható ki az ember és föld viszonyában. Az itteni mentalitást markánsan meghatározza az intenzív *pityókatermelő vidék* besorolás.⁶⁶² Külföldi vendégmunkára a gazdálkodói csoportból kevesen vállalkoztak, inkább az intenzív földművelés és földszerzés (bérbé vagy vásárlás útján) felé fordultak, úgyszólván mindent erre tettek fel. Tekintettel a régió országos viszonylatban is közismert terményspecializációjára (burgonya, cukorrépa), a megtermelt mennyiséget háztól is felvásárolják.

Az egyes falvakban ennek köszönhetően kialakult egy helyi viszonylatban nagyobb területeket – 15–25 hektárt (26–43 kh) – megművelő gazdaréteg, amely szóbeli egyezség alapján évenként visszatérő biztos felvásárlókat tudhatott maga mögött, és menedzselni tudta a bérbévevett parcellák gépi és kézi (fizetett napszamosokkal) megmunkálását. Emellett a termény raktározását (pl. olyan új házakat építenek, amelyekben előre megtervezett módon a mély pincékben több tonna termény raktározható), illetve az értékesítését is próbálták megszervezni, bár ez a stratégia csupán időlegesnek bizonyult, s nekik is mindenképpen egy átfogóbb, biztosabb kitérésre volna szükségük.

A füstölt sonka megvágásának „ritusa” Havadtón (KI)

⁶⁶² Ez nem új jelenség. A két világháború között is Háromszéket a többi székely vármegyénél kedvezőbb mezőgazdasági feltételekkel bíró és változatosabb növénykultúrák, kiemelten a burgonya és lencse termelésére alkalmas régióként értékelték. Lásd TÓTH-BARTOS András 2015, 287.

Perspektívák

Kozma Ferenc az 1879-ben kiadott székely közgazdasági könyvében megfogalmazott bírálatok és javaslatok közül több ma, közel másfél évszázad múltán is érvényes. Székelyföld iparosainak fellendülési lehetőségeit vizsgálva kijelentette: „A baj valódi okát (...) a szakszerű ismeretek hiányában látom egyfelől, másfelől pedig a tőke hiányában.”⁶⁶³

Ünnepek és találkozások: szüreti bál Orbaiteleken (KI)

Bár a székely bölcsesség azt mondja, hogy „A világ kereke örökké eléfelé forog, vissza még nem fordult sohasé. De azért ne gondolja senki se, hogy ezután minden egészen másképp lesz, mint ahogy eddig vót. Met van, ami nem vátozik meg sohasé”,⁶⁶⁴ azért szeretnénk azt hinni, hogy a székelyföldi mezőgazdaság továbbtervezhető, és egy előnyösebb térségi agrárpolitika kidolgozása esetén néhány fontos célt szem előtt fognak az illetékesek tartani mindkét vizsgált térség esetében:

- a) a szakirányú képzések és perspektivikus jövőkép felmutatása motivációként szolgál a földek székely kézben tartásának biztosításához,
- b) az új generációk tagjait érdekeltté kell tenni az ágazatban való megmaradásban,

663 KOZMA Ferenc [1879] 2008, 334.

664 TÁNCZOS Vilmos 2008, 160.

c) elő kell segíteni a termelési rendszerek fejlesztését megcélzó nagyobb, hosszú távú és átgondolt támogatások Székelyföldre juttatását,

d) a termékek értékesítési lehetőségeit ki kell dolgozni és szorgalmazni kell.⁶⁶⁵

A jelenlegi feltételek közepette egyetlen fentebbi pont sem valósul meg maradéktalanul, a motivációt csupán egy mély tradícióra alapozó belső érzés jelenti, a termékek értékesítése pedig az éppen aktuális piaci konjunktúrától függ, mert nincs egy olyan gazdasági stratégia, amely a jórészt önerőből termelőt a forgalmazón keresztül a fogyasztóval rendszerbe kötné össze, amely kiszámítható, biztos felvevőpiacot jelenthetne. A történelmi korok dolgozatban felsorolt példáiból az derül ki, hogy a székelyföldi települések fellendülésének időszaka egybeesett a termelés és a forgalmazás biztos feltételeinek a megteremtésével, ösztönzésével. Emellett látható volt, hogy az újabb generációnak a földhöz való kötődése esszenciális a gazdaszellelem kialakulásához: *A pozitív gazdálkodási mintákat a fiatalok hozzák a családból. A földet szeretni kell.* (Székelyszentistván, Hármásfalu)

Húsvéti fenyőágak Csókfalván (KI)

Jó lenne látni, ahogy a 21. században is a termelő és a piac újbóli közelítésével a gazdasági érdekszervezetek elő tudnák segíteni az egyes gazdaságok termékeinek gyűjtőpontokban történő összesítését, s ilyen tételben a nagyobb keresletre számot tartó székely terméket exporton keresztül a nagytérségi vagy – miért ne – globális áruforgalomba csatlakoztathatná. Az eddigi eredményeket látva az előrelépésben bizonyára egyre hangsúlyosabb szerep hárul azokra a termelési, feldolgozási és piacralépési pontokon beavatkozni képes szakintézményekre, kistérségi társulásokra, amelyek a székelyföldi gazdálkodás fellendítését, a mezőgazdaság becsületének a visszaállítását tűzték célul.

665 n. n. [KINDA István] 2009.

Kúriakapu mint a gazdálkodás allegóriája: mindkettő jobb sorsra érdemes

Irodalom

Dr. ÁRVAY József (szerk.)

1941 *A magyar ipar*. Halász Pál Kiadó, Budapest

BALÁZS Lajos

2009 *Amikor az ember nincs es ezen a világon. Paraszti nemi kultúra és nemi erkölcs Csíkszentdomokoson*. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda

BÁLINTH Gyula – CSÍKI László – GAJZÁGÓ Márton – HARKÓ József – JECZA Tibor – KISGYÖRGY Zoltán – KÓNIA Ádám – TOMPA Ernő (szerk.)

1969 *Kovászna megye*. Sepsiszentgyörgy

BALOGH Balázs

2002 *Gazdák és zsellérek. Gazdálkodási stratégiák Tápon*. Akadémiai Kiadó, Budapest

BALOGH Balázs – FÜLEMILE Ágnes

2004 *Társadalom, tájszerkezet, identitás Kalotaszegen. Fejezetek a regionális csoportképzés történeti folyamatairól*. Akadémiai Kiadó, Budapest

L. BALOGH Béni

2001 A második bécsi döntés. *Limes. Tudományos szemle*. 2001/3. 61–83.

BALOGH Judit

2008 Báthory Gábor székelypolitikája. In: Dám László (főszerk.): *A Báthoriak kora. (A Báthoriak és Európa). Tanulmánykötet*. Báthori István Múzeum és Baráti Köre, Nyírbátor, 187–198.

BARABÁS Béla

1990 A romániai magyarság helyzete 1940–1944. In: Diószegi László – R. Süle Andrea (szerk.): *Hetven év. A romániai magyarság története 1919–1989*. Magyarságkutató Intézet, Budapest, 45–48.

BARABÁS László

2000 „Három halál közül melyiket választod?” In: Uő: *Kapun belül, kapun kívül. Népismereti írások*. Impress Kiadó, Marosvásárhely, 116–121.

BÁRDI Nándor (szerk.)

2005 *Autonóm magyarok? Székelyföld változása az „ötvenes” években*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda

BARTOS Miklós

2000 Havad múltja. In: Nagy Olga (szerk.): 2000 *Változó népi kultúra. Társadalomnéprajzi vizsgálat Havadon*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest–Kolozsvár, 17–58.

BARTOS Miklós – DÖME László

2005 *Erdőszentgyörgy (monográfia)*. Zalaegerszeg

BENKŐ Elek

2016 Székelyek a középkori Magyar Királyságban. In: Egyed Ákos (szerk. biz. elnök): *Székelyföld története I. A kezdetektől 1562-ig*. Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum-Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, Székelyudvarhely, 129–168.

BENKŐ József

[1777] 1999 *Transsilvania specialis. Erdély földje és népe. I–II.* (Fordította, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közzéteszi Szabó György) Kriterion Könyvkiadó, Bukarest–Kolozsvár

2014 *Erdély*. Székely Nemzeti Múzeum – Tortoma Kiadó, Sepsiszentgyörgy–Barót

BENKŐ Károly

1853 *Csík, Gyergyó és Kászon múltja, jelene általános és részletes osztályokban*. Kolozsvár

1862 *Marosszék ismertetése*. Kiadták Fekete Sámuel és Simon Elek, Nyomatott a Róm. Kath. Lyceum betűivel, Kolozsvár

BENKŐ Levente

2011 *Szárarajta*. Második, bővített kiadás. Tortoma Könyvkiadó, Barót

BERECZKI Ibolya – POZSONY Ferenc (szerk.)

2016 *Üzenet a frontról. Ferenc tüzér levelei 1914–1918*. Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Szentendre

BLOCH, Marc

1967 *A Contribution towards a Comparative History of European Societies*. In: Uő: *Land and Work in Medieval Europe*. University California Press, Berkeley, 44–81.

BODÓ Julianna

2004 *„Így kollektívizáltak minket...” Kulturális antropológiai elemzés két székelyföldi településről*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda

BODÓ Julianna (szerk.)

1998 *Fényes tegnapunk. Tanulmányok a szocializmus korszakából*. KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja – Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda

2002 *Helykeresők? Roma lakosság a Székelyföldön*. KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja – Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda

BODÓ Julianna – OLÁH Sándor (szerk.)

1996 *Elmentünk? Székelyföldi életutak*. KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja – Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda

1997 *Így élünk. Elszegényedési folyamatok a Székelyföldön*. KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja – Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda

BODROGI Tibor (szerk.)

1978 *Varsány. Tanulmányok egy észak-magyarországi falu társadalomnéprajzához*. Akadémiai Kiadó, Budapest

BOÉR Hunor

2007 *Orbaiszék és a Székely Nemzeti Múzeum*. In: Kinda István – Pozsony Ferenc (szerk.): *Orbaiszék változó társadalma és kultúrája*. Csángó Néprajzi Múzeum Kiadványai 1. KJNT – PME – KMKK, Sepsiszentgyörgy, 79–102.

2008 *Kozma Ferenc és A Székelyföld közigazdasági és közművelődési állapota*. In: Kozma Ferenc: *A Székelyföld közigazdasági és közművelődési állapota*. [Budapest, 1879] Hasonmás kiadás. Székely Nemzeti Múzeum – Státus Kiadó, Sepsiszentgyörgy–Csíkszereda, V–XII.

BOTTONI, Stefano

2008 *Sztálin a székelyeknél. A Magyar Autonóm Tartomány története (1952–1960)*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda

CARTWRIGHT, Andrew L.

2001 *The Return of the Peasant. Land Reform in Post-Communist Romania*. Ashgate–Dartmouth, Aldershot–Burlington–Singapore–Sidney

CSÁKI Árpád – SZŐCSNÉ GAZDA Enikő

2001 *Az orbai református egyházmegye vizitációs jegyzőkönyvei 1. (1677–1752)* T3 Kiadó, Sepsiszentgyörgy

CSEREI Zoltán

2012 Háromszék gazdasági fejlődése a 19. század második felében és a 20. század első éveiben.

In: Uő: *Erdővidéki történeti tanulmányok*. Erdővidék Múzeuma – Gaál Mózes Közművelődési Egyesület, Barót, 41–54.

DÁVID József (szerk.)

1941 *Székelyföld írásban és képen*. „Kaláka” könyvkiadó vállalat, Budapest

DAVIS, Natalie Zemon

1999 *Martin Guerre visszatérése*. Osiris Kiadó, Budapest

DEMETER Béla (fel. kiadó)

1942 *Az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület munkája 1941–1942*. Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet R.-T., Kolozsvár

DEMETER Béla – Dr. VENCZEL József

1940 *Az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület munkája a román imperium alatt*. „Pátria” Irodalmi Vállalat és Nyomdai Részvénytársaság, Budapest

DEMETER Csanád

2016 *Kultúrkombinát. Szocialista ünnepélyek és fesztiválok Hargita megyében (1968–1989)*. Státus Könyvkiadó, Csíkszereda

DIÓSZEGI László

1990 A romániai magyarság története 1919–1940. In: Diószegi László – R. Süle Andrea (szerk.): *Hetven év. A romániai magyarság története 1919–1989*. Magyarságkutató Intézet, Budapest, 11–44.

EGYED Ákos

1981 *Falu, város, civilizáció. Tanulmányok a jobbágyfelszabadítás és a kapitalizmus történetéből Erdélyben 1848–1914*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest

2006 *A székelyek rövid története a megletelepedéstől 1918-ig*. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda

EGYED Ákos (szerk. biz. elnök)

2016 *Székelyföld története I–III*. Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum-Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, Székelyudvarhely

ELEKES Tibor

2012 *A közigazgatás térbeli változásai a Székelyföldön a 12. századtól napjainkig*. Forrás: Erdélyi Magyar Adatbank, lexikon.adatbank.ro/tematikus/szocikk.php?id=150, utolsó letöltés: 2013. január 18.

FÁBIÁN Ernő

2010 *Naplójegyzetek 1980–1990*. Közzétette, bev. és jegyz. Bárdi Nándor és Filep Tamás Gusztáv. Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár

FARKAS Árpád

1944 *Életképes üzemnagyság a magyar mezőgazdaságban*. Mezőgazdaságpolitikai Intézet, Budapest

FEHÉR János

2016 *Kritikai észrevételek a Székelyföld története című háromkötetes monográfia (Székelyudvarhely, 2016) 1. és 2. kötetének egyes fejezeteihez.* Forrás: http://fontesrerum.blogspot.ro/2016/08/kritikai-eszrevetelek-szekelyfold_14.html

FÉL Edit

1940 A társaságban végzett munkák Martoson. *Néprajzi Értesítő.* XXXII. 361–381.

2001a A saját kultúrájában kutató etnológus. In: Hofer Tamás (szerk.): *Régi falusi társadalmak. Fél Edit néprajzi tanulmányai.* Kalligram Kiadó, Pozsony, 2001. 370–377.

2001b A nagycsalád és jogszokásai a Komárom megyei Martoson. In: Hofer Tamás (szerk.): *Régi falusi társadalmak. Fél Edit néprajzi tanulmányai.* Kalligram Kiadó, Pozsony, 27–87.

FÉL Edit – HOFER Tamás

1967 Arányok és mértékek az átányi gazdálkodásban és háztartásban. *Néprajzi Közlemények.* XII/3–4.

1997 *Arányok és mértékek a paraszti gazdálkodásban.* Balassi Kiadó, Budapest

FOUCAULT, Michel

2000 *A szavak és a dolgok. A társadalomtudományok archeológiája.* Osiris Kiadó, Budapest

GAGYI József

2004 *A krízis éve a Székelyföldön 1949.* Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda

2005 Magyar Autonóm Tartomány: egy centralizációs kísérlet. Hatalom, értelmiségiék, társadalom. In: Bárdi Nándor (szerk.): *Autonóm magyarok? Székelyföld változása az „ötvenes” években.* Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 398–420.

2007 *Földosztók, önellátók, gyarapodók: a dekollektívizáció emberei.* Mentor Kiadó, Marosvásárhely

2009 *Fejezetek Románia 20. századi társadalomtörténetéből.* Mentor Kiadó, Marosvásárhely

2016 Lopás a kollektívából. A falusi társadalom erkölcsi-társadalmi átalakulásáról. *Erdélyi Műzeum.* 77/2. 166–173.

GAGYI József (szerk.)

1996 *Egy más mellett élés. A magyar–román, magyar–cigány kapcsolatokról.* KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja – Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda

GÁL Mária

1996 *D. O. (Kényszerlakhely). Az erdélyi föld és földbirtokosság sorsa a második világháború után.* Minerva Művelődési Egyesület, Kolozsvár

GEGESI László János – NAGY Ödön – SZÉKELY Ferenc

2002 *Népi gazdálkodás Havadon.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest–Kolozsvár

GIDÓ CSABA

2007 A kis-Küküllő-völgyi vasút a Monarchia korában. *Areopolisz. Történelmi és társadalomtudományi tanulmányok VII.* Udvarhelyszék Kulturális Egyesület, Székelyudvarhely, 178–210.

2010 Vasútépítő munkások és vállalkozók Székelyföldön. *Areopolisz. Történelmi és társadalomtudományi tanulmányok X.* Udvarhelyszék Kulturális Egyesület, Székelyudvarhely, 141–158.

GIDÓ Csaba – LÁSZLÓ Márton

2006 Észak-Erdély és Magyarország 1940. évi gazdasági fejlettségének összehasonlítása. *Limes.* 2006/2. 19–41.

GINZBURG, Carlo

1991 *A sajt és a kukacok. Egy 16. századi molnár világgépe.* Európa Kiadó, Budapest

GYARMATI György

1991 A káderrendszer és a rendszer kádere az ötvenes években. *Valóság.* 2. 51–64.

HAJDÚ-FARKAS Zoltán

1997 *Csiki kaláka*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda

HAMILTON, Malcolm B.

1998 Szekták, kultuszok, mozgalmak, in: Uő: *Vallás, ember, társadalom. Elméleti és összehasonlító vallásszociológia*. Aduprint Kiadó, Budapest

HERMANN Gusztáv Mihály (főszerk.)

2012 *A székelység története*. Kézikönyv és tankönyv az általános iskolák VI. és VI. osztályai (valamint minden érdeklődő) számára. Hargita Megyei Hagyományőrzési Forrásközpont – Hargita Megye Tanácsa – Kovászna Megye Tanácsa – Kovászna Megyei Művelődési Központ, Csíkszereda–Sepsiszentgyörgy–Székelyudvarhely

HUNYA Gábor

1990 Az élmezési válság okai. In: Hunya Gábor – Réti Tamás – R. Süle Andrea – Tóth László: *Románia 1945–1990. Gazdaság- és politikatörténet*. Atlantis–Medvetánc Kiadó, Budapest, 87–158.

HUNYA Gábor – RÉTI Tamás – R. SÜLE Andrea – TÓTH László

1990 *Románia 1945–1990. Gazdaság- és politikatörténet*. Atlantis–Medvetánc Kiadó, Budapest

HUNYADI Attila

2007a A magyar szövetkezetek Romániában 1918–1948 között. In: Somai József (fel. szerk.): *Szövetkezetek Erdélyben és Európában*. Romániai Magyar Közgazdász Társaság, Kolozsvár, 67–108.

2007b A magyar szövetkezeti intézményrendszer Erdélyben 1885–1918 között. In: Somai József (fel. szerk.): *Szövetkezetek Erdélyben és Európában*. Romániai Magyar Közgazdász Társaság, Kolozsvár, 49–66.

ILLÉSFALVI Péter – SZABÓ Péter

2010 *Erdélyi bevonulás, 1940*. Tortoma Könyvkiadó, Barót

IOCHOM István

2009 *Pusztai, Jeges, Dézsi: dokumentumriport a kézdíszéki betyárokról*. Profiton Kft., Kézdivásárhely

JAKAB Albert Zsolt – POZSONY Ferenc (szerk.)

2011 *Páva. Tanulmányok egy orbaiszéki faluról*. Kriza János Néprajzi Társaság – Csángó Néprajzi Múzeum, Kolozsvár–Zabola

JÁVOR Katalin

1978 Kontinuitás és változás a társadalmi és tudati viszonyokban. In: Bodrogi Tibor (szerk.): *Varsány. Tanulmányok egy észak-magyarországi falu társadalomnéprajzához*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 295–375.

JÓZSEF Álmos

2015 *Bevonulás Háromszékre, 1940*. Tortoma Könyvkiadó, Barót

KALINA Veronika

2011 Székelyruha-mozgalom Páván a női öltözet tükrében. In: Jakab Albert Zsolt – Pozsony Ferenc (szerk.): *Páva. Tanulmányok egy orbaiszéki faluról*. Kriza János Néprajzi Társaság – Csángó Néprajzi Múzeum, Kolozsvár–Zabola, 215–232.

KÁPOLNÁSI Zsolt

2001 A kollektivizálás folyamata Csíkszicsóban (1949–1962). *Areopolisz I*. Litera Könyvkiadó, Székelyudvarhely, 97–113.

2003 Kollektivizálás Udvarhely rajonban a Vörös Zászló napilap tükrében (1952–1962) – Sajtó-jegyzék. *Areopolisz III*. Litera Könyvkiadó, Székelyudvarhely, 254–274.

- 2004 Kollektivizálás Kadicsfalván. *Areopolisz IV.* Hargita Megyei Kulturális Központ, Székelyudvarhely, 205–235.
- 2005 Kollektivizálás Székelybethlenfalván. In: Bárdi Nándor (szerk.): *Autonóm magyarok? Székelyföld változása az „ötvenes” években.* Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 149–174.
- KESZI-HARMATH Sándor
- 1986 A városiasodás egyre magasabb szintjén. *Korunk.* XLV/6. 405–410.
- KINDA István
- 2002 Világháborús narratívák egy élettörténet tükrében. In: Szabó Á. Töhötöm (szerk.): *Életutak és életmódok.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 55–70.
- 2005a Tradicionális mesterség és profitorientált életstratégiák. Jövedelemszerzési technikák egy háromszéki cigány közösségben. In: Jakab Albert Zsolt – Szabó Á. Töhötöm (szerk.): *Lenyomatok 4. Fiatal kutatók a népi kultúráról.* KJNT, Kolozsvár, 147–170.
- 2005b „Vannak cigányok, akik finomak...” Református egyház és Jehova Tanúi – kizáró és befogadó közösségek. *Székelyföld. Kulturális folyóirat.* IX. évf. 9. sz. (szeptember) 2005. 113–132.
- 2006a Rendszerváltozás utáni gazdasági folyamatok Cófalván. *Korunk.* XVII/6. 103–110.
- 2006b A szocialista éra és a posztkommunista jelen modernizációs változatai. Cófalva 1986–2006. *Acta (Siculica) 2006/3.* Sepsiszentgyörgy, 73–88.
- 2006c A kilátástalanság esélye. A szegény családok helyzete és lehetőségei. In: Peti Lehel – Szabó Á. Töhötöm (szerk.): *Agrárörökség és specializáció a Kis-Küküllő mentén.* Nis Kiadó, Kolozsvár, 2006. 179–207.
- 2006d Székely falukapuk. Adatok és szempontok egy régi-új jelenség értelmezéséhez. In: Gazda Klára – Tötszegi Tekla (szerk.): *KJNT Évkönyve 14.* (Tanulmányok Szentimrei Judit 85. születésnapjára) KJNT, Kolozsvár, 2006. 272–287.
- 2007a Felekezeti és kulturális disszimiláció egy orbaiszéki falu cigányainál. In: Ilyés Sándor – Pozsony Ferenc (szerk.): *KJNT Évkönyve 15. (Lokalizások, határok, találkozások. Tanulmányok erdélyi cigány közösségekről)* KJNT, Kolozsvár, 2007. 153–171.
- 2007b „A téglavetéssel erőssen nagy baj van...” Fejezetek a nagyborosnyói cigányok gazdasági és társadalomnéprajzi kutatásából. *Acta Siculica,* Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy, 2007. 597–622.
- 2007c Vargyas mészégetői múltja és jelene I. Mészégető katlanok a Vargyas- és a Hagymás-patakok völgyében, és a Kövesútféje (Pusztá) határrészben. *Acta Siculica,* Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy, 2007. 579–595.
- 2007d Vargyas mészégetői múltja és jelene II. Mészégető katlanok a Rikában. *Acta Siculica,* Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy, 2008, 527–542.
- 2007e Modernizációs változatok. Cófalva a szocializmusban és 1989 után. *Székelyföld. Kulturális folyóirat.* XI/11. 92–116.
- 2007f Cófalva az „aranykorszakban” és a rendszerváltozás után. In: Kinda István – Pozsony Ferenc (szerk.): *Orbaiszék változó társadalmá és kultúrája.* A Csángó Néprajzi Múzeum kiadványai 1. Kriza János Néprajzi Társaság – Pro Museum Egyesület – Kovászna Megyei Kulturális Központ. Sepsiszentgyörgy, 175–201.
- 2009 Patronok és napszámosok. Hierarchikus magyar–cigány viszonyok a vargyasi mészégetés erőterében. *Néprajzi Látóhatár.* 2009/3. 20–37.
- 2010a Terminológia és tipológia a vargyasi mészégetés erőterében. In: Luka Zsuzsanna (szerk.): *Mesterségek a székely közösségekben.* Molnár István Múzeum Kiadványai 2. Székelykeresztúr, 2010. 25–33.

- 2010b Az élettér és lakáskultúra főbb sajátosságai a háromszéki cigányoknál. *Acta Siculica 2010*, Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy, 2010. 589–608.
- 2011 *Hagyományok béklyójában. Tanulmányok a falusi életmódok és kényszerstratégiák kérdésköréből.* Székely Nemzeti Múzeum – Kriza János Néprajzi Társaság, Sepsiszentgyörgy–Kolozsvár
- 2012 *Vőfély története. Egy évszázad vőfélykönyve Középpajtáról.* Tortoma Könyvkiadó, Barót
- 2013a „Furfangos úri hunczutságok” és megszorító intézkedések a 20. század első felében Székelyföldön. *Acta Siculica 2012–2013.* Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy, 2013. 687–694.
- 2013b Gazdálkodói magatartások a háromszéki falvakban. *Csernátoni Füzetek*, 2013/61. 6–7.
- 2016 *Homokkőbe faragott múlt. Havadtó régi sírkövei.* Székely Nemzeti Múzeum – Pro Havadtó Egyesület, Sepsiszentgyörgy
- KINDA István (szerk.)
- 2011 *A Székely Nemzeti Múzeum.* Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy
- KINDA István – PETI Lehel
- 2004 Szenesek. A tradicionális erdőkielés és a nyugati piacgazdaság között. Vállalkozói kultúrák Farkaslakán? *Erdélyi Társadalom. Szociológiai szakfolyóirat.* II/2. Kolozsvár, 203–225.
- 2006 „ne verjük szét a kollektívet...!” Társas gazdálkodás Kelemtelkén és Abosfalván. In: Peti Lehel – Szabó Á. Töhötöm (szerk.): *Agrárörökség és specializáció a Kis-Küküllő mentén.* Nis Kiadó, Kolozsvár, 208–241.
- KINDA István – POZSONY Ferenc (szerk.)
- 2007 *Orbaiszék változó társadalmi és kultúrája.* A Csángó Néprajzi Múzeum kiadványai 1. Kriza János Néprajzi Társaság – Pro Museum Egyesület – Kovászna Megyei Kulturális Központ, Sepsiszentgyörgy
- KIS Krisztián Bálint
- 2012 Székelyföldi leventék és leventeleányok. *Székelyföld. Kulturális folyóirat.* 2012/11. 82–110.
- KISS Dénes István
- 2007 *Gazdasági-társadalmi folyamatok az erdélyi falvakban. Faluszociológiai vázlatok.* Kolozsvári Egyetemi Kiadó, Kolozsvár
- KLIGMAN, Gail – VERDERY, Katherine
- 2011 *Peasants under Siege: The Collectivization of Romanian Agriculture, 1949–1962.* Princeton University Press, Princeton
- KOCKA, Jürgen
- 2003 Comparison and Beyond. *History and Theory.* 42. 39–44.
- Dr. KÓS Károly – SZENTIMREI Judit – Dr. NAGY Jenő
- 1978 *Kis-Küküllő vidéki magyar népművészet.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest
- KÓSA László
- 1990 *Paraszti polgárosulás és a népi kultúra táji megoszlása Magyarországon (1880–1920).* Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszéke, Debrecen
- 2001 *A magyar néprajz tudománytörténete.* Második, javított, bővített kiadás. Osiris Kiadó, Budapest
- KOTICS József
- 2006 *Gazdasági stratégiák és magatartások. A tradicionális gazdálkodói mentalitás továbbélése a mai gazdálkodási formákban.* Ethnica Kiadás, Debrecen
- KOVÁCS András
- 1981 *Vallomás a székely szombatosaik perében.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest
- 1997 *Mondjatok káddist egy székely faluért.* Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda

KOVRIG Magdolna

1986 Alkotó iparpolitika. Eredmények és távlatok. *Korunk*, XLV/4. 281–286.

KOZMA Ferenc

[1879] 2008 *A Székelyföld közgazdasági és közmívelődési állapota*. Hasonmás kiadás. Székely

Nemzeti Múzeum – Státus Kiadó, Sepsiszentgyörgy–Csíkszereda

KÖPECZI Béla (főszerk.)

1986 *Erdély története I–III*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest

KÓVÁRY László

1854 *Erdély nevezetesebb családai*. Kolozsvár

L. JUHÁSZ Ilona

2005 „Fába róva, földbe ütve...” *A kopjafák/emlékoszlopok mint a szimbolikus térfoglalás eszközei*

a szlovákiai magyaroknál. Fórum Kisebbségkutató Intézet – Etnológiai Központ – Lilium

Aurum Könyvkiadó, Komárom–Dunaszerdahely

LÁSZLÓ Márton

2005a Kollektív gazdaság ellenes akciók Maros tartományban 1950–1951. In: Bárdi Nándor

(szerk.): *Autonóm magyarok? Székelyföld változása az „ötvenes” években*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 199–272.

2005b Kulák-névjegyzékek a Maros megyei Marosvásárhely rajonban, 1949–1952. In: Bárdi

Nándor (szerk.): *Autonóm magyarok? Székelyföld változása az „ötvenes” években*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 175–198.

2005c Kizárási akciók a kollektív gazdaságokból Marosvásárhely rajonban, 1952. In: Bárdi Nán-

dor (szerk.): *Autonóm magyarok? Székelyföld változása az „ötvenes” években*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 273–286.

2013 *Kollektívizálás a Székelyföldön*. Doktori disszertáció, kézirat. Pázmány Péter Katolikus

Egyetem Bölcsészettudományi Kar

2016 *Kollektívizálás-ellenes megmozdulások 1950 őszén Háromszék megyében*. Sepsiszentgyörgy

Kiadó, Sepsiszentgyörgy

LE ROY LADURIE, Emmanuel

1997 *Montaillou. Egy okszitán falu életrajza (1294–1324)*. Osiris Kiadó, Budapest

LEVI, Giovanni

2000 A mikrotörténelemről. In: Sebők Marcell (szerk.): *Történeti antropológia. Módszertani írások és esettanulmányok*. Replika Kör, Budapest, 127–146.

LOVAS KISS Antal

2006 Piaci túlélés – kisüzemi lavírozás. A rendszerváltozás gazdálkodásra gyakorolt hatásának

néprajzi vizsgálata Dél-Biharban. *Studia Folkloristica et Ethnographia* 49. Debrecen

2011 Kisüzemi gazdaságok társadalmi szerepvállalása. Esettanulmány egy bihari településről. *A*

Néprajzi Látóhatár Kiskönyvtára 13. Debrecen

LUPÁN Ernő

1986 A mezőgazdaságvezetés elmélete és gyakorlata. *Korunk*, XLV/6. 401–404.

MAGYAROSI Sándor

2015 „Járásparancsnok testvérnek jelentem!” A háromszéki népörség története (1944. december

2. – 1945. június 20.). *Acta Siculica 2014–2015*. Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy, 381–414.

MÁTHÉ János (közreadja László Márton)

2008 *Magyarhermány kronológiája*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda

MERTON, Robert K.

2002 *Társadalomelmélet és társadalmi struktúra*. Osiris Kiadó, Budapest

Mezőgazdasági statisztika

1895 *A Magyar Korona országainak mezőgazdasági statisztikája*. Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal, Budapest

MISKOLCZI Ambrus

2015 *A Vaszgárda (1927–1937)*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest

MOHAY Tamás

1994 Egy naplóíró parasztember. Nagy Sándor élete és gazdálkodása a 20. század első felében Ipolynyéken. *Dissertationes Ethnographicae* 8. Budapest

Dr. MÓRICZ Miklós (főszerk.)

1936 Háromszéki székely kisgazda mai nehéz élete. *STUD. Statisztikai Tudósító*. IV/105. (1936. május 7.) 1.

MURGESCU, Bogdan

2010 *România și Europa. Acumularea decalajelor economice (1500–2010)*. Editura Polirom, Iași

NAGY Balázs (szerk.)

2011 *Kúriák földje, Háromszék*. Háromszék Vármegye Kiadó, Sepsiszentgyörgy

NAGY Botond

2015 Háromszék közigazgatása 1918–1940 között. *Areopolisz. Történelmi és társadalomtudományi tanulmányok XIV*. Areopolisz Egyesület, Székelyudvarhely, 159–194.

NAGY Mihály Zoltán – VINCZE Gábor (szerk.)

2003 *Autonómisták és centralisták. Észak-Erdély a két bevonulás között (1944. szeptember – 1945. március)*. Erdélyi Múzeum-Egyesület – Pro-Print Könyvkiadó, Kolozsvár–Csíkszereda

NAGY Olga (szerk.)

2000 *Változó népi kultúra. Társadalomnéprajzi vizsgálat Havadon*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest–Kolozsvár

NAGY Ödön

2002 Földművelés. In: Gegesi László János – Nagy Ödön – Székely Ferenc: *Népi gazdálkodás Havadon*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest–Kolozsvár, 11–26.

NOVÁK Csaba Zoltán

2016 A Magyar Autonóm Tartomány megalakulása és az ötvenes-hatvanas évek nemzetiségpolitikája. In: Egyed Ákos (szerk. biz. elnök): *Székelyföld története III*. Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum-Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, Székelyudvarhely, 687–692.

NOVÁK Csaba Zoltán (összeáll.)

2017 *Holtvágányon. A Ceaușescu-rendszer magyarságpolitikája II. (1974–1989)*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda

NOVÁK Csaba Zoltán – TÓTH-BARTOS András – KELEMEN Kálmán Lóránt

2013 *Újjászületés, Háromszékből Kovászna. Kovászna megye megszervezése és intézményesülése 1968–1972*. Háromszék Vármegye Kiadó – Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda

NYÁRÁDY R. Károly

2003 *Erdély népesedéstörténete*. Eötvös Loránd Tudományegyetem – Központi Statisztikai Hivatal Levéltára, Budapest

OLÁH Sándor

1997 Láthatatlan elszegényedés. *Szociológiai Szemle*. 1997/1. 63–77.

- 1998a A hatalomgyakorlás intézményei és eszközei az ötvenes évek székely falusi társadalmában. In: Bodó Julianna (szerk.): *Fényes tegnapunk. Tanulmányok a szocializmus korszakáról*. KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja – Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 81–100.
- 1998b Elitrekrutáció a szocializmusban. Bodó Julianna (szerk.): *Fényes tegnapunk. Tanulmányok a szocializmus korszakáról*. KAM – Regionális és antropológiai Kutatások Központja – Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 101–125.
- 2001 *Csendes csatatér. Kollektívizálás és túlélési stratégiák a két Homoród mentén (1949–1962)*. TLA – Közép-Európa Intézet – Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda
- 2004a *Falusi láttelepek 1991–2003*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda
- 2004b Modernizációs törekvések a Székelyföldön, 1940–1944. In: Fedinec Csilla (szerk.): *Nemzet a társadalomban*. Teleki László Alapítvány, Budapest, 133–150.
- 2005a A Magyar Autonóm Tartomány a Román Népköztársaságban. Vázlatos betájolás, különös tekintettel a gazdaságra. In: Bárdi Nándor (szerk.): *Autonóm magyarok? Székelyföld változása az „ötvenes” években*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 617–628.
- 2005b Rendeleti tulajdon-kisajátítás a Magyar Autonóm Tartományban, 1952–1960. In: Bárdi Nándor (szerk.): *Autonóm magyarok? Székelyföld változása az „ötvenes” években*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 421–445.
- 2007 Székelyföldi szövetkezetek 1940–44 között. In: Somai József (szerk.): *Szövetkezetek Erdélyben és Európában*. Romániai Magyar Közgazdász Társaság, Kolozsvár, 275–298.
- 2008 *Kvízvizsgálás. Írások az állam és a társadalom viszonyáról a Székelyföldön, 1940–1989*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda
- OLTI Ágoston – GIDÓ Artilla
- 2005 A legfontosabb termelőeszközök 1948-as államosítása Csík- és Udvarhely megyékben. In: Bárdi Nándor (szerk.): *Autonóm magyarok? Székelyföld változása az „ötvenes” években*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 112–147.
- ORBÁN Balázs
- 1868 *A székelyföld leírása. Történelmi, régészeti, természetrajzi s népismei szempontból. I–VI*. Pest. Digitális kiadás: Arcanum Adatbázis Kft. 2003. Forrás: mek.oszk.hu
- PAHL, Raymond E. – WALLACE, Claire
- 1993 A háztartások munkastratégiai gazdasági recesszió idején. In: Spéder Zsolt (szerk.): *A mindennapi élet ökonómiaja*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 13–52.
- PALÁDI-KOVÁCS Artilla
- 2001a Parasztság, paraszti üzem. In: Uő (szerk.): *Magyar Néprajz. II. Gazdálkodás*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 195–207.
- 2001b Hagyományos közösségek időhasználatának eltérő vonásai. In: Barna Gábor (szerk.): *Társadalom, kultúra, természet. Tanulmányok a 60. éves Bellon Tibor tiszteletére*. Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Igazgatósága, Karcag–Szeged–Szolnok, 139–150.
- PÁL Judit
- 1999 A románok háromszéki betelepülésének néhány kérdése (1614–1850). In: Bárdi Nándor – Hermann Gusztáv Mihály (szerk.): *A többség kisebbsége. Tanulmányok a székelyföldi románság történetéről*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 25–97.
- 2012 The Liquidation of the Transylvanian Aristocracy as Reflected in Memory. In: Hunyadi Artilla Gábor (ed.): *State and Minority in Transylvania, 1918–1989. Studies on the History of the Hungarian Community*. Social Sciences Monographs – Atlantic Research and Publications, New Jersey, 331–350.

PETI Lehel – SZABÓ Á. Töhötöm (szerk.)

2006 *Agrárörökség és specializáció a Kis-Küküllő mentén*. Nis Kiadó, Kolozsvár

POZSONY Ferenc

2002 *Zabola*. Száz magyar falu könyvesháza Kht. Budapest

2007 Előszó. In: Kinda István – Pozsony Ferenc (szerk.): *Orbaiszék változó társadalma és kultúrája*. Csángó Néprajzi Múzeum Kiadványai 1. KJNT – PME – KMKK, Sepsiszentgyörgy, 7–11.

2009 *Erdély népei. Szászok, örmények, székely szombatosok, cigányok*. Néprajzi Egyetemi Jegyzetek 6. KJNT – BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék, Kolozsvár

2011 Páva társadalomtörténete (1567–2010). In: Jakab Albert Zsolt – Pozsony Ferenc (szerk.): *Páva. Tanulmányok egy orbaiszéki faluról*. Kriza János Néprajzi Társaság – Csángó Néprajzi Múzeum, Kolozsvár–Zabola, 9–56.

2012 *Zabola. Egy polgárosult orbaiszéki falu kulturális öröksége*. Háromszék Vármegye Kiadó, Sepsiszentgyörgy

POZSONY Ferenc – ANGHEL, Remus Gabriel (szerk.)

1999 *Modele de conviețuire în Ardeal. Zăbala*. Asociația Etnografică Kriza János. Cluj

PUSKÁS Julianna

1991 Migráció Kelet-Közép-Európában a 19. és 20. században. *Regio. Kisebbségtudományi Szemle*. 2/4. 22–48.

R. SÜLE Andrea

1990 Románia politikátörténete 1944–1990. In: Hunya Gábor – Réti Tamás – R. Süle Andrea – Tóth László: *Románia 1945–1990*. Atlantis–Medvetánc Kiadó, Budapest, 199–274.

RÉTI Tamás

1990 A román tervgazdaság kialakulása, 1944–1956. In: Hunya Gábor – Réti Tamás – R. Süle Andrea – Tóth László: *Románia 1945–1990. Gazdaság- és politikátörténet*. Atlantis–Medvetánc Kiadó, Budapest, 13–48.

REVEL, Jacques

1995 A mikroszintű vizsgálat és a társadalmi jelenségek konstruálása. In: Czoch Gábor – Sonkoly Gábor (szerk.): *Társadalomtörténet másképp. A francia társadalomtörténet új útjai a kilencvenes években*. Csokonai Kiadó, Debrecen, 51–70.

RÉV István

1996 Az atomizáció előnyei. *Replika*, 23–24. 92–121.

RÓTH ANDRÁS LAJOS

2004 Adalékok a székelyföldi mezőgazdasági ismeretek terjesztéséhez. *Areopolisz. Történelmi és társadalomtudományi tanulmányok IV*. Hargita Megyei Kulturális Központ, Csíkszereda–Székelyudvarhely, 125–147.

RUBINEK Gyula, zsitvabessenyői

1911 *Magyarországi gazdaczímtár. Magyarország, Horvát- és Szlavonországek 100 kat. holdon felelő birtokosainak és bérlőinek címjegyzéke, az egyes megyék részletes monografiájával*. Országos Magyar Gazdasági Egyesület, Budapest

RUSSELL, Bernard H.

1995 Unstructured and semistructured interviewing. In: Uő: *Research Methods in Anthropology. Qualitative and Quantitative Approaches*. Altamira Press, Walnut Creek – London – New Delhi, 208–255.

SÁRÁNDI Tamás (összeáll.)

2016 *Levezényelt visszacsatolás. A magyar katonai közigazgatás Észak-Erdélyben, 1940.* Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda

SÁRI Zsolt

2010 *Gazdálkodás – életmód – polgárosodás (1920–2002). A tradíció és a modernizáció muraszemenyei példái.* Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Szentendre

SÁRKÁNY Mihály

2000a Közösségtanulmányok és összehasonlításuk lehetőségei. In: Uő: *Kalandozások a 20. századi kulturális antropológiában.* L'Harmattan Kiadó, Budapest, 57–71.

2000b Parasztság és termelési viszonyok. In: Uő: *Kalandozások a 20. századi kulturális antropológiában.* L'Harmattan Kiadó, Budapest, 73–88.

SCHEINT, Daniel G.

[1833] 2012 *Az erdélyi székelyek földje és népe természeti, politikai, statisztikai és történelmi szempontból (1833).* Boér Laura fordítása. Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy

SEPSISZÉKI NAGY Balázs

1998 *Székelyföld falvai a huszadik század végén. I. Háromszék, Kovászna megye.* Nap Kiadó, Budapest

2000 *Székelyföld falvai a huszadik század végén. II. Csík-, Kászón- és Gyergyószék, Hargita megye.* Nap Kiadó, Budapest

2003 *Székelyföld falvai a huszadik század végén. III. Udvarhelyszék, Hargita megye.* Nap Kiadó, Budapest

2007 *Székelyföld falvai a huszadik század végén. IV. Marosszék, Aranyosszék.* Nap Kiadó, Budapest

SURÁNYI Béla

2005 A Kárpát-medence népi földművelő gazdálkodása (XVIII. sz. – 1950). (Ökológiai feltevések és történelmi hagyományok). *Studia Folkloristica et Ethnographica* 47. A Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszéke kiadványa, Debrecen

SZABÓ Á. Töhötöm

2002 *Közösség és intézmény. Stratégiák a lónai hagyományos gazdálkodásban,* KJNT, Kolozsvár

2004 *Stratégiakeresés és alkalmazkodás. Korunk,* XV/12. 99–103.

2009 *Kooperáló közösségek. Munkavégzés és kapcsolatok a falusi gazdálkodásban.* Mentor Kiadó, Marosvásárhely

SZABÓ István

1940 *A magyar parasztság története.* Magyar Szemle Társaság, Budapest

1976 *Jobbágyok – parasztok. Értekezések a magyar parasztság történetéből.* Akadémiai Kiadó, Budapest

SZABÓ István, bitai

2004 *Bitai. Adalékok Bita falutörténetéhez.* Medium Kiadó, Sepsiszentgyörgy

SZABÓ László

1997 *A munka néprajza. Tanulmányok a magyar paraszti munka- és üzemszervezetről a XVIII–XX. századból.* Ethnica Kiadás, Debrecen

SZABÓ M. Attila

2003 *Erdély, Bánság és Partium történelmi és közigazgatási helységnévtára.* I–II. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda

SZÁDECZKY-KARDOSS Lajos

1927 *A székely nemzet története és alkotmánya.* „Hargitavárlaja” J. Sz. K. – Franklin Társulat Bizománya, Budapest

SZÉKELY Zoltán

1973 Korai középkori temetők Délkelet-Erdélyben. *Korunk Évkönyv*. Kolozsvár, 219–228.

SzOkl

1872–2000 *Székely Oklevéltár*. Kolozsvár–Bukarest–Budapest (Szabó Károly (szerk.): I–III. Kolozsvártt, 1872–1876; Szabó Károly – Szádeczky Lajos (szerk.): IV. Kolozsvár, 1895; Szádeczky Lajos (szerk.): V–VII, Kolozsvártt, 1896; Barabás Samu (szerk.): VIII, Kolozsvártt, 1934; Demény Lajos – Pataki József (közvetési): *Székely Oklevéltár. Új sorozat*. I–III. Bukarest–Budapest, 1983–1994; Demény Lajos (bevezetéssel és jegyzetekkel közvetési): *Székely Oklevéltár. Új sorozat*. IV–VI. Budapest–Kolozsvár, 1998–2000)

SZÓCSNÉ GAZDA Enikő

2001 *Erköls és közösség. Orbai széki erkölcsirányítás a XVII–XIX. században*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda

2011 20. század eleji értelmiségi életmód Páván egy családi levelezés tükrében. In: Jakab Albert Zsolt – Pozsony Ferenc (szerk.): *Páva. Tanulmányok egy orbaiszéki faluról*. Kriza János Néprajzi Társaság – Csángó Néprajzi Múzeum, Kolozsvár–Zabola, 119–158.

2015 *A háromszéki hozomány a 19. században*. Szabadtéri Néprajzi Múzeum – Szabadtéri Néprajzi Múzeumért Közalapítvány, Szentendre

TÁNCZOS Vilmos

2008 *Elejtett szavak. Egy csíki székely ember nyelve és világképe*. Bookart Kiadó, Csíkszereda

TÁRAŞ Silviu

2015 Az alakulóban lévő háromszéki kommunista elit azonosságtudatának elemei. In: Novák Csaba Zoltán (szerk.): *Elíték Háromszéken a 19–20. században. A politikai, gazdasági, egyházi és kulturális élet szereplői*. Háromszék Vármegye Kiadó – Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 366–390.

TÓTH-BARTOS András

2006 Háromszék vármegye gazdaságának fejlesztésére tett próbálkozások 1940–1944 között. *Limes*. 2006/2. 107–116.

2015 Gazdasági reintegráció, modernizáció és helyi elitek 1940–1944 között. In: Novák Csaba Zoltán (szerk.): *Elíték Háromszéken a 19–20. században. A politikai, gazdasági, egyházi és kulturális élet szereplői*. Háromszék Vármegye Kiadó – Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 279–314.

2016 Gazdasági élet. In: Egyed Ákos (szerk. biz. elnök): *Székelyföld története III*. Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum-Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, Székelyudvarhely, 529–573.

TÓTH Csaba

2011 Egy falusi néptanácselnök életútja és helye a közösségben. In: Jakab Albert Zsolt – Pozsony Ferenc (szerk.): *Páva. Tanulmányok egy orbaiszéki faluról*. Kriza János Néprajzi Társaság – Csángó Néprajzi Múzeum, Kolozsvár–Zabola, 253–270.

VARGA E. Árpád

é. n. *Erdély etnikai és felekezeti statisztikái a népszámlálási adatok alapján, 1852–2011*. Varga E. Árpád 2002-től kiegészített adatai. <http://nepszamlalas.adatbank.transindex.ro/>

VERDERY, Katherine

1983 *Transylvanian Villagers. Three centuries of Political, Economic, and Ethnic Change*. University of California Press, Berkeley–Los Angeles–London

1996 *What Was Socialism, and What Comes Next?* Princeton University Press, Princeton

- 2003 *The Vanishing Hectare: Property and Value in Postsocialist Transylvania*. Cornell University Press, Ithaca, New York
- VERESS Emőd
2001 Az 1948-as román alkotmány. *Areopolisz*. Litera Könyvkiadó, 124–129.
VERESS Enikő
1999 De/re-țărănizare în România după 1989. *Sociologie românească*. 3. 79–90.
VIGA Gyula
2007 Gazdasági kapcsolatok hagyományos formái. A Felföld és a Magyar Alföld táji kapcsolatainak néprajza. *Studia Folkloristica et Ethnographica* 50. Debrecen
- VINCZE Gábor
1994a Szociálpolitika, vagy „nemzeti igazságtétel”? Földreformok Romániában a XX. században. *Hitel. Erdélyi Szemle*. 1994/3–4. 154–193.
1994b *A romániai magyar kisebbség történeti kronológiája, 1944–1953*. Teleki László Alapítvány – József Attila Tudományegyetem, Budapest – Szeged
2000 *Magyar vagyon román kézen. Dokumentumok a romániai magyar vállalatok, pénzintézetek második világháború utáni helyzetéről és a magyar–román vagyoni jogi vitáról*. Teleki László Intézet – Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda
2003 *Történeti kényszerpályák – kisebbségi reálpolitikák. II. Dokumentumok a romániai magyar kisebbség történetének tanulmányozásához. 1944–1989*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda
2005 A romániai magyar kisebbség történeti kronológiája 1947–1968. In: Bárdi Nándor (szerk.): *Autonóm magyarok? Székelyföld változása az „ötvenes” években*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 628–683.
ZEPECZANER Jenő
2012 Előszó a magyar kiadáshoz. In: Scheint, Daniel G.: *Az erdélyi székelyek földje és népe természeti, politikai, statisztikai és történelmi szempontból (1833)*. Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy, 5–18.

Egyéb forrás, kézirat

- BARTHA Károly
1943 *Páva*. Kézirat
CEAUȘESCU, Nicolae
1972 Orientările și direcțiile dezvoltării economico-sociale a României în deceniile următoare. In: Uő: *Raport la Conferința Națională a Partidului Comunist Român*. 19–21 iulie 1972. Editura Politică, București, 37–43.
JÓZSA György
é. n. *Székelyszentistván az ezredfordulón*. Kézirat
n. n. [KINDA István]
2009 A székelyföldi mezőgazdaság néhány jellemzője. In: Ódor Bálint – dr. Szesztay Ádám (szerk.): *Nemzetpolitikai konszenzus dokumentumokban. A KMKF nemzeti együttműködési stratégiái és szakpolitikai koncepciói 2004–2009*. HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest, 93–98.

MOLDOVAN Mărioara Lenuța

1980 *Monografia localității Trei Sate*. Államvizsga-dolgozat a kolozsvári BBTE Történelem–filozófia karán

NAGY Sándor

1960–1965 *Életrégényem*. Kézirat, 14 füzet a család tulajdonában, Havadtón

SÜTŐ G. Béla

2011 *Önéletrajz*. Kézirat, a füzet a család tulajdonában, Havadtón

ZAKARIÁS Imre

2007 *Orbaitelek falutörténete*. Digi Print, Sepsiszentgyörgy

XIII. Pártkongresszus

1985 *Congresul al XIII-lea al Partidului Comunist Român*. 19–22 noiembrie 1984. Editura Politică, București

1960 *A Magyar Autonóm Tartomány statisztikai évkönyve*. Központi Statisztikai Igazgatóság – A M. A. T. Statisztikai Igazgatósága, Bukarest

1970 *Anuarul statistic al județului Covasna*. Direcția Centrală de Statistică, Direcția Județeană de Statistică Covasna, [Bukarest]

1976 *Anuarul statistic al județului Covasna*. Direcția Centrală de Statistică, Direcția Județeană de Statistică Covasna, [Bukarest]

1940 *A Romániához csatolt magyar területek gazdasági élete*. Magyar Nemzeti Bank, Közgazdasági, Tanulmányi és Statisztikai Osztály, Budapest

1940 *Segédlet a katonai közigazgatás és hadtápszolgálat ellátására*. II. rész, II. kötet. Szolnok-Doboka, Beszterce-Naszód, Udvarhely, Háromszék, Maros-Torda, Csík vármegye. Magyar Királyi Állami Nyomda, Budapest

Felhasznált levéltári források

MÁLvt – Marosvásárhelyi Állami Levéltár

(Román Országos Levéltár Maros Megyei Fiókja, Marosvásárhely)

Kézirattár. Fond 75, lelt. sz. 397.

Havadtői Református Egyházközség iratai, 18–20. század. Fond 570, lelt. sz. 665.

Népszámlálási adatok, Havadtő, 1857, 1870. Fond 30, lelt. sz. 137.

Néptanácsi iratok, Gyulakuta, 1950. Fond 323, lelt. sz. 297.

Erdőszentgyörgy rajon néptanácsi iratai, 1951–1960. Fond 937, lelt. sz. 1125.

Erdőszentgyörgy rajoni bizottság iratai, 1952–1960. Fond 1162, lelt. sz. 1393.

Csendőrségi dosszié, 1946–47. Fond 17, lelt. sz. 27.

Szekuritáté iratai, 1951. Fond 594, lelt. sz. 1235.

SÁLvt – Sepsiszentgyörgyi Állami Levéltár
(Román Országos Levéltár Kovászna Megyei Fiókja, Sepsiszentgyörgy)

- Prefektusi iratok, 1945. Feljelentések.* Fond 9, lelt. sz. 667.
Prefektusi iratok, 1946. Fond 9, lelt. sz. 17.
Prefektusi iratok, 1946. A lakosság lelkiállapotáról. Fond 9, lelt. sz. 112.
Prefektusi iratok, 1949. Kulákdossziék. Névsor, adóterhek. Fond 9, lelt. sz. 416.
Prefektusi iratok, 1948. Statisztikák, kimutatások. Fond 9, lelt. sz. 205.
KISZ rajoni bizottság, Kézdivásárhely, 1967. Fond 559, lelt. sz. 28.
Kézdivásárhely rajoni pártbizottság iratai, 1958. Fond 564, lelt. sz. 27.
Kézdivásárhely rajoni pártbizottság iratai, 1962. Fond 564, lelt. sz. 29–35.
Kézdivásárhely rajoni pártbizottság iratai, 1967. Fond 564, lelt. sz. 30.
Sepsiszentgyörgy municípiumi pártszervezet, 1974. Fond 565, lelt. sz. 651.
Kovászna megyei pártbizottság iratai, 1989. Fond 535, lelt. sz. 23.

Rezumat

Cercetarea pe teren vizează localitățile din două regiuni istorice secuiești, astfel că au fost abordate satele de la hotarul fostelor scaune secuiești ale Mureșului și Odorheiului: Călimănești, Fântânele, Viforoasa, Sângeorgiu de Pădure, Cioc, Ștefănești și Hotești, iar de pe teritoriul fostului Scaun Orbai: Țufalău, Telechia, Surcea, Tamașfalău, Zăbala, Pava și Peteni. Analiza acordă o importanță deosebită satelor Viforoasa și Țufalău, dar obiectul cercetării este ilustrat și cu exemple din diversele zone ale Ținutului Secuiesc istoric, pentru a oferi un spectru referențial cât mai larg.

Focusând pe comunitățile respective, caut răspunsul la întrebarea: cum s-a desfășurat și cum continuă acea tendință de modernizare, care fusese influențată în mod pozitiv sau negativ de numeroasele evenimente istorice ale ultimului secol: tratatul de la Trianon, dictatul de la Viena, schimbarea administrativă din 1944, naționalizarea forțată din 1948, reformele agrare, campania de colectivizare, industrializarea forțată, apoi revoluția din 1989 și aderarea la Uniunea Europeană.

Lucrarea ia în considerare acele perioade istorice, în care politica națională și economică a sistemelor politice majore a format atitudinea economică, mentalitatea, raportarea la pământ și etica muncii a comunităților acestor două regiuni secuiești, comunități cu tradiții îndeosebi agrare, apoi prin compararea a celor două căi de modernizare diferite urmate de acestea, inclusiv a societăților în sine și a mentalității acestora, prezintă efectul deciziilor individuale și comunitare asupra formării modului de trai.

Prin prisma perioadelor menționate mai sus, analiza atitudinilor economice și a relației față de proprietatea agrară a condus la următoarele concluzii: 1. înainte de colectivizare tendința generală era legătura necondiționată față de pământ, 2. în timpul colectivului aceasta a devenit exploatarea maximă a proprietății comune, 3. după 1989 ies în evidență încercările de restaurare a gospodăriei private, 4. iar după instaurarea politicii (economice) a Uniunii Europene se repetă o retragere forțată a maselor din domeniul agrar, însă se poate evidenția în paralel și specializarea agrar-industrială a unui segment restrâns.

Din lucrarea de față reiese faptul că perioada de dezvoltare a localităților secuiești a coincis cu asigurarea și stimularea condițiilor sigure de producție și distribuție. Ar fi bine să vedem că și în secolul XXI, prin reapropierea reciprocă a producătorului și a pieței, organizațiile economice de interes ajută la adunarea produselor diferitelor gospodării în puncte de colectare, apoi exportă acele produse secuiești, pentru care există o cerere mai mare, și astfel o introduce pe piața națională sau – de ce nu – globală.

Abstract

The field work was initiated regarding the settlements of two historical Szekler regions. We are talking about villages from the border of former Mureş and Odorhei seats: Călimăneşti, Fântânele, Viforoasa, Sângeorgiu de Pădure, Cioc, Ştefăneşti, Hoteşti, then from former Orbai seat: Țufalău, Telechia, Surcea, Tamaşfalău, Zăbala, Pava and Peteni. The analysis pays a special attention to the examples of Viforoasa and Țufalău, but as a whole, it is illustrated using examples from all over Szeklerland, in order to assure a larger spectrum of reference.

Focusing on the mentioned local communities, I seek answer to the question: how has been the modernization tendency evolving, how does it continue to evolve, as it has been influenced in a positive or negative way by numerous historical events of the last century: the Treaty of Trianon, the Second Vienna Award, the administrative change from 1944, the forced nationalization from 1948, the agrarian reforms, the collectivization campaign, the forced industrialization, the system change from 1989, and finally joining the European Union.

My paper presents all those historical periods, in which the ethnic and economic policy of the major political systems have shaped the economic attitude of communities, the mentality of families, their attitude towards land and work in two Szekler regions with fundamentally agrarian traditions, then through the comparison of their two different paths to modernization, their society and economic mentality I present the impact of communal and individual decisions on the way of life.

Analysing the agrarian attitudes and the relations to property and land within the periods mentioned above it turned out that: 1. before collectivization the general tendency was the unconditioned addition to land, 2. during collective agriculture this changed into the maximal use of common property, 3. after the system change we can outline the restauration of private farms, 4. while after the instauration of EU policy we can discover a forced step back from agriculture, but in the same time the specialization of a narrow strata.

The research shows how the period of prosperity for the settlements of Szeklerland was equal to assuring and stimulating safe conditions for production and distribution. It would be nice to see in the 21st century, that by closing up the producer and the market again, the economic organizations of interest could promote the concentration of the products of certain producers into collective points, thus to export the demanded Szekler products and integrate them into the national or – why not – international trade.

ISBN 978-973-8439-93-1

9 789738 439931

